image not available

Digitized by Google

Digitized by Google

BIBLIOTECA NAZIONALE VITT. EMANUELE
12
30 A
41

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

DE OFFICIIS
LIBRI TR

Cato maior, ſeu de Senectute.
Lælius, ſeu de Amicitia.
Paradoxa Stoicorum ſex.
Somnium Scipionis, ex lib. 6. de Rep.

Cum annotationibus Pauli Manutij in margine adſcriptis. Addiiſque hac poſtrema Editione ſectionibus.

Index rerum & verborum.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA · VITTORIO EMANUELE ·

LVGDVNI,
APVD CLAVDIVM MORILLON,
Typograph. Sereniſſ. Duciſſæ
Montiſpenſerij.

1611.

12. 30. A. 41.

Digitized by Google

M. T. CIC.

DE OFFICIIS AD MARCVM F.

LIBER I.

1 QVANQVAM te, Marce fili, annum iam audientem *a* Cratippum, idque Athenis, abundare oportet præceptis, inſtitutíſque Philoſophiæ, propter ſummam & Doctoris authoritatem, & vrbis, quorum, alter te ſcientia augere poteſt, alter, exẽplis: tamen, vt ipſe ad meam vtilitatem ſemper cum Græcis Latina coniunxi, neque id in Philoſophia ſolùm, ſed etiam in dicendi exercitatione feci, idem tibi cenſeo faciendum, vt par ſis in vtriuſque orationis facultate; quam quidem ad rem nos, vt *b* videmur, magnum attulimus adiumentum hominibus, noſtris vt non modò Græcarum literarum rudes, ſed etiam docti aliquantulum ſe arbitrentur ade-
2 ptos, & ad dicendum, & ad iudicandũ. Quamobrem diſces tu quidem à Principe huius ætatis Philoſophorum, & diſces, quàm diu voles: (tam diu autem velle debebis, quoad te, quantum proficias, non pœnitebit) ſed tamen noſtra legens, non multum à Peripateticis diſſidentia (quoniam vtrique & *c* Socratici, & Platonici eſſe volumus) de rebus ipſis vtere tuo iudicio, nihil enim impedio: orationem autem

a Principe in doctrina Peripatetica. Fam. epiſt. 19. lib. 12. & 21. lib. 16.

b Hoc poſuit ad vitandam arrogantiæ ſuſpicionem.

c Ergo & Peripateticus: à Socrate enim Peripatetici, vt Academici fluxerunt.

Latinam profectò legendis noſtris efficies pleniorem. Nec verò hoc arroganter dictum exiſtimari velim: nam Philoſophandi ſcientiam concedens multis; quod eſt Oratoris propriũ, aptè, diſtinctè; ornatéque dicere, quoniam in eo ſtudio ætatem cõſumpſi, ſi id mihi aſſumo, videor id meo iure quodammodo vindicare. Quamobrem magnoperè te hortor, mi Cice- 3
ro, vt non ſolùm orationes meas, ſed hos etiã de Philoſophia libros, qui iam ſe illis ferè *a* æquarunt, ſtudiosè legas. Vis enim dicendi maior eſt illis: ſed hoc quoque colendum eſt æquabile, & temperatum orationis genus, & id quidem nemini video Græcorum adhuc contigiſſe, vt idem vtroque in genere laboraret, ſequeretúrque & illud *b* forenſe dicẽdi, & hoc quietum diſputandi genus: niſi fortè Demetrius Phalereus in hoc numero haberi poteſt, diſputator ſubtilis, Orator parum vehemens, *c* dulcis tamen, vt Theophraſti diſcipulum poſſis agnoſcere, nos autem quantum in vtroque profecerimus: aliorum ſit iudiciũ: vtrumque certè ſecuti ſumus. Equidem & Platonem 4
exiſtimo, ſi genus id Forenſe dicendi tractare voluiſſet, grauiſſimè, & copioſiſſimè potuiſſe dicere, & Demoſthenem, ſi illa, quæ à Platone didicerat, tenuiſſet, & pronuntiare voluiſſet, ornatè, ſplendidéque facere potuiſſe, eodémque modo de Ariſtotele, & Iſocrate iudico: quorum vterque ſuo ſtudio delectatus, contempſit alterum. Sed, cùm ſtatuiſſem aliquid hoc tempore ad te ſcribere & multa poſthac, ab eo exordiri volui maximè, quod & ætati tuæ eſſet aptiſſimũ, & *d* authoritati meæ grauiſſimum. Nam, cùm multa ſint in Philoſophia & grauia, & vtilia, accuratè, copioſéque

a Parem ferè laudem conſecuti.

b Orationes enim in Foro ad Iudices habebantur, exceptis, quæ in Senatu, vt Catilinaria in li. de claris orat. Suauis, ſicut fuit, videri maluit, quam grauis. Vnde & in Oratore.

d Tum quia Conſularis, cũ etiam quia Pater.

à Philoſophis diſputata, latiſſimè patere videntur ea, quæ de officiis tradita ab illis, & præcepta ſunt. Nulla enim vitæ pars, neque publicis, neque priuatis, neque Forenſibus, neque domeſticis in rebus, neque ſi tecum agas quid, neque ſi cum altero contrahas, vacare officio poteſt: in eóque colendo ſita vitæ eſt honeſtas omnis, & in negligendo turpitudo.

5 Atque hæc quidem quæſtio cōmunis eſt omnium Philoſophorum. Quis eſt enim, qui nullis officij præceptis tradendis, Philoſophum ſe audeat dicere? ſed ſunt nonnullæ diſciplinæ, quæ propoſitis malorum, & bonorum finibus, officium omne peruertunt, nam *a* qui ſummum bonum ſic inſtituit, vt nihil habeat cum virtute coniunctum, idque ſuis commodis, non honeſtate, metitur, hic ſi ſibi ipſe conſentiat, & non interdum naturæ bonitate vincatur, fit, vt neque amicitiam colere poſſit, nec *b* iuſtitiam, nec liberalitatem: fortis verò, dolorem ſummum malum iudicans: aut temperans, voluptatem ſummum bonum ſtatuens,

6 eſſe certè nullo modo poteſt. Quæ quanquam ita ſunt in promptu, vt res diſputatione non egeat, tamen ſunt à nobis alio loco diſputata. Hæ diſciplinæ igitur, ſi ſibi conſentaneæ eſſe velint, de officio nihil queant dicere, neque vlla officij precepta firma, ſtabilia, coniuncta naturæ tradi poſſunt, niſi aut ab iis, qui ſolùm, aut ab iis, qui *c* maximè honeſtatem propter ſe dicant expetendam. Itaque propria eſt ea præceptio Stoicorum, & Academicorum & Peripateticorum: quoniam Ariſtonis, Pyrrhonis, & Herilli iam pridem exploſa ſententia eſt: qui tamen haberent ius ſuum diſputandi de officio, ſi rerum aliquem delectum

a *vt Epicurus*

b *Tres morales virtutes iuſtitia, fortitudo, temperantia, quas & Ariſtoteles agnoſcit: nam liberalitas iuſtitiæ pars eſt.*

c. *Solā honeſtatem Stoici maximè autē ſed nō ſolam Peripatetici ſequebantur aſſenſis enim ſuſtinebant.*

reliquiſſent, vt ad Officij inuentionem aditus eſſet. Sequemur igitur, hoc quidem tempore, & in hac quæſtione, potiſſimùm Stoicos: non vt interpretes, ſed, vt ſolemus, è fontibus eorum, iudicio arbitrióque noſtro quantum quoque modo videtur hauriemus.

a Officij definitio.

PLACET igitur, quoniam omnis diſputatio de Officio *a* futura eſt, ante definire; quid ſit Officium: quod à Panætio prætermiſſum eſſe miror. Omnis enim quæ à ratione ſuſcipitur de aliqua re inſtitutio, debet à definitione proficiſci, vt intelligatur quid ſit id de quo diſputetur. 7

Officij duplex quæſtio.

OMNIS de officio duplex eſt quæſtio, vnũ genus eſt, quod pertinet ad finem bonorum: Alterum, quod poſitum eſt in præceptis, quibus in omnes partes vſus vitæ confirmari poſſet. Superioris generis huiuſmodi exẽpla ſunt: omnia ne officia perfecta ſint, nunquid officium aliud alio maius ſit: & quæ ſunt generis eiuſdem. Quorum autem Officiorum præcepta traduntur, ea quanquam pertinent ad finem bonorum, tamen id minus apparet, quia magis ad inſtitutionem vitæ communis ſpectare videntur, de quibus eſt nobis his libris explicandum. Atque etiam alia diuiſio eſt Officij: 8
nam & medium quoddam officium dicitur, & perfectum: perfectum autem Officium, rectũ, opinor, vocemus. Quod Græci κατόρθωμα: hoc autem, commune, quod ij καθῆκον vocant. Atque ea ſic definiunt, vt rectum quod ſit, id perfectum Officium eſſe definiant; medium autem Officium, id eſſe dicat, cur quod factum, ſit, ratio probabilis reddi poſſit.

b Quem Cicero maximè ſecutus eſt in his libris.

TRIPLEX igitur eſt, vt *b* Panætio videtur conſilij capiendi deliberatio. Nam hone- 9
ſtum

ſtúmne factu ſit, an turpe, dubitant, id quod in deliberationem cadit, in quo conſiderando, ſæpe animi in contrarias ſententias diſtrahũtur. Tum autem inquirunt aut conſultant, ad vitæ commoditatem, iucunditatémque, ad facultates rerum, atque copiás. ad opes, ad potentiam, quibus & ſe poſſint iuuare, & ſuos, conducat id necne, de quo deliberare: quæ deliberatio omnis in rationem vtilitatis cadit. Tertium dubitandi genus eſt, cùm pugnare videtur cum honeſto id, quod videtur eſſe vtile. Cùm enim vtilitas ad ſe rapere, honeſtas contrà reuocare ad ſe videtur, fit, vt diſtrahatur in deliberando animus, afferátque ancipi-
10 tem curam cogitandi. Hac in diuiſione, cùm præterire aliquid, maximum vitium in diuidendo ſit, duo *a* prætermiſſa ſunt. Nec enim ſolùm, vtrum honeſtum, an turpe ſit deliberari ſolet, ſed etiam, duobus propoſitis honeſtis, vtrum honeſtius: itémque, duobus propoſitis vtilibus, vtrum vtilius: ita, quam ille triplicem putauit eſſe rationem, in quinque partes diſtribui debere reperitur. Primũ igitur eſt de honeſto, ſed dupliciter: tum pari ratione de vtili, poſt de cõparatione eorum differendum.

a *A Panæti[o]*

11 PRINCIPIO generi animantium omni eſt à natura tributum, vt ſe, vitam corpúſque tueatur, declinétque ea, quæ nocitura, videantur: omniáque, quæ ſint ad viuendum neceſſaria, inquirat, & paret, vt paſtum, vt latibula, vt alia eiuſdem generis, commune item animantium omnium eſt coniunctionis appetitus procreandi cauſa, & cura quædã eorum, quæ procreata ſunt. Sed inter hominem, & belluam hoc maximè intereſt, quòd hæc tantum, quantum ſenſu mouetur, ad id ſolum,

b *In quæ diſ- ferant homo & bellua.*

quòd adeſt, quódque præſens eſt ſe accõmodat, paululum admodum ſentiens præteritum, aut futurum: homo autem, qui rationis eſt particeps, per quam conſequentia cernit, principia, & cauſas rerum videt, earúmque progreſſus, & quaſi anteceſſiones non ignorat, ſimilitudines comparat, rebúſque præſentibus adiungit, atque annectit futuras, facilè totius vitæ curſum videt, ad eámque degendam præparat res neceſſarias. Eadémque natura vt ra- 12
tionis hominẽ conciliat homini, & ad orationis, & ad vitæ ſocietatem, ingeneràtque in primis præcipuum quendam amorem in eos, qui procreati ſunt, impellitque, vt hominum cœtus & celebrari inter ſe, & ſibi obedire velit, ob eáſque cauſas ſtudeat parare ea, quæ ſuppeditent ad cultum, & ad victum, nec ſibi ſoli, ſed coniugi, liberis, cæteriſque, quos caros habeat, tuerique debeat. Quæ cura exſuſcitat etiam animos, & maiores ad rem gerendam facit. In primíſque hominis eſt propria veri in- 13
quiſitio, atque inueſtigatio. Itaque, cùm ſumus neceſſariis negotiis, curíſque vacui, tum auemus aliquid videre, audire, ac diſcere, cognitionémque rerum aut occultarum aut admirabilium, ad bene, beatéque viuendum neceſſariam ducimus. Ex quo intelligitur quod

Natura o- mnes homi- nes ſcire deſi- derant.

verum, ſimplex, ſincerúmque ſit, id eſſe a naturæ hominis aptiſſimum. Huic veri videndi cupiditati adiuncta eſt appetitio quædã principatus; vt nemini parere animus bene informatus à natura velit, niſi præcipienti, & docenti, aut vtilitatis cauſa iuſtè, & legitimè imperanti: ex quo animi magnitudo exiſtit, humanarúmque rerum cõtemptio. Nec verò illa 14
parua vis naturæ eſt, rationíſque, quòd vnum hoc

hoc animal ſentit, quid ſit ordo, quid ſit quod deceat in factis dictiſque, qui modus. Itaque eorum *a* ipſorum, quæ aſpectu ſentiuntur, nullum aliud animal pulchritudinẽ, venuſtatem, conueniẽtiam partium ſentit. Quam ſimilitudinem natura, ratióque ab oculis ad animum transferens, multò etiam magis pulchritudinem, conſtantiam, ordinem in conſiliis, factiſque cõſeruandum putat, cauétque ne quid indecorè, effeminatéve faciat, tum, in omnibus & opinionibus, & factis, ne quid libidinosè aut faciat aut cogitet. Quibus ex rebus conflatur: & efficitur id, quod quærimus, honeſtum; quod etiam ſi *b* nobilitatum non ſit, tamen honeſtum ſit; quódque verè dicimus, etiam ſi à nullo laudetur, laudabile eſſe natura. Formam quidem ipſam, Marce fili, & tanquam faciem honeſti vides: quæ ſi oculis cerneretur, mirabiles amores, vt *c* ait Plato, excitaret ſapientiæ.

d SED omne, quod honeſtum eſt, id quatuor partium oritur ex aliqua; aut enim in perſpicientia veri, ſolertiáque verſatur, aut in hominum ſocietate tuenda, tribuendo ſuum cuique, & rerum contractarum fide: aut in animi excelſi, atque inuicti magnitudine, ac robore; aut in omnium, quæ fiunt, quæque dicuntur, ordine, & modo, in quo ineſt mo-
15 deſtia, & temperantia. Quæ quatuor quanquã inter ſe *e* colligata, atque implicita ſunt: tamen ex ſingulis certa officiorum genera naſcuntur: velut ex ea parte, quæ prima deſcripta eſt, in qua ſapientiam, & prudentiam ponimus, ineſt indagatio, atque inuentio veri: eiúſque virtutis hoc munus eſt proprium. Vt enim quiſque maximè perſpicit, quid in re

a *Cum oculorũ ſenſu bruta quoq; vtãtur, ordinem tamen in ſenſilibus non agnoſcunt.*

b *Hoc explanatur proximè ſequentibus verbis.*

Nota.

c *In Phædro.*

d *Fons enim vnde manat ſapientia, honeſtum eſt.*

e *Vnam enim virtutem qui poſſidet, reliquas ille poſſidere dicitur vnde illud, virtutes inter ſe concatenatæ ſunt.*

quaque veriſſimum ſit, quique & acutiſſimè,
& celerrimè poteſt & videre, & explicare ra-
tionem, is prudentiſſimus, & ſapientiſſimus
rite haberi ſolet. Quocirca huic, quaſi mate-
ria, quam tractet, & in qua verſetur, ſubiecta
eſt veritas. Reliquis autem *a* tribus virtutibus 17
neceſſitates propoſitæ ſunt ad eas res paran-
das, tuendáſque, quibus actio vitæ cõtinetur:
vt ſocietas hominum, coniunctioque ſeruetur;
& animi excellentia, magnitudóque cùm in
augendis opibus, vtilitatibúſque, & ſibi, & ſuis
comparandis: tùm multo magis in his ipſis
diſpiciendis eluceat. Ordo autem, & conſtan-
tia & moderatio, & ea, quæ ſunt his ſimilia,
verſantur in eo genere, ad quod adhibenda eſt
actio quædam, non ſolùm mentis agitatio: his
enim rebus, quæ tractantur in vita, modum
quendam adhibentes, & ordinem, honeſtatem
& decus conſeruabimus.

a Quatuor autem morales virtutes Cicero deſcribit, prudentiam, iuſtitiã, fortitudinem, temperantiã, Ariſtoteles Prudentiam omittit, nec enim verè ſeparata quadã virtus eſt, ſed communicatur omnibus virtutibus.

Ex quatuor autem locis, in quos honeſti 18
naturam, vimque diuiſimus: primus ille, qui
in veri cognitione conſiſtit, maximè naturam
attingit humanam. Omnes enim trahimur, &
ducimur ad cognitionis, & ſcientiæ cupidita-
tem, in qua excellere pulchrum putamus: la-
bi autem, errare, neſcire, & decipi, & ma-
lum, & turpe ducimus. In hoc genere & natu-
rali, & honeſto duo vitia vitanda ſunt: vnum,
ne incognita pro cognitis habeamus, hiſque
temerè aſſentiamur: quod vitium effugere qui
volet, (omnes autem velle debebunt) adhi-
bebit ad conſiderandas res & tempus, & di-
ligentiam. Alterum eſt vitium, quòd quidem 19
nimis magnum ſtudium multámque ope-
ram in res obſcuras, atque difficiles confe-
runt, eaſdémque non neceſſarias: quibus
vitiis declinatis, quod in rebus honeſtis, &

Nota.

cognitione dignis:operæ curæque ponetur, id iure laudabitur:vt in Aſtrologia , C. *a* Sulpitium, audiuimus,in Geometria Sext.Pōpeium, ipſi cognouimus , multos in Dialectica,plures in Iure ciuili Quæ omnes artes in veri inueſtigatione verſantur : cuius ſtudio à rebus *b* agendis abduci, contra officium eſt. Virtutis enim latus omnis in actione conſiſtit : à qua tamen ſæpe fit intermiſſio , multique dantur ad ſtudia reditus : tum agitatio mentis , quæ numquam acquieſcit,poteſt nos in ſtudiis cogitationis , & ſine opera noſtra , continere: omnis autē cogitatio, motúſque animi aut in conſiliis capiendis de rebus honeſtis,& pertinentibus , ad bene beatéque viuendum , aut in ſtudiis ſcientiæ, cognitioniſque verſabitur. Ac de primo quidem officij fonte diximus.

20 De tribus autem reliquis latiſſimè patet ea ratio,qua ſocietas hominum inter ipſos,& vitæ quaſi cōmunitas continetur. Cuius partes duæ ſunt,iuſtitia , in qua virtutis ſplendor eſt maximus,ex qua boni viri nominātur, & huic coniuncta beneficentia,quam eandem vel benignitatem,vel liberalitatem, appellare licet.

21 Sed iuſtitiæ primum munus eſt vt ne cui quis noceat,niſi laceſſitus iniuria , deinde vt communibus pro communibus vtatur,priuatis autem vt ſuis Sunt autem priuata nulla *d* natura,ſed aut veteri occupatione , vt qui quondam in vacua venerunt, aut victoria , vt qui bello potiti ſunt,aut lege,aut pactione,conditione,ſorte. Ex quo fit,vt ager Arpinas Arpinatū dicatur,Tuſculanꝰ Tuſculanorū. Similiſ-
22 que eſt priuatarū poſſeſſionum deſcriptio. Ex quo, quia ſuum cuiuſque fit eorum , quæ natura fuerant communia;quod cuique obtigit,

id

a *Sulpiciū & Pōpeium reprehendit, alterū quod in Aſtrologia, alterū quod in Geometria nimiū ſtudij, operæque poſuerint.*

b *qua, nos ab actione abducit: opera autem intelligit, cum ſcribimus, diſputamus , audimus.*

c *Iuſtitiæ munus.*

d *Quæ in medium omnia protulit.*

a Ex quo ſi quis ſibi appetit.

Nota.

b Quæ ſua omnia omnibus communicat.

Quid ſit Fides, ex Cic.

Iniuſtitiæ duo genera.

Iniuriarũ cauſa primaria.

id quiſque teneat a eo ſi quis ſibi plus appetet, violabit ius humanæ ſocietatis. Sed quoniam, vt præclarè ſcriptum eſt à Platone, non nobis ſolùm nati ſumus, ſed ortus noſtri partem patria, partem parentes vindicant, partem amici: atque, vt placet Stoicis, quæ in terris gignuntur, ad vſum hominum omnia creari, homines autem hominum cauſa eſſe generatos, vt ipſi inter ſe alij aliis prodeſſe poſſent: in hoc b naturam debemus ducem ſequi, & communes vtilitates in medium afferre, mutatione officiorum, dando, accipiendo, tum artibus, tum opera, tum facultatibus deuincere hominum inter homines ſocietatem.

FVNDAMENTVM autem Iuſtitiæ eſt fides, id eſt, dictorum, conuentorúmque conſtantia, & veritas, ex quo quamquam hoc videbitur fortaſſe cuipiam durius, tamen audeamus imitari Stoicos, qui ſtudioſè exquirunt, vnde verba ſint ducta, credamúſque, quia fiat quod dictum eſt, appellatam fidem. Sed iniuſtitiæ duo genera ſunt: vnum eorum, qui inferunt, alterum eorum, qui ab iis, quibus infertur, ſi poſſint, non propulſant iniuriam. Nam qui iniuſtè impetum in quempiam facit, aut ira, aut aliqua perturbatione incitatus, is quaſi manus violenter videtur afferre ſocio: qui autem non defendit, nec obſiſtit, ſi poteſt, iniuriæ, tam eſt in vitio, quàm ſi parentes, aut amicos, aut patriam deſerat. Atque illæ quidem iniuriæ, quæ nocendi cauſa de induſtria inferuntur, ſæpe à metu proficiſcuntur, cùm is, qui alteri nocere cogitat, timet, ne, niſi id alteri fecerit, ipſe aliquo afficiatur incommodo. Maximam autem partem ad iniuriam faciendam aggrediuntur nonnulli, vt adipiſcan-

23.

24.

adipiſcantur ea, quæ concupierunt; in quo vitio latiſſimè patet auaritia. Expetũtur autem diuitiæ tum ad vſus vitæ neceſſarios, tum ad
25 perfruendas voluptates In quibus autẽ maior eſt animus, in his pecuniæ cupiditas ſpectat ad opes & ad gratificandi facultatem: vt nuper M. Craſſus negabat vllam ſatis magnam pecuniam eſſe ei, qui in Repub. princeps vellet eſſe, qui ſuis fructibus exercitum alere non poſſet. Delectant etiam magnifici apparatus, vitæque cultus cum elegantia, & copia Quibus rebus effectum eſt, vt infinita pecuniæ cupiditas eſſet. Nec verò rei familiaris amplificatio, nemini nocens, vituperanda eſt, ſed fugienda ſemper iniuria. Maximè autem adducuntur plerique, vt eos iuſtitiæ capiat
26 obliuio, cùm in Imperiorum, bonorum, gloriæve cupiditatem inciderint. Quod enim eſt apud Ennium, Nulla ſancta ſocietas, nec fides regni eſt, id latiùs patet: nam, quicquid eiuſmodi eſt in quo non poſſint plures excellere, in eo plerumque fit tanta contentio, vt difficillimum ſit ſanctam ſeruare ſocietatem. Declarauit id modò tẽpeſtas *a* C. Cæſaris, qui omnia iura diuina, & humana peruertit, propter eum quẽ ſibi ipſe opinionis *b* errore finxerat, principatum Eſt autem in hoc genere moleſtũ, quòd in maximis animis, ſplendidiſſimis ingenis plerumque exiſtunt honoris, imperij, potentiæ, gloriæ cupiditates; quo magis cauendum eſt, eo quid in eo genere peccetur.

Cur expetantur diuitiæ.

a *temeritas.*

b *putauit enim ſe beatũ fore oppreſſa rep. quod ſecus accidit.*

27 SED in omni iniuſtitia permultũ intereſt, vtrum perturbatione aliqua animi, quæ plerumque breuis eſt, & ad tempus, an conſulto, & cogitato fiat iniuria Leuiora enim ſunt ea, quæ repentino aliquo motu accidunt, quàm

id quiſque teneat *a* eo ſi quis ſibi plus appetet, violabit ius humanæ ſocietatis. Sed quoniam, vt præclarè ſcriptum eſt à Platone, non nobis ſolùm nati ſumus, ſed ortus noſtri partem patria, partem parentes vindicant, partem amici: atque, vt placet Stoicis, quæ in terris gignuntur, ad vſum hominum omnia creari, homines autem hominum cauſa eſſe generatos, vt ipſi inter ſe alij aliis prodeſſe poſſent: in hoc *b* naturam debemus ducem ſequi, & communes vtilitates in medium afferre, mutatione officiorum, dando, accipiendo, tum artibus, tum opera, tum facultatibus deuincere hominum inter homines ſocietatem.

a Ex quo ſi quis ſibi appetit.

Nota.

b Quæ ſua omnia omnibus communicat.

Quid ſit Fides, ex Cic.

FVNDAMENTVM autem Iuſtitiæ eſt fides, id eſt, dictorum, conuentorúmque conſtantia, & veritas, ex quo quamquam hoc videbitur fortaſſe cuipiam durius, tamen audeamus imitari Stoicos, qui ſtudioſè exquirunt, vnde verba ſint ducta, credamúſque, quia fiat quod dictum eſt, appellatam fidem. Sed iniuſtitiæ duo genera ſunt: vnum eorum, qui inferunt, alterum eorum, qui ab iis, quibus infertur, ſi poſſint, non propulſant iniuriam. Nam qui iniuſtè impetum in quempiam facit, aut ira, aut aliqua perturbatione incitatus, is quaſi manus violenter videtur afferre ſocio: qui autem non defendit, nec obſiſtit, ſi poteſt, iniuriæ, tam eſt in vitio, quàm ſi parentes, aut amicos, aut patriam deſerat. Atque illę quidem iniuriæ, quæ nocendi cauſa de induſtria inferuntur, ſæpe à metu proficiſcuntur, cùm is, qui alteri nocere cogitat, timet, ne, niſi id alteri fecerit, ipſe aliquo afficiatur incommodo. Maximam autem partem ad iniuriam faciendam aggrediuntur nonnulli, vt adipiſcan-

23

Iniuſtitiæ duo genera.

Iniuriarũ cauſa primaria.

24

adipiſcantur ea, quæ concupierunt; in quo vitio latiſſimè patet auaritia. Expetũtur autem diuitiæ tum ad vſus vitæ neceſſarios, tum ad *Cur expetantur diuitiæ.*
25 perfruendas voluptates In quibus autẽ maior eſt animus, in his pecuniæ cupiditas ſpectat ad opes & ad gratificandi facultatem: vt nuper M. Craſſus negabat vllam ſatis magnam pecuniam eſſe ei, qui in Repub. princeps vellet eſſe, qui ſuis fructibus exercitum alere non poſſet. Delectant etiam magnifici apparatus, vitæque cultus cum elegantia, & copia Quibus rebus effectum eſt, vt infinita pecuniæ cupiditas eſſet. Nec verò rei familiaris amplificatio, nemini nocens, vituperanda eſt, ſed fugienda ſemper iniuria. Maximè autem adducuntur plerique, vt eos iuſtitiæ capiat
26 obliuio, cùm in Imperiorum, bonorum, gloriæve cupiditatem inciderint. Quod enim eſt apud Ennium, Nulla ſancta ſocietas, nec fides regni eſt, id latiùs patet: nam, quicquid eiuſmodi eſt in quo non poſſint plures excellere, in eo plerumque fit tanta contentio, vt difficillimum ſit ſanctam ſeruare ſocietatem. Declarauit id modò tẽpeſtas *a* C. Cæſaris, qui omnia iura diuina, & humana peruertit, propter eum quẽ ſibi ipſe opinionis *b* errore finxerat, principatum Eſt autem in hoc genere moleſtũ, quòd in maximis animis, ſplendidiſſimis ingenis plerumque exiſtunt honoris, imperij, potentiæ, gloriæ cupiditates, quo magis cauendum eſt, eo quid in eo genere peccetur.

a *temeritas.*

b *putauit enim ſe beatiſ fore oppreſſa rep. quod ſecus accidit.*

27 SED in omni iniuſtitia permultũ intereſt, vtrum perturbatione aliqua animi, quæ plerumque breuis eſt, & ad tempus, an conſultò, & cogitato fiat iniuria Leuiora enim ſunt ea, quæ repentino aliquo motu accidunt, quàm

ea, quæ

ea quę meditata,& pręparata inferuntur. Ac
de inferenda quidem iniuria ſatis dictum eſt.
Prætermittendæ autem defenſionis , delen-
dique officij plures ſolent eſſe cauſæ: nam aut
inimicitias,aut laborem,aut ſumptus ſuſcipe-
re nolunt:aut etiam negligentia,pigritia,iner-
tia,aut ſuis ſtudiis , quibuſdámve occupatio-
nibus ſic impediuntur,vt eos, quos tutari de-
beant,deſertos eſſe patiantur. Itaque *a* viden-
dum eſt,ne non ſatis id,quod apud Platonem
eſt in philoſophos dictum: quòd in veri inue-
ſtigatione verſentur, quódque ea, quæ pleri-
que vehementer expetunt, de quibus inter ſe
digladiari ſolent, contemnant, & pro nihilo
ducant,propterea iuſtos eſſe. Nam dum alte- 28
rum iuſtitiæ genus aſſequuntur , in ferendâ,
ne cui noceant,iniuria , in alterum incidunt:
diſcendi enim ſtudio impediti, quos tueri de-
bent,deſerunt. Itáque eos ne ad rem quidem
acceſſuros putat, niſi coactos: æquius autem
erat id voluntate fieri: nam hoc ipſum ita iu-
ſtum eſt, quod rectè fit, ſi eſt voluntarium,
Sunt etiam,qui,aut ſtudio rei familiaris tuen- 29
dæ, aut odio quodam hominum, ſuum ſe ne-
gotium agere dicant, ne facere cuiquam *b* vi-
deantur iniuriam ; qui dum altero iniuſtitiæ
genere vacant,in alterum incurrunt:deſerunt
enim vitæ ſocietatem , quia nihil conferunt
in eam ſtudij , nihil operæ , nihil facultatum.
Quoniam igitur, duobus generibus iniuſtitiæ
propoſitis , adiunximus cauſas vtriuſque ge-
neris, eaſque res ante conſtituimus , quibus
iuſtitia continetur,facilè,quod cuiuſque tem-
poris officium ſit,poterimus, niſi noſmetipſos
valde amabimus , iudicare. Eſt enim difficilis 30
cura rerum alienarum: quamquam Terentia-

nus.

a Modeſtè diſſentit à Platone, philoſophorum ſententiâ in poëticis libris improbante.

b Cum tamen faciant: quia vitæ ſocietatem deſerunt.

nus ille Chremes *a* humani nihil à ſe alienum putat Sed tamen, quia magis ea percipimus, atque ſentimus, quæ nobis ipſis aut proſpera aut aduerſa eueniunt, quàm illa, quæ cæteris, quæ quaſi longo interuallo interiecto videmus, aliter de illis, ac de nobis, iudicamus. Quocirca bene præcipiunt, qui vetant quidquam agere, *b* quod dubites æquum ſit, an iniquum; æquitas enim lucet ipſa per ſe, dubitatio autem cogitationem ſignificat iniuriæ.

31 SED incidunt ſæpe tempora, cùm ea, quæ maximè videntur digna eſſe iuſto homine, eóque, quem virum bonum dicimus, commutantur, fiuntque contraria, vt, nō *c* reddere depoſitum, etiam ne furioſo promiſſum facere, quæque pertinent ad veritatem, & ad fidem, ea *d* negare interdum, & non ſeruare, ſit iuſtum. Referri enim decet ad ea, quæ propoſui in principio, fundamenta iuſtitiæ, primùm, vt ne cui *d* noceatur, deinde, vt communi vtilitati ſeruiatur: ea cùm *e* tempore commutantur, commutatur officium, vt non ſemper ſit
32 idem. Poteſt enim accidere promiſſum aliquod, & conuentum, vt id effici ſit inutile vel ei, cui promiſſum ſit, vel ei, qui promiſerit: nam ſi, vt in fabulis eſt, Neptunus, quod Theſeo promiſerat, non feciſſet, Theſeus filio Hippolyto non eſſet orbatus. Ex tribus enim optatis, vt ſcribitur, hoc erat tertium, Quod de Hippolyti interitu *f* iratus optauit. Quo impetrato, in maximos luctus incidit: nec promiſſa igitur ſeruanda ſunt ea, quæ ſint iis, quibus promiſeris, inutilia: nec, ſi plus tibi noceāt, quàm illi proſint, cui quidem promiſeris, contra officium eſt, maius damnum anteponi minori: vt, ſi conſtitueris te cuipiam aduocatum.

a *In comœdia Heaut.*

b *minus illis conſulere ſtudemus quàm nobis.*

c *locus, mea iudicio mendoſus, vt reddere depoſitū, facere promiſſum.*

d *migrare.*

e *noceretur enim furioſo ſi redderetur gladius depoſitus. tempora.*

f *quòd ab ea Phædrā côiugem, de inceſtu appellatam crederet, cùm idà Phædra, quæ ſe ab Hippolyto reiectam iniquiſſimè ferret, fictum crimen eſſet.*

tum in rem præſentem eſſe venturum, atque interim grauiter ægrotare filius cœperit, non ſit contra officium, non facere, quod dixeris: magíſque ille cui promiſſum ſit, ab officio diſcedat, ſi ſe deſtitutum queratur. Iam, illis promiſſis non ſtandum eſſe, quis non videt, quæ coactus quis metu, aut deceptus dolo promiſerit? quæ quidem pleraque iure prætorio liberantur, nonnulla legibus.

EXISTVNT etiam iniuriæ ſæpe calumnia quadam & nimis callida, & malitioſa iuris interpretatione: ex quo illud. *a* Summum ius, ſumma iniuria factum eſt iam tritum ſermone prouerbium: quo in genere etiam in repub. multa peccantur, vt ille, qui, cùm triginta dierum eſſent cum hoſte pactæ indutiæ, noctu populabatur agros, quòd dierum eſſent pactæ, non noctium indutiæ, nec noſter quidem probandus eſt, ſi verum eſt, Q. Fabium Labeonem, ſeu quem *b* alium, (nihil enim præter auditum habeo) arbitrum Nolanis, & Neapolitanis de finibus agri à Senatu datum, cùm ad locum veniſſet, cum vtriſque ſeparatim locutum, ne cupidè quid agerent, nec appeterent, atque vt regredi, quàm progredi, mallent: id cùm vtrique feciſſent, aliquantum agri in medio relictum eſt: itáque illorum fines, ſicut ipſi dixerant, terminauit: in medio relictum quod erat, pop. Rom. adiudicauit. Decipere hoc quidem, non iudicare eſt. quocirca in omni re fugienda eſt talis ſolertia. Sunt autem quædam officia etiam aduerſus eos ſeruanda, à quibus iniuriam acceperis. Eſt enim vlciſcendi, & puniendi modus, atque haud ſcio, an ſatis ſit eum, qui laceſſerit, iniuriæ ſuæ pœnitere, vt ipſe ne quid tale poſt hac commit-

33

a ex Terentij Heaut.

b Suis quiſque libentius vtitur exemplis quàm alienis nam Plutarchus, homo Græcus, ad Lacedæmonium Cleomenē hoc transfert in lib. Apophtegmatum.

Nota.

tat, &

rat, & cæteri ſint ad iniuriam tardiores.

34 ATQVE in Repub. maximè conſeruanda ſunt iura belli; nam cùm ſint duo genera decertandi, vnum per diſceptationem, alterum per vim, cúmque illud proprium ſit hominis, hoc belluarum: confugiendum eſt ad poſte-
35 rius, ſi vti non licet ſuperiore. Quare ſuſcipienda quidem bella ſunt ob eam cauſam, vt ſine iniuria in pace viuatur. Parta autem victoria, conſeruandi ſunt ij, qui non crudeles in bello, nec immanes fuerunt, vt maiores noſtri Tuſculanos, Aquos *a* Volſcos, Sabinos, Hernicos in ciuitatem etiam acceperunt: at Carthaginem, & Numantiam funditus ſuſtulerunt: nollem *a* Corinthum, ſed credo *b* illos ſecutos oportunitatem loci maximè, ne poſſet aliquando ad bellum faciendum locus ipſe adhortari. Mea quidem ſententia, paci, quæ nihil habitura ſit inſidiarum, ſemper eſt conſulēdum. In quo ſi mihi obtemperatum eſſet, ſi non optimam, at aliquam Rempu. quæ nunc nulla eſt, haberemus, & cum iis, quos vi deuiceris, conſulendum eſt: otum ij qui armis poſitis, ad Imperatorum fidem confugiunt, quãuis murum aries percuſſerit, recipiendi ſunt. In quo tantopere apud noſtros iuſtitia culta eſt, vt ij, qui ciuitates, aut nationes deuictas bello in fidem recepiſſent, earum *c* patroni eſſent
36 more maiorum. Ac belli quidem æquitas ſanctiſſimè feriali pop. Rom. iure perſcripta eſt, ex quo intelligi poteſt nullum bellum eſſe iuſtum, niſi quod aut rebus repetitis geratur aut denunciatum ante ſit, & indictum. *d* Pompilius imperator tenebat prouinciam, in cuius exercitu Catonis filius tiro militabat. Cum autem Pompilio videretur vnam dimittere le-

a Corinthum
b Mummius.
aliquid.
c vt Siculorũ Marcelli, Allobrogum Fabij.
d M. Popilius hunc militaſſe cum Paulo Æmilio tradit Plut. in vita Catonis Cẽſoris: itaq; legendum hic fortaſſe Pompilius, Paulus Æmilius, qui bellum Perſicũ Cõſul adminiſtrauit quod hic infra ex ſcriptio[illegible] Li[illegible]

E3

gionem, Catonis quoque filium, qui in eadem legione militabat, dimiſit: ſed cùm amore pugnandi in exercitu remanſiſſet, Cato ad Pompilium ſcripſit, vt, ſi eum pateretur in exercitu remanere, ſecundo eum obligaret militiæ ſacramento, quia priore amiſſo, iure pugnare cum hoſtibus non poterat, adeò ſumma erat obſeruatio in bello mouendo. Marci quidem 37
Catonis ſenis eſt epiſtola ad Marcum filium, in qua ſcripſit ſe audiſſe eum miſſum factum eſſe à Conſule, cùm in Macedonia bello Perſico miles eſſet. Monet igitur, vt caueat, ne prælium ineat: negat enim ius eſſe, qui miles non ſit, pugnare cum hoſte. Equidem illud etiam animaduerto, quòd, qui proprio nomine perduellis eſſet, is hoſtis vocaretur, lenitate verbi triſtitiam rei mitigante: hoſtis enim apud maiores noſtros is dicebatur, quem nunc peregrinum dicimus. Indicant duodecim tabulæ, *Aut ſtatutus dies cum hoſte*: itémque, *Aduerſus æterna hoſtẽ authoritas*. Quid ad hanc manſuetudinẽ addi poteſt, eum, qui cum bella geras, tam molli nomine appellare? quãquam id nomen durius efficit iam vetuſtas: à peregrino enim receſſit & propriè in eo, qui contrà ferret arma, remanſit. Cùm verò de Imperio decertatur, belloque quæritur gloria, cauſas omnium ſubeſſe tamen oportet eaſdem, quas dixi paulò antè iuſtas cauſas eſſe bellorum. Sed ea bella, quibus Imperij gloria propoſita eſt, minus acerbè gerenda ſunt. Vt enim, cùm ciuiliter contendimus, alter, ſi eſt inimicus, alter, ſi competitor, cum altero certamen honoris, & dignitatis eſt, cum altero capitis, & famæ: ſic cum Celtiberis, cum Cimbris bellum, vt cum inimicis, gerebatur,

Peregrinus olim dictus hoſtis.

38

batur, vter eſſet, non vter imperaret, cum Latinis, Sabinis, Samnitibus, Pœnis, Pyrrho de Imperio dimicabatur. Pœni fœdifragi, crudelis Hannibal, reliqui iuſtiores. Pyrrhi quidem de captiuis reddendis illa præclara ſententia eſt:

Pyrrhi bellum verſibus perſecutus eſt Ennius.

Nec mi aurum poſco, nec mi pretium dederitis,
Nec cauponantes bellum, ſed belligerentes,
Ferro, non auro vitam cernamus vtrique.
Vóſne velit, an me regnare hera, quidve ferat fors
Virtute experiamur. & hoc ſimul accipe dictum:
Quorum virtuti belli fortuna pepercit,
Eorundem me libertati parcere certum eſt.
Domo ducite: dóque volentibus cum magnis diis.

Regalis ſanè, & digna a Æacidarum genere ſententia. Atque etiam, ſi quid ſinguli, temporibus adducti, hoſti promiſerint, eſt in eo ipſo fides ſeruanda: vt primo Punico bello Regulus captus à Pœnis, cùm de captiuis commutandis Romam miſſus eſſet, iuraſſetque ſe rediturum, primùm vt venit, captiuos reddendos in Senatu non cenſuit deinde, cùm retineretur à propinquis, & ad ſupplicium redire maluit, quàm fidem hoſti
40 datam fallere. Ac de bellicis quidem officiis ſatis dictum eſt. Meminerimus autem, & aduerſus infimos iuſtitiam eſſe ſeruandam. Eſt autem infima conditio, & fortuna ſeruorum: quibus, non malè præcipiunt, qui ita iubent vti, vt mercenariis ad operam exigendam, & iuſta præbenda. Cùm autem duobus modis, id eſt aut vi, aut fraude fiat iniuria: fraus quaſi vulpeculæ, vis leonis videtur: vtrúmque alieniſſimum ab homine eſt, ſed fraus odio digna maiore. Totius autem iniu-

a ab Æaco Pyrrhus Ionis filio originem ducebat: vide libr. 3.

Iniuria duobus fit modis

ſtitiæ nulla capitalior eſt quàm eorum , qui tum , cùm maximè fallent , id tamen agunt, vt viri boni eſſe videantur. De iuſtitia ſatis dictum eſt.

Nota.

DEINCEPS , vt erat propoſitum , de 41 beneficentia, ac liberalitate dicatur, qua quidem nihil eſt naturæ hominis accommodatius : ſed habet multas cautiones , videndum eſt enim, primùm , ne obſit benignitas & iis ipſis , quibus benignè videbitur fieri , & cæteris : deinde , ne maior benignitas ſit, quàm *a* facultas : tum , vt pro dignitate cuique tribuatur : id enim eſt iuſtitiæ fundamentum,ad quam hæc referenda ſunt omnia. Nam & qui gratificantur cuipiam,quod obſit illi,cui prodeſſe velle videantur,non benefici , neque liberales , ſed pernicioſi aſſentatores iudicandi ſunt : & qui alij nocent , vt in aliis liberales ſint,in eadem ſunt iniuſtitia,vt ſi in ſuam rem aliena conuertant. Sunt autem *b* multi,& qui 42 dem cupidi ſplendoris,& gloriæ, qui eripiunt ab aliis,quod aliis largiuntur: hique arbitrantur ſe beneficos in ſuos amicos viſum iri , ſi locupletent eos quacumque ratione , id autem tantum abeſt ab officio , vt nihil magis officio poſſit eſſe contrarium, *c* Videndum eſt igitur , vt ea liberalitate vtamur, quę proſit amicis, noceat nemini, quare L. Syllæ , & C. Cæſaris pecuniarum tranſlatio à iuſtis dominis ad alienos non debet liberalis videri : nihil enim eſt liberale , quod non ſit idem iuſtum. Alter locus erat cau- 43 tionis , ne benignitas maior eſſet , quàm facultates : quòd, qui benigniores volunt eſſe, quàm res patitur , primùm in eo peccat,quòd iniurioſi ſunt in proximos : quas enim copias his

a exhaurietur enim fons liberalitatis facultate.

b qualis Catilina , ſui profuſus , alieni rapax.

c Tria in liberalitate ſeruanda.

nis & ſuppeditari æquius eſt, & reliqui, eas transferunt ad alienos. Ineſt autem in tali liberalitate cupiditas rapiendi plerunque,& auferendi per iniuriam,vt ad largiendum ſuppetant copiæ:videre etiam licet pleroſque, non tam natura liberali, quàm quadam gloria ductos,vt benefici videantur, facere multa: quæ ab oſtētatione proficiſci magis, quā à voluntate,videantur:talis autem ſimulatio vanitati eſt coniunctior,quàm aut liberalitati, aut ho-
4 neſtati Tertium eſt propoſitum, vt in beneficentia delectus eſſet dignitatis. In quo & mores eius erunt ſpectandi, in quem beneficium conferetur, & animus erga nos, & communitas,ac ſocietas vitæ,& ad noſtras vtilitates officia ante collata.Quæ vt concurrant, *a* omnia,optabile eſt:ſin minꝰ,plures cauſę,ma-
45 ioréſque pōderis plus habebunt.Quoniam autem viuitur non cum perfectis hominibus,plenéque ſapientibus,ſed cum iis,in quibus præclarè agitur, ſi ſint ſimulacra virtutis: etiam hoc intelligendum puto,neminem omnino eſſe negligendum,in quo aliqua ſignificatio virtutis appareat,colendum autem eſſe ita quenque maximè, vt quiſque maximè virtutibus his lenioribus erit ornatus,modeſtia,temperātia,ac ipſa,de qua iam multa dicta ſunt,iuſtitia Nam fortis animus, & magnus in homine non perfecto,nec ſapiente *b* feruentior plerumque
46 eſt: illæ verò virtutes bonum virum videntur potius attingere. Atque hæc in moribus conſiderentur De beneuolentia autem,quam quiſque habeat erga noss primum illud eſt in officio, vt ei plurimum tribuamus, à quo plurimum diligemur; ſed beneuolentiam non adoleſcentulorum, ardore quodam amoris

a qua ſpectāda propoſ.is in liberalitate.

Nota.

b itaque tunc fortitudo non eſt virtus:accedit enim ad temeritatem.

Beneuolentiæ, muta officium.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

ſed ſtabilitate potiùs, & conſtantia iudicemus. Sin erunt merita, vt non ineunda, ſed referenda ſit gratia, maior quædam cura adhibenda eſt: nullum enim officium referenda gratia magis neceſſarium eſt. Si ea, quæ acceperis vtenda maiore *a* menſura, ſi modo poſſis, iubet reddere Heſiodus: quidnam beneficio prouocati facere debemus? annon imitari agros fertiles, qui multo plus afferunt, quàm acceperũt? etenim ſi in eos, quos ſperamus nobis profuturos non dubitamus officia conferre: quales in eos eſſe debemus, qui iam profuerunt? nam cùm duo genera liberalitatis ſint: vnum dandi beneficij, alterum reddendi: demus, necne, in noſtra poteſtate eſt, non reddere viro bono non licet, ſi modò id facere poſſit ſine *b* iniuria. Acceptorum autem beneficiorum ſunt delectus habendi: nec dubiũ, quin maximo cuique plurimum debeatur. In quo tamen in primis, quo quiſque animo ſtudio, beneuolentia fecerit, ponderandum eſt. Multi enim multa faciunt temeritate quadam, ſine iudicio, vel modo, in omnes, vel repentino quodam, quaſi vento, impetu animi incitati. Quę beneficia ęquè magna non ſunt habenda, atque ea, quę iudicio, conſideratè, conſtantérque delata ſunt. Sed in collocando beneficio, & in referẽda gratia, ſi cętera paria ſũt, hoc maximè officij eſt, vt quiſque maximè opis indigeat, ita ei potiſſimũ opitulari. Quod cõtra fit à pleriſq;: à quo enim plurimum ſperant, etiam ſi ille his non eget; tamen ei potiſſimum *c* inſeruiunt.

47 *a hoc idẽ vide expreſsũ concione in proœ. li. de clar. ora.*

Liberalitatis duo genera.

48 *b reddere enim beneficiũ ita debet ne quid iniuriæ committat.*

49 *c quæ mercatura potius quam liberalitas appellanda*

Optime autem ſocietas hominum coniunctióque ſeruabitur, ſi vt quiſque erit coniunctiſſimus, ita in eum benignitatis plurimum conferetur. Sed, quæ natura principia ſint communi

munitatis, & ſocietatis humanæ, repetendum altius videtur. Eſt enim primum, quod cernitur in vniuerſi generis humani ſocietate. Eius autē vinculum eſt ratio, & oratio, quæ docendo, diſcendo, communicando, diſceptando, iudicādo cōciliat inter ſe homines, coniungítq; naturali quadam ſocietate. Neque vlla re longius abſumus à natura ferarum: in quibus ineſſe fortitudinē ſæpe dicimus, vt in equis, in leonibus, iu-
50 ſtitiam, æquitatem, bonitatem non dicimus: ſūt enim rationis, & orationis expertes. Ac latiſſimè quidē parens hominibus, inter ipſos, omnib⁹ inter omnes ſocietas hæc eſt. In qua omniū rerum, quas ad communem vſum hominū natura genuit, eſt ſeruanda communitas, vt quæ deſcripta ſunt legibus, & iure ciuili, hæc ita teneantur, vt ſit conſtitutum, à quibus ipſis cætera ſic obſeruentur, vt in Græcorū prouerbio
51 eſt, amicorū omnia eſſe communia. Omnia autem communia hominum videntur ea, quæ ſunt generis eiuſdem, quod ab Ennio poſitum in vna re, transferri a per multas poteſt:

Vt homo, qui erranti b *comiter monſtrat viam,*
Quaſi lumen de ſuo lumine accendat facit,
Vt nihilominus ipſi luceat, cùm illi accenderit.

52 Vna enim ex re ſatis percipitur, vt quidquid ſine detrimento poſſit commodari, id tribuatur cuique, vel ignoto: ex quo ſunt illa communia, non prohibere aqua profluēte: pati ab igne ignem capere, ſi quis velit: conſilium fidele deliberanti dare. Quæ ſunt iis vtilia, qui accipiunt, danti non moleſta. Quare & his vtendum eſt, & ſemper aliquid ad communem vtilitatem afferendum. Sed quoniam copiæ paruæ ſingulorum ſunt; eorum autem, qui his egeant, infinita eſt multitudo: c vulgaris libe-

ſi vires animi ſpectem⁹ quæ tamen fortitudo propriè non eſt rationis, expers, & prudentia.

a *in permultis.*

b *hoc ipſum attingit in oratione pro Balbo.*

Officij communis varia genera.

c *quæ omnibus impertiri*

ralitas referenda eſt ad illum Ennij finem,Nihilominus vt ipſi luceat:vt facultas ſit,qua in
noſtros ſimus liberales.Gradus autem plures 53
ſunt ſocietatis hominum.Vt enim ab *a* illa diſcedatur infinitate,propior eſt eiuſdem gentis
nationis, linguæ, qua maximè homines coniunguntur: interius etiam eſt, eiuſdem eſſe ciuitatis.Multa ſunt enim ciuib.inter ſe cōmunia,forum,fana,porticus,viæ,leges,iura, iudicia,ſuffragia,conſuetudines præterea,& familiaritates,multáque cum multis res, rationéſque cōtractæ Arctior verò colligatio eſt ſocietas propinquorum: ab illa enim immenſa ſocietate humani generis, in exiguum, anguſtúque concluditur. Nam cùm ſi hoc natura 54
commune omnium animātium,vt habeant libidinem procreandi,prima ſocietas in ipſo eſt coniugio; proxima in liberis, deinde vna domus, communia omnia Id autem eſt principium *b* vrbis,& quaſi ſeminarium reip.Sequūtur fratrum coniunctiones, poſt conſobrinorum ſobrinorúmque, qui cum vna domo iam capi non poſſint,in alias domos, tanquam in colonias,exeunt.Sequuntur connubia, & affinitates:ex quibus etiā plures propinqui. Quæ propagatio,& ſoboles,origo eſt Rerump.Sanguinis autem coniunctio, & beneuolentia de- 55
uincit caritate homines. Magnum eſt enim eadem habere monumenta maiorum, *c* eiſdem vti ſacris, ſepulchra habere communia. Sed omnium ſocietatum nūlla præſtantior eſt,nulla firmior, quàm cùm viri boni,moribus ſimiles, ſunt familiaritate coniuncti. Illud enim honeſtum, quod ſæpe diximus,etiam ſi in alio cernimus, tamen nos mouet,atque illi,in quo id ineſſe videtur, amicos facit. Et quanquam 56
omnis

a qua omnibus omnes latione, & oratione coniunguntur.

) vrbs enim x domibus, eſp. è ciuitaibus conſtat.

erant enim r publicæ ciitates,& priata cuiuſue familiæ ſcra.

ocietatū omium quæ ſit æſt.:ntior.

omnis virrus ad ſe allicit, facítque vt diligamus: in quibus ipſa ineſſe videntur: tamẽ iuſtitia, & liberalitas id maximè efficit. Nihil autẽ eſt amabilius, nec *a* copulantius, quàm morum ſimilitudo bonorum In quibus enim eadem ſtudia ſunt, eędémque voluntates, in his fit, vt æquè quíſque altero delectetur, ac ſe ipſo efficitúrq; id, quod Pythagoras vult in amicitia, vt vnus fiat ex pluribus. Magna etiam illa communitas eſt, quæ conficitur ex beneficiis vltro citróque datis, acceptíſque: quæ mutua, & grata dum ſunt, inter quos ea ſunt, firma deuinciuntur ſocietate.

57 Sed, cùm omnia ratione, animóq; luſtraueris, omnium ſocietatũ nulla eſt gratior, nulla carior, quàm ea, quę cũ rep. eſt vnicuique noſtrum. Cari ſunt parentes, cari liberi, propinqui, familiares; ſed omnes omniũ caritates patria vna cõplexa eſt, pro qua quis bonus dubitet morte oppetere, ſi ei ſit profuturus? quo eſt deteſtabilior iſtorũ immanitas, qui *b* lacerarunt omni ſcelere patriam, & in ea funditus delenda occupati & ſunt, & fuerunt.

58 Sed ſi contentio quædam, & cõparatio fiat, quibus plurimùm tribuendũ ſit officij, principes ſunt patria, & parentes: quorũ beneficiis maximè obligati ſumus: proximi liberi, totáque domus qua ſpectat in nos ſolos, neq; aliud vllũ poteſt habere perfugium; deinceps bene cõuenientes propinqui, quibus communis etiam plerunque fortuna eſt. Quamobrem neceſſaria vitæ præſidia debentur iis maximè, quos antè dixi. Vita autẽ victúſque cõmunis, conſilia ſermones, cohortationes, cõſolationes, interdum etiam obiurgationes, in amicis vigent maximè, eſtque ea iucundiſſima amicitia, quam ſimilitudo morum coniugauit.

a vltimum putauit, ſicu[t] ab aliis tr[a]ditum eſt, n[am] ipſe nihil ſcri[pſ]ſit.

b Cæſaris iud[i]cium de M. Antonio, qu[i] liberata Cæſa[ris] nece remp[ublicam] rurſus oppri[mere] conaba[tur].

Digitized by Google

Habēda temporis ratio, quandóque maior eſt, quā neceſſitudinis.

SED in his omnibus officiis tribuendis, vi- 59
dendum erit, quid cuique maximè neceſſe ſit,
& quid quiſque vobiſcum, vel ſine nobis aut
poſſit conſequi, aut non poſſit. Ita non iidem
erunt neceſſitudinum gradus, qui & temporū.
Suntque officia, quę aliis magis, quàm aliis de-
beantur, vt, vicinum citius adiuueris in frugi-
bus percipiendis, quàm aut fratrem, aut fami-
liarem: at, ſi lis in iudicio ſit, propinquū potius,
& amicum, quàm vicinum defenderis. Hæc igi-
tur, & talia circūſpiciēda ſunt in omni officio,
& conſuetudo, exercitatióque capienda, vt
boni ratiocinatores officiorū eſſe poſſimus, &
addendo, deducendóque videre, quæ reliqui
ſumma fiat, ex quo quantum cuique debeatur
intelligas. Sed, vt nec medici, nec Imperatores
nec a Oratores, quamuis artis præcepta perce-
perunt, quidquam magna laude dignum ſine 60
vſu, & exercitatione conſequi poſſunt: ſic
officij conſeruandi præcepta traduntur illa
quidem, vt faciamus ipſi: ſed rei magnitu-
do vſum quoque, exercitationémque deſi-
derat. Atque ab iis rebus, quæ ſunt in iure ſo-
cietatis humanæ, quemadmodum ducatur ho-
neſtum, ex quo ortum eſt officium, ſatis ferè
diximus. Intelligendum eſt autem, cùm pro- 61
poſita ſint genera quatuor è quibus honeſtas,
officiúmque manaret, ſplendidiſſimum videri,
quod animo b magno elatóque, humanáſque
res deſpiciente factum ſit. Itáque in probris
maximè in promptu eſt, ſi quid tale dici poteſt,
Vos etenim iuuenes animum geritis muliebrem,
Illáque virgo viri: & ſi quid huiuſmodi:
c *Salmacida ſpolia ſine ſanguine, & ſudore.*

Contráque in laudibus, quæ magno animo,
& fortiter, excellentérque geſta ſunt, ea neſcio
quomo

a Oratorē videtur imperatori anteponere in proœm. lib. 1. de orat.

b Fortitudinis deſcriptio & laus.

c Fœminæ nomen viro tribuit probri cauſa Sir. lib. 34.

quomodo quaſi pleniore ore laudamus. Hinc
rhetorum cāpus de Marathone,Salamine,Pla-
tæis,Thermopylis,Leuctris,Stratocle:hinc no-
ſter *a* Cocles,hinc Decij,hinc Cn.& P. Scipio-
nes,hinc M.Marcellus, innumerabiléſque alij:
maximéque ipſe populus Romanus animi ma-
gnitudine excellit. Declaratur autem ſtudium
bellicæ gloriæ, quòd ſtatuas quoque videmus
62 ornatu ferè militari. Sed ea animi elatio,
quæ cernitur in periculis , & laboribus , ſi
iuſtitia vacat,pugnátque non pro ſalute com-
muni,ſed pro ſuis commodis , in vitio eſt.Non
enim modò id virtutis non eſt , ſed potius im-
manitatis , omnē humanitatē repellentis. Itá-
que probè definitur à Stoicis fortitudo , cùm
eam virtutem eſſe dicunt propugnātem pro *b*
æquitate:quocirca nemo,qui fortitudinis glo-
riā conſecutus eſt,inſidiis & malitia laudē eſt
adeptus.Nihil enim honeſtū eſſe poteſt , quod
iuſtitia vacat, præclarum igitur Platonis illud:
63 Non ſolum,inquit,ſcientia , quæ eſt remota à
iuſtitia,calliditas potius , quàm ſapientia , eſt
appellanda,verum etiam animus *c* paratus ad
periculum ſi ſua cupiditate,nō vtilitate com-
muni impellitur , audaciæ potius nomen ha-
beat , quàm fortitudinis. Itáque viros fortes,
& magnanimos,eoſdem bonos,& ſimplices,ve-
ritatis amicos , miniméque fallaces eſſe volu-
64 mus,quæ ſūt ex media laude iuſtitiæ. Sed illud
odioſum eſt,quòd in hac elatione , & magni-
tudine animi facillimè pertinacia, & nimia
cupiditas principatus innaſcitur.Vt enim apud
Platonē eſt , omnem morem Lacedæmoniorū,
inflammatum eſſe cupiditate vincendi : ſic , vt
quiſque animal magnitudine maximè excellit,
ita maximè vult princeps omniū eſſe, vel potiꝰ
ſolus.

a *Enumerat qui mortis diſcrimen forti animo adierunt.*

b *quia cōmune commodū, nō priuatum ſpectat.*

c *quod fortitudinis principium videtur.*

ſolus eſſe; difficile autem eſt, cùm preſtare omnibus concupieris, ſeruare æquitatem, quæ eſt iuſtitia maximè. Ex quo fit, vt neque diſceptatione vinci ſe, nec vllo publico ac legitimo iure patiantur: exiſtúntque in rep. plerunque largitores, & factioſi, vt *a* opes quā maximas conſequātur, & ſint vi potius ſuperiores quàm iuſtitia pares. Sed quod difficil⁹, hoc *b* præclari⁹. 65
Nullum enim eſt tempus, quod iuſtitia vacare debeat: Fortes igitur, & magnanimi ſunt habendi, non qui propulſant iniuriam. Vera autem, & ſapiens animi magnitudo honeſtum illud, quod maximè natura ſequitur, in factis poſitū, non in gloria iudicat, principémq; *c* eſſe mauult, quàm videri. Etenim qui ex errore imperitæ multitudinis pendet, hic in magnis viris non eſt habendus. Facillimè autem ad res iniuſtas impellitur, vt quiſque eſt altiſſimo animo & gloriæ cupido: qui locus eſt ſanè lubricus, quòd vix inuenitur, qui laboribus ſuſceptis, periculíſque aditis, non quaſi mercedem rerum geſtarum, deſideret *e* gloriam.

OMNINO fortis animus, & magnus, duabus rebus maximè cernitur: quarum vna in rerum externarum deſpicientia ponitur, cùm perſuaſum ſit, nihil hominem, niſi quod honeſtum, decorúmque ſit, aut admirari, aut optare, aut expetere oportere; nullíque neque homini, neque perturbationi animi, nec fortunæ ſuccūbere. Altera eſt res, vt cū ita ſis affectus animo, vt ſupra dixi, res geras magnas illas quidem, & maximè vtiles, ſed vehementer arduas, plenaſque laborum, & periculorum, tū cauſa *f* vitæ, tum multarum rerum, quæ ad vitam pertinét. 66
Harum rerum duarum ſplendor omnis, & amplitudo eſt, addo etiam vtilitatem, in poſteriore, 67

a *potentiam, non diuitias*
b *Græcis.* δύσκολα τὰ καλά.
c *ſe eſſe ex quo facile erat: itaque virtus ipſa per ſe, non vulgi laude æſtimanda*
e *Quam ſæpe neglecta æquitate appetim⁹*
f *Non inani atque ſtudio.*

re:cauſa autem,& ratio efficiens magnos viros eſt in priore. In eo enim eſt illud, quod excellentes animos,& humana contemnentes facit, id autem ipſum cernitur in duobus,ſi & ſolum id,quod honeſtum ſit,bonũ iudices;& ab omni animi perturbatione liber ſis:nam & ea, quæ eximia pleriſque, & præclara videntur, parua ducere,eáque ratione ſtabili, firmáq; contemnere,fortis animi, magníque dicendum eſt: & ea,quæ videntur acerba,quæ multa & varia in hominum vita,fortunáque verſantur,ita ferre, vt nihil à ſtatu naturæ diſcedas, nihil à dignitate ſapientis, robuſti animi eſt, magnæque cōnſtantiæ. *a* Non eſt autem conſentaneum,
68 qui metu non frangatur, eũ frangi cupiditate nec qui inuictum ſe à labore præſtiterit, vinci à voluptate. Quamobrem & hæc vitanda ſunt, & pecuniæ fugienda cupiditas: nihil enim eſt tam anguſti animi,támque parui,quàm amare diuitias: nihil honeſtius, magnificentiúſque, quàm pecuniam contemnere, ſi non habeas:ſi habeas,ad beneficentiam,liberalitatémque cõferre. Cauendā eſt etiam gloriæ cupiditas, vt ſupra dixi. Eripit enim libertatem, pro qua magnanimis viris omnis debet eſſe contentio. Nec verò imperia expetenda, ac potiùs non accipiendo interdum, aut *b* deponenda non-
69 nunquam. Vacandum autem eſt omni animi perturbatione, tum cupiditate, & metu, tum etiam ægritudine, & voluptate animi, & iracundia, vt tranquillitas animi adſit, & ſecuritas, quæ afferat tum conſtantiam, tum etiam dignitatem. Multi autem & ſunt, & fuerunt qui eam,quam dico,tranquillitatem expetentes à negotiis publicis ſe remouerũt, ad otiúm-

que

a cõcludit qui fortis ſit,eundem eſſe temperantem.

Nota.

b Vt Sylla dictaturam ex quo illum poſtea C. Cæſar literas neſciſſe cauillatus eſt dictator ipſe perpetuus.

que perfugerunt. In his & nobiliſſimi Philo-
ſophi,longéque principes, & quidam homines
ſeueri , & graues nec populi , nec Principum
mores ferre potuerunt : vixerúntque nonnulli
in agris , delectati re ſua familiari. His idem
propoſitum fuit,quod & regibus , vt ne qua re 70
egerent,ne cui parerent , libertate vterentur,
cuius proprium eſt ſic viuere , vt velis. Quare
cùm hoc commune ſit potentiæ cupidorum
cùm iis, quos dixi , otioſis : alteri ſe adipiſci id
poſſe arbitrantur , ſi opes magnas habeant:al-
teri ſi contenti ſint & ſuo , & paruo. In quo
quidem neutrorum omninò contemnenda eſt
ſententia : ſed & facilior , & tutior , & minùs
aliis grauis, aut moleſta vita eſt otiorum:
fructuoſior autem *a* hominum generi , & ad
claritatem , amplitudinémque aptior eorum,
qui ſe ad rempub. & ad magnas res gerendas
accommodauerunt. Quapropter & his forſi- 71
tam concedendum ſit Rempub. non capeſſen-
tibus , qui excellenti , ingenio doctrinæ ſeſe
dediderunt:& iis,qui aut valetudinis imbecil-
litate,aut aliqua grauiore cauſa impediti,à re-
pub. receſſerunt , cùm eius adminiſtrandæ po-
teſtatem aliis , laudémque concederent. Qui-
bus autem talis nulla eſt cauſa , ſi deſpicere ſe
dicant ea,quæ pleríque admirentur , imperia,
& magiſtratus.His non modò non laudi , ve-
rùm etiam vitio,dandum puto , quorum iudi-
cium in eo,quòd *b* gloriam contemnant,& prò
nihilo putent,difficile factu eſt nõ probare: ſed
videntur labores , & moleſtias tum offenſio-
num,tum repulſarum,quaſi quandam ignomi-
niam timere , & infamiam. Sunt enim , qui
in rebus contrariis parum ſibi conſtent,
voluptatem ſeueriſſimè contemnant , in dolore
re ſint

a ergo præſtãtior,non enim nobis tantum ipſis nati ſumus.

b Non enim amanda gloria,ſed id vnde oritur gloria,honeſtum, & virtus.

re ſint meliores, gloriam negligant, frangantur infamia; atque ea quidem non ſatis con-
72 ſtanter. Sed iis, qui habent à natura adiumenta rerum gerendarum, abiecta omni cunctatione adipiſcendi Magiſtratus ſunt, & gerenda reſpub. eſt. Nec enim aliter aut regi ciuitas, aut declarari animi magnitudo *a* poteſt. Capeſ- *a Quæ non in otioſa vita, ſed in rebus gerẽdis perſpicitur.*
centibus autẽ repub. nihilominus quàm Philoſophis, haud ſcio an magis etiam & magnificentia, & deſpicientia adhibenda eſt rerum humanarum, quàm ſæpe dico, & tranquillitas animi, atque ſecuritas: ſiquidẽ nec anxij futuri ſunt, & cum grauitate, conſtãtiáque victuri.
73 Quæ eò faciliora ſunt Philoſophis, quo minus patent multa in eorum vita, quæ fortuna feriat, & quo minus multis rebus egent; & quia ſi quid aduerſi eueniat, tam grauiter cadere non poſſunt: quocirca non ſine cauſa maiores motus animorum concitantur, maioráque efficienda rempub. gerentibus, quàm quietis, quo magis his & magnitudo animi eſt adhibenda, & vacuitas ab angoribus. Ad rem gerendam autem qui accedit, caueat, ne id modò conſideret, quàm illa res honeſta ſit; ſed etiam, vt habeat efficiendi facultatem, in quo conſiderandum eſt, ne aut temerè deſperet propter ignauiam, aut nimis confidat propter cupiditatem. In omnibus autem negotiis priùs, quàm aggre-
74 diare, adhibenda eſt preparatio diligens. Sed cùm plerique arbitrentur res bellicas maiores eſſe, quàm vrbanas, minuenda eſt hæc *b* opinio. Multi enim bella ſæpe quæſiuerunt propter gloriæ cupiditatem: atque à magnis animis, ingeniiſque plerumque contingit, eóque magis, ſi ſunt ad rem militarem apti, *b Tempus hoc diiudicat, modò enim bellica excellunt, modò vrbana.*

& cupi

& cupidi bellorum gerendorum. Verè autem ſi volumus iudicare, multæ res exiterunt vrbanæ maiores, clarioréſque, quàm bellicæ. Quamuis enim Themiſtocles iure laudetur, & ſit eius nomen, quàm Solonis, illuſtrius, citetúrque Salamis clariſſimæ teſtis victoriæ, quæ anteponatur conſilio Solonis, ei, quo primum conſtituit Areopagitas: non minus præclarum hoc, quàm illud, iudicandum eſt. Illud enim *a* ſemel profuit, hoc ſemper proderit ciuitati: hoc conſilio leges Athenienſium, hoc maiorum inſtituta ſeruantur; & Themiſtocles quidem nihil dixerit, in quo ipſe Areopagum adiuuerit: at ille adiuuit Themiſtoclem. Eſt enim bellum geſtum conſilio Senatus eius, qui à Solone erat conſtitutus: licet eadem de *b* Pau- 7
ſania, Lyſandróque dicere, Quorum rebus geſtis, quamquam Imperium Lacedæmoniorum dilatatum putatur: tamen ne minima quidem ex parte Lycurgi legibus, & diſciplinæ conferendi ſunt: quin etiam ob has ipſas cauſas & parationes habuerunt exercitus, & fortiores. Mihi quidem, neque pueris nobis M. Scaurus C. Mario, neque, cùm verſaremur in reip. Q. Catulus Cn. Pompeio cedere videbatur. Parua enim ſunt foris arma, niſi eſt conſilium domi: nec plus *c* Africanus ſingularis & vir, & Imperator, in excidenda Numantia reip. profuit, quàm eodem tempore P. Naſica priuatus, cùm Tib. Gracchum interemit: Quamquam hæc quidem res non ſolùm ex domeſtica eſt ratione: attingit enim & bellicam: quoniam vi, manuque confecta eſt: ſed tamen id ipſum geſtum eſt conſilio vrbano, ſine exercitu. Illud 77
autem optimum eſt in quo me inuadi ſolere

ab

a *Perſis Græcia pulſis, ac trucidatis.*

b *Vtrique præſtitit Lycurgus: ſed ab illis dilatatũ magis Imperium eſt.*

c *minor Pauli filius.*

ab inuidis, & improbis audio,

Cedant arma togæ; concedat laurea linguæ.

Vt enim alios omittam, nobis Rempub. guber-
nantibus, nónne togæ arma ceſſere? neque
enim in repub. periculum fuit grauius vnquã,
nec maius *a* otium. Ita conſiliis, diligentiáque
noſtra celeriter de manibus audaciſſimorum
ciuium delapſa arma ipſa ceciderunt. Quæ res
igitur geſta eſt vmquam in bello tanta? quis
triumphus conferendus? licet enim, Marce
fili, apud te gloriari, ad quem & hæreditas hu-
ius gloriæ, & factorum imitatio pertinet. Mihi
quidem certè, vir abundans bellicis laudibus,
Cn. Pompeius, multis audientibus, hoc tribuit,
ut diceret, fruſtrà ſe tertium triumphum de-
portaturum fuiſſe, niſi meo in Rempub. bene-
ficio, vbi triumpharet, eſſet habiturus. Sunt
ergo domeſticæ fortitudines non inferiores
militaribus: in quibus plus etiam, quàm in his,
operæ, ſtudiique ponendum eſt. Omnino enim
illud honeſtum, quod ex animo excelſo, ma-
gnificóque quærimus, animi efficitur, non cor-
poris viribus: exercendum tamen eſt corpus, &
ſic afficiendum, vt obedire conſilio, rationi-
que poſſit in exequendis negotiis, & in labore
tolerando. Honeſtum autem id, quod exquiri-
mus, totum eſt poſitum in animi cura, & co-
gitatione: in quo non minorem vtilitatem af-
ferunt, qui togati reipub. præſunt, quàm qui
bella gerunt. Itaque eorum conſilio ſæpe aut
non ſuſcepta, aut confecta bella ſunt, nonnun-
quam etiam illata: vt M. Catonis conſilio bel-
lum tertium Punicum: in quo etiam *b* mortui
valuit authoritas. Quare expetenda quidem
magis eſt decernendi ratio, quàm decertandi
fortitudo: ſed cauendum, ne id bellandi magis

a Coniuratione oppreſſa.

Mithridate & Tigrane victis.

b Cum actum eſt, Catone iã mortuo aut Carthagine euertenda.

ſuga, quàm vtilitatis ratione, faciamus. Bellum autem ita ſuſcipiatur, vt nihil aliud, niſi pax quæſita videatur. Fortis verò animi, & con- 81 ſtantis eſt, non perturbari in rebus aſperis, nec tumultuantem de gradu deiici, vt dicitur: ſed præſentis animi vti conſilio, nec à ratione diſcedere: quanquam hoc animi, illud etiã ingenij magni eſt, præcipere cogitatione futura, & aliquanto ante conſtituere, quid accidere poſſit in vtramque partem, & quid agendum ſit, cùm quid euenerit: nec committere al:quid, vt aliquando dicendum ſit, Non putaram. Hæc ſunt opera magni animi & excelſi, & prudentia, conſilióque fidentis. Temerè autem in acie verſari, & manu cum hoſte confligere, immane quiddam & belluarum ſimile eſt: ſed, cùm tempus eſt, neceſſitáſque poſtulat, decertandum manu eſt, & mors ſeruituti, turpitudinique anteponenda. De euertendis autem, di- 82 ripiendiſque vrbibus, valde illud conſiderandum eſt, ne quid temerè, ne quid crudeliter fiat: idque eſt viri magnanimi rebus *a* agitatis punire ſontes, multitudinem conſeruare, in omni fortuna recta, atque honeſta retinere. Vt enim ſunt, quemadmodum ſupra dixi, qui vrbanis rebus bellicas anteponunt: ſic reperias multos, quibus periculoſa & callida conſilia quietis cogitationibus & ſplendidiora & maiora videantur. Nunc quam omninò periculi 83 fuga committendum eſt, vt imbecilles, timidique videamur, ſed fugiendum etiam illud, ne offeramus nos periculis *b* ſine cauſa: quo nihil poteſt eſſe ſtultius. Quapropter in adeundis periculis conſuetudo imitanda medicorum eſt, qui leuiter ægrotantes leuiter curant: grauioribus autem morbis periculoſas curationes &

Temeritas in acie reprehenſa.

a Accurata examinatio.

b Quo diſtinguitur à fortitudine temeritas.

& a ancipites adhibere coguntur. Quare in tranquillo tempeſtatem aduerſam optare, dementis eſt, ſubuenire autem tempeſtati quauis ratione, ſapientis: eóque magis, ſi plus adipiſcare re explicata boni, quàm addubitata mali. Periculoſæ autem rerum actiones partim iis ſunt, qui eas ſuſcipiunt, partim reipub. Itémque alij de vita, alij de gloria, & beneuolentia ciuium in diſcrimen vocantur. Promptiores igitur debemus eſſe ad noſtra pericula, quàm ad communia, dimicaréque paratius de honore, & gloria, quàm de cæteris commodis. Inuenti autem multi ſunt, qui non modò pecuniam, ſed vitam etiam profundere pro patria parati eſſent: iidem gloriæ iacturam ne minimam quidem facere vellent, ne Repub. quidem poſtulante: vt Callicratidas, qui, cùm Lacedæmoniorum dux eſſet Peloponneſiaco bello, multáque feciſſet egregiè, vertit ad extremum omnia, cùm conſilio non paruit eorum, qui claſſem àb Arginuſis remouendam, nec cum Athenienſibus dimicandum putabãt. Quibus ille reſpondit Lacedæmonios, claſſe illa amiſſa, aliam parare poſſe, ſe fugere ſine ſuo dedecore non poſſe. Atque hæc quidem Lacedæmoniis plaga mediocris fuit, illa peſtifera, qua, cùm Cleombrotus, inuidiam timens, temerè cum Epaminonda conflixiſſet, Lacedæmoniorum opes corruerunt, quanto Q. Maximus meliùs? de quo Ennius:

Vnus homo nobis cunctando reſtituit rem:
Non ponebat enim rumores ante ſalutem,
Ergo magiſque magiſque viri nunc gloria claret.

Quod genus peccandi vitandum eſt etiã in rebus vrbanis. Sunt enim, qui quod ſentiunt, etiam ſi optimum ſit, tamen inuidiæ metu non

a *Quæ vel ſalutem, vel interitum afferant.*

b *Hunc verſum Virg. in lib 6. tranſtulit, vt alius alibi ex veteribus Poëtis.*

Duo præcepta iis qui reipublicæ præſunt obſeruanda.

audent dicere. Omninò, qui Reipub. præfutu 85
ri ſunt, duo Platonis præcepta teneant, vnum,
vt vtilitatem ciuium ſic tueantur, vt quidquid
agunt, ad eam referant, obliti commodorum
ſuorum: alterum, vt totum corpus Reip. cu-
rent; ne, dum partem aliquam tuentur, reli-
quas deſerant. Vt enim tutela, ſic procuratio
Reipublic. ad vtilitatem eorum, qui commiſſi
ſunt, non ad eorum, quibus commiſſa, gerenda
eſt. Qui autem parti ciuium conſulunt, partem
negligunt, rem pernicioſiſſimam in ciuitatem
inducunt, ſeditionem atque diſcordiam: ex
quo euenit, vt alij populares, *a* alij ſtudioſi
optimi cuiuſque videantur, pauci vniuerſo-
rum. Hinc apud Athenienſes magnæ diſcor- 86
diæ ortæ, in noſtra Rep. non ſolum ſeditiones,
ſed peſtifera etiam bella ciuilia, quæ grauis &
fortis ciuis, in Repub. dignus Principatu, fu-
giet, atque oderit, tradétque ſe totum Reip.
neque opes, aut potentiam conſectabitur, to-
támque eam ſic tuebitur, vt omnibus cõſulat.
Nec verò criminibus falſis in odium aut inui-
diam quenquam vocabit: omninóque ita iuſti-
tiæ, honeſtatique adhæreſcet, vt dum eam
conſeruet, quamuis grauiter offendat, mortem
appetat potiùs, quàm deſerat illa, quæ dixi.
Miſerrima eſt omninò ambitio, honorúmque 87
contentio: de qua præclarè apud eundem eſt
Platonem, ſimiliter facere eos, qui inter ſe
contenderent, vter potiùs Rep. adminiſtraret,
vt ſi nautæ certarent, quis eorum potiſſimum
gubernaret. Idémque precepit, vt eos aduer-
ſarios exiſtimemus, qui arma contra ferãt, non
eos, qui ſuo iudicio tueri Remp. velint: qualis
fuit inter P. *b* Africanum, & Q. Metellum ſi-
ne acerbitate diſſenſio. Nec verò audiendi, qui 88
grauiter

a Qui dicuntur optimates: de quibus multa in oratione pro Sextio.

Veri ciuis officium.

b Eodem anno, Africanus ex Africa, Metellus ex Macedonia, triumpharũt.

grauiter iraſcendum inimicis putant, idque magnanimi, & fortis viri eſſe cenſent: nihil enim laudabilius, nihil magno & præclaro viro dignius placabilitate, atque clemẽtia. In liberis verò populis, & iuris æquabilitate, exercenda etiam eſt facilitas, & altitudo animi quæ dicitur: ne, ſi iraſcamur, aut intempeſtiuè accedentibus, aut impudenter rogantibus, in moroſitatem inutilem, & odioſam incidamus. Et tamen ita probanda eſt manſuetudo, atque clementia, vt adhibeatur Reipubl. cauſa, ſeueritas, ſine qua adminiſtrari ciuitas non poteſt. Omnis autem & animaduerſio, & caſtigatio contumelia vacare debet: neque ad eius qui punit aliquem, aut verbis caſtigat, ſed ad

89 Reip. vtilitatem referri. Cauendum eſt etiam, ne maior pœna, quàm culpa ſit: &, ne iiſdem de cauſis alij plectantur, alij ne appellentur quidem. Prohibenda autem maximè eſt ira in puniendo: nunquam enim iratus, qui accedet ad pœnam, mediocritatem illam tenebit, quæ eſt inter nimium & parum: quæ placet Peripateticis, & rectè placet, modò ne laudarent iracundiam, & dicerẽt a vtiliter à natura datam. *a Si tantũ egregias res iraſceremur.* Illa verò omnibus in rebus repudianda eſt, optandúmque, vt ij, qui præſunt Reip. legum ſimiles ſint: quæ ad puniẽdum non iracundia,

90 ſed æquitate ducuntur. Atque etiam in rebus proſperis, & ad voluntatem noſtram fluentibus, ſuperbiam magnoperè, faſtidium, arrogantiámque fugiamus. Nam vt aduerſas res, ſic ſecundas immoderatè ferre, leuitatis eſt: præclaráque eſt æquabilitas in omni vita, & idem ſemper vultus, eadémque frons: vt de Socrate, itẽ de Catone quoq; Lælio accepimus, Philippum quidem Macedonum regem, rebus geſtis, *Humilis & ſubmiſsi animus.*

& gloria ſuperatum à filio; facilitate verò,& humanitate video ſuperiorē fuiſſe. Itaque alter ſemper magnus, alter ſæpè turpiſſimus fuit: vt rectè pręcipere videantur, qui monent, vt quanto ſuperiores ſimus, tāto nos ſummiſſius geramus. Panætius quidem auditorem Africanum, & familiarem ſuum ſolitum ait dicere: vt equos, propter crebras contentiones præliorum ferocitate exultantes, domitoribus tradere ſoleant, vt his facilioribus poſſint vti; ſic homines, ſecundis rebus effrænatos, ſibique præſidentes, tanquam in gyrum rationis & doctrinæ duci oportere, vt *a* perſpicerent rerum humanarum imbecillitatem, varietatémque fortunæ. Atque etiam in ſecundiſſimis rebus maximè eſt vtendum conſilio amicorū: hiſque etiam maior, quàm antè, tribuenda eſt authoritas, iiſdémque temporibus cauendū eſt, ne aſſentatoribus patefaciamus aures, nec adulari nos ſinamus: in quo falli facile eſt. Tales enim nos eſſe putamus, vt iure laudemur: ex quo naſcūtur innumerabilia peccata: cùm homines, inflati opinionibus, turpiter irridentur, & in maximis verſantur erroribus. Sed hæc quidem hactenus. 91

a Cogitādo, & diſcendo: nominauit enim rationem, & doctrinam.

92 Illud autem ſic eſt iudicandum, maximas geri res, & maximi animi ab iis, qui Remp. regant; quòd earum adminiſtratio latiſſimè pateat, ad plurimóſque pertineat: eſſe autem magni animi, & fuiſſe multos, etiam in vita otioſa, qui aut inueſtigarent, aut conarentur magna quædā, ſeſéque ſuarum rerum finibus continerent; aut interiecti inter Philoſophos, & eos qui Remp. adminiſtrarēt, delectarentur *b* re ſua familiari, nō eam quidem omni ratione exaggerantes, neque excludentes ab eius vſu ſuos,

b Quam Philoſophi nō curant.

potiúſque

potiúſque & amicis impartientes & Reipub. ſi
93 quando vſus eſſet. *a* Quæ primùm bene parta
ſit, nullóque turpi quæſtu, neque odioſo: tum,
quam plurimis modò dignis, ſe vtilẽ præbeat:
deinde, augeatur ratione, diligentia, parſimo-
nia: nec libidini potiùs luxuriǽque, quàm libe-
ralitati, & beneficentiæ, pateat. Hæc præſcri-
pta ſeruãtem licet magnificè, grauiter, animo-
ſéque viuere, atque etiam ſimpliciter, fideli-
94 ter, vitǽque hominum amicè. Sequitur, vt de
illa reliqua parte honeſtatis dicendum ſit, in
qua verecundia, & quaſi quidam ornatus vi-
tæ, temperantia, & modeſtia, omniſque ſeda-
tio perturbationum animi, & rerum modus
cernitur. Hoc loco continetur id, quod dici
Latinè decorum poteſt. Græcè enim *πρέπον*
dicitur. Huius vis eſt ea, vt ab honeſto non
queat ſeparari. Nam &, quod decet, honeſtum
eſt: &, quod honeſtum eſt, decet. Qualis au-
tem differentia ſit honeſti, & decori, facilius
intelligi quã explanari poteſt. Quidquid enim
eſt, quod deceat, id tum apparet, cùm ante-
greſſa eſt honeſtas. Itaque non ſolùm in hac
parte honeſtatis, de qua hoc loco diſſerendum
eſt, ſed etiam in tribus ſuperioribus, quid de-
ceat, apparet. Nam, & ratione vti, atque ora-
tione prudenter, & agere, quod agas, conſi-
deratè; omniq́ue in re, quid ſit veri, videre,
& tueri deceat: contráque falli, errare, labi,
decipi tam dedecet, quàm delirare, & mente
captum eſſe. Et iuſta omnia decora ſint; iniu-
ſta omnia contra, vt turpia, ſic indecora. Si-
milis eſt ratio fortitudinis: quod enim virili-
ter, animóque magno fit, id dignum viro, &
decorum videtur quod contra, id vt turpe, ſic
95 indecorum. Quare pertinet quidẽ ad *c* omnem

a Tria maximè præcipiũtur in re familiari.

Nota.

b Iuſtitia, fortitudine, prudentia.

c Decorũ cũ omni virtute cõfuſum eſt.

honeſtatem hoc quod dico, decorum, & ita pertinet, vt non recondita quadam ratione cernatur, ſed ſit in promptu. Eſt enim quiddam, idque intelligitur in omni virtute, quod deceat: quod cogitatione magis à virtute poteſt quàm re, ſeparari. Vt enim venuſtas, & puchritudo corporis ſecerni non poteſt à valetudine: ſic hoc, de quo loquimur decorum. totum quidem illud eſt cum virtute cõfuſum, ſed mente, & cogitatione diſtinguitur. Eſt au- 96
tem eius deſcriptio *a* duplex Nam & generale quoddam decorum intelligimus, quod in omni honeſtate verſatur: & aliud huic ſubiectum, quod pertinet ad ſingulas partes honeſtatis. Atque illud ſuperius ſic ferè definiri ſolet: decorum id eſſe, quod conſentaneum ſit hominis excellentiæ in eo, in quo natura eius à reliquis animantibus differat. Quæ autem pars ſubiecta generi eſt, eam ſic definiunt, vt id decorum eſſe velint, quod ita naturæ conſentaneum ſit, vt in eo moderatio, & temperantia appareat cum ſpecie quadam liberali. Hæc ita 97
intelligi à Philoſophis, poſſumus exiſtimare ex *b* eo decoro, quod Poëtæ ſequuntur: de quo alio loco plura dici ſolent. Sed tum ſeruare illud Poëtas dicimus, quod deceat, cùm id quod quaque perſona dignum eſt, & fit, & dicitur: vt, ſi aut Æacus, aut Minos diceret,

Oderint, dum metuant: aut

Natis ſepulchrum ipſe eſt parens:

indecorũ videretur, quòd eos fuiſſe iuſtos accepimus: at, Atreo dicente, plauſus excitantur: eſt enim digna perſona oratio. Sed Poëtæ quid quenque deceat, ex perſona iudicabunt: nobis autem perſonam impoſuit ipſa natura, magna cum excellentia, præſtantiáq; animantiũ reliquorum.

a Decori deſcriptio duplex.

Decori definitio.

b Argumentum à minori: nã ſi Poëta, multò magis Philoſophi.

c Thyeſtes: cui filium epulãdum frater Atreus appoſuit, vide Senecã in Thyeſte, & Horatium in arte Poëtica.

98 quorum. Quocirca Poëtæ in magna varietate perſonarum etiam vitioſis quid conueniat, & quid deceat, videbunt. Nobis autem cùm à natura conſtantiæ, moderationis, temperantiæ, verecundiæ partes datæ ſint: cúmque eadem natura doceat non negligere, quemadmodum nos aduerſus homines geramus: efficitur, vt & illud, quod ad omnem honeſtatē pertinet, decorum, quàm latè fuſum ſit, appareat, & hoc, quod ſpectatur in vnoquoque genere virtutis. Vt enim *a* pulchritudo corporis apta compoſitione membrorum mouet oculos, & delectat hoc ipſo, quòd inter ſe omnes partes cū quodam lepôre conſentiunt: ſic hoc decorum, quod elucet in vita, mouet approbationem eorum, quibuſcum viuitur, ordine, & conſtantia, moderatione dictorum omnium, atque fa-
99 ctorum. Adhibenda eſt igitur quædam reuerētia aduerſus homines & optimi cuiuſque, & reliquorū. Nam negligere, quid de ſe quiſque ſentiat, non ſolùm arrogantis eſt, ſed etiam omninò diſſoluti. Eſt autem, quod differat in omni ratione habenda, inter iuſtitiam, & verecundiam. Iuſtitiæ partes ſunt, non violare homines: verecundiæ, non offendere: in quo maximè perſpicitur vis decori. His igitur expoſitis, quale ſit id, quod decere dicimus, intellectum puto.

a *Pulchritudinis definitio.*

Iuſtitiæ partes.

Iuſtitia & verecundia in quo differant.

100 OFFICIVM autem, quod ab eo ducitur, hanc primùm habet viam, quæ deducit ad conuenientiam, conſeruationémque naturæ: quam ſi ſequemur ducem, nunquam aberrabimus: ſequemúrque & id, *b* quod acutū & perſpicax natura eſt, & id, quod ad hominum ſocietatem accommodatum: & id, quod vehemens atque forte. Sed maxima vis decori in

b *Tres virtutes ſignificat, prudentiam, iuſtitiam, fortitudinē: quas hoc ipſo ordine iā attigit.*

hac ineſt parte, de qua diſputamus. Neque
enim ſolùm corporis, qui ad naturã apti ſunt,
ſed multò etiam magis animi motus proban-
di, qui item ad naturam accommodati ſunt.
Dvplex eſt enim vis animorum, atque 101
naturæ. vna pars in appetitu poſita eſt: quæ
eſt, ὁρμὴ Græcè, quæ hominem huc & illuc ra-
pit: altera in ratione, quæ docet, & explanat,
quid faciendum fugiendúmque ſit. Ita fit, vt
ratio præſit, appetitus verò obtẽperet. Omnis
autem actio vacare debet temeritate & negli-
gentia: nec verò agi quidquam, cuius non
poſſis cauſam probabilẽ reddere. Hæc eſt enim
ferè deſcriptio officij. Efficiendum autem eſt,
vt *a* appetitus rationi obediant, eámque neque
præcurrant, nec propter pigritiam, aut igna-
uiam deſerant: ſintque tranquilli, atque omni
perturbatione animi careant. Ex quo eluce- 102
bit omnis conſtantia, omniſque moderatio;
nam qui appetitu longius euagantur, & tan-
quam exultantes ſiue cupiendo, ſiue fugien-
do non ſatis à ratione retinentur, hi ſine du-
bio finem, & modum tranſeunt: relinquunt
enim, & abiiciunt obedientiam, nec rationi
parent, cui ſunt *b* ſubiecti lege naturæ. A qui-
bus non modò animi perturbantur, ſed etiam
corpora: licet ora ipſa cernere iratorum, aut
eorum, qui aut libidine aliqua, aut metu
commoti ſunt, aut voluptate nimia geſtiunt:
quorum omnium vultus, voces, motus, ſta-
túſque mutantur. Ex quibus illud intelligitur, 103
(vt ad *c* Officij formã reuertamur) appetitus
omnes contrahendos, ſedandóſq;, excitãdám-
que eſſe animaduerſionem, & diligentiam, &
ne quid temerè, ac fortuito, inconſideratè, ne-
gligẽtérque agamus. Neq; enim ita generati à
natura

a Appetitus rationi obediant.

b Appetitus rationi lege naturæ ſubiecti.

c Natura non ad ſeueritatem genuit.

natura ſumus, vt ad ludum & iocum facti eſſe videamur, ſed ad veritatem potiùs, & ad quædam ſtudia grauiora, atque maiora. Ludo autem, & ioco vti illis quidem licet, ſed, ſicut ſomno, & quietibus cæteris, tum, cùm grauibus, ſeriiſque rebus ſatisfecerimus, ipſumque genus iocandi non profuſum, nec immodeſtum, ſed ingenuum: & facetum eſſe debet. Vt enim pueris non omnem licentiam ludendi damus, ſed eam, quæ ab honeſtis actionibus non ſit aliena: ſic in ipſo ioco aliquod probi ingenij lumen eluceat.

Similitudo egregia.

204 a DVPLEX omninò eſt iocandi genus; vnum illiberale, petulans, flagitioſum, obcænum: alterum elegans, vrbanum, ingenioſum, facetum. Quo genere non modò Plautus noſter, & Atticorum antiqua cõmœdia, ſed etiam philoſophorũ Socraticorum libri referti ſunt multáque multorum facetè dicta; vt ea, quæ à ſene Catone ſunt collecta; quæ vocantur ἀποφθέγματα. Facilis igitur eſt diſtinctio ingenui, & illiberalis ioci. Alter eſt, ſi tempore fit, ac remiſſo animo, libero dignus: alter ne homine quidem, ſi rerum turpitudini adhibetur verborum obſcænitas.

a Duplex iocandi genus.

Cato cẽſorius apophtegmata collegit.

LVDENDI etiam eſt quidam modus retinendus, vt ne nimis omnia profundamus, elatíque voluptate in aliquam turpitudinem delabamur: ſuppeditant autem & campus noſter, & ſtudia venandi honeſta exempla ludendi.

205 SED pertinet ad omnem officij quæſtionem, ſemper in promptu habere, quantùm natura hominis pecudibus, reliquíſque beſtiis antecedat: illæ enim nihil b ſentiunt, niſi voluptatem, ad eámque feruntur omni impetu, hominis

b Beſtiæ præter voluptatẽ nihil ſentiunt.

a *Hominis mens diſcendo alitur.*

hominis autem *a* mens diſcendo alitur. & eo
gitando ſemper aliquid aut inquirit, aut agit,
videndíque, & audiendi delectatione ducitur:
quin etiam, ſi quis eſt paulò ad voluptates
propenſior, modò ne ſit ex pecudum genere,
(ſunt enim quidam homines non re, ſed nomine) ſed ſi quis eſt paulò erectior, quamuis
voluptate capiatur, occultat & diſſimulat appetitum voluptatis, propter verecundiam.

b *Corporis voluptas non ſatis digna eſt hominis præſtantia.*

Ex quo intelligitur, *b* corporis voluptatem 106
non ſatis eſſe dignam hominis præſtantia,
eámque contemni & reiici oportere: ſin ſit
quiſpiam, qui aliquid tribuat voluptati, diligenter ei tenendum eſſe modum eius fruẽdæ.
Itaque victus, cultúſque corporis ad valetudinem referantur, & ad vires, non ad voluptatem. Atque etiam, ſi conſiderare volumus,
quæ ſit in natura excellentia, & dignitas: intelligemus quàm ſit turpe diffluere luxuria,
& delicatè, ac molliter viuere: quámque honeſtum, parcè, continenter, ſeuerè, ſobriéque.

c *Natura duabus perſonis hominem induit, vna communi, altera propria.*

INTELLIGENDVM eſt etiam, *c* dua- 107
bus quaſi nos à natura indutos eſſe perſonis:
quarum vna eſt communis, ex eo, quòd omnes participes ſumus rationis, præſtantiæque
eius, qua antecellimus beſtiis, à qua omne
honeſtum, decorúmque trahitur, & ex qua ratio inueniendi officij exquiritur: altera autem, quæ propriè ſingulis eſt tributa Vt enim
in corporibus magnæ diſſimilitudines ſunt:

d *Virile quiddam dignitas, muliebre venuſtas habetur infra.*

(alios enim videmus velocitate ad curſum,
alios viribus ad luctandum valere, itémque in
formis, aliis *d* dignitatem ineſſe, aliis *e* venuſtatem (ſic & in animis exiſtunt etiam maiores varietates. Erat in L. Craſſo, & L. Philippo 108
multus lepos, maior etiam magíſque de in-
duſtria

duſtria in C.Cæſare,L.filio.At iiſdem tempo-
ribus in Scauro,& in M. Druſo adoleſcente
ſingularis ſeueritas, in C. Lælio multa hilari-
tas, in eius familiari Scipione ambitio maior,
vita triſtior:de Gręcis autem, dulcem & face-
tum feſtiuique ſermonis, atque in omni ora-
tione ſimulatorem,quem εἴρωνα Græci nomi-
nauerunt, Socratem accipimus: contrà, Py-
thagoram,& Periclem ſummam authoritatem
conſecutos ſine vlla hilaritate ,Callidum Hã-
nibalem ex Pœnorum, ex noſtris ducibus Q.
Maximum accepimus, facilè celare, tacere,
diſſimulare,inſidiari, præcipere hoſtium con-
ſilia.In quo genere Græci Themiſtoclē Athe-
nienſem. & a Pheræum Iaſonem,cæteris an-
teponunt.In primiſque verſutum,& callidum
factum Solonis, qui quò & tutior vita eius
eſſet, & plus aliquantò Reipub.prodeſſet, fu-
109 rere ſe ſimulauit. Sunt his alij multùm diſpa-
res,ſimplices, & aperti, qui nihil ex occulto,
nihil ex inſidiis agendum putant, veritatis
cultores, fraudis inimici: itémque alij, qui
quiduis perpetiantur,cuius deſeruiant, dum,
quod velint, conſequantur: vt Syllam, & M.
Craſſum videbamus. Quo in genere verſutiſ-
ſimum,& patientiſſimum LacedæmoniumLy-
ſandrum accepimus; contráque Callicrati-
dam, qui præfectus claſſi proximus poſt Ly-
ſandrum fuit. Itémque in ſermonibus, alium
quidem videmus,quamuis præpotens ſit, effi-
cere, vt vnus de multis eſſe videatur.Quod in
Catulo, & in patre, & in filio, itémque & in
Q. Mucio Mancino vidimus; audiui & ex
maioribus natu,hoc idem fuiſſe in P.Scipione
Naſica; contráque patrem eius, illum, qui T.
Gracchi *b* conatus perditos vindicauit, nul-
lam

a Socrates in omni oratione ſimulator.

b Contra voluntatem optimatum,id eſt. contra remp.

lam comitatem habuiſſe ſermonis; nec non Xenocratem quidem ſeueriſſimum Philoſophorũ, ob eámque rem ipſam magnum, clarúmque fuiſſe. Innumerabiles aliæ diſſimilitudines ſunt naturæ, morúmque, minimè tamen vituperandorum. Admodum autem tuenda ſunt ſua cuique non vitioſa, ſed tamen propria, quo facilius decorũ illud, quod quærimus, retineatur. Sic enim eſt faciendum, vt contra naturam vniuerſam nihil contendamus; ea tamen conſeruata, propriam naturam ſequamur; vt, etiam ſi ſint alia grauiora, atque meliora, tamen nos ſtudia noſtra naturæ regula metiamur. Neque enim naturæ attinet repugnare, nec quidquam ſequi quod aſſequi nequeas. Ex quo magis emergit, quale ſit decorum illud: ideò quia nihil decet a inuita, vt aiunt, Minerua, id eſt aduerſante, & repugnante natura. Omninò, ſi quidquam eſt decorũ, nihil eſt profectò magis quàm æquabilitas vniuerſæ vitæ, tum ſingularum actionum: quam conſeruare non poſſis, ſi aliorum naturam imiteris, omittas tuam. Vt enim ſermone eo debemus vti, qui notus eſt nobis, ne, vt quidam, Græca verba inculcantes, iure optimo rideamur: ſic in actiones, omnémque vitam, nullam diſcrepantiam conferre debemus. Atque hæc differentia naturarum tantam habet vim, vt nonnumquam mortem ſibi ipſi alius conſciſcere debeat, alius in eadem cauſa non debeat. Non enim alia in cauſa M. Cato fuit, alia cæteri, qui ſe in Africa Cæſari tradiderũt, atque cæteris forſitan vitio datum eſſet, ſi ſe interemiſſent: propterea quòd eorum vita lenior, & mores fuerant faciliores: Catoni autem cùm incredibilem tribuiſſet natura

Agenda omnia natura duce.

a Horat. Tu nihil inuita dices facieſve Minerua.

110 111 112

natura

ıra grauitatem : eámque ipſe perpetua ſtantia roboraſſet ; ſempérque in propo-, ſuſceptóque conſilio permanſiſſet , mo-dum potius , quàm *a* tyranni vultus aſpi-dus fuit. Quàm multa paſſus eſt Vlyſſes lo errore diuturno,cùm & mulieribus (ſi :e , & Calypſo mulieres appellandæ ſunt) uiret , & in omni ſermone omnibus affa-n ſe eſſe vellet : domi verò etiam contu-as ſeruorum, ancillarúmque pertulit , vt l aliquando , quod cupiebat , perueniret. \iax, quo animo traditur, milites oppete-ıortem, quàm illa perpeti, malúiſſet .Quæ :emplantes expendere oportebit , quid-que habeat ſui, eáque moderari, nec vel-:periri , quàm ſe aliena deceant Id enim nque *b* decet,quod eſt cuiuſque ſuum ma-:. Suum igitur quiſque noſcat ingenium, mque ſe & vitiorum,& bonorum ſuorum :em præbeat : ne ſcenici plus, quàm nos, antur habere prudentiæ : illi enim non mas , ſed ſibi accommodatiſſimas fabulas ınt, qui enim voce freti ſunt , Epigonos, eámque , qui geſtu , Menalippam , Cly-ıeſtram: ſemper Rupilius , quem ego me-, Antiopam , non ſæpe Æſopus Aiacem, hiſtrio hoc videbit in ſcena, quod non bit ſapiens in vita ? Ad quas igitur res *c* ſimi erimus, in iis potiſſimum elaborabi-,ſin aliquando neceſſitas nos ad ea detru-,quæ noſtri ingenij non erunt, omnis ad-nda erit cura, meditatio, diligentia, vt ea n decorè , at quàm minimum indecorè :e poſſimus. Nec tam eſt enitendum, vt ı , quæ nobis data non ſunt , ſequamur, n vt vitia fugiamus.

Nota.

Varia Virorū acta.

a *Ergo hæc ſcripta ſunt Cæſare mortuo.*

b *Id quiſque decet, quod eſt cuiuſque ſuū maximè.*

Qualis eſſe debet ſapiens.

c *Ad quas apti res ſumus , in ijs elaboremus.*

A. C.

A c duabus his perſonis, quas ſupra dixi, 115
tertia adiungitur, quam caſus aliquis, vel tempus imponit: quarta etiam, quam nobiſmet ipſis iudicio noſtro accommodabimus: nam regna, imperia, nobilitates, honores, diuitiæ, opes, eáque quæ ſunt his contraria, in caſu ſita, temporibus gubernantur. Ipſi autem quam perſonam gerere velimus, à noſtra voluntate proficiſcitur. Itáque ſe alij ad Philoſophiam, alij ad ius ciuile, alij ad eloquentiam applicant, ipſarúmque virtutũ in alia alius mauult excellere. Quorum verò patres, aut maiores in 116
aliqua gloria præſtiterunt, eorum plerique in hoc genere laudis ſtudent excellere, vt Q. Mucius P. filius in iure ciuili, a Pauli filius Africanus in re militari. Quidam autem ad eas laudes quas à patribus acceperũt, addunt aliquam ſuam. vt hic idem Africanus eloquentia cumulauit bellicam gloriam: quod idem fecit Timotheus, Cononis filius, qui cùm belli laude non inferior fuiſſet, quàm pater, ad eam laudem doctrinæ & ingenij gloriam adiecit. Fit autem interdum, vt nonnulli, omiſſa imitatione maiorum, ſuum quoddam inſtitutum conſequantur, maximéque in eo plerumque elaborant ij, qui magna ſibi proponunt, obſcuris orti parentibus. Hæc igitur 117
omnia cùm quærimus, quid deceat, complecti animo, & cogitatione debemus.

Diuitiæ, & opes in caſu ſita ſunt.

Ingeniorum ſtudia varia.

a *Æmilij qui de Perſa Macedonum rege triumphauit.*

I n primis autem b conſtituendum eſt, quos nos, & quales eſſe velimus, & in quo genere vitæ. Quæ deliberatio eſt omnium difficillima. Ineunte enim adoleſcentia, cùm ineſt maxima imbecillitas conſilij, tunc id ſibi quiſque genus ætatis degendæ conſtituit, quod maximè adamauit: itaque ante implicatur ali-

b *Vitæ genus conſideratè eligendum.*

quo

quo certo genere,curſúque viuendi quem potuit,quod optimum eſſet,iudicare Nam quòd Herculem Prodicus dicit, (vt eſt apud *a* Xenophontem) cùm primùm pubeſceret, quod tempus à natura ad diligendum , quam quiſque viam viuendi ſit ingreſſurus , datum eſt, exiſſe in ſolitudinem,atque ibi ſedentem diu ſecum multúmque dubitaſſe,cùm duas cerneret vias , vnam voluptatis , alteram virtutis, vtram ingredi melius eſſet : hoc Herculi, *b* Iouis ſatu edito ,potuit fortaſſe contingere: nobis non item, qui imitamur , quos cuíque viſum eſt , atque ad eorum ſtudia , inſtitutá que impellimur. Plerumque autem,parentum præceptis imbuti , ad eorum conſuetudinem morémque deducimur. Alij multitudinis iudicio feruntur, quæque maiori parti pulcherrima videntur, ea maximè expotant , nonnulli tamen,ſiue fœlicitate quadam , ſiue bonitate naturæ , ſiue parentum diſciplina , rectam vitæ ſecuti ſunt viam. Illud autem maximè rarum genus eſt eorum , qui aut excellente ingenij magnitudine , aut præclara eruditione , atque doctrina , aut vtraque re ornati , ſpatium deliberandi habuerunt , quem potiſſimùm vitæ curſum ſequi vellent. In qua deliberatione *c* ad ſuam cuiuſque naturam conſilium eſt omne reuocandum.Nam cùm in omnibus,quæ aguntur,ex eo modo, quo quiſque natus eſt, vt ſupra dictum eſt , quid deceat , exquirimus: tum in tota vita conſtituenda multò eſt eius rei cura maior adhibenda ; vt conſtare in vitæ perpetuitate poſſimus nobiſmet ipſis, nec in vllo officio claudicare.

8

a *Lib,2.memorabilium.*

b *Vt in fabulis.*

Rectæ vitæ via unde cótingat.

c *In deligendo vitæ genere ad ſuã quiſque naturam conſilium omne reuocet.*

AD hanc autem rationem quoniam max.

mam vim natura habet, fortuna proximam vtriuſque omninò ratio habenda eſt in deligendo genere vitæ, ſed naturæ magis (multò enim & firmior eſt, & conſtantior) vt fortuna nonnumquam ipſa mortalis cum immortali natura pugnare videatur. Qui igitur ad naturæ ſuæ non vitioſæ genus conſilium vitæ omne contulerit, is cōſtantiam teneat: id enim maximè decet. Niſi fortè ſe erraſſe intellexerit in deligendo genere vitæ. Quòd ſi acciderit, poteſt autem accidere, facienda morum inſtitutorū nque mutatio eſt. Eam igitur mutationem, ſi tempora adiuuabunt, faciliùs, commodiúſque faciemus: ſin minus, ſenſim erit, pedetentimque facienda: vt *a* amicitias, quæ minus delectent, & minus probentur, magis decere, cenſent ſapientes ſenſim diſſuere, quàm repente præcidere. Commutato autem genere vitæ omni ratione curandum eſt, vt id bono conſilio feciſſe videamur. Sed 121 quoniam paulò ante dictum eſt, imitandos eſſe maiores; primum illud exceptum ſit, ne vitia ſint imitanda; deinde, ſi nat[illegible]a non feret, vt quædam imitari poſſint; vt ſuperioris Africani filius, qui hunc Paulo natum adoptauit, propter infirmitatem valetudinis, non tam potuit patris ſimilis eſſe, quàm ille fuerat ſui. Si igitur nō poterit ſiue cauſas defēſitare, ſiue populum concionibus tenere, ſiue bella gerere; illa tamen præſtare debebit quę erunt in ipſius poteſtate, iuſtitiam, fidem, liberalitatem, modeſtiam, temperantiam: quo minus ab eo id, quod deſit, requiratur. *b* Optima autem hereditas à patribus traditur liberis, omníque patrimonio præſtantior, gloria virtutis, rerúmque geſtarum: dedecori eſſe, nefas

Fortuna mortalis natura immortalis.

a Amicitia ſenſim diſſuenda.

Imitanda Maiorum acta

b Optima hereditas à patribus traditur liberis, gloria virtutis.

fas, & vitium iudicandum eſt. Et quoniam officia non eadem diſparibus ætatibus tribuuntur, aliáque ſunt iuuenum, alia ſeniorum: aliquid etiam de hac diſtinctione dicendum eſt.

Est igitur adoleſcentis, maiores natu vereri, ex hiſque eligere optimos, & probatiſſimos, quorum conſilio, atque authoritate nitatur; ineuntis enim ætatis inſcitia, ſenum conſtituenda, & regenda prudentia eſt. Maximè autem hæc *a* ætas à libidinibus arcenda eſt, exercendáque in labore, patientiáque & animi, & corporis, vt eorum & in bellicis, & ciuilibus officiis vigeat induſtria. Atque etiam cùm relaxare animos, & dare ſe iucunditati volent, caueant intemperantiam, meminerint verecundiæ: quod erit facilius ſi huiuſmodi quoque rebus maiores natu intereſſe velint.

a *Adoleſcentiæ ratio laudabiliter traducenda.*

b Senibus autem labores corporis ſunt minuendi, exercitationes animi etiam augendæ videntur: danda verò opera, vt amicos, & iuuentutem, & maximè Rempub. conſilio, & prudentia quam plurimùm adiuuent. Nihil autem magis cauendum eſt ſenectuti, quàm ne languori, deſidiæque ſe dedat. Luxuria verò cùm omni ætati turpis, tum ſenectuti turpiſſima eſt. Sin autem & libidinum intemperantia acceſſerit, *c* duplex malum eſt: quod & ipſa ſenectus concipit dedecus, & facit adoleſcentium impudentiorum intemperantiam.

b *Senibus præcepta.*

c *Senex in luxuria dupliciter peccat, primùm re, dein de exemplo.*

Ac ne illud quidem alienum eſt de Magiſtratuum, de priuatorum, de ciuium, de peregrinorum officiis dicere. Eſt igitur proprium munus Magiſtratus intelligere, ſe gerere per-

Magiſtratus proprium munus.

ſonam ciuitatis, debereque eius dignitatem, & decus ſuſtinere, ſeruare leges, iura deſcribere, ea fidei ſuæ commiſſa meminiſſe. *a* Priuatum autem oportet æquo, & pari cum ciuibus iure viuere, neque ſummiſſum & abiectum, neque ſe efferentem, tum in repub. ea velle, quæ tranquilla & honeſta ſint. Talem enim & ſentire, & bonum ciuem dicere ſolemus. Peregrini autem, & incolæ officium eſt, nihil præter ſuum negotium agere, nihil de alio inquirere, minimeque in aliena eſſe Rep. curioſum. Ita ferè officia reperiétur, cùm quæretur, quid deceat, & quid aptum ſit perſonis, temporibus, ætatibus. Nihil eſt autem, quod tam deceat, quàm in omni re gerenda, conſilióque capiendo ſeruare conſtantiam. 125

Peregrini officium.

Conſtantiæ nihil efficacius.

b Decorũ quibus in rebus conſiſtat.

SED quoniam *b* decorum illud in omnibus factis, & dictis, in corporis denique motu, & ſtatu cernitur, idque poſitum eſt in tribus rebus, formoſitate, ordine, ornatu ad actionem apto: (difficilius ad eloquendum, ſed ſatis erit intelligi:) in his autem tribus continetur cura etiam illa, vt probemur ab iis, cum quibus, & apud quos viuamus: his quoque de rebus pauca dicantur. 126

PRINCIPIO, corporis noſtri magnam natura ipſa videtur habuiſſe rationem: quæ formam noſtram, reliquámque figuram, in qua eſſet ſpecies honeſta, eam poſuit in promptu; quæ autem partes corporis, ad naturæ neceſſitatem datæ, aſpectum eſſent deformem habituræ atque turpem, eas cõtexit, atque abdidit. Hanc naturæ tam diligentem fabricam imitata eſt hominum verecundia. Quæ enim natura occultauit, eadem omnes, qui ſana mente ſunt, remouent ab oculis; ipſique neceſſitati 127

ceſſitati dant operam, vt quàm occultiſſimè
pareant: quarúmque partium corporis vſus
ſunt neceſſarij, eas neque partes, neque earum
vſus ſuis nominibus appellant: quódque face-
re non turpe eſt, modò occultè, id dicere ob-
ſcœnum eſt. Itáque nec actio rerũ illarũ aper-
ta petulãtia vacat, nec oratio obſcœnitate. Nec
verò audiendi ſunt Cynici, aut ſi qui fuerunt *a*
Stoici, penè Cynici, qui reprehendunt & ir-
rident, quòd ea, quæ turpia re non ſunt, ver-
bis flagitioſa dicamus, illa autem quæ tur-
pia ſint nominibus appellemus ſuis; Latro-
cinari, fraudare, adulterari, re turpe eſt, ſed di-
citur non obſcœnè: liberis dare operam, re ho-
neſtum eſt, nomine obſcœnum: pluráque in eã
ſententiam ab eiſdem contra verecundiam di-
ſputantur. Nos autem *b* naturam ſequamur, &
ab omni, quod abhorret ab ipſa, oculorum, au-
riúmque comprobatione, fugiamus: ſtatus, in-
ceſſus, ſeſſio, accubatio, vultus, oculi, ma-
nuum motus teneant illud decorum. Quibus
in rebus duo ſunt maximè fugienda, ne quid
effeminatum aut molle; aut ne quid durum,
aut ruſticum ſit. Nec verò hiſtrionibus, ora-
toribúſque concedendum eſt, vt iis hæc apta
ſint, nobis diſſoluta. Scenicorum quidem mos
tantam habet à vetere diſciplina verecun-
diam, vt in ſcena ſine ſubligaculo prodeat
nemo. Verentur enim ne ſi quo caſu euene-
rit, vt corporis partes quædam aperiantur,
aſpiciantur non decorè. Noſtro quidem more
cum parentibus puberes filij, cum ſoceris qui-
dem generi non lauantur. *c* Retinenda eſt igi-
tur huius generis verecundia, præſertim natu-
ra ipſa magiſtra, & duce.

a *Vide epiſtolam, ſcutus mi tium eſt. Amo verecũdia lib. 9. fam.*

b *Naturam rectè ſequamur.*

c *Verecundia retinenda eſt, magiſtra & duce natura.*

Cvm autẽ pulchritudinis duo genera ſint

quorum in altero venuſtas ſit, in altero dignitas, venuſtatem muliebrem ducere debemus, dignitatem virilem. Ergo & à forma remoueatur omnis viro non dignus ornatus, & huic ſimile vitium in geſtu motúque caueatur. Nã & palæſtrici motus ſæpe ſunt odioſiores: & hiſtrionum nonnulli geſtus ineptiis non vacãt & in vtroque genere, quæ ſunt recta, & ſimplicia, laudantur. Formæ autem dignitas coloris bonitate tuenda eſt: color, exercitationibus corporis. Adhibẽda eſt præterea mũditia non odioſa, neque exquiſita nimis, tantum quæ fugiat agreſtem, & inhumanam negligentiam. Eadem ratio eſt habenda veſtitus: in quo, ſicut in pleriſque rebus, mediocritas optima eſt. Cauendum eſt autem ne aut tarditatibus vtamur in greſſu mollioribus, 131
vt ſimiles pomparum ferculis eſſe videamur; aut in feſtinationibus ſuſcipiamus nimias celeritates: quæ cùm fiunt, anhelitus mouentur, vultus mutantur, ora torquentur: ex quibus magna ſignificatio ſit, non adeſſe conſtantiam. Sed multò etiam magis elaborandum eſt, ne animi motus à natura recedant: quod aſſequemur, ſi cauebimus, ne in perturbationes, atque examinationes incidamus, & ſi attentos animos ad decori conſeruationem tenebimus. *a* Motus autem animorũ duplices ſunt, alteri cogitationis, alteri appetitus. Cogitatio in vero exquirendo maximè verſatur: appetitus impellit ad agendum. Curandum eſt igitur vt cogitatione ad res quàm optimas vtamur, appetitum rationi obedientem præbeamus. 132

Color tuẽdus eſt exercitatio nib⁹ corporis.

a Motus animorum duplices.

Et quoniam magna vis orationis eſt *b* eadémque duplex, altera contentionis, altera ſermonis

monis: contentio diſceptationibus tribuatur iudiciorum, concionum, Senatus: ſermo in circulis diſputationibus, congreſſionibus familiarum verſetur, perſequatur etiam conuiuia. Contentionis præcepta Rhetorum ſunt, nulla ſermonis. Quanquam haud ſcio, an poſſint hæc quoque eſſe. Sed diſcentium ſtudiis inueniuntur *a* magiſtri: huic autem qui ſtudeant, ſint nulli: Rhetorum turba referta omnia, quanquam quæ verborum ſententiarúmque præcepta ſunt, eadem ad ſermonem
133 pertinebunt. Sed cùm orationis indicem vocem habeamus, in voce autem duo ſequamur, vt clara ſit, vt ſuauis: vtrumque omninò à natura petendum eſt: verùm alterum exercitatio augebit, alterum imitatio preſsè loquentium, & leniter: quid fuit in Catulis, vt eos exquiſito iudicio putares vti literarum? quanquam erant literati: ſed & alij, hi autem optimè vti lingua Latina putabantur, ſonus erat dulcis: literæ neque expreſſæ, neque oppreſſæ: ne aut obſcurum eſſe, aut nimis *b* putidum ſine contentione vox, nec languens, nec canora. Vberior oratio L Craſſi, nec minùs faceta: ſed bene loquendi de Catulis opinio non minor. Sale verò conditus, & facetiis Cæſar, Catuli patris frater vicit omnes, vt in ipſo illo forenſi genere dicendi, contentiones aliorum ſermone vinceret. In omnibus igitur his elaborandum eſt, *c* ſi in omnibus, quid deceat exquirimus.

134 Sit igitur hic *d* ſermo, in quo Socratici maximè excellunt, ienis, miniméque pertinax. Inſit in eo lepos Nec verò, tanquã in poſſeſſionẽ ſuã venerit, excludat alios, ſed cùm reli-

a *Diſcere cupientibus magiſtri non deſunt.*

Vox orationis index.

b *Quod faſtidium parere audienti.*

c *Si in omni re quid deceat.*

d *Sermo qualis debeat [eſſe].*

quis in rebus, tum in ſermone communi, viciſ-
ſitudine nonnunquam vtendum putet, ac vi-
deat imprimis, quibus de rebus loquatur: ſi
ſeriis, ſeueritatem adhibeat, ſi iocoſis, leporem.
In primis prouideat, ne ſermo *a* vitiũ aliquod
I ſermo index moruм. indicet ineſſe moribus, quod maximè tum ſo-
let euenire, cùm ſtudioſè de abſentibus, detra-
hendi cauſa, aut per ridiculum, aut ſeuerè, ma-
ledicè, contumelioſéque dicitur. Habentur 135
autem plerumque ſermones, aut de domeſti-
cis negotiis, aut de Repub. aut de artium ſtu-
diis, & doctrina. Danda igitur opera eſt, vt etiã
ſi aberrare ad alia cœperit, ad hæc reuocetur
oratio, ſed vtcunque aderunt res: neque
enim iiſdem de rebus, nec in omni tempo-
Modus in ſer ſone. re, nec ſimiliter delectamur. Animaduer-
tendum eſt etiam, quatenus ſermo delе-
ctationem habeat, & vt incipiendi ratio
fuerit, ita ſit definiendi modus. Séd quoniam 136
in omni vita rectiſſimè præcipitur, vt per-
turbationes fugiamus, id eſt motus animi ni-
mios, rationi non obtemperantes: ſic eiuſ-
modi motibus *b* ſermo debet vacare: ne aut
Sermo va- et omni per- rbatione. ira exiſtat; aut cupiditas aliqua, aut pigri-
tia, aut ignauia, aut quid tale appareat. Ma-
ximéque curandum eſt, vt eos, quibuſcum ſer-
monem conferimus, & vereri, & diligere
biurgatio ualis. videamur. Obiurgationes etiam nonnun-
quam incidunt neceſſariæ: in quibus vtendum
eſt, fortaſſe, & vocis contentione maiore, &
verborum grauitate acriore. Id agendum
etiam, vt ea facere non videamur irati, ſed
vt ad vrendum, & ſecandum medici, ſic
nos ad hoc genus caſtigandi raro, inuitique
veniamus; nec vnquam, niſi neceſſariò, ſi
nulla reperietur alia medicina: ſed tamen ira

procul abſit, *a* cum qua nihil rectè fieri, nihil conſideratè poteſt. Magna autem ex parte clementi caſtigatione licet vti, grauitate tamẽ adiuncta, vt ſeueritas adhibeatur, & contumelia repellatur. Atque etiam illud ipſum quod acerbitatis habet obiurgatio, ſignificandum eſt, ipſius cauſa, qui obiurgetur, ſuſceptum eſſe. Rectum eſt autem, etiam in illis contentionibus, quæ cum inimiciſſimis fiunt, etiam ſi nobis indigna audiamus, tamen grauitatem retinere, iracundiam repellere. Quæ enim cum aliqua perturbatione fiunt, ea *b* neque conſtanter fieri poſſunt, nec ab is, qui adſunt, approbari. Deforme etiam eſt de ſeipſo prædicare, falſa præſertim, & cum irriſione audientium, imitari militem glorioſum. Et quoniam omnia perſequimur, volumus quidem certè: dicendum eſt etiam, qualem hominis honorati, & principis domum placeat eſſe, cuius finis eſt vſus, ad quem accõmodanda eſt ædificandi deſcriptio; & tamen adhibenda dignitatis, commoditatíſque diligentia. Cn. Octauio, qui primus ex illa familia Conſul factus eſt, honori fuiſſe accepimus quòd præclaram ædificaſſet in Palatio, & plenam dignitatis domum: quæ cùm vulgò viſeretur, ſuffragata domino, nouo homini, ad Conſulatum putabatur: hanc Scaurus demolitus, acceſſionem adiunxit ædibus: itáque ille in ſuam domum conſulatum primus intulit: hic ſummi, & clariſſimi viri filius in domum multiplicatam non *c* repulſam ſolùm retulit, ſed ignominiam, & calamitatem. Ornãda eſt enim dignitas domo, non ex domo dignitas tota quærenda: nec domo dominus, ſed domino domus honeſtanda eſt. Et, vt in cæteris

a *Cum ira rectè fieri nihil poteſt.*

b *Deforme eſt de ſeipſo prædicare.*

c *In petitione cõſulatus, atque etiam de ambitu damnatus eſt. Vid. epiſt. ad Q. fratrem.*

habenda ratio non ſui ſolùm, ſed etiam alio-
rum, ſic in domo clari hominis, quam & hoſ-
pites multi recipiendi, & admiranda hominum
cuiuſque generis multitudo, adhibenda eſt
cura laxitatis: aliter ampla domus dedecori
domino ſæpe fit, ſi eſt in ea ſolitudo, &
maximè, ſi aliquando alio domino ſolita
eſt frequentari: odioſum eſt etiam, cùm à præ-
tereuntibus dicitur: O domus a Anci, quàm
diſpari domino dominaris. Quod quidem, his
temporibus, in multis licet dicere. Cauen-
dum eſt etiam, præſertim ſi ipſe ædifices, ne 140
extra modum ſumptu & magnificentia pro-
deas: quo in genere multum mali etiam in
exemplo eſt. Studioſè enim plerique, præ-
ſertim in hac parte, facta Principum imitan-
tur: vt L. Luculli, ſummi viri, virtutem
quis? quàm multi villarum magnificentiam
imitati ſunt? quarum quidem certè eſt adhi-
bendus modus, ad b mediocritatem reuocan-
dus: eadémque mediocritas ad communem
vſum, cultúmque vitæ c referenda eſt. Sed hæc
hactenus.

a Antiqua ex, cum Ca- axiam habi- ent in Pom- eanorum ædibus.

b Mediocrita- témque.

c Trăſferēda.

IN omni autem actione ſuſcipienda, tria 141
ſunt tenenda: primum, vt appetitus rationi pa-
teat, quo nihil eſt ad officia conſeruanda ac-
commodatius: deinde, vt animaduertatur,
quanta illa res ſit, quã efficere velimus, non
minor, néve maior cura, & opera ſuſcipiatur,
quàm cauſa poſtulet: tertium eſt, vt caueamus
vt ea, quæ pertinent ad liberalem ſpeciem, &
dignitatem, immoderata ſint. Modus autem
eſt optimus, decus ipſum tenere, de quo ante
diximus, nec progredi longius. Horum autem
trium præſtantiſſimum eſt appetitum obtem-
perare rationi.

Tria tenentur in actione ſuſcipienda.

Dein

DEINCEPS de ordine rerum, & temporum opportunitate dicendum eſt, hæc autem ſcientia *a* continet eam, quã Græci εὐταξίαν nominant, non hanc, quam interpretamur modeſtiam, quo in verbo modus ineſt, ſed illa eſt εὐταξία, in qua intelligetur ordinis conſeruatio. Itáque, vt eandem nos *b* modeſtiam appellemus, ſic definitur à Stoicis, vt modeſtia ſit ſcientia earum rerum, quæ *c* agentur aut dicentur, loco ſuo collocandarum. Itaque videtur eadem vis ordinis, & collocationis fore. Nam & *d* ordinem ſic definiunt compoſitionem rerum aptis, & accommodatis locis. locum autem actionis: oportunitatem temporis eſſe dicunt. Tempus autem actionis oportunum, grecè εὐκαιρία, appellatur occaſio, ſic fit, vt modeſtia hæc, quam interpretamur ita, vt dixi, ſcientia ſit oportunitatis idoneorum ad agendum temporum Sed po-
3 teſt eadem eſſe *e* prudentiæ definitio, de qua principio diximus: hoc autem loco de moderatione, & temperantia, & *f* aliis ſimilibus virtutibus quærimus. Itaque, quæ erant prudentiæ propria, ſuo loco dicta ſunt: quæ autem harum virtutum, de quibus iam *g* dudum loquimur, quæ pertinent ad verecundiam, & ad eorum approbationem, quibuſcum viuimus, nunc dicenda ſunt.

a *Continetur ea.*
b *Scientiæ definitio.*
c *Aguntur aut dicuntur.*
d *Ordinis definitio.*
e *Prudentia definitur vt modeſtia.*
f *Harum.*
g *Diu.*

4 TALIS eſt igitur ordo actionum adhibendus, vt quemadmodum in oratione conſtanti, ſic in vita omnia ſint apta, & inter ſe conuenientia. Turpe eſt enim, valdéque vitioſum, in re ſeuera conuiuio dignum, aut delicatum aliquem inferre ſermonem. Bene *h* Pericles, cùm haberet collegam in prætura Sophoclem: hique de communi officio

h *Anaxagoræ phiſic. auditor, Soph. Poëtam.*

con

conueniſſent,& caſu formoſus puer præteriret,
dixiſſétque Sophocles; ô puerum pulchrum,
Pericle: Prætorem, Sophocle, decet non ſolùm
manus, ſed etiam oculos abſtinentes habere,
atque hoc idem Sophocles, ſi in athletarum
approbatione dixiſſet, iuſta reprehenſione
caruiſſet, tanta vis eſt & loci, & temporis: vt,
ſi quis, cùm cauſam ſit acturus, in itinere, aut
in ambulatione ſecum ipſe meditetur, aut ſi
quid aliud attentius cogitet, non reprehen-
datur: at, hoc idem ſi in conuiuio faciat, in-
humanus videatur inſcitia temporis. Sed ea,
quæ multum ab humanitate diſcrepant, vt 145
ſi quis in foro cantet, aut ſi qua eſt alia ma-
gna peruerſitas, facilè apparent, nec magno-
perè admonitionem, & præcepta deſiderant:
quæ autem parua videntur eſſe delicta, neque
à multis intelligi poſſunt, ab his eſt diligen-
tiùs declinandum, vt in fidibus, aut in tibiis,
quamuis paulùm diſcrepent, tamen id à ſcien-
Maior, & melior actionum quam ſonorũ concentus eſt.
te animaduerti ſolet: ſic videndum eſt in vi-
ta, ne fortè quid diſcrepet, vel multo etiam
magis, quo maior, & melior actionum, quàm
ſonorum, concentus eſt. Itáque, vt in fidibus 146
muſicorum aures vel minima ſentiunt: ſic nos,
ſi acres ac diligẽtes iudices eſſe volumus, ani-
maduerſoréſque vitiorũ, magna intelligemus
ſępe ex paruis, ex oculorum obtutu, ſupercilio-
rum aut remiſſione, aut contractione, ex mœ-
ſtitia, ex hilaritate, ex riſu, ex locutione, ex
reticentia, ex contentione vocis, ex ſum-
miſſione, ex cæteris ſimilibus facilè iudica-
bimus, quid eorum aptè fiat, quid ab officio,
naturáque diſcrepet. Quo in genere nõ eſt in-
commodum, quale quodque eorum ſit, ex aliis
iudicare, vt, ſi quid dedeceat in illis, vitemus
&

ipſi:ſit enim neſcio quo modo, vt magis in iis cernamus, quàm in nobiſmet ipſis, ſi uid delinquitur. Itáque facillimè corriguntur lli in diſcendo, quorum vitia imitantur emenandi cauſa magiſtri. Nec verò alienum eſt, d *a* eligenda, quæ dubitationem afferunt, dhibere doctos homines, vel etiam vſu peitos, & quid de vno quoque genere officij laceat, exquirere. Maior enim pars eò ferè eferri ſolet, quò à natura ipſe deducitur: quibus videndum eſt, non modò quid quiſue loquatur, ſed etiam quid quiſque ſentiat. t enim *b* pictores, & ij, qui ſigna fabricant, veri etiam poëtæ, ſuum quiſque opus à ulgo conſiderari vult, vt ſi quid reprehenum ſit à pluribus, id corrigatur; híque & ſeum, & cũ aliis, quid in eo peccatum ſit, exquiunt: ſic aliorum iudicio permulta nobis & faienda & non facienda, & mutanda, & corrienda ſunt. Quæ verò more aguntur, & inſtiutis ciuilibus, de his nihil eſt præcipiendum, lla enim ipſa præcepta ſunt: nec quenquam ıoc errore duci oportet, vt ſi quid Socrates, ut Ariſtippus contra morem, conſuetudiıémque ciuilem fecerint, locutíve ſint, idem ibi arbitrentur licere. Magnis illi, & diuinis onis hanc licentiam aſſequebantur. Cyucorum vero oratio tota eſt reiicienda: eſt nim inimica verecundiæ, ſine qua nihil reſtum eſſe poteſt, nihil honeſtũ. Eos autem, quoum vita perſpecta in *c* rebus honeſtis, atque magnis eſt, bene de rep. ſentiẽtes, ac meritos, aut merentes, aliquo honore, aut imperio affectos obſeruare, & colere debemus: tribuere etiã multũ *d* ſenectuti: cedere iis, qui Magiſtratum babe

a Conſilio doctorũ vſúque peritorum vtendum eſt ad ea elig.

b *maximè Apelles. vide Plin. lib. 35. cap. 10. fabricentur.*

Verecundiæ laus.

c *Bene de rep.*

d *Senectuti multùm tribuere debe-*

conueniſſent,& caſu formoſus puer præteriret, dixiſſétque Sophocles; ô puerum pulchrum, Pericle: Prætorem, Sophocle, decet non ſolùm manus, ſed etiam oculos abſtinentes habere, atque hoc idem Sophocles, ſi in athletarum approbatione dixiſſet, iuſta reprehenſione caruiſſet, tanta vis eſt & loci, & temporis: vt, ſi quis, cùm cauſam ſit acturus, in itinere, aut in ambulatione ſecum ipſe meditetur, aut ſi quid aliud attentius cogitet, non reprehendatur: at, hoc idem ſi in conuiuio faciat, inhumanus videatur inſcitia temporis. Sed ea, quæ multum ab humanitate diſcrepant, vt 145
ſi quis in foro cantet, aut ſi qua eſt alia magna peruerſitas, facilè apparent, nec magnoperè admonitionem, & præcepta deſiderant: quæ autem parua videntur eſſe delicta, neque à multis intelligi poſſunt, ab his eſt diligentiùs declinandum, vt in fidibus, aut in tibiis, quamuis paulùm diſcrepent, tamen id à ſciente animaduerti ſolet: ſic videndum eſt in vita, ne fortè quid diſcrepet, vel multo etiam magis, quo maior, & melior actionum, quàm ſonorum, concentus eſt. Itáque, vt in fidibus 146

Maior, & melior actionum quam ſonorũ concentus eſt.

muſicorum aures vel minima ſentiunt: ſic nos, ſi acres ac diligẽtes iudices eſſe volumus, animaduerſoréſque vitiorũ, magna intelligemus ſępe ex paruis, ex oculorum obtutu, ſuperciliorum aut remiſſione, aut contractione, ex mœſtitia, ex hilaritate, ex riſu, ex locutione, ex reticentia, ex contentione vocis, ex ſummiſſione, ex cæteris ſimilibus facilè iudicabimus, quid eorum aptè fiat, quid ab officio, naturáque diſcrepet. Quo in genere nõ eſt incommodum, quale quodque eorum ſit, ex aliis iudicare, vt, ſi quid dedeceat in illis, vitemus

&

& ipſi: fit enim neſcio quo modo, vt magis in aliis cernamus, quàm in nobiſmet ipſis, ſi quid delinquitur. Itáque facillimè corriguntur illi in diſcendo, quorum vitia imitantur emen-
147 dandi cauſa magiſtri. Nec verò alienum eſt, ad a eligenda, quæ dubitationem afferunt, adhibere doctos homines, vel etiam vſu peritos, & quid de vno quoque genere officij placeat, exquirere. Maior enim pars eò ferè deferri ſolet, quò à natura ipſe deducitur: in quibus videndum eſt, non modò quid quiſque loquatur, ſed etiam quid quiſque ſentiat. Vt enim b pictores, & ij, qui ſigna fabricant, & veri etiam poëtæ, ſuum quiſque opus à vulgo conſiderari vult, vt ſi quid reprehenſum ſit à pluribus, id corrigatur; hique & ſecum, & cũ aliis, quid in eo peccatum ſit, exquirunt: ſic aliorum iudicio permulta nobis & facienda & non facienda, & mutanda, & corrigenda ſunt. Quæ verò more aguntur, & inſti-
148 tutis ciuilibus, de his nihil eſt præcipiendum, illa enim ipſa præcepta ſunt: nec quenquam hoc errore duci oportet, vt ſi quid Socrates, aut Ariſtippus contra morem, conſuetudinémque ciuilem fecerint, locutíve ſint, idem ſibi arbitrentur licere. Magnis illi, & diuinis bonis hanc licentiam aſſequebantur. Cynicorum vero oratio tota eſt reiicienda: eſt enim inimica verecundiæ, ſine qua nihil rectum eſſe poteſt, nihil honeſtũ. Eos autem, quorum vita perſpecta in rebus honeſtis, atque
149 magnis eſt, c bene de rep. ſentiẽtes, ac meritos, aut merentes aliquo honore, aut imperio affectos obſeruare & colere debemus: tribuere etiã multũ d ſenectuti: cedere iis, qui Magiſtratum habe

a Conſilio doctorũ vſuque peritorum vtendum eſt ad ea elig.

b maximè Apelles. vide Plin. lib. 35. cap. 10. fabricentur.

Verecundiæ laus.

c Bene de rep.

d Senectuti multùm tribuere debe-

habebunt;habere delectum ciuis & peregrini, in ipſo quoque peregrino,priuatímne , an publicè venerit :ad ſummam , ne agam de ſingulis , communem totius generis hominum conciliationem & conſociationem colere, tueri , ſeruare debemus.

Præcepta ad mercaturam.

I A M, de artificiis & quæſtibus,qui liberales habendi,qui ſordidi ſunt,hæc ferè accipimus. 150
Primùm improbantur ij quæſtus, qui in odia hominum incurrunt , vt portitorum , & fœneratorum.Illiberales autem , & ſordidi quæſtus mercenariorum omnium,quorum operæ , non quorum artes emuntur. Eſt enim illis ipſa merces auctoramentum ſeruitutis : Sordidi etiam putandi, qui mercantur à mercatoribus, quod ſtatim vendant. Nihil enim proficiunt, niſi admodum mētiantur. Nec verò quidquam eſt turpius vanitate; opificéſque omnes in ſordida certè verſantur. Nec *a* verò quidquã ingenuũ poteſt habere officina : miniméque artes *b* probandæ,quę miniſtrę ſunt voluptatum: cætarij,lanij,coqui,ſartores,piſcatores , vt ait Terentius : adde *c* his, ſi placet, vnguentarios, ſaltatores,totúmque ludum talarium. Quibus 151
autem artibus aut prudentia maior ineſt , aut non mediocris vtilitas quæritur , vt medicina, architectura,vt doctrina rerũ honeſtarum : hæ ſunt iis,quorum ordini conueniunt , honeſtæ. Mercatura autem,ſi tenuis eſt, ſordida putãda eſt:ſin magna , & copioſa,multa vndique apportans , multíſque ſine vanitate impertiens, non eſt admodum vituperanda;atque etiam, ſi ſatiata quæſtu,vel contenta potius,vt ſæpe ex alto in portum , ſic ex ipſo portu ſe in agros, poſſeſſionéſque contulerit, videtur iure optimo poſſe laudari. Omnium autem rerum , ex

Vanitate nihil turpius.

a enim.

b artes hæ.

c huc.

Mercatura ſi tenuis,ſordida.

quibus aliquid *a* exquiritur, nihil eſt agricul
tura melius, nil vberius, nil dulcius, nil libero
homine dignius. De qua quoniam in Catone
Maiore ſatis multa diximus, illinc aſſumes;
quæ ad hunc locum pertinebunt.
152 SED ab iis partibus, quæ ſunt honeſtatis
quemadmodum officia ducerentur, ſatis expo-
ſitum videtur. *b* Eorum autem ipſorum, quæ
honeſta ſunt poteſt incidere ſæpe contẽtio, &
comparatio: de duobus honeſtis vtrum hone-
ſtius. Qui locus à Panætio eſt prætermiſſus; nã
cùm omnis honeſtas manet à partibus qua-
tuor, quarum *c* vna ſit cognitionis, altera cõ-
munitatis, tertia magnanimitatis, quarta mo-
derationis: hæ in diligendo officio ſæpe inter
153 ſe comparẽtur, neceſſe eſt. Placet igitur, aptio-
ra eſſe naturæ ea officia, quę ex communitate,
quã ea quæ ex cognitione ducãtur. Idque hoc
argumento confirmari poteſt; quòd ſi cõtige-
rit ea vita ſapienti, vt omniũ rerum afflu en-
tibus copiis ditetur, quamuis ea quę cognitio-
ne digna ſunt, ſummo otio ſecum ipſe conſi-
deret, & contempletur: tamen, ſi ſolitudo tan-
ta ſit, vt hominem videre non poſſit, excedat
è vita. Princépſque omnium virtutum eſt illa
ſapientia, quam σοφίαν Græci vocant: pruden-
tiam enim, quam Græci φρόνησιν dicunt, aliam
quandam intelligimus, quæ eſt rerum expe-
tendarum, fugiendarúmque ſcientia: illa
autem ſapientia, quam principem dixi, re-
rum eſt diuinarum, atque humanarum
ſcientia: in qua continetur deorum & ho-
minum communitas, & ſocietas ipſorum
inter ipſos. Ea ſi maxima eſt, vt certè
neceſſe eſt, quod à communitate ducatur
officium, id eſſe maximum. Etenim *d* cognitio
con

a *Acquiritur Agricultura, nihil melius.*

b *Honeſtorũ comparatio.*

c *Prudentia iuſtitia, fortitudo, temperantia.*

Prudentia quid.

Sapientia. quid.

d *Cognitio mãca ſine actionibus.*

contemplatióque naturæ manca quodammodo, atque inchoata ſit, ſi nulla actio rerum conſequatur: ea vero actio in hominum commodis tuendis maximè cernitur. Pertinet igitur ad ſocietatem generis humani, ergo hæc *a* cognitioni anteponenda eſt. Atque id optimus quiſque re ipſa oſtendit & iudicat. Quis eſt enim tam cupidus in perſpicienda, cognoſcendáque rerum natura vt ſi ei tractanti, cõtemplãtíque res cognitione digniſſimas, ſubitò ſit allatum periculum, diſcriménq; patriæ, cui ſubuenire, opitularíque poſſit, nõ illa omnia relinquat, atque abiiciat, etiã ſi dinumerare ſe ſtellas, aut metiri mũdi magnitudinem poſſe arbitretur? atque hoc idem in parentis, in amici re, aut periculo fecerit. Quibus rebus intelligit, ſtudiis officiiſque ſcientiæ præponẽda eſſe officia iuſtitiæ: quæ pertinent ad hominũ vtilitatem: qua nihil homini debet eſſe antiquius. Atque illi, quorum ſtudia: vitáque omnis in rerum cognitione verſata eſt, tamen ab augendis hominum vtilitatibus, & commodis non receſſerunt. Nam & erudierunt multos, quo meliores ciues, vtilioréſque rebus ſuis publicis eſſent. vt Thebanum Epaminondam Lyſias *b* Pythagoreus, Syracuſium Dionẽ Plato, multíque multos, nóſque ipſi, quidquid ad rempu attulimus, (ſi modo aliquid attulimus) à Doctorib⁹, atque doctrina inſtructi ad eam, & ornati acceſſimus. Neque ſolum viui, atque præſentes ſtudios diſcendi erudiũt, atque docent, ſed hoc idem etiam poſt mortem monumentis literarum aſſequuntur Nec enim locus vllus prætermiſſus eſt ab iis, qui ad mores, qui ad diſciplinam Reipub. pertineret, vt otium ſuum ad noſtrum negotium contuliſſe

154 (margin, beside "modis tuendis maximè cernitur")
155 (margin, beside "in amici re, aut periculo fecerit")
156 (margin, beside "eam, & ornati acceſſimus")

a. Actio cognitioni anteponenda.

b Pythagoræ diſcipulus: de quo Dio Chryſoſtomus in oratione inſcripta, Recuſatio magiſtratus,

tuliſſe videantur. Ita illi ipſi doctrinæ ſtudiis & ſapientiæ dediti : ad hominum vtilitatem ſuam ſapientiam, prudentiam, intelligentiámque potiſſimum contulerūt. Ob eam etiam cauſam *a* eloqui copioſè, modò prudenter, melius eſt, quàm vel acutiſſimè ſine eloquentia cogitare : quod cogitatio in ſeipſa vertitur, eloquentia verò complectitur eos, quibuſcum communitate iuncti ſumus.

157 Atque, vt apum examina non fingendorum fauorū cauſa congregantur; ſed cùm congregabilia natura ſint, fingunt fauos : ſic homines, ac multò etiam magis, natura congregati adhibent agendis, *b* cogitandíſque ſolertiam. Itaque, niſi ea virtus, quæ conſtat ex hominibus tuendis, id eſt, ex ſocietate generis humani, attingat rerum cognitionem, ſoliuaga cognitio, & ieiuna videatur : itémque magnitudo animi, remota communitate, coniunctionéque humana, feritas ſit quædam, & immanitas. Ita fit vt vincat cognitionis ſtudium cōſociatio hominum, atque communitas.

158 Nec verum eſt, quod dicitur à quibuſdam, propter neceſſitatem vitæ, quòd ea, quæ natura deſideraret, conſequi ſine aliis, atque efficere non poſſemus, idcirco iſtam eſſe cum hominibus communitatem & ſocietatem. Quòd ſi omnia nobis, quæ ad victum cultúmque pertinent, quaſi virgula diuina, vt aiunt, ſuppeditarentur, tum optimo quiſque ingenio negotiis omnibus omiſſis, totum ſe in cognitione & ſcientia collocaret : non eſt ita. Nam & ſolitudinem fugeret, & ſocium ſtudij quæreret : tum docere, tum diſcere vellet, tum audire, tum dicere. *d* Ergo, omne Officium, quod ad coniunctionem hominum, & ad ſocietatem tuendam valet, anteponendum eſt

a *Eloquentia copioſa vel egregiis cogitationibus præſtat.*

b *Congregandíque.*

c *Cognitionis ſtudium vincit conſociatio hominum.*

d *Duob⁹ propoſitis honeſtis, concludit hic vtrum honeſtius.*

illi officio, quod cognitione, & ſcientia continetur.

Illvd forſitan quærendum ſit, num 159
hæc communitas, quæ maximè eſt apta naturæ, ſit etiam moderationi, modeſtiæque ſemper anteponenda: non placet. Sunt enim quædam partim ita fœda, partim ita flagitioſa, vt ea ne conſeruandæ quidem *a* patriæ cauſa ſapiens facturus ſit. Ea Poſidonius collegit permulta, ſed ita tetra quædam, ita obſcæna, vt dictu quoque videantur turpia. Hæc igitur non ſuſcipiet quiſquam Reip. cauſa: nec reſp. quidem pro ſe ſuſcipi volet. Sed hæc commodius ſe res habet, quòd non poteſt accidere tempus, vt interſit Reipub. quidquam illorum
facere ſapientem. Quare hoc quidem effectum 160
ſit in Officiis diligendis, hoc genus officiorum excellere, quod teneatur hominum ſocietate. Etenim cognitionem, prudentiámque ſequitur conſiderata actio. Ita ſit, vt, *b* conſideratè agere pluris ſit, quàm cogitare prudenter. Atque hæc quidem hactenus. Patefactus eſt enim locus ipſe, vt non ſit difficile in exquirendo Officio, quod cuique ſit præponendum, videre. In ipſa autem communitate ſunt gradus Officiorum, ex quibus, quod cuique præſtet, intelligi poſſit, vt *c* prima diis immortalibus, ſecunda patriæ, tertia parētibus deinceps gra-
datim reliqua reliquis debeantur. Quibus ex 161
rebus breuiter diſputatis intelligi poteſt, non ſolùm id homines ſolere dubitare, honeſtúmne an turpe ſit; ſed etiam duobus propoſitis honeſtis, vtrum honeſtius. Hic locus à Panætio eſt, vt ſuprà dixi, *d* prætermiſſus, ſed ad reliqua pergamus.

a Patriæ cauſa non planè omnia ſapiens facit.

b Conſideratè agere pluris eſt, quàm cogitare prudēter quid.

c De gradibus officiorũ. Gell. l. 5. ca 5.

d Nimis tu quoque gloriã amas Cicero noſter: ſæpe enim iam hic dixiſti.

M. T. CIC.

DE OFFICIIS

AD MARCVM F.

LIBER II.

1 QVEMADMODVM Officia
ducerentur ab honeſtate, Mar-
ce fili, atque ab *a* omni genere
virtutis, ſatis explicatum arbi-
tror libro ſuperiore. Sequitur, vt
hæc officiorum genera perſequar, quæ perti-
nent ad vitæ cultum, & ad earum rerum, qui-
bus vtuntur homines, facultatem, ad opes, ad
copias, in quo tum quæri dixi, quid vtile,
quid inutile: tum, ex vtilibus quid vtilius, aut
quid maximè vtile; de quibus dicere aggre-
diar, ſi pauca prius de *b* inſtituto, ac de iudi-
2 cio meo dixero. Quanquam enim libri noſtri
complures, non modò ad legendi, ſed etiam
ad ſcribendi ſtudium excitauerunt: tamen in-
terdum vereor, ne quibuſdam bonis viris Phi-
loſophiæ *c* nomen ſit inuiſum; mirentúrque
in ea tantum me operæ, & temporis ponere.
Ego autem, quàm diu Reſpub. per eos rege-
batur, quibus ſe ipſa commiſerat, omnes meas
curas, cogitationéſque in eam conferebam.
Cùm autem dominatu vnius omnia teneren-
tur, neque eſſet vſquam conſilio, aut autho-
ritati locus; ſocios denique tuendæ Reipub.
ſummos viros amiſiſſem, nec me angoribus

a *Quatuor virtutes ſignificat.*

b *Quòd me ad ſcribendũ contulerim.*

c *Quod auocare videatur à Rep. capeſcenda gerebatur.*

dedi, quibus eſſem confectus, niſi iis reſtitiſ-
ſem: nec rurſum indignus homine docto volu
ptatibus Atque vtinam reſpub. ſte iſſet, quo 3
a cœperat ſtatu Nec in homines non tam
commutandarum rerum, quàm euertendarum
cupidos incidiſſet. Primùm enim, vt ſtante
Repub. facere ſolebamus, in agẽdo plus, quàm
in ſcribendo, operæ poneremus: deinde, ipſis
ſcriptis non ea, quæ nunc, ſed actiones no-
ſtras mandaremus, vt ſæpe fecimus Cum au-
tem Reſp in qua omnis mea cura, cogitatio,
opera poni ſolebat, nulla eſſet omninò; illæ
ſcilicet literæ conticuerunt; Forenſes, & Sena-
toriæ. Nihil autem agere cùm animus nõ poſ- 4
ſet, in iis ſtudiis ab initio verſatus ætatis, exi-
ſtimaui honeſtiſſimè moleſtias deponi poſſe,
ſi me ad Philoſophiam retuliſſem, cui cùm
multùm adoleſcens, diſcendi cauſa, tempo-
ris tribuiſſem, poſteà quàm honoribus inſer-
uire cœpi, méque totum Reipub. tradidi, tan-
tum erat Philoſophiæ loci, quantum ſuper-
fuerat amicorum, & Reip temporibus. Id au-
tem omne conſumebatur in legendo: ſcriben-
di otium non erat. Maximis igitur in malis 5
hoc tantum boni aſſecuti videmur, vt ea lite-
ris mandaremus, quæ nec ſatis erant nota no-
ſtris, & erant cognitione digniſſima. Quid eſt
enim, per Deos, optabilius ſapientia? quid
præſtantius? quid homini melius? quid homi-
ne dignius? hanc qui expetunt igitur, Philo-
ſophi nominantur: nec quidquam aliud eſt
Philoſophia, ſi interpretari velis, quàm ſtudiũ
ſapientiæ. *b* Sapientia autem eſt, vt à veterib⁹
Philoſophis definitum eſt, rerum diuinarum,
& humanarum, cauſarúmque quibus hæ res
continentur, ſcientia. Cuius ſtudium qui vitu-
perat,

a *Sylla mortuo. Pleraque eorũ ſcripſit euerſa rep. Scripſit de cõſulatu ſuo, & de temporibus ſuis, & orationes multas quas ſignificat, cùm inſert, literæ forenſes.*

b *Sapientiæ definitio.*

perat, haud ſanè intelligo, quidnam ſit, quod
6 laudandum putet. *a* Nam ſiue oblectatio quęratur animi, requieſque curarum, quæ conferri cum eorum ſtudiis poteſt, qui ſemper aliquid acquirunt quod ſpectet, & valeat ad bene, beatéque viuendum: ſiue ratio conſtantiæ, virtutiſque *b* quæritur, aut hæc ars eſt, aut nulla omninò, per quam eas aſſequamur: nullam verò dicere maximarum rerum artem eſſe, cùm minimarum ſine arte nulla ſit, hominum eſt parum conſideratè loquentium atque in maximis rebus errantium. Si autem eſt aliqua diſciplina virtutis: vbi ea quæretur, cùm ab hoc diſcendi genere diſceſſeris? Sed hæc, cùm ad Philoſophiam cohortamur, accuratiùs ſolent diſputari: quod alio quidem *c* libro fecimus. Hoc autem tempore tantùm, nobis declarandum fuit, cur orbati Reipub. muneribus, ad hoc nos ſtudium potiſſimùm contuliſſemus.
7 Occurritur autem nobis, & quidem à doctis, & eruditis, quærentibus, ſatiſne conſtanter facere videamur, qui, cùm percipi nihil poſſe *d* dicamus, tamen & aliis de rebus diſſerere ſoleamus, & hoc ipſo tempore præcepta officij perſequamur. Quibus vellem ſatis cognita eſſet noſtra ſententia. Non enim ſumus ij, quorum vagetur animus errore, nec habeat vmquam, quid ſequatur. Quæ enim eſſet iſta mens, vel quæ vita potiùs, non ſolùm diſputandi, ſed etiam viuendi ratione ſublata? Nos autem, vt cæteri, qui alia certa, alia incerta eſſe dicunt, ſic, ab his diſſentientes alia probabilia, contrà alia improbabilia eſſe dicimus. Quid eſt, ergo, quod me impediat, ea quæ mihi probabilia videantur, ſequi: quæ contra, improba-

a *Philoſophiæ commẽdatio.*

b *Ducitur.*

c *Qui inſcribitur Hortenſius.*

d *Tanquam Academici.*

Nihil enim a- firmamus: ſe- probabilia ſe- quimur.

re, atque affirmandi arrogantiam vitare, fu-
gere temeritatem, quæ à ſapientia diſſidet
plurimùm? Contra autem omnia diſputantur 8
à noſtris, quòd hoc ipſum probabile elucere
non poſſet, niſi ex vtraque parte cauſarum eſ-
ſet facta contentio. Sed hæc explanata ſunt
in Academicis noſtris ſatis, vt arbitror, dili-
genter. Tibi autem, mi Cicero, quanquã in an-
tiquiſſima, nobiliſſimáque Philoſophia Cra-
tippo authore verſaris, iis ſimillimo, qui
iſta præclara pepererunt: *a* tamen hæc noſtra,
finitima veſtris, ignota eſſe nolui. Sed iam ad
inſtituta pergamus.
QVINQVE igitur rationibus propoſitis 9
Officij perſequendi; quarum duæ ad decus ho-
neſtatémque pertinent: duæ ad commoda
vitæ, copias, opes, facultates: quinta ad eligen-
di iudicium: ſi quando ea, quæ dixi, pugnare
inter ſe viderentur, honeſtatis pars perfecta
eſt: quam quidem tibi cupio eſſe notiſſimam.
Hoc autem, de quo nunc agimus, id ipſum eſt,
quod vtile appellatur. In quo verbo lapſa
conſuetudo deflexit de via, ſenſimque eò de-
ducta eſt, vt *b* ab honeſto vtile ſecerneret, &
conſtitueret honeſtum aliquod, quod vtile
non eſſet, & vtile, quod non honeſtum: qua
nulla pernicies maior hominum vitæ potuit
afferri. Summa quidem authoritate Philoſo- 10
phi ſeuerè ſanè, atque honeſtè hæc tria gene-
ra, confuſa cogitatione, diſtingunt. Quidquid
enim iuſtum ſit, id vtile etiam eſſe cenſent:
itémque quod honeſtum, idem eſſe iuſtum.
Ex quo efficitur, vt, quidquid honeſtum ſit,
idem ſit vtile. Quod qui parum *c* proſpiciunt,
hi ſæpe verſutos homines, & callidos admi-
rantes, eorum malitiam, ſapientiam iudicant,
quorum

Ab ipſo, Ariſtotele omnium principe, nobilitata.

a Non enim valde à Peripateticis Academicis diſſẽtiunt, præſertim in officij opinione.

b Vt honeſtatem ab vtilitate ſecernens conſtitueret eſſe.

c Quod iuſtũ idẽ vtile, quod honeſtũ, idem vtile, perſpiciunt.

quorum error eripiendus eſt: omniſque opinio ad eam ſpem traducenda, vt honeſtis conſiliis iuſtiſque factis, non fraude, & malitia, ſe intelligant ea, quæ velint, conſequi poſſe.

11 QVAE ergo ad vitam hominum tuendam pertinent, partim ſunt inanimata, vt aurum, argentum, vt ea, quæ gignuntur è terra, vt alia eiuſdem generis, partim animalia, quæ habent ſuos impetus, & rerum appetitus. Eorum autem alia rationis expertia ſunt, alia ratione vtentia. Expertes rationis ſunt equi, boues, reliquæ pecudes, apes, quarum opera efficitur aliquid ad hominum vſum atque vitam. Ratione autem vtentium duo genera *a* ponuntur, vnum Deorum, alterum hominum: Deos placatos pietas efficiet, & ſanctitas. Proximè autem, & ſecundum Deos, homines hominibus maximè vtiles eſſe poſſunt.

12 Earúmque item rerum, quæ noceant, & obſint, eadem diuiſio eſt. Sed quia Deos nocere non putant, *b* his exceptis, homines hominibus plurimum obeſſe, vel prodeſſe arbitrantur. Ea enim ipſa, quæ *c* inanimata diximus, pleraque ſunt hominum effecta operis; quæ nec haberemus, niſi manus, & ars acceſſiſsēt: nec his ſine hominum adminiſtratione vterentur. Neque enim valetudinis curatio, neque nauigatio, neque agricultura, neque frugum, fructuúmque reliquorum perceptio, & conſeruatio, ſine opera hominum,

13 vlla eſſe potuiſſet. Iam verò, & earum rerum, quibus abundaremus, exportatio, & earum, quibus egeremus, inuectio certè nulla eſſet, niſi his muneribus homines fungerentur. Eadémque ratione nec lapides excide-

a Ratione vtentium duo genera.

b *In emendatiori codice hæ duæ dictione expungūtur.*

c *Inanima quia in correctis Ciceronis lib. nuſquam legitur inanimatus.*

Quàm ſit neceſſari' labor

rentur è terra ad vſum noſtrum neceſſarij,
nec ferrum, aurum, æs, argentum effode-
retur penitus abditum, ſine hominum labo-
re, & manu. Tecta verò, quibus & frigorum
vis pelleretur, & calorum moleſtiæ ſedaren-
tur vnde aut initio generi humano dari po-
tuiſſent, aut poſtea ſubuenire, ſi aut vi tem-
peſtatis, aut terræ motu, aut vetuſtate ceci-
diſſent, niſi communis vita ab hominibus ha-
Induſtriæ humanæ deſcriptio egregia.
rum rerum auxilia petere didiciſſet? Adde 14
ductus aquarum, deriuationes fluminum,
agrorum irrigationes, moles oppoſitas flu-
ctibus, portus manu factos: quæ non ſine
hominum opere habere poſſemus. Ex quibus
omnibus, multiſque aliis perſpicuum eſt, qui
fructus, quæque vtilitates ex rebus iis, quæ
ſunt inanimatæ percipiuntur, eas nos nullo
modo ſine hominum manu, atque opera ca-
pere potuiſſe. Qui denique ex beſtiis fructus,
aut quæ commoditas, niſi homines adiuua-
rent, percipi poſſet? Nam & qui Principes
inueniendi fuerunt, quem ex quaque bellua
vſum habere poſſemus, homines certè fue-
runt: nec hoc tempore ſine hominum opera
aut paſcere eas, aut domare, aut tueri, aut
tempeſtiuos fructus ex his capere poſſemus:
ab eiſdémque & ea, quæ nocent, interfi-
ciuntur, &, quæ vſui poſſunt eſſe, capiun-
tur. Quid enumerem artium multitudinem, 15
ſine quibus vita omninò nulla eſſe potuiſ-
ſet? quis enim ægris ſubueniret? quæ eſſet
oblectatio valentium, qui victus, aut cultus,
niſi tam multæ nobis artes miniſtrarent: qui-
bus rebus exculta hominum vita tantum di-
ſtat à victu, & cultu beſtiarum. Vrbes verò
ſine hominum cœtu non potuiſſent nec ædi-
ficari,

ficari, nec frequentari: ex quo leges, moréſque conſtituti, tum iuris æqua deſcriptio, certáque viuendi diſciplina, per quas bene, beatéque viuitur. Quas res & manſuetudo animorum conſecuta & verecundia eſt: effectúmque eſt, vt eſſet vita *a* munitior, atque vt dando, & accipiendo, permutandiſque facultatibus & commodis, nulla re
16 egeremus. Longiores hoc loco ſumus, quàm neceſſe eſt: Quis eſt enim, cui non perſpicua ſint illa quæ pluribus verbis a Panætio commemorantur, neminem neque ducem in bello, nec Principem *b* magnas res, & ſalutares, ſine hominum ſtudiis gerere potuiſſe? Commemoratur ab eo Themiſtocles, Pericles, Cyrus, Ageſilaus, Alexander: *c* quos negat ſine adiumentis hominum tantas res efficere potuiſſe. Vtitur in re non dubia teſtibus non neceſſariis. Atque vt magnas vtilitates adipiſcimur conſpiratione hominum atque conſenſu, ſic nulla tam deteſtabilis peſtis eſt, quæ non homini ab homine naſcatur. Eſt Dicæarchi liber de interitu hominum, Peripatetici magni, & copioſi, qui, collectis cæteris cauſis eluuionis, peſtilentiæ, vaſtitatis, belluarum etiam repentinæ multitudinis, quarum impetu docet quædam hominum genera eſſe conſumpta: deinde comparat quantò plures deleti ſint homines hominum impetu, id eſt bellis aut ſeditionibus quàm omni reliqua calamitate.
17 Cùm igitur hic locus nihil habeat dubitationis, quin homines plurimum hominibus & proſint & obſint, proprium hoc ſtatuo eſſe virtutis, conciliare ſibi animos hominum, & ad vſus ſuos adiungere. Itaque, quæ

a *Legibus intra vrbē, mœnibus, aduerſus extraneā vim, muniendiſque.*

b *Nec principem domi.*

c *Ætate vltimus, rerum geſtarum gloria omnium præſtantiſſimus, adipiſcimur. Homini ab homine peſſima quæque naſcuntur.*

a Quæque in tractatione.

in rebus inanimis, quæque *a* in vſu, & tractatione belluarum fiunt vtiliter ad hominum vitam, artibus ea tribuuntur operoſis: hominum autem ſtudia, ad amplificationem noſtrarum rerum prompta ac parata, virorum præſtantium ſapientia & virtute excitantur.

b Virtus tribus in rebus vertitur.

18 Etenim *b* virtus ferè omnis in tribus rebus vertitur. Quarum vna eſt in perſpiciendo, quid in quaque re verum, ſincerúmque ſit, quid conſentaneum cuique, quid conſequens, ex quo quæque gignantur, quæ cuiuſque rei ſit cauſa. Alterum, cohibere motus animi turbatos, quos Græci πάθη nominant; appetitiones, quas illi ὁρμάς, obedientes efficere rationi. Tertium iis, quibuſcum congregamur vti moderatè, & ſcienter, quorum ſtudiis ea, quæ natura deſiderat, expleta, cumulatáque habeamus, per eos denique, ſi quid importetur nobis incommodi, propulſemus, vlciſcamurque eos, qui nocere nobis conati ſunt: tantáque *c* pœna afficiamus, quantum æquitas, humanitáſque patitur.

c In puniendo modus eſt ab humanitate præſcriptus.

19 Quibus autem rationibus hanc facultatem aſſequi poſſimus, vt hominum ſtudia cõplectamur, eáque teneamus, dicemus: neque ita multò poſt. Sed pauca ante dicenda ſunt. Magnam vim eſſe in fortuna in vtramque partem, vel ad ſecundas res, vel aduerſas, quis ignorat? nam &, cùm proſpero flatu eius vtimur, ad optatos exitus prouehimur: &, cùm reflauit, affligimur.

Fortunæ vis in vtramque partem ſumma.

d In Theſſalia duce Põpeio: in Africa, duce Scipione, Pompeij ſocero: in Hiſpania, ducibus Pompeij filiis.

20 Hæc igitur ipſa fortuna cæteros caſus rariores habet, primum ab inanimis procellas, tempeſtates, naufragia ruinas, incendia; deinde à beſtiis ictus, morſus, impetus. Hæc igitur, vt dixi, rariora. At verò interitus exercituũ, vt proximè *d* trium ſæpè multo

multorum; clades Imperatorum, vt nuper ſummi, ac ſingularis viri; inuidiæ præterea multitudinis; atque ob eas bene meritorum ſæpe ciuium expulſiones, calamitates, fugæ: ruſuſque ſecundæ res, honores, imperia, victoriæ, quamquam fortuita ſunt, tamen ſine hominum operibus, & ſtudiis neutram in partem effici poſſunt: Hoc igitur cognito, dicendum eſt quonam modo hominum ſtudia ad vtilitates noſtras allicere, atque excitare poſſimus, quæ ſi longior fuerit oratio, cum magnitudine vtilitatis comparetur, ita fortaſſe etiã breuior videbitur.

21 QVAECVMQVE igitur homines homini tribuunt, ad eum augendum, atque honeſtandum; aut beneuolentiæ gratia faciunt, cùm aliqua de cauſa quempiam diligunt; aut honoris, ſi cuius virtutem ſuſpiciunt, *a* & ſi quem dignum fortuna quàm ampliſſima putant; aut cui fidem habent, & bene rebus ſuis conſulere arbitrãtur; aut cuius opes metuunt; aut contra, à quibus aliquid expectant, vt cùm reges, populareſve homines largitiones aliquas proponũt: aut poſtremò pretio, aut mercede ducuntur, quæ ſordidiſſima *b* quidem eſt ratio, & inquinatiſſima, & iis, qui ea tenẽtur, & illis, qui ad eam confugere conantur. Malè
22 enim ſe res habet, cùm, quod virtute effici debet, id tentatur pecunia: ſed quoniam nõnumquam ſubſidium hoc neceſſariũ eſt, quemadmodum ſit vtendum eo, dicemus; ſi prius iis de rebus, quæ virtuti propiores ſunt, dixerimus. Atque etiam ſubiiciunt ſe homines imperio alterius, & poteſtati pluribus de cauſis. Ducuntur enim aut beneuolentia, aut beneficiorum magnitudine, aut dignitatis præſtantia, aut

a *Cauſæ, cur quidque fiat ab hominib. erga homines, quidque dignum.*

b *Quæ ſordidiſſima eſt illa quidem ratio. Virtus pecuniæ præſtat.*

tia,aut ſepe,ſibi id vtile futurum, aut metu,
ne vi parere cogantur, aut ſpe largitionis, *a*

a Promiſſionibuſque.

promiſſioniſque capti, aut poſtremò,vt ſæpe
in noſtra Repub videmus, mercede conducti. 23
Rerum autem omnium nec aptius eſt quid-

b Tenendus ac retinendus.

quam ad *b* opes tuẽdas,quàm diligi; nec alie-
nius,quàm timeri,præclarè Ennius:
Quem metuunt. oderunt:
Quem quiſque odit, periſſe expetit.
Multorum autem odiis nullas opes poſſe

Amor opes cõfirmat, metus euertit.

obſiſtere, ſi anteà fuit ignotum,nuper eſt co-
gnitum,nec verò eius tyranni ſolùm, quem
armis oppreſſa *c* pertulit ciuitas, interitus de-

c Non tamen diu: quod Brutus ad M. Antonium ſcripſit fa. lib. 11.

clarat,quantum odium hominum valet ad pe-
ſtem, ſed reliquorum ſimiles exitus tyranno-
rum,*d* quorum haud ferre quiſquam interitũ
ſimilem effugit, malus enim cuſtos diuturni-
tatis metus: contráque beneficentia fidelis

d Quorũ haud forte quiſquã effugit.

eſt vel ad perpetuitatem. Sed iis, qui vi op- 24
preſſos imperio coercent, ſit ſanè adhibenda
ſæuitia, vt heris in famulos, ſi aliter teneri
non poſſunt:qui verò in libera ciuitate ita ſe
inſtruunt, vt metuantur; his nihil poteſt eſſe
dementius. Quãmuis enim demerſæ ſint leges
alicuids opibus, quamuis tremefacta libertas,
emergunt tamẽ hæc aliquãdo aut iudiciis ta-

e Tacent enim metu homines, ſed malè exiſtimant de iis, qui dominantur.

citis,aut occultis de honore ſuffragis.*e* Acrio-
res autem morſus ſunt intermiſſæ libertatis
quàm retentæ. Quod igitur latiſſimè patet,
neque ad incolumitatem ſolũm, ſed etiam ad
opes & potentiam valet plurimùm, id ample-
ctamur,vt metus abſit, caritas retineatur. Ita
facillimè, quæ volumus, & priuatis in rebus,
& in Rep.conſequemur. Etenim,qui ſe metui

Præclarum effatum

volent,à quibus metuuntur, eoſdem metuant
ipſi neceſſe eſt. Quid enim cenſemus ſuperio- 25
rem

rem illum *a* Dionyſium, quo cruciatu timoris
angi ſolitum, qui cultos metuens tonſorios
candente carbone ſibi adurebat capillum?
quid Alexandrum Pheræum, quæ animo vi-
xiſſe arbitramur? qui, vt ſcriptum legimus,
cùm vxorem Theben admodum diligeret, ta-
mon, ad eam ex epulis in cubiculum veniens,
barbarum, & eum quidem, vt ſcriptum eſt,
compunctum notis *b* Threiciis, diſtricto gla-
dio iubebat anteire: præmittebatque de ſti-
patoribus ſuis, qui perſcrutarētur arculas mu-
lieribus, &, ne quod in veſtimentis occultare-
tur telum exquirerent, ô miſerum, qui fide-
liorem & barbarum; & *c* ſtigmaticum putaret,
quàm coniugem. Nec eum fefellit opinio: ab
ea eſt enim, ipſe propter pellicatus ſuſpicio-
26 nem interfectus. Nec verò vlla vis imperij
tanta eſt, quæ premente metu, poſſit eſſe diu-
turna. Teſtis eſt Phalaris: cuius eſt præter cæ-
teros nobilitata crudelitas: qui non ex inſi-
diis interiit, vt is, quem modò dixi, Ale-
xander; non à paucis, vt hic *d* noſter; ſed in
quem vniuerſa Agrigentinorū multitudo im-
petum fecit. Quid Macedones? nónne *e* De-
metrium reliquerūt, vniuerſique ſe ad *f* Pyr-
rhum contulerunt? quid Lacedæmonios iniu-
ſtè imperantes? nónne repentè omnes ferè ſo-
cij deſeruerunt, ſpectatoréſque ſe otioſos præ-
buerunt *g* Leuctricæ calamitatis? externa li-
bentiùs in tali re, quàm domeſtica recordo.
Verumtamen, quàm diu Imperium populi
Rom. beneficiis tenebatur, non iniuriis, bel-
la aut pro ſociis, aut de Imperio gerebantur,
exitus erant bellorum aut mites, aut neceſ-
ſarij: regum, populorum, nationum portus
27 erat, & refugium Senatus. Noſtri autem Ma-
giſtra

a *Syracuſium tyrannum.*
b *Thraciis.*
c *compūctum notis Thraciis, proximè dixit.*
d *Cæſar.*
e *Superbiſſimum.*
f *Humaniſſimum.*
g *cùm à Thebanis profligati ſunt, duce Epaminonda.*

giſtratus, imperatoréſque, ex vna hac re
maximam laudem capere ſtudebant, ſi pro-
uincias ſi ſocios, æquitate, & fide defendiſ-
ſent. Itaque illud patrocinium orbis terræ ve-
riùs, quàm Imperium poterat nominari.
Senſim hanc conſuetudinem, & diſciplinam
iam anteà minuebamus, poſt verò Syllæ vi-
ctoriam penitus amiſimus. Deſitum eſt enim
videri quidquam in ſocios iniquum, cùm ex-
titiſſet etiam in ciues tanta crudelitas. Ergo
in illo ſecuta eſt *a* honeſtam cauſam non ho-
neſta victoria. Eſt enim auſus dicere haſta po-
ſita, cùm bona in foro venderet, & bonorum
virorum, & locupletum, & certè ciuium, præ-
dam ſuam ſe vendere. Secutus eſt, qui in cau-
ſa impia, victoria etiam fœdiore non ſolùm
ſingulorum ciuium bona publicaret, ſed vni-
uerſas quoque *b* prouincias regionéſque vno 28.
calamitatis iure comprehenderet. Itáque, ve-
xatis & perditis exteris nationibus, ad exem-
plum amiſſi Imperij portari in triumpho Maſ-
ſiliam vidimus, & ex ea vrbe triumphari, ſine
qua nunquam noſtri Imperatores ex tranſal-
pinis bellis triumpharant. Multa commemo-
rarē nefaria in ſocios, ſi hoc vno ſol quidquā
vidiſſet idignius. Iure igitur plectimur; niſi
enim multorum impunita ſcelera tuliſſemus,
nunquam ad vnum tanta perueniſſet licen-
tia: à quo quidem rei familiaris ad paucos,
cupiditatum ad multos improbos venit hæ-
reditas. Nec verò vnquam bellorum ciuilium 29.
ſemen, & cauſa deerit, dum homines perditi *c*
haſtam illam cruentam & meminerint, &
ſperabunt: quam P. *d* Sylla cùm vibraſſet, Di-
ctatore propinquo ſuo, idem ſexto & triceſi-
mo anno *e* poſt à ſceleratione haſta eadem

a Pugnauit enim pro optimatibus contra plebem.

b *Quæ pro Pompeio ſteterant.*

Semper enim Maſſilienſium auxiliis Romani ſūnt vſi.

c *Ad quam proſcriptorum ciuium bona veniebāt. Sulla.*

d *Cæſare dominante.*

e *Epiſt. 10. lib. 9. & libr. 15. epiſt. 17. 19.*

non receſſit. Alter autem qui in illa dictatu-
ra, ſcriba fuerat, in hac fuit Quæſtor vrba-
nus: ex quo debet intelligi, talibus præmiis
propoſitis, nunquam defutura bella ciuilia.
Itáque parietes vrbis modò ſtant & manent,
iique ipſi iam extrema ſcelera metuentes;
rem verò publicam penitus amiſimus, atque
in has clades incidimus, (redeundum eſt e-
nim ad propoſitum) dum metui, quàm cari
eſſe, & diligi maluimus. Quæ ſi populo Ro-
mano iniuſtè imperanti accidere potuerunt,
a quid debent putare ſinguli? Quod cùm per-
ſpicuum ſit, beneuolentiæ vim eſſe magnam,
metus imbecillam: ſequitur, vt diſſeramus,
quibus rebus poſſimus facillimè eam, quam
volumus, adipiſci cum honore, & fide cari-
tatem; ſed ea non pariter omnes egemus.
30 Nam ad cuiuſque vitam inſtituendam accom-
modandum eſt, à multiſne opus ſit, an ſatis
ſit à paucis diligi Certum igitur hoc ſit, id
quod & primum, & maximè neceſſarium, fa-
miliaritates habere fidas amantium nos ami-
corum, & noſtra mirantium: hæc enim eſt
vna res prorſus, vt non *b* differat multùm
inter ſummos, & mediocres viros: eáque
31 vtriſque propemodum comparanda. Hono-
re, & gloria, & beneuolentia ciuium fortaſ-
ſe non æquè omnes egent: ſed tamen, ſi cui
hæc ſuppetunt, adiuuant aliquantum, cùm
ad cætera, tum ad amicitias comparandas. Sed
de amicitia alio libro dictum eſt, qui inſcri-
bitur Lælius Nunc dicamus de gloria. Quam-
quam ea quoque de re *c* duo ſunt noſtri libri,
ſed attingamus: quandoquidem ea in re-
bus maioribus adminiſtrandis adiuuat plu-
rimum.

a *Argumentum à maiore.*

b *Ea enim pariter omnes egent.*

c *De quibus non ſemel in epiſtol. ad Attic.*

a Cauſæ gloriam gignẽtes. SVMMA igitur, & gloria perfecta *a* conſtat ex tribus his: ſi diligit multitudo: ſi fidem habet: ſi cum admiratione quadam honore nos dignos putat: hæc autem, ſi eſt ſimpliciter, breuitérque dicendum, quibus rebus pariũtur à ſingulis, eiſdem ferè à multitudine. Sed eſt alius quoque quidam aditus ad multitudinem, vt in vniuerſorum animos tamquam influere poſſimus.

Beneuolentia vnde eliciatur. Ac primùm de illis tribus, quæ ante dixi, 32 beneuolentiæ præcepta videamus: quæ quidem beneficiis capitur maximè: ſecundo autem loco benefica voluntate beneuolentia mouetur, etiam ſi res fortè non ſuppetit. Vehementer autem amor multitudinis commouetur ipſa fama, & opinione liberalitatis: beneficentiæ, iuſtitiæ, fidei, omniúmque earum virtutum, que pertinent ad manſuetudinem morum, ac facilitatem. Et enim illud ipſum, quod *b* decorum, honeſtumque diximus, quia per ſe nobis placet, animóſque omnium natura, & ſpecie ſua commouet, maximéque quaſi perlucet ex iis, quas commemoraui, virtutibus: idcirco illos in quibus eas virtutes eſſe remur, à natura ipſa diligere cogimur. Atque hæ quidem cauſæ ſunt diligendi grauiſſimæ: poſſunt enim prætereà nonnullæ eſſe leuiores.

b Decorũ ſpecie ſua commouet animos, diximus.

Fides vt acquiratur. FIDES autem vt habeatur duabus rebus 33 effici poteſt: ſi exiſtimabimur adepti coniunctam cum iuſtitia prudentiam. Nam & iis fidem habemus, quos plus intelligere quàm nos arbitramur: quóſque & futura proſpicere credimus, & cùm res agatur, In diſcriménque ventum ſit, expedire rem, & conſilium ex tempore capere poſſe; (hanc enim omnes

nes exiſtimant vtilem, verámque prudentiam,) iuſtis autem, & fidis hominibus, id eſt, bonis, ita fides habetur, vt nulla ſit in his fraudis iniuriæque ſuſpicio: itaque his ſalutem noſtram, his fortunas, his liberos
34 rectiſſimè committi arbitramur. Harum igitur duarum ad fidem faciendum iuſtitia plus pollet, quippe cùm ea ſine prudentia ſatis habeat authoritatis, prudentia ſine iuſtitia nihil *a* valeat ad faciendam fidem. Quo enim quis verſutior, & callidior eſt, hoc inuiſior, & ſuſpectior, detracta opinione probitatis. Quamobrem intelligentiæ iuſtitia coniuncta, quantum volet habebit ad faciendam fidem
35 virium: iuſtitia ſine prudentia multùm poterit; ſine iuſtitia nihil valebit prudentia. Sed ne quis ſit admiratus, cur cùm inter omnes Philoſophos conſtet, à méque ipſo ſæpe diſputatum ſit, qui vnam haberet, omnes habere virtutes, nunc ita ſeiungam, quaſi poſſit quiſquam, qui non idem prudens ſit, iuſtus eſſe. Alia eſt illa, cùm veritas ipſa limatur in diſputatione, ſubtilitas, alia, cùm ad opinionem communem omnis accommodatur oratio. Quamobrem, vt vulgus, ita nos hoc loco loquimur, vt alios fortes, alios bonos viros, alios prudentes dicamus, popularibus enim verbis eſt agendum & vſitatis, cùm loquamur de opinione populari: idque eodem modo fecit Panætius, ſed ad propoſitum reuertamur.

a Prudentia ſine iuſtitia nihil valet ad fidem faciendam.

36 Erat igitur ex tribus, quæ ad gloriam pertinerent hoc tertium, vt cùm admiratione hominum honore ab his digni iudicaremur. Admirantur igitur communiter illi quidem omnia, quæ magna, & præter opinio-

nem ſuam animaduerterunt; ſeparatim autem in ſingulis, ſi perſpiciunt, nec opinata quædam bona: itaque eos viros ſuſpiciunt, maximiſque efferunt laudibus, in quibus exiſtimant ſe excellentes quaſdam, & ſingulares virtutes perſpicere; deſpiciunt autem eos, & contemnunt, in quibus nihil virtutis, nihil animi, nihil neruorũm putant: non enim omnes eos *a* contemnunt, de quibus malè exiſtimant. Nam quos improbos, maledicos, fraudulentos putant, & ad faciendam iniuriam inſtructos, eos *b* haud contemnũnt quidem, ſed de iis malè exiſtimant. Quamobrem, vt antè dixi, contemnuntur ij, qui nec ſibi, nec alteri proſunt, vt dicitur; in quibus nullus labor, nulla induſtria, nulla cura eſt. Admiratione quadam verò af- 37 ficiuntur ij, qui anteire cæteros virtute putantur, & cùm omni carere dedecore: tum verò iis vitiis, quibus alij non facilè poſſunt obſiſtere. Nam *c* voluptates, blandiſſimæ dominæ, ſæpe maiores partes animi à virtute detorquent: & dolorum cùm admouentur, faces, præter modum pleriique exterrentur. Vita, mors, diuitiæ, paupertas omnes homines vehementiſſimè permouent. Quæ qui in vtramque partem excelſo animo, magnóque deſpiciunt: cumque aliqua his ampla, & honeſta res obiecta eſt, totos ad ſe conuertit & rapit. tum quis non admiretur ſplendorem, pulchritudinémque virtutis? Ergo & 38 hæc animi *d* perſpicientia admirabilitatem magnam facit: & maximè iuſtitia, ex qua vna virtute viri boni appellantur, mirifica quædam res multitudini videtur: nec iniuria. Nemo enim iuſtus eſſe poteſt, qui mortem,

qui

a *Contemnere & mali exiſtimare, nõ idẽ ſunt.*

Eos contemnunt quidem neutiquam.

b *Quinã contemnantur.*

c *Voluptates, blandiſſimæ dominæ.*

d *Diſpicientia.*

e *Ex vna iuſtitia boni viri appellantur.*

qui dolorem, qui exilium, qui egeſtatem timet; aut qui ea, quæ his ſunt contraria, æquitati anteponit. Maximéque admirantur eum qui pecunia non mouetur: quod in quo viro perſpectum ſit, hunc dignum ſpectatu arbitrantur. Itaque illa tria, quæ prępoſita ſunt ad gloriam, omnia iuſtitia conficit; & beneuolentiam, quod prodeſſe vult plurimis: & ob eandem cauſam fidem & admirationem, quòd eas res ſpernit, & negligit; ad quas plerique inflammati auiditate rapiuntur.

Iuſtitia parit omnem gloriam.

39 Ac, mea quidem ſententia; omnis ratio, *a* & inſtitutio vitæ adiumenta hominum deſiderat, in primíſque vt habeas, quibuſcum poſſis familiares conferre ſermones: quod eſt difficile, niſi ſpeciem præ te boni viri feras. Ergo etiam ſolitario homini, atque in agro vitam agenti opinio iuſtitiæ neceſſaria eſt, eoque etiam magis, quòd, ſi eam non habebunt, iniuſti habebuntur; & nullis præſidiis ſepti, multis afficientur iniuriis.

a *Atque omnis vitæ inſtitutio adiumenta hominis deſiderat*

Opinio iuſtitiæ homini ſolitario neceſſaria.

40 Atque his etiam qui vendunt, emunt, conducunt, locant, contrahendíſque negotiis implicantur, iuſtitia ad rem gerendam neceſſaria eſt; cuius tanta vis eſt vt nec illi quidem, qui maleficio, & ſcelere paſcuntur, poſſint ſine vlla particula iuſtitiæ viuere. *b* Nam qui eorum cuipiam, qui vnà latrocinantur, furatur aliquid, aut clam eripit, is ſibi ne in latrocinio quidem relinquit locum, ille autem, qui archipirata dicitur, niſi æquabiliter prædam diſpertiat, aut occidetur à ſociis, aut *c* relinquetur. Quin etiam leges latronum eſſe dicuntur, quibus pareant, quas obſeruent. Itaque propter æquabilem prædæ partitionem & Bargulus *d* Illyricus latro, de quo eſt apud Theopompum,

b *Iuſtitia etiam apud latrones neceſſaria.*

c *Relinquatur.*

d *Illuricus.*

magnas opes habuit, & multo maiores Viriathus Luſitanus: cui quidem exercitus noſtri, imperatoréſque ceſſerunt: quem C Lælius, is qui ſapiens vſurpatur, Prætor fregit; & cōminuit, ferocitatémque eius ita repreſſit, vt facile bellum reliquis traderet. Cùm igitur tanta vis iuſtitiæ ſit, vt ea etiam latronum opes firmet: atque augeat; quantum eius vim inter leges, & iudicia & inſtituta reipub. fore putamus? Mihi quidem non apud Medos ſolùm, vt ait Herodotus, ſed apud etiam maiores noſtros fruendæ iuſtitiæ cauſa videntur olim bene morati reges conſtituti.

Regum creandorum origo.

41 Nam, cùm premeretur initio multitudo ab iis, qui maiores opes habebant, ad vnum aliquem confugiebant, virtute præſtantem: qui, cùm prohiberet iniuria teniores, æquitate conſtituenda ſummos cùm infimis pari iure *a* retinebat. Eadémque conſtituēdarum legum fuit cauſa, quæ regum. Ius enim ſemper quæſitum eſt æquabile.

a Pertinebat legum condēdarum cauſa.

42 Neque enim aliter eſſet ius, id ſi ab vno iuſto, & bono viro conſequebantur eo erant contenti: cùm id minùs contingeret, leges ſunt inuentæ, quæ cum omnibus ſemper vna, atque eadem voce loquerentur. Ergo hoc quidem perſpicuum eſt, eos ad imperandum diligi ſolitos, quorum de iuſtitia magna eſſet opinio multitudinis. Adiuncto verò hoc vt iidem etiam prudentes haberetur, nihil erat, quod homines his authoribus non poſſe conſequi ſe arbitrarētur. Omni igitur ratione colenda & retinenda iuſtitia eſt, *b* tum ipſa propter ſeſe, (nam aliter iuſtitia non eſſet) tum propter amplificationem honoris, & gloriæ. Sed vt pecuniæ quærendæ non ſolùm ratio eſt, ſed etiam collocandæ, quæ

b Iuſtitia & propter ſe, & quia gloriam amplificat, colenda eſt cùm ipſa per ſeſe.

quæ perpetuos ſumptus ſuppeditet, nec ſolùm neceſſarios, ſed etiam liberales, ſic gloria quærenda & collocanda ratione eſt. 43 Quanquam præclarè Socrates hanc viam ad gloriam proximam, & quaſi compendiariam dicebat eſſe, ſi quis id ageret; vt qualis haberi vellet, talis eſſet. Quòd ſi qui ſimulatione, & inani oſtentatione, ficto non modò ſermone, ſed etiam vultu, ſtabilem ſe gloriam conſequi poſſe rentur, vehementer errant: vera gloria radices agit, atque etiam propagatur. a Acta omnia celeriter, tanquam floſculi, decidunt: nec ſimulatum poteſt quidquam eſſe diuturnum: teſtes ſunt permulti in vtraque parte, ſed breuitatis cauſa, familia erimus contenti vna. Tib. enim Grachus P. filius, tam diu laudabitur, dum memoria rerum Romanarum manebit: at eius filij nec viui probabantur *b* bonis, & mortui numerum obtinent iure cæſorum. Qui igitur adipiſci veram iuſtitiæ gloriam volet, iuſtitiæ fungatur officiis: ea quæ eſſent, dictum eſt in ſuperiore libro. Sed, vt facillimè,

44 quales ſimus, tales eſſe videamur, etſi in eo ipſo vis maxima eſt, vt ſimus ij, qui haberi velimus, tamen quædam præcepta danda ſunt. Nam ſi quis ab ineunte, ætate habet cauſam celebritatis & nominis, aut à patre acceptam, quod tibi, mi Cicero, arbitror contigiſſe, aut aliquo caſu, atque fortuna, in hunc oculi omnium coniiciuntur, atque in eo, quid agat; quemadmodum viuat inquiritur; & tanquam in clariſſima luce verſatur, ita nullum obſcurum poteſt nec dictum eius eſſe nec factum. Quorum autē prima ætas, propter humilitatem, & obſcuritatē, in hominum ignora-

45 tione verſatur, hi, ſimul ac iuuenes eſſe cœpe-

Socratis de gloria præceptum.

a *Ficta, tanquam floſculi decidunt.*

b *probabantur boni, nomen, quia leges ferre conati ſunt pernicioſas reip.*

Fama celebritas.

perunt, magna ſpectare, & ad ea rectis ſtudiis debent contendere. Quod eo firmiore animo
Fauetur adoleſcentiæ. facient, quia non modò non inuidetur illi ætati, verùm etiam fauetur.

Prima igitur eſt adoleſcenti commendatio ad gloriam, ſi qua ex bellicis rebus comparari poteſt: in qua multi apud maiores noſtros extiterunt: ſemper enim ferè bella gerebantur. Tua autem ætas incidit in id bellum,
a Cæſariana. cuius *a* altera pars ſceleris nimium habuit, *b*
b Pompeiana. altera fœlicitatis parum. Quo tamen in bello, cùm te Pompeius alæ alteri præfeciſſet, magnam laudem & à ſummo viro, & ab exercitu conſequebare, equitando, iaculando, omnia militari labore tolerando. Atque ea quidem tua laus pariter cum Repub. cecidit. Mihi autem hæc oratio ſuſcepta non de te eſt, ſed de genere toto. Quamobrem ad ea, quæ reſtant, 46
pergamus. Vt igitur in reliquis rebus multò
c Animi maiora ſunt opera, quàm corporis. maiora ſunt opera *c* animi, quàm corporis: ſic eæ res, quas perſequimur ingenio, ac ratione, grauiores ſunt, quàm illæ quas viribus. Prima igitur commendatio proficiſcitur à modeſtia, tum pietate in parentes, tum in ſuos beneuolentia. Facillimè autem in optimam partem cognoſcuntur adoſcentes, qui ſe ad claros & ſapientes viros, bene conſulentes reipub. contulerunt, quibuſcum ſi frequentes sũt:
d De hoc in Bruto. Mucius, cùm accuſauit & damnauit C. Carbonẽ, hominem eloquentiſſimum conſularem. opinionem afferunt populo, eorum fore ſimiles, quos ſibi ipſi delegerunt ad imitandum. P. *d* Rutulij adoleſcentium ad opinionem & innocentiæ, & iuris ſcientiæ. P. Mucij commendauit domus. Nam L. quidem Craſſus, cùm eſſet admodum adoleſcens, non aliunde mutuatus eſt, ſed ſibi ipſe peperit maximã laudem ex illa accuſatione nobili, & glorioſa, & 47
qua

qua ætate qui exercerentur, laude affici ſolent: vt de Demoſthene accepimus; ea ætate L. Craſſus oſtendit, id ſe in foro optimè tam præmeditatum facere, quod etiam tum poterat
48 domi cum laude meditari. Sed cùm duplex ſit ratio orationis, quarum in altera ſit ſermo, in altera contentio: non eſt id *a* dubium, quin contentio orationis plurimùm poſſit, & maiorem vim habeat ad gloriam: eſt enim quam eloquentiam dicimus: ſed tamen difficile dictu eſt, quantopere conciliet animos hominum comitas, affabilitáſque ſermonis. Exſtant epiſtolæ & Philippi ad Alexandrum, & Antipatri ad *b* Caſſandrum, & Antigoni ad Philippum, trium prudentiſſimorum: (ſic enim accepimus) quibus præcipiunt, vt oratione benigna multitudinis animos ad beneuolentiam alliciant, militéſque blandè appellando, ſermone deliniant. Quæ autem in multitudine cum contentione habetur oratio, ea ſæpe vniuerſam excitat gloriam. Magna eſt enim admiratio copioſè, ſapientérque dicẽtis, quem qui audiunt, intelligere etiam, & ſapere plus quàm cæteros, arbitrantur. Si verò
49 ineſt in oratione mixta modeſtiæ grauitas, nil admirabilius fieri poteſt, eóque magis, ſi ea ſunt in adoleſcẽte. Sed cùm ſint plurima cauſarum genera, quæ eloquentiã deſiderant: multíque in noſtra Republic. adoleſcentes & apud iudices, & apud Senatũ dicẽdo laudem aſſecuti ſint, maxima admiratio eſt in iudiciis, quorũ ratio *c* duplex eſt. Nam ex accuſatione, & defenſione conſtat: quarum & ſi laudabilior eſt defenſio, tamen etiam accuſatio probata perſæpe eſt. Dixi paulò ante de Craſſo: idem fecit adoleſcens M. Antonius: etiam P. Sulpitij

a *Id quidem dubium.*

b *Eius filium de quo vide Iuſtinum.*

c *Iudiciorum ratio duplex.*

eloquentiam accuſatio illuſtrauit, cùm ſeditioſum, & inutilem ciuem C. Norbanum in iudicium vocauit. Sed hoc quidem non eſt ſæpe 50
faciendum, nec vnquam, niſi aut Reipub. cauſa, vt duo *a* Luculli, aut patrocinij vt nos pro Siculis, pro Sardis contra Albutium Iulius Cæſar In accuſando etiam M. Aquilia L. Fuſij cognita induſtria eſt. Semel igitur, non ſæpe certè: ſin erit, cui faciendum ſit ſæpius, reipub. tribuat hoc muneris, cuius inimicos vlciſci ſæpe, non eſt reprehendendum: modus tamẽ adſit, duri enim hominis, vel potius: vix hominis videtur, periculum capitis inferre multis. Id enim tum periculoſum ipſi eſt, tum etiã ſordidum ad famam, committere, vt accuſator *b* nominetur. Quod contingit M. Bruto, ſummo genere nato, illius filio, qui iuris ciuilis in primis peritus fuit. Atque etiam hoc præce- 51
ptum officij diligenter tenendum eſt, ne quem vnquam innocẽtem in iudicium capitis arceſſas. Id enim ſine ſcelere fieri nullo pacto poteſt. Nam quid eſt tam inhumanum, quàm eloquentiam, à natura ad ſalutem hominũ, & ad conſeruationem datam, bonorum peſtem, perniciémque conuertere? Nec tamen, vt hoc fugiendum eſt, ita habendum eſt religioni contrarium, nocentem aliquando, & nefarium, impiúmque defendere. Vult hoc multitudo, patitur conſuetudo, fert etiam humanitas: Iudicis eſt, ſemper in cauſis verum ſequi: patroni, nonnunquam veriſimile, etiam ſi minus ſit verum, defendere: quod ſcribere: præſertim cùm de Philoſophia ſcriberem, non auderem, niſi idem placeret grauiſſimo Stoicorum *d* Panætio Maximè autem & gloria paritur, & gratia defenſionibus, eóque ma- 52
ior,

a Lucius, & Marcus, fratres, qui Seruilium augurem de peculatu accuſarũt. Plutarch. in Lucullo, & Cicero in proœmio Acad. Manilio

b nominare ... le hoc in libr. le claris Orat.

innocentem ... cuſare non ... cet.

nocentem ... et, interdũ ... efendere.

... quo & ... ipſum, & ... Cic. tran... it.

ior, ſi quãdo accidit, vt ei ſubueniatur, qui potentis alicuius opibus circumueniri, vrgeríque videatur, vt nos & ſæpe aliàs, & adoleſcentes cõtra L. Syllę dominantis opes pro Sexto Roſcio Amerino fecim⁹, quæ, vt ſcis extat oratio.

S E D expoſitis adoleſcentium officiis, quæ *Sulla.*
52 valeant ad gloriam adipiſcendam, deinde de beneficentia, ac liberalitate dicendum eſt, cuius eſt ratio *b* duplex: Nam aut opera benigne fit indigentibus, aut pecunia. Facilior eſt hæc poſterior, locupleti præſertim, ſed illa lautior ac ſplendidior, & viro forti claróque dignior. Quanquam enim in vtróque ineſt gratificandi liberalis voluntas: *c* tamen altera ex arca, altera, ex virtute depromitur largitióque, quæ fit ex re familiari, fontem ipſum benignitatis exhaurit: ita benignitate benignitas tollitur. qua quò in plures vſus ſis, eò minus in multos vti poſſis.
53 At, qui opera, id eſt virtute, & induſtria benefici, & liberales erunt primùm, quò pluribus profuerint, eò plures ad benignè faciendum adiutores habebũt. Deinde, cõſuetudine beneficentiæ paratiores erunt, & tanquam exercitatiores ab benè de multis promerendum. Præclarè in epiſtola quadam Alexandrum filium Philippus accuſat, quòd largitione beneuolentiam Macedonum conſectetur. *d* Quid te, malum inquit, rationis in iſtam ſpem induxit, vt eos tibi fideles putares fore, quos pecunia corrupiſſes? an tu id agis, vt Macedones non te regem ſuum, ſed miniſtrum, & præbitorem putent? Quo quid ſordibus regi. Melius etiam, quòd largitionem corruptelam dixit eſſe. Fit enim deterior qui accipit, atque ad idem ſemper expectandum paratior. Hoc ille filio: ſed preceptum pu-

b *Liberalitatis ratio duplex.*

c *tamen altera ex virtute deprom. largitio ex re familiari fontem benignitatis exhaurit.*

Quæ te, malus, inquit ratio. quid ſordidius regi, quam quòd accuſatur de largitione.

temus omnibus.) Quamobrem id quidem non- 54
eſt dubium, quin illa benignitas, quæ conſtat
ex opera & induſtria, & honeſtior ſit, & la-
tius pateat, & poſſit prodeſſe pluribus. Non-
nunquam tamen eſt largiendum, nec hoc be-
nignitatis genus omninò repudiandum eſt: &
ſæpe idoneis hominibus indigentibus de re fa-
a Vt Milo, is qui Clodium interfecit. miliari impertiendum, ſed diligenter, atque
moderatè. Multi enim patrimonia *a* effude-
runt inconſultè largiendo: quid autem eſt
ſtultius, quàm, quod libenter facias, curare,
vt id diutius facere non poſſis? Atque etiam
ſequuntur largitionē rapinæ: cùm enim dando
b Largitionē inconſultā rapinæ ſequuntur. egere cœperunt, *b* alienis bonis manus af-
ferre coguntur. Ita, cùm beneuolentiæ com-
parandæ cauſa, benefici eſſe velint, non tan-
ta ſtudia aſſequuntur eorum, quibus dede-
runt, quanta odia eorum, quibus ademerunt.
Quamobrem nec ita claudenda eſt res fami-
liaris, vt eam benignitas aperire non poſſit:
c Modus adhibeatur in largiendo. nec ita reſeranda, vt pateat omnibus, *c* mo-
dus adhibeatur, iſque referatur ad facultates.
Omninò meminiſſe debemus id, quod à no- 55
ſtris hominibus ſæpiſſimè vſurpatum, iámq; in
prouerbij conſuetudinem venit, largitionem
fundum non habere; etenim quis poteſt eſſe
modus, cùm & iidem, qui conſueuerunt, &
illud idem alij deſiderent? Omninò duo ſunt
genera largorum, quorum alteri prodigi: al-
d Prodigi, qui ſint. teri liberales: *d* prodigi, qui epulis, & viſce-
rationibus, & gladiatorum muneribus, ludo-
rum, venationúmque apparatu pecunias pro-
fundunt in eas res, quarum memoriam aut
breuem, aut nullam ſint relicturi omninò.
e Liberales qui ſint. *e* Liberales autem, qui ſuis facultatibus aut 56
captos à prædonibus redimūt, aut æs alienum
ſuſci

ſuſcipiunt amicorum cauſa, aut in filiarum collocatione adiuuant, aut opitulantur vel in re quærenda, vel augenda. itaque miror, quid in mentem venerit Theophraſto in eo libro, quem de diuitiis ſcripſit: in quo multa præclare, illud abſurdè. Eſt enim multus in laudanda magnificentia, & appararione popularium munerum: taliúmque ſumptuum facultatem: fructum diuitiarum putat: mihi autem ille fructus liberalitatis, cuius exempla pauca poſui, multò & maior videtur, & certior. Quantò Ariſtoteles grauius, & verius nos reprehendit, qui has effuſiones pecuniarum non admiremur, quæ fiunt ad multitudinem deliniendam. At ij, qui ab hoſtibus obſidētur, ſi emere aquæ ſextarium mina cogerentur, hoc primo auditu incredibile nobis videri, omnéſque mirari. Sed, cùm attenderimus, veniam neceſſitati dare: in his immanibus iacturis, infinitíſque ſumptibus, nihil nos magnoperè mirari: cùm præſertim neque neceſſitati ſubueniatur, nec dignitas augeatur, ipſáque illa *a* delinitio multitudinis ad breue tempus exiguúmque duratura ſit, eáque à leuiſſimo quoque animo: in quo tamen ipſo vnà cū ſa-

57 tietate memoria quoque moriatur voluptatis. Bene etiam colligitur, hæc pueris, & mulierculis, & ſeruis, & ſeruorū ſimillimis liberis eſſe grata: graui verò homini, & ea quæ fiunt, iudicio certo pōderanti probari poſſe *b* nullo modo. Quanquam intelligo, in noſtra ciuitate inueteraſſe iam bonis temporibus, vt ſplendor ædilitatum ab optimis viris poſtuletur. Itaque P. Craſſus cùm cognomine Diues, tum copiis functus eſt ædilitio maximè munere, & paulò poſt L. Craſſus cum omnium hominum

Ariſtoteles diſſentit à Theophraſto diſcipulo ſuo

a *Definitio.*

b *Sunt en copiarum, virtutis, ipſe ſcribit epiſt. ad C rionem.*

hominum moderatiſſimo Q. Mucio magnificentiſſima ædilitate functus eſt: deinde C. Claudius, Ap. filius, multi poſt, *a* Luculli, Hortēſius, Silanus omnes autem P. Lentulus, me Cōſule, vicit ſuperiores. Hunc eſt Scaurus imitatus. Magnificentiſſima verò noſtri Pompeij munera ſecundo Cōſulatu: in quibus omnibus quid mihi placeat, vides; vitanda tamen eſt ſuſpicio auaritię Nam Marmerco, homini ditiſſimo, prætermiſſio ædilitatis Conſulatus repulſam attulit. Quare &, ſi poſtulatur à populo, bonis viris ſi non deſiderantibus, attamen approbantibus, faciendum eſt, modò pro facultatibus: nos ipſi vt fecimus, & ſi quando aliqua res maior aut vtilior populari largitione acquiritur, vt Oreſti nuper prandia in ſemitis, decimæ nomine, magno honori fuerunt, ne M. quidem Seio vicio datum eſt, quòd in caritate annonæ eſſet, modiū populo dedit: magna enim ſe, & inueterata inuidia nec turpi iactura, quando erat ædilis, nec maxima liberauit, ſed honori ſummo nuper noſtro Miloni fuit, quòd gladiatoribus emptis reipub. cauſa, quæ ſalute noſtra continebatur, omnes P. Clodij conatus: furoréſque compreſſit. Cauſa igitur *b* largitionis eſt, ſi aut neceſſe eſt, aut vtile: in his autē ipſis mediocritatis regula optima eſt. L. quidem Philippus, Q. filius, magno vir ingenio, in primiſque clarus, gloriari ſolebat ſe ſine vllo munere adeptum eſſe omnia, quæ haberētur ampliſſima, dicebat idem Cotta Curio: nobis quoque licet in hoc quodam modo gloriari Nam pro amplitudine honorū, quos cunctis ſuffragiis adepti ſumus *c* noſtro quidem anno, quod contingit eorum nemini, quos modo nominauit, ſanè exiguus ſumptus ædilita

58 (beside "ſimo, prætermiſſio ædilitatis Conſulatus re-")

59 (beside "ma eſt. L. quidem Philippus, Q. filius, magno")

a fratres, Lu-
ius, & Mar-
us quos eodē
nno ædilitatē
fuiſſe Plu-
arc. & Plin.
lib. 8, 7. tradi-
erunt.

b largitionis
ſæ probā-
neceſſitas,
tilitas.

c to primū
per le-
etere li-

60 ædilitatis fuit. Atque etiam illæ impenſæ meliores ſunt, muri, naualia, portus, aquarum ductus: omniáque quæ ad vſum reipub. pertinēt. Quanquam enim, quod præſens tanquam in manu datur, iucundius eſt; tamen hæc in poſterum gratiora, theatra, porticus noua templa. Verecundius reprehendo propter Pompeium; ſed doctiſſimi non probant, vt & hic ipſe Panætius, quem multùm in his libris ſecutus ſum, non interpretatus, & *a* Phalereus Demetrius, qui Periclem, principem Græciæ, vituperabat, quòd tantam pecuniam in præclara illa Propylæa coniecit. Sed de hoc genere toto in ijs libris, quos de Repub. ſcripſi, diligenter eſt diſputatum. Tota igitur ratio talium largitionum genere vitioſa eſt, temporibus neceſſaria, & cum ipſa & ad facultates accommodanda, & mediocritate moderanda eſt.

cuit, de quo ſcripſimus in lib. de legib.

a vituperat concurrit.

61 In illo autem altero genere largiendi, quod à liberalitate proficiſcitur, nō vno modo in diſparibus cauſis affecti eſſe debemus. Alia cauſa eſt eius, qui calamitate premitur, & eius, qui res meliores quærit, nullis ſuis rebus aduerſis. *b* Propenſior benignitas eſſe debebit in calamitoſos: niſi fortè erunt digni calamitate. In his tamen, qui ſe adiuuari volent: non vt ne affligantur, ſed vt ad altiorem gradum aſcendant, reſtricti omninò nullo modo eſſe debemus, ſed in deligendis idoneis iudicium, & diligentiam adhibere. Nam præclarè Ennius.

b propenſior benignus debet eſſe in calamitoſos.

Benefacta malè locata, male facta arbitror.

62 Quod autem tributum eſt bono viro, & grato, in eo cùm ex ipſo fructus eſt, tum etiā ex

ſenarius iambicus.

cæte

cæteris, temeritate enim remota gratiſſima
eſt liberalitas: eóque eam ſtudioſis plerique
laudant, quòd ſummi cuiuſque bonitas com-
mune perfugium eſt omnium. Danda igitur
opera eſt, vt hos beneficiis quàm plurimis af-
ficiamus, quorum liberis, poſteríſque proda-
tur memoria, vt his ingratis eſſe non liceat:
omnes enim immemorem beneficij oderunt;
eámque iniuriam *a* in deterrenda liberalitate
ſibi etiam fieri, eúmque, qui faciat, commu-
nem hoſtem tenuiorem putant. Atque hæc
benignitas etiã reip. vtilis eſt, redimi è ſerui-
tute captos: locupletari tenuiores: quod qui-
dem vulgò ſolitũ fieri ab ordine noſtro, in ora-
tione Craſſi ſcriptum copioſè videmus; Hanc
ergo conſuetudinẽ benignitatis largitioni mu-
nerum antepono. Hæc eſt grauium hominum,
atque magnorum, illa quaſi aſſentatorũ populi,
multitudinis leuitatẽ voluptate quaſi titillan-
tium. *b* Conuenit autem tum in dando munifi- 63
cum eſſe, tum in exigẽdo non acerbum; in om-
niq́ue re cõtrahenda, vendendo, emendo, con-
ducendo locando, in vicinitatibus, & confiniis
æquum, & facilem, multa multis de iure ſuo
concedentem. *c* à litibus verò, quantum liceat,
& neſcio an paulò plus etiam, quàm liceat,
abhorrentem. Eſt enim non modò liberale,
paullum nonnumquam de ſuo iure decedere,
ſed interdum etiam fructuoſum. Habenda au-
tem eſt ratio rei familiaris, quam quidem di-
labi ſinere, flagitioſum eſt: ſed ita vt illiberali- 64
tatis, auaritiæque abſit ſuſpicio: Poſſe enim
liberalitate vti, non ſpoliantem ſe patrimo-
nio, nimirũ eſt pecuniæ fructus maximus. Re-
ctè etiã à Theophraſto eſt laudata *d* hoſpitali-
tas. Eſt enim, vt mihi videtur, valde decorum,
patere

a *Pro in deterrẽdis hominibus à liberalitate, minus vſitata loquẽdi forma*

b *Conueniets in exigendo acerbitas reprehenditur.*

c *Lites fugiendæ.*

d *Eſt nimirum, hoſpitalitas à Theophraſto laudata.*

patere domos hominum illuſtrium illuſtribus
hoſpitibus : idque etiam Reip.eſt ornamento,
homines externos hoc liberalitatis genere in
vrbe noſtra non egere. Eſt etiam vehementer
vtile iis, qui honeſte poſſe multa volunt, per
hoſpites, apud externos populos valere opi-
bus, & gratia. Theophraſtus quidem ſcribit
Cimonem Athenis etiam in ſuos curiales La-
ciadas hoſpitalem fuiſſe. Ita enim inſtituiſſe,&
villicis imperaſſe,vt omnia præberentur, qui-
cunque Laciades in villam ſuam diuertiſſet.

65 QVAE autem opera, non largitione,bene
ficia dantur : hæc tum in vniuerſam rempub.
tum in ſingulos ciues conferuntur. Nam in
iure a cauere,conſilio iuuare,atque hoc ſcien-
tiæ genere prodeſſe quàm plurimis,vehemen-
ter & ad opes augendas pertinet,& ad gratiã.
Itaque cùm multa præclara maiorum, tum b
quàm optimè conſtituti iuris ciuilis ſummo
ſemper in honore fuit, cognitio, atque inter-
pretatio : quam quidem ante hanc confu
ſionem temporum in poſſeſſione ſua princi-
pes retinuerunt: nunc, vt honores, vt omnis
dignitatis gradus : ſic huius ſcientiæ ſplendor
deletus eſt:idque eo indignius, quòd eo tem-
pore hoc contigit, cùm is eſſet,c qui omnes
ſuperiores quibus honore pareſſet ſcientia fa-
cilè viciſſet. Hæc igitur opera grata multis, &
ad beneficiis adſtringendos homines accom-
66 modata.Atque huic arti finitima eſt dicendi
grauior facultas, & gratior, & ornatior; quid
enim eloquentia laudabilius, & præſtabilius,
vel admiratione audientium, vel ſpe indi-
gentium; vel eorum, qui defenſi ſunt, gra-
tia?huic quoque ergo à maioribus noſtris eſt,
in d tota dignitate principatus datus. Diſerti
igitur

a Ne quid cõtra ius committatur.

b Quòd optimè ius ciuile ſemper in honore fuit.

c Intelligit Ser. Sulpiciũ qui dialecticã ad ius ciuil nõ iũxit: quod Scæuola nõ fecerat. Vide l de claris ora

d In toga dignitatis.

igitur hominis, & facilè laborantis, quódque
in patris eſt moribus, multorum cauſas & non
grauatè & gratuitò defendentes, beneficia, &
patrocinia latè patent. Admonebat me res, vt 67
hoc quoque loco *a* intermiſſionem eloquen-
tiæ, ne dicam interitum, deplorarem, niſi
vererer, ne de me ipſo aliquid viderer quæri:
ſed tamen videmus, quibus extinctis Oratori-
bus, quàm in paucis ſpes, quàm in pauciori-
bus facultas, quàm in multis ſit audacia, cùm
autem omnes non poſſint, ne multi quidem,
aut iuris periti eſſe, aut diſerti: licet tamen
opera prodeſſe multis, beneficia petentem
commendantem iudicibus, & Magiſtratibus,
vigilantem pro re alterius, eos ipſos, qui aut
b conſulunt, aut defendunt, rogantem: quod
qui faciunt, plurimúmque gratiæ conſequun-
tur, latiſſiméque eorũ manat induſtria. Iam, 68
illud non ſunt admonendi, (eſt enim in *c*
promptu) vt animaduertant, cùm alios iu-
uare velint, ne quos offendant. Sæpe enim
aut eos lædunt, quos non debent: aut eos,
quos non expedit; ſi imprudentes, negligen-
tiæ eſt: ſi ſcientes, temeritatis. *d* Vtendum
etiam eſt excuſatione aduerſus eos, quos in-
uitus offendas, quacunque poſſis, quare id,
quod feceris, neceſſe fuerit, nec aliter facere
potueris: *e* cæteríſque operis, & officiis erit,
quod violatum eſt, compenſandum.

SED cùm in hominibus iuuandis aut mo-
res ſpectari, aut fortuna ſoleat: dictu quidem 69
eſt procliue, itaque vulgò loquuntur, ſeſe in
beneficiis collocandis mores hominum, non
fortunam ſequi, honeſta oratio eſt; ſed quis
eſt tandem qui inopis, & optimi viri cauſæ
non anteponat in opera danda gratiam fortu-
nati,

a *Propter bella ciuilia.*

b *conſuluntur iuriſperiti.*

c *patet per ſe.*

d *Vtendum eſt autem etiam.*

e *Cæteriſque cum aliquid eo præcipuè nomine faciẽdum tibi ſtatuas, vt compenſetur quod violatum eſt.*

nati, & potentis? à quo enim expeditior, & celeriter remuneratior fore videtur, in eũ ferè eſt volũtas noſtra propenſior. Sed animaduertendum eſt diligentius, quæ natura rerum ſit, nimirum enim inops ille, ſi bonus eſt vir, etiam ſi referre gratiam non poteſt, habere certè poteſt. Commodè autem, quicunque dixit: pecuniam qui habeat, non reddidiſſe: & qui rettulerit, non habere: gratiam autem, & qui rettulerit habere: &, qui habeat, retuliſſe.

Inops poteſt eſſe grat⁹ animo non re.

70 At qui ſe locupletes, honoratos, & beatos putant, hi ne obligari quidem beneficio volunt: quin etiam beneficium ſe *a* dediſſe arbitrantur, cùm ipſi quamuis aliquod magnum acceperint: æquè etiam à ſe aut poſtulari, aut expectari aliquid ſuſpicantur: Patrocinio verò ſe vſos, aut clientes appellari: mortis inſtar putant. At verò ille tenuis, cùm quid factum ſit, ſeſe ſpectatum, non fortunam, putant, non modò illi, qui eſt meritus, ſed etiam illis, à quibus expectat: eget enim multis, gratum ſe videri ſtudet, neque verò verbis auget ſuum munus, ſi quo fortè fungitur, ſed etiam extenuat. Videndúmque illud item, quòd ſi opulentum, fortunatúmque defenderis, in illo vno, aut fortè in liberis eius maneat grata: ſin autem inopem, probum tamen, & modeſtum, omnes non improbi humiles, quæ magna in populo multitudo eſt, præſidium, ſibi paratum vident. Quamobrem *b* melius apud bonos, quàm apud fortunatos, beneficium collocari puto.

a Hoc idem ſcribit ad Lepiam, libro 6. Fam. ep. 19.

71 Danda omninò opera eſt, vt omni generi ſatisfacere poſſimus: ſed, ſi res in contentionem veniet, nimirum Themiſtocles eſt auctor adhibendus: qui cùm conſuleretur, vtrum bono viro pauperi, an minus probato

b Mel⁹ apud bonos viros quàm apud fortunatos, beneficium collocatur.

Elogium notatu dignum.

diuiti filiam collocaret; ego, inquit malo virum, qui pecunia egeat, quàm pecuniam, quæ viro: ſed corrupti mores, deprauatique ſunt admiratione diuitiarum. Quarum magnitudo quid ad vnumquemque noſtrum pertinet? illum fortaſſe adiuuat, qui habet: ne id quidem ſemper, ſed fac iuuare: potentior ſanè ſit, honeſtior verò quo modo? Quòd ſi etiam bonus erit vir, ne impediant diuitiæ, quo minus iuuetur modò ne adiuuent, ſitque omne iudicium, non quàm locuples, ſed qualis quiſque ſit. Extremum autem præceptum in beneficiis, operaque danda eſt, ne quid contra æquitatem contendas, ne quid per iniuriam: fundamentum enim perpetuæ commendationis & famæ eſt iuſtitia, ſine qua nihil poteſt eſſe laudabile.

Sed quoniam de eo genere beneficiorum 72
dictum eſt, quæ ad ſingulos ſpectant: deinceps
de iis quæ ad vniuerſos, quæq; ad Remp. pertinent, diſputãdum eſt. Eorum autem ipſorum partim eiuſmodi ſunt, vt ad vniuerſos ciues pertineant, partim, ſingulos vt attingant; quæ ſunt etiam gratiora. Danda eſt opera omninò, ſi poſſit, vtriſque, nec minus vt etiam ſingulis conſulatur: ſed ita, vt ea res aut proſit, aut certè ne obſit Reipub. C. Gracchi frumentaria magna *a* largitio fuit Exhauriebat igitur ærarium: modica M. Octauij, & Reipub. tolerabilis, & plebi neceſſaria: ergo & ciuibus, &
Reip. ſalutaris. In primis autem videndum erit 73
ei, qui Remp. adminiſtrabit, vt ſuum quiſque teneat, neque de bonis priuatorum publicè diminutio fiat. Perniciosè enim Philippus in Tribunatu, cùm legem agrariam ferret: quam tamen antiquari *b* facilè paſſus eſt, & in eo vehemen

a *Largitio exhauriebat.*

b *Suffragiis improbari, abrogare verò tandẽ ſignificat, nẽpe hoc, legem iam latam tolli.*

vehementer ſe moderatum præbuit : ſed cùm in agendo multa populariter , tum illud malè, non eſſe in ciuitate duo millia hominum , qui rem haberent. Capitalis omnino oratio eſt ad æquationem bonorum pertinens , qua peſte quæ poteſt eſſe maior ? hanc enim ob cauſam maximè , vt ſua tenerentur, reſpub.ciuitatéſque conſtitutæ ſunt. Nam & ſi duce natura congregabantur homines:tamen,ſpe cuſtodiæ rerum ſuarum , vrbium præſidia quærebant.

74 Danda etiam opera eſt,ne,quod apud maiores noſtros ſæpe fiebat , propter ærarij tenuitatem , aſſiduitatémque bellorum , tributum ſit conferendum ; idque ne eueniat, multò ante erit prouidendum. Sin qua neceſſitas huius muneris alicui Reipub obuenerit: (malo enim alteri , quàm noſtræ , ominari : neque tamen de noſtra, ſed de omni Repub diſputo) danda erit opera , vt omnes intelligant , ſi ſalui eſſe velint , *a* neceſſitati eſſe parendum. Atque etiam omnes,qui Rempub.gubernabunt, conſulere debebunt , vt earum rerum copia ſit, quæ ſunt neceſſariæ. Quarum qualis comparatio fieri ſoleat , & debeat , non eſt neceſſe diſputare,eſt enim in promptu : tamen locus attingendus fuit.

a *Soluendum tributum, neceſſario impoſitum.*

75 Capvt autem eſt in omni procuratione negotij, & muneris publici,vt auaritiæ pellatur etiam minima ſuſpicio Vtinam, inquit C. Pontius Samnis , ad illa tempora fortuna me *b* ſeruaſſet : & tunc eſſem natus , quando Romani dona accipere cœpiſſent: non eſſem paſſus diutius eos imperare : næ illi quidem multa ſæcula expectanda fuerunt:modò enim hoc malum in hanc Rempub.inuaſit : itaque facilè patior tunc potius Pontium fuiſſe , ſiquidem

b *Reſeruauiſſet.*

in illo tantum fuit *a* roboris. Nondum centum
& decem anni ſunt, cùm de pecuniis repetun-
dis à L. Piſone lata eſt lex, nulla anteà cùm
fuiſſet. At verò poſtea tot leges, & proximæ
quæque duriores, tot rei damnati, tantum
Italicum bellum propter iudiciorum metum
b excitatum: tanta ſublatis legibus, & iudiciis
expilatio, direptióque ſociorum: vt imbecil-
litate aliorum, non noſtra virtute, valeamus.
Laudat Africanum Panætius, quòd fuerit ab- 76
ſtinens: quidni laudetur? ſed in illo alia ma-
iora: laus enim abſtinĕtiæ non hominis eſt ſo-
lùm, ſed etiam temporum illorum. Omni Ma-
cedonum gaza, quæ fuit maxima, potitus eſt
Paulus: tantum in ærarium *c* pecuniæ inuexit,
vt vnius Imperatoris præda finem attulerit
tributorum. At hic nihil in domum ſuam intu-
lit, præter memoriam nominis ſempiternam.
Imitatus patrem Africanus nihilo locupletior
Carthagine euerſa. Quid qui eius collega in
cenſura fuit, L. Mummius? numquid copio-
ſior, cùm copioſiſſimam vrbem funditus ſuſtu-
liſſet? Italiam ornare, quàm domum ſuam ma-
luit: quanquam Italia ornata, domus ipſa mi-
hi videtur ornatior. Nullum igitur vitium eſt 77
tetrius (vt eo, vnde egreſſa eſt, referat ſe ora-
tio) quàm auaritia, præſertim in Principibus
& Rempub. gubernantibus: habere enim quæ-
ſtui Rempub. non modò turpe eſt, ſed ſcelera-
tum eſt, etiam nefarium. Itaque, quod Apol-
lo Pythius oraculo edidit, Spartam nulla re
alia, niſi auaritia, eſſe perituram, is videtur
non ſolùm Lacedæmoniis, ſed & omnibus opu-
lentis populis prædixiſſe. Nulla autem re
conciliare facilius *d* beneuolentiam multitu-
dinis poſſunt ij, qui Reipubl. præſunt, quàm
abſtinen

a *Vt poſſet Romanum Imperium pecunia largienda euertere.*

b *Eorum opera, qui, ne repetundarum accuſarentur, metuebant laudat.*

c *Bis millies centies ſeſtertium, vt ſcripſit Velleius, id eſt, vt nunc loquimur, milliones ſex, & ſcutatorum trecenta millia, Plin. lib. 33. cap. 3.*

d *Abſtinĕtia beneuolĕtiam multitudinis conciliat.*

78 abſtinentia, & continentia. Qui verò eſſe populares volunt, ob eámque cauſam aut agrariam rem tentant, vt poſſeſſores ſuis ſedibus pellantur, aut pecunias creditas debitoribus condonandas putant, labefactant fundamenta Reipub. a concordiam primùm tollunt, quæ eſſe non poteſt, cùm aliis adimuntur, aliis condonantur pecuniæ, deinde æquitatem, quæ tollitur omnis, ſi habere ſuum cuique non licet. Id enim eſt proprium, vt ſuprà dixi, b ciuitatis, atque vrbis, vt ſit libera, & non ſolita
79 ſuæ rei cuiuſque cuſtodia. Atque in hac pernicie Reipub. ne illam quidem conſequuntur, quam putant, gratiam. Nam cui res erepta eſt, inimicus cui data eſt, etiam diſſimulat ſe accipere voluiſſe; & maximè in pecuniis creditis occultat ſuum gaudium, ne videatur non fuiſſe ſoluendo. At verò ille, qui accipit iniuriam & meminit, & præ ſe fert dolorem ſuum. Nec, ſi plures ſunt ij, quibus improbè datum eſt, quàm illi, quibus iniuſtè ademptum eſt, idcircò plus etiam valent: non enim numero hæc iudicantur, ſed pondere. Quam autem habet æquitatem, vt agrum, multis annis, aut etiam ſæculis ante poſſeſſum, qui nullum ha-
80 buit, habeat, qui autem habuit, amittat? At propter hoc iniuriæ genus Lacedæmonij c Lyſandrum Ephorum expulerunt. Agin regem, quod nunquam antea apud eos acciderat, necauerunt. Ex quo eo tempore tantæ diſcordię ſecutæ ſunt, vt tyranni exiſterent, & Optimates exterminarentur, & præclariſſimè conſtituta Reſp dilaberetur, nec verò ſolum ipſa cecidit, ſed etiam reliquam Græciam euertit cōtagionibus malorum, quæ à Lacedæmoniis profectæ manarunt latius. Quid noſtros Grac-

a *Concordia fundamētum Reip.*

b *Vt conſeruētur non modò ciues, verum ædificia quoque.*

c *Præclarum autem, optiméque de rep. meritū.*

Lycurgi legibus.

chos, Tib. Gracchi ſummi viri filios, Africani nepotes, nónne agrariæ contentiones perdiderunt? At verò Aratus Sicyonius iure lauda- 81
tur, qui cùm eius ciuitas quinquaginta annos à tyrannis teneretur, profectus Argis Sicyonem, clandeſtino introitu vrbe eſt potitus: cúmque tyrannum Nicoclem improuisò oppreſſiſſet, ſexcentos exules, qui fuerant eius ciuitatis locupletiſſimi, reſtituit, rémque pub. aduentu ſuo liberauit. Sed, cùm magnam animaduerteret in bonis & poſſeſſionibus difficultatem, quod & eos, quos & ipſe reſtituerat, quorum bona alij poſſederant, egere iniquiſſimum arbitrabatur, & quinquaginta annorum poſſeſſiones mouere, non nimis æquum putabat; propterea quòd tam longo ſpatio multa hæreditatibus, multa emptionibus, multa dotibus detinebantur ſine iniuria, iudicauit, neque illis adimi, neque his, non ſatis fieri, quorum illa fuerant, oportere. Cùm igitur ſta- 82
tuiſſet opus eſſe ad eam rem conſtituendam pecunia, Alexandriam ſe proficiſci velle dixit, rémque integram ad reditum ſuum iuſſit eſſe, iſque celeriter ad Ptolomæum, ſuum hoſpitem, venit, qui tum regnabat alter poſt Alexandriam conditam: cui cùm expoſuiſſet, patriam ſe liberare velle, cauſámque docuiſſet, à rege opulento vir ſummus facilè impetrauit, vt grandi pecunia adiuuaretur: quam cùm in Sicyonem attuliſſet, adhibuit ſibi in concilium quindecim principes, cum quibus cauſas cognouit, & eorum, qui aliena *a* detinebant, & eorum, qui ſua amiſerant; præfecitque æſtimandis poſſeſſionibus, & vti perſuaderent aliis, vt pecuniam accipere mallent, & poſſeſſionibus cederent; aliis, vt commodius putarent,

a *Tenebant.*

rent,numerari ſibi quod tanti eſſet,quàm ſuũ
83 recuperare Ita perfectum eſt, vt omnes conſtituta concordia, ſine querela diſcederent. O virum magnum, dignúmque qui in noſtra Rep.natus eſſet, ſi par eſt agere cum ciuibus, non, vt bis iam *a* vidimus, haſtam in foro ponere, & bona ciuium voci ſubiicere præconis. At ille Græcus: id quod fuit ſapientis, & præſtantis viri, omnibus conſulendum putauit, eáque eſt ſumma ratio, & ſapientia ſummi ciuis, commoda ciuium defendere, non diuellere, atque omnes æquitate eadem continere. Habitant gratis in alieno. Quid ita? vt, cùm ego emerim, ædificauerim, tuear, impendam, tu me inuito fruare meo? quid eſt aliud, quã aliis ſua eripere, aliis dare aliena? *b* Tabulæ verò nouæ quid habent argumenti, niſi vt emas mea pecunia fundum, & eum tu habeas, ego non habeam pecuniam?
84 Quamobrem ne ſit æs alienum, quod Reip. noceat: prouidendum eſt; quod multis rationibus caueri poteſt, *c* ſi hoc non fuerit, vt locupletes ſuum perdant, debitores lucrentur alienum. Nec enim vlla res vehementius Rempub. continet, quàm *d* fides; quæ eſſe nulla poteſt, niſi erit neceſſaria ſolutio rerum creditarum. Nunquam enim vehementius actum eſt, quàm me Conſule, ne ſolueretur; armis, & caſtris *e* tentata res eſt ab omni genere hominum, & ordine, quibus ſic reſtiti, vt hoc tantum malum de Rep. tolleretur. Nunquam nec maius æs alienum fuit, nec melius, nec facilius diſſolutum eſt: fraudandi enim ſpe ſublata, ſoluendi neceſſitas conſecuta eſt. At verò hic noſter victor, *f* nunc quidem victus, quæ cogitarat, ea perfecit, cùm eius iam nihil intereſſet. Tanta in eo peccandi

a *Sylla prim. deinde Caſar dominãtibus.*

b *Pecuniam debitam largientes.*

c *Non, ſi fuerit.*

d *Fides maximè Remp. continet.*

e *à Catilina ita.*

f *Tum interfectus à Bruto, Caſſio, alii:*

libido fuit, vt hoc ipſum eum delectaret, pec-
care, etiam ſi cauſa non eſſet. Ab hoc igitur 85
genere largitionis vt aliis detur, aliis aufera-
tur, aberunt ij qui Rempub. tuebuntur, in pri-
miſque operam dabunt, vt iuris & iudiciorum
æquitate ſuum quiſque teneat, & neque te-
nuiores propter imbecillitatem circumuenian-
tur; neque locupletibus ad ſua vel tenenda, vel
recuperanda obſit inuidia. Præterea quibuſ-
cunque rebus vel *a* belli, vel domi poterunt,
Rempub. augeant Imperio, agris, vectigalibus.
Hæc magnorum hominum ſunt, hæc apud
maiores noſtros factitata: hæc genera Officio-
rum qui perſequuntur, cum ſumma vtilitate
Reipub. magnam ipſi adipiſcentur & gratiam,
& gloriam. In his autem vtilitatum præceptis 86
Antipater Tyrius, *b* Stoicus, qui Athenis nu-
per eſt mortuus, duo præcepta cenſet eſſe à
Panætio prætermiſſa, valetudinis curationem,
& pecuniæ: quas res à ſummo Philoſopho præ-
teritas arbitror, quòd eſſent faciles: ſunt certè
vtiles.

SED valetudo ſuſtentatur notitia ſui cor- 87
poris & obſeruatione *c* earum rerum, quæ res
aut prodeſſe ſoleant, aut obeſſe; & continen-
tia in victu omni, atque cultu, corporis tuen-
di cauſa, & prætermittendis voluptatibus; po-
ſtremò arte *d* eorum quorum ad ſcientiam
hæc pertinent. Res autem familiaris quæri de-
bet iis rebus, à quibus abeſt turpitudo, con-
ſeruari autem diligentia, & parſimonia, iiſdem
etiam rebus augeri. Has res commodiſſimè
Xenophon Socraticus perſecutus eſt in eo li-
bro, qui Oeconomicus inſcribitur: quem nos,
iſta ferè ætate cùm eſſemus, qua es tu nunc, è
Græco in Latinum conuertimus.

a Pro in bello, antiquè & vſitatè dictū, paulò tamen durius domi, militiæ, dixit li. de ſenectute.

b Ant. Tyrius Stoicus.

c Valetudinis tuendæ ratio obſeruatione, qua.

d Medicorum

Res familiaris vnde comparanda.

SED.

88 SED vtilitatum comparatio (quoniam hic locus erat quartus à Panætio prætermiſſus) ſæpe eſt neceſſaria. Nam & corporis commoda cum externis, & externa cum corporis , & ipſa inter ſe corporis,& externa cum externis comparari ſolent. Cum externis corporis hoc modo comparantur, valere vt malis,quàm diues eſſe : cum corporis externa , hoc modo, diues eſſe potius , quàm maximis corporis viribus. Ipſa inter ſe corporis comparantur ſic: *a* bona valetudo voluptati anteponatur, vires
89 celeritati. Externorum autem , vt gloria diuitiis, vectigalia vrbana ruſticis , ex quo genere comparationis illud eſt Catonis ſenis : à quo cùm quæreretur , quid maximè in re familiari *b* expediret, reſpondit, benè *c* paſcere : quid *d* ſecundum, ſatis benè paſcere : quid *e* tertium, bene *f* veſtire:quid *g* quartum, arare & , cum ille, qui quæſierat,dixiſſet,quid fœnerari? tum Cato , quid hominem , inquit, *h* occidere ? ex quo,& multis aliis intelligi debet , vtilitatum comparationes ſolere fieri , rectéque hoc ad-
90 iunctum eſt quartum exquirendorum Officiorum genus , ſed toto hoc de genere , de quærenda,de collocanda pecunia, *i* etiam de vtenda , commodius à quibuſdam *k* optimis viris, ad medium Ianum ſedentibus , quàm ab vllis Philoſophis vlla in ſchola diſputatur.Sunt tamen ea cognoſcenda : pertinent enim ad vtilitatem , de qua hoc libro *l* diſputandum eſt. Reliqua deinceps perſequemur.

a *Vt bona.*
b *Expediret?*
c *Hoc & Plinius tradit.*
d *Secundum?*
e *Tertium?*
f *Veſtire?*
g *Quartum?*
h *Quaſi fenerari non liceret.*
i *Vllē etiam ironia eſt.*
k *Feneratores enim intelligit.*
l *Diſputatum*

M. T. CIC.

DE OFFICIIS AD MARCVM F.

LIBER III.

PVB. Scipionem, Marce fili, eum qui primus Africanus appellatus eſt, dicere ſolitum, ſcripſit a Cato, qui fuit ferè eius æqualis, nunquam ſe minus otioſum eſſe, quàm cùm otioſus; nec minus ſolum, quàm cùm ſolus eſſet. Magnifica verò vox, & magno viro, & ſapiente digna, quæ declarat, illum & in otio de negotiis cogitare, & in ſolitudine ſecum loqui ſolitum: vt neque ceſſaret vnquam, & interdum colloquio alterius non egeret. Itaque duæ res, quæ languorem afferunt cæteris, illum acuebant, otium & ſolitudo. Vellem, & nobis hoc idem verè dicere liceret: ſed, ſi minus imitatione tantam ingenij præſtantiam conſequi poſſumus, voluntate certè proximè accedimus. Nam & à Rep. forenſibúſque negotiis armis impiis, vique prohibiti, otium perſequimur: &, ob eam cauſam vrbe relicta, rura peragrantes, ſæpe ſoli ſumus. 1

2 Sed nec otium hoc cum Africani otio, nec ſolitudo cum illa cõparanda eſt. Ille enim, requieſcens à Reipub. pulcherrimis muneribus, otium ſibi ſumebat aliquando, & à cœtu hominum, frequentiáque interdum, tanquam

a Qui tamen Scipioni parũ amicus eſſe creditus eſt, Liuius.

quam

quam in portum , ſe in ſolitudinem recipiebat : noſtrum autem otium negotij inopia, nec requieſcendi ſtudio, conſtitutum eſt. Extincto enim Senatu deletiſque Iudiciis , quid eſt , quod dignum nobis aut in Curia, aut in
3 foro agere *a* poſſimus ? Ita , qui in maxima celebritate, atque in oculis ciuium quondam viximus, nunc fugientes conſpectum ſceleratorum, quibus omnia redũdant, abdimus nos quantum licet , & ſæpè ſoli ſumus , ſed quia ſic ab hominibus doctis accepimus , non ſolùm ex malis eligere minima oportere , ſed etiam excerpere ex his ipſis , ſi quid ineſſet boni ; propterea & otio fruor , non illo quidem, quo *b* debetis, qui quondam *c* perperiſſet otium ciuitati ; nec eam ſolitudinem languere patior , quam mihi affert neceſſitas , non
4 voluntas. Quamquam Africanus maiorem laudem vel meo iudicio aſſequebatur : nulla tamen eius ingenij monumenta mandata literis, nullum opus otij , nullum ſolitudinis munus extat. Ex quo intelligi debet , illum mentis agitatione , inueſtigationéque earum rerum , quas cogitando conſequebatur , nec otioſum , nec ſolum vmquam fuiſſe. Nos autem, qui non tantum roboris habemus , vt cogitatione tacita à ſolitudine abſtrahamur , ad hanc ſcribendi operam omne ſtudium , cu-
5 rámque cõuertimus. Itáque plura breui tempore euerſa, quàm multis annis, ſtante repub. ſcripſimus. Sed cùm tota philoſophia, mi Cicero, frugifera, & fructuoſa, nec vlla pars eius inculta , ac deſerta ſit ; tamen nullus feracior in ea locus eſt , nec vberior , quàm de officiis; à quibus conſtanter, honeſtéque viuendi præcepta ducuntur. Quare, quãquam à Cratippo noſtro

a *mortuo Cæſare, nondum libera ciuitas erat.*

b *Debat.*

c *In Conſulatu, coniuratione extincta de quo iam anteà gloriatus eſt.*

Solitudo laudabilis , quæ nos honeſtis cogitationibus recreat.

noſtro principe huius memoriæ Philoſopho-rũ, hoc te aſſiduè audire, atque accipere confido; tamen conducere arbitror, talibus aures tuas vocibus vndique circumſonare, nec eas, ſi fieri poſſit, quidquam aliud audire. Quod cùm omnibus eſt faciendum, qui vitam honeſtam ingredi cogitant; tamen haud ſcio, an nemini potius, quàm tibi: ſuſtines enim non paruam expectationē imitandę induſtriæ noſtræ, magnum honorem, nonnullam fortaſſe nominis; ſuſcepiſti onus prætereà graue & Athenarum, & Cratippi: ad quos cùm tãquam ad mercaturam bonarũ artium ſis profectus, inanem redire turpiſſimum eſt, dedecorantem & *a* vrbis authoritatem, & magiſtri. Quare, 6 quantùm conniti animo potes, quantùm labore contendere, (ſi diſcendi labor eſt potius quàm voluptas) tantùm fac vt efficias, néve committas, vt cùm omnia ſuppeditata ſint à nobis, tibi defuiſſe videare. Sed hæc hactenus. multa enim ſæpe ad te cohortandi gratia ſcripſimus, nunc ad reliquam partem propoſitæ diuiſionis reuertamur.

a Qua ſemper bonas artes aluit.

PANAETIVS igitur, qui ſine cõtrouerſia de officiis accuratiſſimè diſputauit, quemque nos correctione quadam adhibita, potiſſimùm ſecuti ſumus: tribus generibus propoſitis, in quibus deliberare homines, & conſultare de officio ſolerent: vno, cùm dubitarent, honeſtúmne id eſſet, de quo ageretur, an turpe: altero, vtilene eſſet, an inutile: tertio, ſi id, quod ſpecimen haberet honeſti, pugnaret cum eo, quod vtile videretur, quomodo ea diſcerni oporteret; de duobus generibus primis tribus libris explicauit: de tertio autem genere deinceps ſe ſcripſit dicturum: nec ex- 7

ſoluit

8 ſoluit quod promiſerat. Quod eò magis miror, quia ſcriptum à diſcipulo eius Poſidonio eſt, triginta annos vixiſſe Panætium poſtquam illos libros edidiſſet: quem locũ miror a Poſidonio breuiter eſſe iactatum in quibuſdam commentariis, præſertim cùm ſcribat, nullum eſſe locum in tota Philoſophia tam neceſſarium.
9 rium. Minimè verò aſſentior iis, qui negant eum locum à Panætio prætermiſſum, ſed conſultò relictum, nec omninò ſcribendum fuiſſe, quia numquam poſſet vtilitas cum honeſtate pugnare. de quo alterum poteſt habere dubitationem, adhibendumne fuerit hoc genus, quod in diuiſione Panætij tertium eſt, an planè omittendum: alterum dubitari non poteſt, quin à Panætio ſuſceptum ſit, ſed derelictum. Nam, qui è diuiſione tripartita duas partes abſoluerit, huic neceſſe eſt reſtare tertiã. Præterea, in extremo libro tertio de hac parte
10 pollicetur ſe deinceps eſſe dicturum. Accedit eodem teſtis *a* locuples Poſidonius, qui etiam ſcribit in quadam epiſtola, P. Rutilium Rufum dicere ſolere, qui Panætium audiuerat, vt nemo pictor eſſet inuentus, qui *b* Veneris eam partem, quam Apelles inchoatam reliquiſſet, abſolueret, (oris enim pulchritudo reliqui corporis imitandi ſpem auferebat: ſic ea, quæ Panætius prætermiſiſſet, & non perfeciſſet propter eorum, quæ feciſſet, præſtantiam, ne-
11 minem eſſe perſecutum. Quamobrem de iudicio Panætij dubitari non poteſt. Rectène autem hanc tertiam partem ad exquirendum officium adiũxerit, an ſecus, de eo fortaſſe dubitari poteſt. Nam ſiue honeſtũ ſolũm bonum eſt, vt Stoicis placet, ſiue, quod *c* honeſtum eſt, id ita ſummum bonum eſt, quemadmodum Peripa-

Vtilitas numquam videtur cum honeſtate pugnare.

a Locupletis.
b Hoc exẽplo vſus eſt in epi. quoque ad Lentulum Periucundè.
De ſumme bono inter Stoicos & Peripateticos nulla ferè contentio.
c Res nulla eſt inter Stoicos, & Peripateticos.

Peripateticis noſtris videtur, vt omnia ex altera parte collocata, vix minimi momenti inſtar habeant; dubitandum non eſt, quin numquam poſſis vtilitas cum honeſtate contendere. Itaque accepimus Socratem ſolitum execrari eos qui primùm hæc natura cohærentia, opinione diſtraxiſſent. Cui quidem ita ſunt Stoici aſſenſi, vt etiam, quidquid honeſtum eſſet, id vtile eſſe cenſerent; nec vtile quidquam, quod non honeſtum. Quòd ſi 12
is eſſet Panætius, qui virtutem proptereà colendam diceret, quòd ea efficiens vtilitatis eſſet; vt ij, qui res expetendas vel voluptate vel indolentia *a* metiuntur: liceret ei dicere, honeſtatem aliquando cum vtilitate pugnare. Sed, cùm ſit is, qui id *b* ſolum bonum iudicet, quod honeſtum ſit; quæ autem huic repugnent ſpecie quadam vtilitatis, eorum neque acceſſione meliorem vitam fieri, nec *c* deceſſione peiorem: non videtur huiuſmodi debuiſſe deliberationem *d* introducere; in qua, quod vtile videretur, cum eo, quod honeſtum eſt, comparetur; Etenim, quod ſum- 13
mum bonum à Stoicis dicitur, conuenienter naturæ viuere, id habet hanc, vt opinor, ſententiam, naturam cum virtute congruere ſemper; cætera autem, quæ ſecundùm naturam eſſent, ita legere, ſi ea virtuti non repugnarent. Quod cùm ita ſit, putant quidam, hanc comparationem rectè non eſſe introductam, nec omninò de eo genere quidquam præcipiendum fuiſſe. Atque illud quidem *e* honeſtum, quod propriè, veréque dicitur, id in ſapientibus eſt ſolis, neque à virtute diuelli vmquam poteſt: in iis autem, in quibus ſapientia perfecta non eſt, ipſum illud quidem

perfe

a *Epicurei.*

b *Stoicorum opinio.*

c *Deceſſione.*

d *Inducere.*

e *Honeſtum quod verè dicitur, in ſapientibus eſt ſolus.*

perfectum honeſtum nullo modo eſſe poteſt,
14 ſimilitudines honeſti eſſe poſſunt. Hæc *a* igitur omnia officia, de quibus his libris diſputamus, media Stoici appellant; & ea communia ſunt, & latè patent: quæ & ingenij bonitate multi aſſequuntur, & progreſſione diſcendi. *b* Illud autem, quod rectum iidem appellant, perfectum, atque abſolutum eſt, &, vt iidem dicunt, omnes numeros habet, nec, præter
15 ſapientem, cadere in quemquam poteſt. Cùm autem aliquid actum eſt, in quo media officia comparantur, id cumulatè videtur eſſe perfectum: propterea quòd vulgus, quid abſit à perfecto, fere non ex toto intelligit: quatenus autem intelligit, nihil putat prætermiſſum. Quod autem in poëmatibus, & in picturis vſu venit, in aliiſque compluribus, vt delectentur imperiti, laudéntque ea, quæ laudanda non ſint: ob eam, credo, cauſam, quòd inſit in his aliquid probi, quod capiat ignaros, qui quidem, quid in vna quaque re vitij
16 ſit, nequeant iudicare. Itaque, cùm ſint docti à peritis, deſiſtunt facilè à ſententia. Hæc igitur officia, de quibus his libris diſſerimus, quaſi ſecũda quædam honeſta dicunt eſſe, non ſapientum modo propria, ſed cum omni hominum genere communia, itaque *c* ij omnes, in quibus eſt virtutis indoles, commouentur. Nec verò, cùm duo Decij, aut duo Scipiones, fortes viri, cõmemorantur, aut cùm Fabricius, aut Ariſtides iuſtus nominatur, aut ab illis *d* fortitudinis, aut ab his juſtitiæ, tanquam à ſapientibus, petitur exemplum. Nemo enim horum ſic ſapiens, vt ſapientem intelligi hîc volumus: nec ij, qui ſapientes habiti ſunt, & nominati, M. Cato, & C. Lælius, ſapientes fuerunt

b *Perfectum officium in virum ſapientem cadit.*

c *Hi.*

d *Quia pro repub. mortẽ libenter oppetiuerant.*

fuerunt, nec illi quidem ſeptem, ſed ex mediorum officiorum frequentia ſimilitudinem gerebant, ſpeciémque Sapientum. Quocirca 17
nec id, quod verè honeſtum eſt, fas eſt cum *a* vtili repugnantia comparari: nec id, quod communiter appellamus honeſtum, quodque colitur ab iis, qui bonos ſe viros haberi volunt, cum emolumentis vnquam eſt comparãdum, tãquam id honeſtum, *b* quod in noſtram intelligentiam cadit, tuendum, cõſeruandúmque eſt nobis, quàm id, quod propriè dicitur, veréque & honeſtũ ſapientibus. Aliter enim teneri non poteſt, ſi qua ad virtutem eſt facta progreſſio. Sed hæc quidem de iis qui cõſeruatione officiorum exiſtimantur. Quia au- 17
tem omnia metiuntur emolumentis, & commodis, neque ea volunt præponderari honeſtate, hi ſolent in deliberando, honeſtum cum eo quod vtile putant, comparare: boni viri non ſolent. Itaque exiſtimo Panætium, cùm dixerit homines ſolere in hac comparatione dubitare, hoc ipſum ſenſiſſe, quòd dixerit, ſolere modò, non etiam oportere. Etenim non modò pluris putare, quod vtile videatur, quàm quod honeſtum: ſed hæc etiam inter ſe comparare, & in his dubitare, turpiſſimum eſt. Quid eſt ergo, quod nonnumquam *c* ad dubitationem afferre ſoleat, cõſiderandúmque videatur? credo, ſi quando dubitatio accidit, quale ſit id, de quo conſideretur. Sæpe enim 19
tempore fit, vt quod plerumque turpe haberi ſoleat, inueniatur non eſſe turpe. Exempli cauſa ponatur aliquid, quod pateat latius. Quod poteſt eſſe maius ſcelus, quàm nõ modò hominem, ſed etiam familiarem occidere? num igitur ſe obſtrinxit ſcelere, ſi *d* quis tyrannum

a Pro, cum vtili repugnãt.

b Quod medium Stoici appellant.

c Honeſtum & vtile inter ſe comparare turpiſſimum.

d Qui de præterito loquitur.

rannum occidit quamuis familiarem? populo quidem Romano non videtur, qui ex omnibus præclaris factis illud pulcherrimū exiſtimat. *a* Vicit igitur vtilitas honeſtatem: immò verò honeſtas vtilitatem ſecuta eſt.

a Quia iam Cæſaris necem ſignificat.

Itaqve, vt ſine vllo errore diiudicare poſſimus, ſi quando cum illo, quod honeſtum intelligitur, pugnare id videbitur, quod appellamus vtile; formula quædam conſtituenda eſt; quam ſi ſequemur, in comparatione re-
20 rum ab officio nunquam recedemus. Erit autem hæc formula Stoicorum rationi diſciplinæque maximè conſentanea, quam quidem in his libris propterea ſequimur, quod, quamquam à veteribus Academicis, & Peripateticis noſtris, qui quondam iidem erant, qui Academici, quæ honeſta ſunt, anteponuntur iis, quæ videntur vtilia; tamen ſplendidius hæc ab eis diſſeruntur, quibus, quidquid honeſtum eſt, idem vtile videtur, nec vtile quidquam, quod non honeſtum, quàm ab iis, quibus eſt honeſtum aliquod non vtile, aut vtile non honeſtum. Nobis autem noſtra Academia magnam licentiam dat, vt quodcumque maxime probabile occurrat, id noſtro iure li-
21 ceat defendere. Sed redeo ad formulam. Detrahere igitur aliquid alteri, & hominem hominis incommodo ſuum augere commodum magis eſt cōtra naturam, quàm mors, quàm *b* paupertas, quàm dolor, quàm cætera, quę poſſunt aut corpori accidere, aut rebus externis. Nam principio tollit conuictum humanum, & ſocietatem, ſi enim ſic erimus affecti, vt propter ſuum quiſque emolumentum ſpoliet, aut violet alterum: diſrumpi neceſſe eſt eam, quæ maximè eſt ſecundùm naturam, humani

b Dolorē paupertatémque contra naturam eſſe.

generis *a* ſocietatem, vt, ſi vnum quódque 22
membrum ſenſum hunc haberet, vt poſſe putaret ſe valere, ſi proximi membri valetudinem ad ſe traduxiſſet, debilitari, & interire totum corpus neceſſe eſſet: ſic ſi vnuſquiſque noſtrum rapiat ad ſe commoda aliorum detrahátque quod cuique poſſit, emolumenti ſui gratia; ſocietas hominum; & communitas euertatur neceſſe eſt. Nam, ſibi vt quiſque malit, quod ad vſum vitæ pertineat, quàm alteri acquirere, conceſſum eſt non repugnante natura, illud quidem natura non patitur, vt aliorum ſpoliis noſtras facultates, copias, opes augeamus. Neque verò hoc ſo 23
lùm natura, id eſt iure gentium: ſed *b* & legibus populorum quibus in ſingulis ciuitatibus Reſpub. *c* continetur, eodem modo conſtitutum eſt, vt non liceret ſui commodi cauſa nocere alteri, hoc enim ſpectant leges, hoc volunt, incolumem eſſe ciuium coniunctionem: quam qui dirimunt, eos morte, exilio, vinculis, damno coërcent. Atque hoc multo 24
magis exigit ipſa naturæ ratio, quæ eſt lex diuina, & humana: cui parere qui velit, (omnes autem parebunt qui ſecundùm naturam volent viuere) nunquam committet, vt alienum appetat, & id, quod alteri detraxerit, ſibi aſſumat; etenim multò magis eſt ſecundum naturam celſitas animi, & magnitudo, itemque comitas, iuſtitia, liberalitas, quàm voluptas, quàm vita, quàm diuitiæ, quæ quidem contemnere, & pro nihilo ducere, comparantem cum vtilitate communi, magni animi & *d* excelſi eſt, detrahere autem alteri ſui commodi cauſa magis eſt contra naturam, quàm mors, quàm dolor, quàm cætera generis eiuſdem; itemque magis eſt ſe-

a Societas generis humani maximè eſt ſecūdum naturam.

b Ius gētium non diſcrepat à natura.

c Etiam continetur.

Supplicij generaquatuor, mors, exilium vincula, damnum.

d Excelſus animus voluptatē, vitam, diuitias, contemnit.

25 cundum naturam pro omnibus gentibus, ſi fieri poſſit, conſeruandis, aut iuuandis maximos labores, moleſtiáſque ſuſcipere, *a* imitantes Herculem illum, quem hominum fama, beneficiorum memor, in *b* concilio cæleſtium collocauit, quàm viuere in ſolitudine non modò ſine vllis moleſtiis, ſed etiam in maximis voluptatibus, abundantem omnibus copiis, vt excellas etiam pulchritudine, & viribus. Quocirca optimo quiſque ſplendidiſſimóque ingenio longè illam vitam huic anteponit, *c* ex quo efficitur, hominem naturæ obedientem, homini nocere non poſſe.

a *Imitantem.*

b *Concilium.*

c *Anteponat*

26 Deinde, *d* qui alterum violat, vt ipſe aliquid commodi conſequatur: aut nihil ſe exiſtimat contra naturam facere: aut magis fugiendum cenſet mortem, paupertatem, dolorem, amiſſionem etiam liberorum, propinquorum, amicorum, quàm facere cuiquam iniuriam. Si nihil exiſtimat contra naturam fieri, hominibus violandis: quid cum eo diſſeras, qui omninò hominem ex homine tollat? ſin fugiendum id quidem cenſet *e* ſed multò illa peiora, mortem, paupertatem, dolorem: errat in eo, quòd vllum aut corporis, aut fortunæ vitium, animi vitio grauius exiſtimat. Ergo vnum debet eſſe omnibus propoſitum, vt eadem ſit vtilitas vniuſcuiuſque, & vniuerſorum, quam ſi ad ſe quiſque rapiat, diſſoluetur omnis humana *f* conſociatio. Atque ſi etiam

d *Argumentum cõtra eos qui alieno incõmodo ſuum augent commodum.*

e *Sed & animi vitia grauiora, quàm corporis.*

27 hoc natura præſcribit vt homo homini, quicunque ſit, ob eam ipſam cauſam tamen, quòd is homo ſit, conſultum velit: neceſſe eſt, ſecundùm eandem naturam omnium, vtilitatem eſſe communem; quod ſi ita eſt, vna continemur omnes, & eadem lege naturæ,

f *Conſortia.*

Habenda eſt ratio ſocietatis non parentum tantum modo ſed etiam Ciuium.

idque ipſum ſi ita eſt ; certè violare alterum
lege naturæ prohibemur. Verum autem pri-
mum, verum igitur & extremum. Nam illud 28
quidem abſurdum eſt, quod quidam dicunt,
parenti ſe, aut fratri nihil detracturos com-
modi ſui cauſa, aliam rationem eſſe ciuium
reliquorum: hi ſibi nihil iuris, & nullam ſo-
cietatem communis vtilitatis cauſa ſtatuunt
eſſe ciuibus, quæ ſententia omnem ſocieta-
tem diſtrahit ciuitatis. Qui autem ciuium ra-
tionem dicunt eſſe habēdam; externorum ne-
gant; hi dirimunt communem humani gene-
ris ſocietatem: qua ſublata, beneficentia, li-
beralitas, bonitas, iuſtitia funditus tollitur.
Quæ qui tollunt, etiam aduerſus a deos im-
mortales impij iudicandi ſunt, ab iis enim
conſtitutam inter homines ſocietatem euer-
tunt; cuius ſocietatis arctiſſimum vinculum
eſt, magis arbitrari eſſe contra naturam, ho-
minem homini detrahere ſui commodi cauſa,
quàm omnia incommoda ſubire vel externa,
vel corporis, vel etiam ipſius animi, quæ va-
cent iuſtitia. Hæc enim b virtus omnium eſt 29
domina, & regina virtutum. Forſitan qui-
ſpiam dixerit: non igitur ſapiens ſi fame ip-
ſe conficiatur, abſtulerit cibum alteri homi-
ni, ad nullam rem vtili? Minimè verò. Non
enim mihi eſt vita mea vtilior, quàm ani-
mi talis affectio, neminem vt violem com-
modi mei gratia. Quid? ſi Phalarim, cru-
delem tyrannum, & immanem, vir bonus
ne ipſe frigore conficiatur, veſtitu ſpolia-
re poſſit, nonne faciat? Hæc ad iudican- 30
dum ſunt facillima. Nam ſi quid ab homine
ad nullam partem vtilitatis tuæ cauſa detra-
xeris, inhumanè feceris, contráque naturæ
legem

a Societas inter homines à diis cõſtituta.

b Iuſtitia virtutum omnium regina.

Digitized by Google

legem: ſin autem is tu ſis, qui multam vtilita-
tem *a* reip. atque hominum ſocietati ſi in vita
remaneas, afferre poſſis; ſi quid ob eam cau-
ſam alteri detraxeris, non ſit reprehendendũ.
Sin autem id non ſit eiuſmodi, ſuum cuiq; in-
commodum ferendum eſt potiùs, quàm de al-
terius commodis *b* ſubtrahendum. Non igitur
magis eſt contra naturam morbus, aut ege-
ſtas, aut quid eiuſmodi, quàm detractio, atque
appetitio alieni. Sed *c* communis vtilitatis de-
31 relictio contra naturam eſt: eſt enim iniuſta:
itaque lex ipſa naturæ, quæ vtilitatem homi-
nis conſeruat, & continet, decernit profectò, vt
ab homine inerti atque inutili ad ſapientem,
bonum, fortémque virum transferantur res
ad viuendum neceſſariæ; qui ſi occiderit, mul-
tum de communi vtilitate detraxerit: modò
hoc ita faciat, vt ne ipſe de ſe bene exiſtimãs,
ſeſéque diligens, *d* hanc cauſam habeat ad in-
iuriã. Itaq; ſemper officio fungatur, vtilitati
conſulens hominum, & ei, quam ſæpe comme-
23 moro, humanæ ſocietati. Nam quod ad Pha-
larim attinet, perfacilè iudicium eſt. Nulla eſt
enim ſocietas nobis cum tyrannis, *e* ſed potiùs
ſumma diſtractio: neque eſt contra naturam
ſpoliare eum, ſi poſſis, quem honeſtũm eſt ne-
care. Atque hoc omne genus peſtiferum, atq;
impium ex hominum communitate extermi-
nandum eſt. Etenim, vt membra quædam am-
putantur, ſi & ipſa ſanguine, & tanquam ſpiri-
tu carere cæperant, & nocent reliquis partibus
corporis: ſic iſta in figura hominis feritas, &
33 immanitas belluæ à communi tanquam huma-
nitate corporis ſegregãda eſt. Huius generis
quæſtiones ſunt omnes eæ, in quibus ex tem-
pore officium exquiritur. Eiuſmodi igitur cre-

a *Communis vtilitas priuatæ anteponenda.*

b *Detrahendum.*

c *Communis vtilitatis derelictio contra naturam.*

d *Qua leuiſſima eſt: grauior ante ratio ſocietatis humanæ, omnium.*

e *Tyrannum necare, honeſtum eſt.*

do res Panætium perſecututum fuiſſe, niſi aliquis caſus, aut occupatio conſilium eius á preueniſſet, ad quas ipſas conſultationes ex ſuperioribus libris ſatis multa præcepta ſunt, quibus perſpici poſſit, quid ſit propter turpitudinem fugiendū, b quid ſit id, quod iccirco fugiendum non ſit, quia omninò turpe non eſt. Sed quoniā operi inchoato, prope tamē abſoluto tanquam faſtigium imponimus, vt Geometræ ſolent nō omnia docere, ſed poſtulare, vt quædam ſibi concedantur, quò facilius, quæ velint, explicēt: ſic ego à te poſtulo, mi Cicero; vt mihi concedas, ſi potes, nihil præter id, quod honeſtum ſit, eſſe propter ſe expetendū, ſin hoc non licet propter Cratippum: at illud certè dabis quod honeſtum ſit, id eſſe maximè propter ſe expetendum. Mihi vtrumuis ſatis eſt; & c cùm hoc, tum illud probabilius videtur, nec prætcrea quidquam probabile. Ac pri- 34
mùm Panætius in hoc loco defendendus eſt, quòd non vtilia cum honeſtis pugnare dixerit aliquando poſſe, neque enim ei fas erat, ſed ea, quæ viderentur vtilia. Nihil verò vtile, quod non idē honeſtum, d nec honeſtum quod non idem vtile ſit. Sæpe teſtatur: negátque vllam peſtem maiorem in vitam hominum inuaſiſſe, quàm eorum opinionem, qui iſta diſtraxerint. Itaque, non, vt aliquando anteponeremus vtilia honeſtis, ſed vt ea ſine errore diiudicaremus, ſi quando incidiſſent, induxit eam, que videretur eſſe, non quæ eſſet, repugnantiam. Hanc igitur partem relictam explebimus, nullis adminiculis: ſed, vt dicitur, Marte noſtro. Neque enim quidquam de hac parte poſt Panætiū explicatū eſt, quod mihi probaretur, de iis, quæ in manus meas venerunt.

a *Peremiſſet.*

b *Alij legūt, fugiendum: quid, quod idcirco.*

c *Videntur.*

d *Nihil.*

35 Cvm igitur aliqua ſpecies vtilitatis obiecta eſt, nos cõmoueri neceſſe eſt. Sed ſi, cùm animum attenderis, turpitudinem videas adiunctam ei rei, quæ ſpeciem vtilitatis attulerit: tũc vtilitas non requirenda eſt; ſed intelligendum, *a* vbi turpitudo ſit, ibi vtilitatem eſſe non poſſe. Quòd ſi nihil eſt tam cõtra naturam, quàm turpitudo; (recta enim & cõuenientia, & conſtantia natura deſiderat, aſpernatúrque cõtraria) nihilque tam ſecundùm naturam, quàm vtilitas: certè in eadem re *b* vtili turpitudo eſſe non poteſt; itémque ſi ad honeſtatem nati ſumus; eáq; aut ſola expetenda eſt, (vt Zenoni eſt viſum) aut certè omni pondere grauior eſt habenda, quàm reliqua omnia; quod Ariſtoteli placet: neceſſe eſt: quod honeſtum ſit, id eſſe aut ſolum, aut ſummum bonum; quod autem bonum, id certè vtile. Itaque quidquid honeſtum, id vtile. Quare error hominum non proborum cũ aliquid, quod vtile viſum eſt, arri-
36 puit, id continuò *c* ſecernit ab honeſto. Hinc ſiccæ, hinc venena, hinc falſa teſtamenta naſcuntur, hinc furta, hinc peculatus, expilationes, direptionesq; ſociorum, & ciuium: hinc opum nimiarum potentiæ non ferendæ: poſtremò etiã in liberis ciuitatibus exiſtunt regnandi cupiditates: quibus nihil nec *d* tetrius, nec fœdius excogitari poteſt. Emolumẽta enim rerũ fallacibus iudiciis vident; pœnam, non dico legũ, quas ſæpe perrumpũt, ſed ipſius turpitu-
37 dinis, quæ acerbiſſima eſt, nõ vidẽt. Quamobrẽ hoc quidem deliberantium genus pellatur, è medio, (eſt enim totum ſcelaratum, & impiũ) qui deliberant, vtrùm id ſequantur, quod honeſtum eſſe videant, an ſe ſcientes ſcelere contaminẽt. In ipſa enim dubitatione facin⁹ ineſt,

a *Vbi turpitudo, ibi vtilitas eſſe non poteſt.*

b *Et vtilitas & turpitudo.*

c *Arripiunt ſecernunt.*

d *Tetrum o ponitur [illegible] fœdum pu chro.*

Turpis etiam quandoque deliberatio.

etiam ſi ad id non peruenerint. Ergo ea deli-
beranda omninò non ſunt, in quibus eſt tur-
pis ipſa deliberatio. Atque etiam in omni deli-
beratione, celandi, & occultandi ſpes, opinió-
que remouenda eſt. Satis enim nobis (ſi modò
in philoſophia aliquid profecimus) perſuaſum
eſſe debet, ſi omnes deos, hominesq; *a* celare
poſſemus, nihil tamen auarè, nihil iniuſtè, ni- 38
hil libidinosè, nihil incontinenter eſſe facien-
dũ. Hinc ille Gyges inducitur à Platone: qui,
cùm terra deceſſiſſet magnis quibuſdam im-
bribus in illum hiatum deſcendit, æneúmque
equum, vt ferunt fabulæ, animaduertit, cuius
in lateribus fores eſſent: quibus apertis, homi-
nis mortui vidit corpus magnitudine inuſita-
ta, annulúmque aureũ in digito: quem vt de-
traxit, ipſe induit, erat autem regius paſtor.
Tum in cõcilium paſtorum ſe recepit; ibi cùm
b palam eius annuli ad palmam conuerterat,
à nullo videbatur, ipſe autem omnia videbat:
idem rurſus videbatur, cùm in lucem annulũ
inuerterat. Itáque hac oportunitate annuli
vſus, reginæ ſtuprum intulit, eáque adiutrice
regem dominum interemit, *c* ſuſtulítque, quos
obſtare arbitrabatur: nec in his quiſquam eum
facinorib⁹ potuit videre. Sic repẽtè annuli be-
neficio rex *d* ortus eſt Lydiæ. Hunc igitur ipſũ
annulum ſi habeat ſapiens, nihil plus ſibi lice-
re putet peccare, quàm ſi non haberet. Hone-
ſta enim bonis viris, non occulta, quæruntur.
Atque hoc loco Philoſophi quidam, minimè 39
mali illi quidem, ſed non ſatis acuti, fictam, &
commentitiam fabulam dicũt prolatam à Pla-
tone; quaſi verò ille aut factum id eſſe, aut fie-
ri potuiſſe defendat. Hæc eſt vis huius annuli,
& huius exempli, ſi nemo ſciturus, nemo ne
ſuſpi

a Delictis etiã occultis abſtinendum.

b Vacuum illud in annulo, quo gemma includitur.

c Suſtulit.

d exortus.

ſuſpicaturus quidem ſit cùm aliquid diuitiarum, potentiæ, dominationis libidinis cauſa feceris, ſi id diis, hominibúſque futurum ſit ſemper ignotum, *a* ſis ne facturus. Negant id fieri poſſe. Quanquam *b* nõ poteſt id quidem: ſed quæro, quod negãt poſſe, id ſi poſſet, quidnam facerent? vrgent ruſticè ſanè; negant enim poſſe, & in eo perſtant: hoc verbum quid valeat, non vident. Cùm enim quærimus, ſi poſſint celare, quia facturi ſint, nõ quærimus, poſſint ne cælare, ſed tanquam tormenta quædam adhibemus, vt, ſi reſponderint, ſe impunitate propoſita, facturos, quod expediat, facinoroſos ſe eſſe fateantur, ſi negent, omnia turpia

40 per ſe ipſa fugienda eſſe concedant. Sed iam ad propoſitum reuertamur. Incidũt ſæpè multæ cauſæ, quæ conturbant animos vtilitatis ſpecie, non, cùm hoc deliberetur, relinquendáne ſit honeſtas propter vtilitatis magnitudinem, (nam id quidem improbum eſt) ſed illud, poſſit ne id quod vtile videatur, fieri non turpiter. Cùm Collatino Tarquinio *c* collegæ Brutus imperium abrogabat, poterat videri facere id iniuſtè, fuerat enim in *d* regibus expellendis ſocius Bruti, conſiliorum etiam adiutor. Cùm autem conſilium hoc principes cepiſſent; cognationem Superbi, noménque Tarquiniorum, & memoriam regni eſſe tollendam, quod erat vtile patriæ conſulere. id erat ita honeſtũ, vt etiam ipſi *e* Collatino placere deberet. Itaque vtilitas valuit propter honeſtatem: ſine qua nec vtilitas quidem eſſe potuiſſet. At in eo rege, qui vrbem condidit, non ita. Species

41 enim vtilitatis animum pepulit eius: cui cùm viſum eſſet vtilius ſolùm ſe quàm cum altero, regnare, fratrem interemit. Omiſit hic & pie-

a *Sit ne facturus.*

b *Nihil enim diis, & hominibus ignotũ ſemper eſſe poteſt.*

c *In cõſulatu.*

d *Vnum regẽ expulit Brutus, ſed in poſterum omnẽ ſuſtulit regnãdi conſuetudinem.*

e *Vt pote ciui patriæ ſtudioſo.*

tatem, & humanitatem vt id, quod vtile videbatur, neque erat, aſſequi poſſet, & tamen *a* muri cauſam oppoſuit ſpeciem honeſtatis, nec probabilem, nec ſatis idoneam: peccauit igitur, pace vel Quirini, vel Romuli dixerim.

a *Legem enim Romulus tulerat, ne quis mœnia träſiliret.*

42 Nec tamen noſtræ nobis vtilitates omittendæ ſunt, aliiſque tradendæ, cùm his ipſi egeamus: ſed ſuæ cuique vtilitati quod ſine alterius iniuria fiat, ſeruiendum eſt. Scitè Chryſippus, vt multa, Qui ſtadium, inquit, currit, eniti, & contendere debet, quàm maximè poſſit, vt vincat, ſupplantare eum, qui cum certet, aut manus depellere nullo modo debet. Sic in vita ſibi quęque petere, quod pertineat ad vſum, non iniquum eſt, alteri *b* ſurripere, ius non eſt.

b *Deripere.*

43 Maxime autem *c* perturbantur officia in amicitiis: quibus & non tribuere, quod rectè poſſis, & tribuere, quod non ſit æquum, contra officium eſt. Sed huius generis totius breue, & non difficile præceptum eſt. Quæ enim videntur vtilia, honores, diuitiæ, voluptates, & cætera generis eiuſdem, hæc amicitiæ nunquam anteponenda ſunt. At neque contra Rempub. neque contra iuſiurandum, ac fidem, amici ſui *d* cauſa vir bonus faciet, nec ſi iudex quidem erit de ipſo amico. *e* Ponit enim perſonā amici, cùm induit iudicis Tantum dabit amicitiæ, vt veram amici cauſam eſſe malit, *f* vt perorandæ litis tempus, quo ad per leges liceat, accommodet. Cùm verò iurato dicenda ſententia ſit, meminerit Deum ſe adhibere teſtem: id eſt, vt ego arbitror, mentem ſuam, qua nihil homini dedit ipſe Deus diuinius. Itaque præclarum à maioribus accepimus morem 44

c *Perturbantur officia in amicitiis.*

d *In q. deeſt.*

e *Ponit amici perſonam qui iudicis induit*

f *Et vt orãda.*

Mente humana nihil diuinius.

rogandi iudicis, ſi eum teneremus, *Quæ ſalua fide facere poſſit*: hæc rogatio ad ea pertinet quæ paulò ante dixi *a* honeſtè amico à iudice poſſe cõcedi. Nã ſi omnia faciẽda ſint, quæ amici ve-
45 lint, nõ amicitiæ tales, ſed cõiurationes putãdæ ſunt. Loquor autem de communibus amicitiis. Nam in ſapientibus viris atq; perfectis nihil poteſt eſſe tale. *b* Damonem, & Pythiam, Pythagoreos, ferunt hoc animo inter ſe fuiſſe, vt cùm eorum alteri Dionyſius tyrannus diem necis deſtinauiſſet, & is, qui morti addictus eſſet, paucos ſibi dies commendandorum ſuorũ cauſa poſtulauiſſet, vas factus ſit alter eius ſiſtendi, vt ſi ille non reuertiſſet ad diem, moriẽdum eſſet *c* ſibi ipſi. Qui cùm ad diem ſe recepiſſet, admiratus eorum fidem tyrannus, petiuit, vt ſe in amicitiam tertium adſcriberent. Cùm igitur id, quod vtile videtur in amicitia,
46 cum eo, quod honeſtum eſt, comparatur: iaceat vtilitatis ſpecies, valeat honeſtas: cùm autem in amicitia, quæ honeſta non ſunt, poſtulabũtur: religio, & fides *d* anteponantur amicitiæ: & ſic habebitur is, quem exquirimus, delectus officij.

SED vtilitatis ſpecie in repu. ſæpiſſimè peccatur, vt in Corinthi diſturbatione noſtri. Durius etiam Athenienſes, qui ſciuerunt, vt Æginetis, qui claſſe valebant, pollices præciderentur. Hoc viſum eſt vtile. Nimis enim imminebat propter propinquitatem Ægina *e* Piræo. Sed nihil, quod crudele, vtile: eſt enim hominum naturæ, quam ſequi debemus, maximè inimica crudelitas. *f* Malè etiam, qui pe-
47 regrinos vrbibus vti prohibent, eóſque exterminant, vt Pomponius: *g* apud patres noſtros Papius nuper. Nam eſſe pro ciue, qui ciuis non

a *Honeſta.*

b *Par amicorum, quos celebrauit antiquitas, lib. 2. & 2. de Fi. Valer. Maxi. lib. 4. cap. 7. Hyginius cap. 157.*

c *In q. deeſt.*

d *Anteponatur religio, & fides, anteponãtur amicitiæ.*

e *Pirœo.*

f *Tale.*

g *Pennus ge Petroni*

& Papia de ciuibus exterminandis.

non ſit,rectum eſt non licere, quam tulerunt legem ſapientiſſimi Conſules,Craſſus, & Scæuola:vſu verò vrbis prohibere peregrinos, ſanè inhumanum eſt.Illa præclara,in quibus publicæ vtilitatis ſpecies præ honeſtate contemnitur. Plena exemplorum eſt noſtra reſpub. cùm ſæpe alias,tum maximè bello Punico ſecundo,quæ Cannenſi calamitate accepta, maiores animos habuit,quàm vnquam rebus ſecundis. *a* Nulla fuit timoris ſignificatio, nulla mentio pacis. Tanta vis eſt honeſti, vt ſpeciẽ vtilitatis obſcuret. Athenienſes, cùm Perſarum impetum nullo modo poſſent ſuſtinere, 48
b ſtatueréntque, vt, vrbe relicta coniugibus, & liberis Trœzene depoſitis, naues conſcenderẽt,*c* libertatémque Græciæ claſſe defenderent Cyrſilum quendam ſuadentem, vt in vrbe manerent, Xerxémque reciperent, lapidibus obruerunt:atque ille ſequi vtilitatem videbatur,ſed nulla erat repugnante honeſtate. Themiſtocles poſt victoriã eius belli,quod cũ 49
Perſis fuit,dixit in concione,ſe habere conſilium Reipub. ſalutare,ſed id ſciri opus non eſſe,poſtulauit, vt aliquem populus daret, quicum communicaret: datus eſt Ariſtides huic. Ille claſſem Lacedæmoniorum, quæ ſubducta eſſet ad *d* Gytheum, clàm incendi poſſe; quo facto,frangi Lacedęmoniorum opes neceſſe eſſet: quod Ariſtides cùm audiuiſſet, in concionem magna expectatione venit, dixítque perutile eſſe conſilium quod Theſtimocles afferret, ſed minimè honeſtum. Itaque Athenienſes, quòd honeſtum non eſſet,id ne vtile quidem putarunt,totámque eam rem, quam ne audiuerant quidem,authore Ariſtide repudiauerunt. Melius hi,quàm nos, qui piratas immu

a nulla timoris.

b Statuerunt.

c Themiſtocle ſuadente.

d Demoſthenes in oratione de corona.

a immunes ſocios vectigales habemus. Maneat ergo, quod turpe ſit, id nunquam eſſe vtile, ne tum quidem, cùm id, quod eſſe vtile putes, adipiſcare. Hoc enim ipſum vtile putare, quod

50 turpe ſit, calamitoſum eſt. Sed incidunt, vt ſuprà dixi, ſæpè cauſæ, cùm repugnare vtilitas honeſtati videatur, vt animaduertendum ſit, *b* repugnétne planè, an poſſit cum honeſtate coniungi. Eius generis hæ ſunt quæſtiones. Si, exempli gratia, vir bonus, *c* ab Alexādria profectus Rhodum, magnum frumenti numerum aduexerit in Rhodiorum inopia, & fame, ſummáque annonæ caritate ſi idem ſciat complures mercatores ab Alexandria ſoluiſſe, nauesque in curſu frumento onuſta petentes Rhodum viderit, dicturus ne ſit id Rhodiis, an ſilentio ſuum *d* quamplurimo *e* venditurus? ſapientem, & bonum virum fingimus: de eius deliberatione, & conſultatione quærimus, qui celaturus Rhodios nō ſit, ſi id turpe iudicet, ſed dubitet, an turpe non ſit. In huiuſmodi cauſis aliud Diogeni Babylonio videri ſolet magno,

51 & graui Stoico, aliud Antipatro, diſcipulo eius, homini acutiſſimo: Antipatro, omnia patefacienda, vt ne quid omninò, quod venditor norit, emptor ignoret, Diogeni, venditorem, quatenus *f* iure ciuili conſtitutum ſit, dicere vitia oportere, cætera ſine inſidiis agere, & quoniā vendat, velle quàm optimè vendere, aduexi, expoſui, vendo meum non pluris quàm cæteri, fortaſſe etiam minoris. cùm maior eſt copia: cui ſit iniuria? Exoritur Antipatri ratio ex

52 altera parte. Quid agis? tute, cùm hominibus conſulere debeas, & ſeruire humanæ ſocietati, eáque lege natus ſis, vt ea habeas principia *g* naturæ, quibus parere, & quæ ſemper ſequi debeas,

a *Vide Plutarchum in vita Pōp.*

b *repugnetur.*

In q. deeſt

c *Libenter vtitur exēplis, quia rem illuſtrant, vbi ratio paullò videtur obſcurior.*

d *Quamplurimo.*

e *Venditurus?*

f *Quod non ita latè patet. vt ius gentiū. id eſt naturæ.*

g *Naturæ principia ſe-*

beas, vt vtilitas tua, communis vtilitas ſit,
viciſſim, & æquè communis vtilitas tua ſit:
cælabis homines, quia iis adſit & commodita-
tis, & copiæ? Reſpondebit Diogenes fortaſſe
ſic: Aliud cælare, aliud eſt tacere: neque ego
nunc te cælo, ſi tibi non dico quæ natura deo-
rum ſit, quis ſit finis bonorum: quæ tibi plus
prodeſſent cognita, quã tritici vtilitas, ſed non,
quidquid tibi audire vtile eſt, id mihi dicere
neceſſe eſt. Immo verò, inquit ille; neceſſe eſt: 53
ſi quidem inter homines natura meminiſti cõ
iunctam ſocietatem. Memini, *a* inquit ille: ſed
num iſta ſocietas talis eſt, vt nihil ſuum cu-
iuſque ſit? quod ſi ita eſt, nec vendendum qui-
dem quidquam eſt, ſed donandum. Vides in
hac tota diſceptatione non illud dici: quamuis
hoc turpe ſit, tamen, quoniam expedit, faciam:
ſed ita expedire, vt turpe non ſit: ex *b* altera
autem parte, ea re, quia turpe ſit, non eſſe fa-
ciendum. Vendat ædes vir bonus propter ali- 54
qua vitia, quæ ipſe norit, cæteri ignorent; pe-
ſtilentes ſint, & habeantur ſalubres: ignoretur,
in omnibus cubilibus apparere ſerpentes malè
materiatæ, ruinoſæ: ſed hoc præter dominum
nemo ſciat: quæro, ſi hoc emptoribus venditor
nõ dixerit, ædeſq; vendiderit pluris multò, quã
ſe venditurum putarit: num id *c* iuſtè, an im-
probè fecerit: ille verò, inquit Antipater, im-
probè facit. Quid enim eſt aliud, *d* erranti viam 55
non monſtrare, quod Athenis execrationibus
publicis ſancitum eſt ſi hoc nõ eſt, emptorẽ
pati ruere, & per errorem in maximam fraudẽ
f incurrere? plus etiam eſt, quàm viam non
monſtrare. *g* Nõ eſt ſcientem in errorem alte-
rum inducere. Diogenes contrà: Num te emere
coëgit, qui ne hortatus quidem eſt? ille, quod
non

qui debemus viciſſim communis vtilitas.

a *inquies.*

b *Hæc erat Antipatri opinio.*

c *Iuſte ſer.*

d *Ex quo verſus Ennij lib. 1.*

e *In quibuſd. deeſt.*

f *Incurrere.*

g *Al. ita diſting. nam eſt ſcientem, in errorẽ, alterũ inducere.*

non placebat, præſcripſit, tu quod placebat, emiſti. Quòd ſi, qui proſcribunt villam bonam, (vt ipſi aſſerunt) benéque ædificatam, non exiſtimantur fefelliſſe, etiam ſi illa nec bona eſt, nec ædificata ratione: multò minus, qui domum non laudarunt; vbi enim iudicium emptoris eſt, vbi fraus venditoris quæ poteſt eſſe? ſin autem *a* dictum non omne præſtãdum eſt, quod dictum non eſt, id præſtandum putas; quid verò eſt ſtultius, quàm venditorem eius rei, quam vendat, vitia narrare; *b* quid autem tam abſurdum, quàm ſi domini iuſſu itã

56 præco prædicet, *domum peſtilentem vendo?* Sic ergo in quibuſdã cauſis dubiis, ex altera parte defenditur honeſtas: ex altera ita de vtilitate dicitur, vt id, quod vtile videatur, nõ modò honeſtum facere ſit, ſed etiam, non facere, turpe: hæc eſt illa, quæ videtur vtilium fieri cum honeſtis ſæpè diſſenſio.

a *Dicta non omnia præſtanda.*

b *Quid tam abſurd.*

QVAE diiudicanda ſunt: non enim, vt quæreremus, expoſuimus, ſed vt explicaremus.

57 Non igitur *c* videtur nec frumentarius ille Rhodius, nec hic ædium venditor celare emptores debuiſſe. Neq; enim id eſt celare, quidquid reticeas: ſed cùm, quod tu ſcias, id ignorare emolumenti tui cauſa velis eos, quorum interſit id ſcire, hoc autem celandi genus quale ſit, & cuius hominis, quis non videt? certè non aperti, non ſimplicis eſt, non ingenui, non iuſti, non viri boni: verſuti potius, obſcuri, aſtuti, fallacis, malitioſi, callidi, veteratoris, vafri; hæc tot, & alia plura nonne inutile eſt vitio-

58 rum ſubire nomina? Quod ſi vituperandi ſunt, qui reticuerunt: quid de iis exiſtimandum eſt, qui orationis vanitatem adhibuerunt?

c *Solũ honeſtum, vt Stoici, Cicero ſequitur: ſentit igitur cum Antipatro. talia, nonne q. deeſt. nomẽ à beſtiis accepeꝛunt multæ familiæ, vt Caninij, Gallij, Porcij, Aſinij.*

C Ca

C Canius, eques R. homo nec infacetus, & ſatis literatus, cùm ſe Syracuſas otiandi cauſa, non negotiandi, vt ipſe dicere ſolebat, contuliſſet, dictitabat ſe hortulos aliquot velle emere, quò inuitare amicos, & vbi ſe oblectare ſine interpellatoribus poſſet. Quòd cùm percrebuiſſet, Pythius ei quidam, qui argentariam faceret Syracuſis, dixit, vænales quidem ſe hortos non habere, ſed licere vti Canio, ſi vellet, vt ſuis: & ſimul ad cœnam inuitauit in poſterum diem, cùm ille promiſiſſet, tum Pythius, vt argentarius, qui eſſet apud omnes gratioſus, piſcatores ad ſe conuocauit, & ab iis petiuit, vt ante ſuos hortulos poſtera die piſcarētur, dixéque, quid eos facere vellet: ad Cœnam *a* tempore venit Canius. *b* Opipare paratum erat conuiuium, *c* cymbarum ante hortulos multitudo. Pro ſe quiſque, quod cœperat afferebat. Antè pedes Pythij piſces abiiciebantur, tum Canius, quæſo, inquit, *d* quid eſt ô Pythi, tantúmne piſcium? tantúmne cymbarū? & ille, quid mirum? inquit hoc eſt, Syracuſis quidquid eſt piſcium: hîc aqua io, hac villa iſti carere non poſſunt. Incenſus Canius cupiditate, cōtendit à Pythio, vt vēderet: grauatè ille primo. Quid multa? impetrat: emit homo cupidus, & locuples tanti, quanti Pythius voluit & emit inſtructos: nomina facit: negotium cōficit, inuitat Canius *d* poſtera die familiares ſuos: venit ipſe maturè: ſcalmū nullum videt, quærit ex proximo vicino, num feriæ quædam piſcatorū eſſent, quòd eos nullos videret. Nullæ, quod ſciam, inquit ille: ſed hîc piſcari nulli ſolent: itaque heri mirabar, quid accidiſſet: ſtomachari Canius: ſed quid faceret? nōdum enim Aquilius, collega, *e* & familaris

59 (beside "perat afferebat. Antè pedes Pythij piſces abii-")

60 (beside "los videret. Nullæ, quod ſciam, inquit ille: ſed")

a *Venerunt.*

b *Tempori opipare à Pythio apparatum conuiuium.*

c *Cymbarum qui hoc Pythi?*

d *Poſtridie.*

e *In prætura. quod indicat iratio.*

mſliaris meus, *a* protulerat de dolo malo formulas, in quibus ipſis, cùm ex eo quæreretur, quid eſſet dolus malus, reſpondebat, cùm eſſet aliud ſimulatum, aliud actum. Hoc quidē ſanè luculenter, vt ab homine perito definiendi; ergo & Pythius, & omnes aliud agentes, aliud ſimulantes, perfidi, improbi, malitioſi ſunt. Nullum igitur factū eorum poteſt vtile eſſe, cùm ſit tot vitijs inquinatum. Quòd ſi Aquiliana definitio vera eſt: ex omni vita ſimulatio, diſſimulatióque tollenda eſt. Ita nec, vt emat melius, nec, vt vendat, *b* quiſquam ſimulabit, aut
61 diſſimulabit vir bonus. Atque iſte dolus malus *c* etiam legibus erat vindicatus, vt tutela XII. tab. & circumſcriptio adoleſcentiū lege *d* Plætoria, & ſine lege iudicij in quibus *Ex fide bona*, additur. Reliquorum autem iudiciorum hæc verba maximè excellunt, in arbitrio rei vxoriæ, *Melius æquius*: in fiducia, *Vt inter bonos bene agier*, quid ergo? aut in eo, *e* quod melius, æquius eſſe, poteſt vlla pars ineſſe *f* fraudis: aut, cùm dicitur, inter bonos bene agier, quidquam agi doloſè, aut malitioſè poteſt; dolus autem malus ſimulatione & *g* diſſimulatione, vt ait Aquillius, continetur. Tollendum eſt igitur *h* in rebus contrahendis omne mendacium non licitatorem venditor, nec qui contra ſe liceatur, emptor opponet: vterque, ſi ad eloquendum venerit, non plus quàm ſemel
62 eloquetur. Q. quidem Scæuola, P. filius, cùm poſtulaſſet, vt ſibi fundus, cuius emptor erat ſemel *i* iudicaretur, idque venditor ita feciſſet, dixit ſe pluris æſtimare, addidit centum millia. Nemo eſt, qui hoc viri boni fuiſſe neget ſapientis negant *k* vt ſi minoris, quàm potuiſſet, vendidiſſet. Hæc igitur eſt illa pernicies

a *Pro Cluentio ſic & in Topicis etiam appellauit, pertulerat.*
b *Quidquam vir bonus neque ſimulat, neque diſſimulat.*
c *&*
d *Lætoria.*
e *Quid melius æquius.*
f *Fraudis? vt inter.*
g *In q. deeſt.*
h *Tollendum in reb contrahendis omne mendacium eſt contra licetur.*
i *Apponet. æſtimaretur.*
k *Vt etiamſi.*

quòd alios bonos, alios ſapientes exiſtimant: ex quo Ennius: Ne quidquam ſapere ſapientem, qui ſibi ipſi prodeſſe nequiret. Verè id quidem, ſi quid eſſet prodeſſe, mihi cum Ennio conueniret Hecatonem quidem Rhodium, diſcipulum Panætij, video in iis libris, quos de Officiis ſcripſit, Q. Tiberoni, dicere, ſa- 63
pientis eſſe, nihil contra mores,leges,inſtituta faciẽtẽ,habere rationem rei familiaris: neque enim ſolùm nobis diuites eſſe volumus, ſed liberis,propinquis,amicis, maximeq; reip. ſingulorum enim facultates & copiæ, diuitiæ ſunt ciuitatis. Huic Scæuolæ factum, de quo paulò antè dixi, placere nullo modo poteſt:
a Scæuola. etenim omnium ſe *a* negat facturum compendij ſui cauſa, quod non liceat. Huic nec laus 64
magna tribuenda eſt, nec gratia. Sed ſi ſiue & ſimulatio, & diſſimulatio dolus malus eſt, perpaucæ res ſunt, in quibus dolus iſte malus non verſetur:ſiue vir bonus eſt is, qui pro-
b Rectè iuſtũ, malim legere certè iuſtum. deſt,quibus poteſt, nocet nemini, *b* rectè iuſtum virum bonum non facilè reperiemus. Nunquam igitur eſt vtile peccare,quia ſemper eſt turpe, & quia ſemper eſt honeſtum, virum bonum eſſe, ſemper eſt vtile. Ac de iure 65
c Sãctum eſt. quidem prædiorum *c* ſancitum eſt apud nos
d In q. deeſt. iure ciuili, vt in his vendendis vitia *d* etiam dicerentur, quæ nota eſſent venditori. Nam,
e In q. deeſt. cùm ex duodecim tabulis ſat is eſſet *e* cautum,
f Libro 1. de orat. iureconſultis ineſſet in præd. ea præſtari, quæ eſſent lingua nuncupata, quæ qui inficiatus eſſet, dupli pœnam ſubiret: à Iuriſconſultis etiam reticentiæ pœna eſt cõſtituta. Quidquid enim *f* ineſt prædio vitij, id ſtatuerunt, ſi venditor ſciret, niſi nominatim
g Auguraculum. dictum eſſet,præſtari oportere.Vt,cùm in *g* arce augurium augures acturi eſſent, iuſſiſſéntq; 66

Clau

Claudium *a* Centumalum, qui ædes in Cœlio monte habebat, demoliri eas, quarum altitudo officeret auſpiciis. Claudius proſcripſit, inſulam vendidit: emit P. Calpurnius Lanarius, huic ab auguribus illud idem denũciatum eſt. Itaque Calpurnius, cùm demolitus eſſet, cognouiſſétque Claudium ædes poſteà proſcripſiſſe, quàm eſſet ab auguribus demoliri iuſſus, arbitrum illum adegit. Quid ſibi *b* de ea re facere oporteret ex fide bona. M. Cato ſententiam dixit, *c* huius noſtri Catonis pater: vt enim cæteri ex patribus, ſic hic, qui illud lumē progenuit, ex filio eſt nominandus. Is igitur iudex ita pronuntiauit, cùm in venundando rem eam ſciſſet, & non pronuntiauiſſet, emptori damnum præſtari oportere. *d* Igitur ad fidem bonam ſtatuit pertinere, notum eſſe emptori

67 vitium quod noſſet venditor. Quòd ſi rectè *e* diiudicauit, non rectè frumentarius ille, non rectè ædium peſtilentium venditor tacuit. Sed huiuſmodi reticentiæ iure ciuili omnes comprehendi non poſſunt, quæ autem poſſunt, diligenter tenentur, M. Marius Gratidianus, propinquus noſter C. Sergio *f* Oratæ vendiderat ædes eas, quas ab eodem ipſe paucis antè annis emerat. Hæ Sergio ſeruiebant: ſed hoc in mancipio Marius non dixerat: adducta res in iudicium eſt. Oratam Craſſus, Gratidianum defendebat Antonius: ius Craſſus vrgebat; quòd vitium venditor non dixiſſet ſciens, id oportere præſtari, æquitatem Antonius; quoniam id vitium ignotum Sergio non fuiſſet: qui illas ædes vendidiſſet, nihil fuiſſe neceſſe dici; nec eum eſſe deceptum, qui id quod

68 emerat, quo iure eſſet, teneret. *g* Quorſum hæc, vt illud intelligas, non placuiſſe maiori-

a *Centimalum.*
b *In q. dar facere.*
c *Qui ſe Vtica ſua manu occiderat, ne ſeruiētem patriam aſpiceret.*
d *Ergo.*
e *Iudicauit.*
f *Plin. libro 9 cap. 54. Val. lib. 9. c. 1.*
g *Quorſus.*

bus noſtris actus, ſed aliter leges, aliter Philoſophi tollunt aſtutias: leges, quatenus manu tenere *a* res poſſunt: *b* Philoſophi, quatenus ratione, & intelligentia. Ratio igitur hoc poſtulat, ne quid inſidioſè, ne quid ſimulatè, ne quid fallaciter. Suntne igitur inſidiæ, tendere plagas, etiam ſi excitaturus non ſis, nec agitaturus? ipſæ enim feræ, nullo inſequẽte, ſæpe incidunt. Sic tu cùm ædes proſcribas, tabulam tanquam plagam ponas: domum propter vitia vendas, in eam aliquis incurrat imprudens: hoc quanquam video propter deprauationem conſuetudinis, neque more turpe haberi, neque aut lege ſanciri, aut iure ciuili: naturæ tamen lege ſancitum eſt. Societas 69
enim eſt (quod etſi ſæpè dictum eſt, dicendum tamen eſt ſæpius) latiſſimè quidem quæ pateat, hominum inter homines, interior, eorum qui eiuſdem gentis ſunt, propior eorum, qui eiuſdem ciuitatis. Itaque maiores aliud ius gentium, aliud ius ciuile eſſe voluerunt. Quod enim ciuile, non idem continuò gẽtium, quod autem gentium, idem ciuile eſſe debet. Sed nos veri iuris, germanæque iuſtitiæ ſolidam, & expreſſam effigiem nullam tenemus: vmbra, & imaginibus vtimur, eáſque ipſas vtinam ſequeremur: feruntur enim ex optimis naturæ principiis, & veritatis exemplis: nam quanti verba illa? *Vt ine propter te, fidem ve tuam ca-* 70
ptus fraudatúſve ſim: quàm illa aurea? *Vt inter bonos bene agier oportet, & ſine fraudatione*; ſed qui ſint boni, & quid ſit bene agier, magna quæſtio eſt. Quinctus quidem Scæuola Pont. Max. ſummam vim eſſe dicebat in omnibus iis arbitriis, in quibus adderetur, ex fide bona, fideique *c* bonæ nomen exiſtimabat manare

a In q. deeſt.

b Philoſophi plus ad bonitatẽ afferunt quàm leges.

c Fidei bonæ nomen latiſſimè manat.

nare latiſſimè, idque verſari in tutelis, ſocietatibus, fiduciis, mandatis, rebus emptis, venditis, conductis, locatis: quibus vitæ ſocietas continetur: in his magni eſſe iudicis ſtatuere, præſertim cùm in pleriſque eſſent iudicia contraria quid quenque cuique præſtare

71 oporteret. Quocircà aſtutiæ tollendæ ſunt, eaque malitia, quæ vult quidem videri ſe eſſe prudentiam, ſed abeſt ab ea, diſtátque plurimùm. Prudentia eſt enim locata in delectu bonorum & malorum, malitia, ſi omnia quæ turpia ſunt mala ſunt, mala bonis *a* anteponit. a *Ponit an*
Nec verò in prædiis ſolùm ius ciuile, ductum à natura, malitiam, fraudémque vindicat: ſed *b* & in mancipiorum venditione venditorum b *Etiam.*
c fraus omnis excluditur. Qui enim ſcire debuit c *In vendit*
de ſanitate, de fuga, de furtis, præſtat edicto *ne fraus e*
ædilium, hæredum alia cauſa eſt. Ex quo in- *cluditur.*
telligitur, quoniam iuris natura fons ſit, hoc ſecundum naturam eſſe, neminem id agere, vt ex alterius prædatur *d* inſcitia, nec vlla d *Inſcient*
e pernicies vitæ maior inueniri poteſt, quàm e *nulla p*

72 in malitia ſimulatio intelligentiæ. Ex quo illa *nicies vita* innumerabilia naſcuntur, vt vtilia cum hone- *maior, qu* ſtis pugnare videantur. Quotus enim quiſque *in malitia* reperietur, qui impunitate & ignoratione *mulatio in* omnium propoſita abſtinere poſſit iniuria, pe- *telligentiæ.* riclitemur ſi placet, in iis quidem exemplis, in quibus peccari vulgus hominum fortaſſe

73 non putat. Neque enim de ſicariis, veneficis, teſtamentariis, furibus, peculatoribus hoc loco diſſerendum eſt; qui non verbis ſunt, & diſputatione Philoſophorum, ſed vinculis, & carcere caſtigandi: ſed hæc conſideremus, quæ faciunt ij, qui habentur boni. L. Minutij Baſilij, locupletis hominis, falſum teſtamentum

quidem à Græcia Romam attulerunt, quod quò facilius obtinerent, ſcripſerunt ſecum M. Craſſum, & Q. Hortenſium, homines eiuſdem *a* ciuitatis *b* potentiſſimos. Qui, cùm illud falſum eſſe ſuſpicarentur, ſibi autem nullius eſſent conſcij culpæ, alieni facinoris munuſculum non repudiauerunt. Quid ergo? ſat in hoc eſt, vt non deliquiſſe videatur? mihi quidem non videtur. Quamquam alterum 74 amaui viuum, alterum non odi mortuum, ſed cùm Baſilius M. Satyrium ſororis filium nomen ſuum ferre voluiſſet, eúmque feciſſet hæredem; hunc dico patronum agri Piceni, & Sabini: (ô turpem notam temporum illorum) non erat æquum principes ciuitatis rem habere, ad Satyrium nihil præter nomen peruenire: etenim ſi is, qui non defendit iniuriam, neque propulſat à ſuis cùm poteſt, iniuſtè facit, vt in primo libro diſſerui, qualis habẽdus eſt is, qui non modò non repellit, ſed etiam adiuuat iniuriam? mihi quidem etiam *c* veræ hæreditates non honeſtæ videntur, ſi ſint malitioſis blanditiis Officiorum, non veritate, ſed ſimulatione quæſitæ. Atqui in talibus rebus aliud vtile interdum, aliud honeſtum videri ſolet falsò: nam eadem vtilitatis, quæ honeſtatis, eſt regula. Qui hoc non 75 præuiderit, ab hoc nulla fraus aberit, nullum facinus: ſic enim cogitans; eſt illud quidem honeſtum, verùm hoc expedit, res à natura copulatas audebit errore diuellere: qui fons eſt *d* fraudum, maleficiorum, ſcelerum omnium. Itaque ſi vir bonus habeat hanc vim, vt, ſi digitis concrepuerit, poſſit in locupletium teſtamenta nomen eius irrepere, hac vi non vtatur, ne ſi exploratum quidem habeat, id omninò

a *Ætatis.*
b *Craſſum diuitiis, Hortenſium eloquẽtia.*
c *Teſtamento legata: cùm illa, proximè nominata, vera non fuerit.*
d *Fraudium.*

76 omninò neminem vnquam ... aturum. At ſi dares hanc vim M. Craſſo, ... ut ... per-cuſſione hæres poſſet ſcriptu ... a non eſtes hæres, in foro, mihi cre... ... altaret. Homo autem iuſtus, & is quem ſentimus virum bonum, nihil cuiquam, quod in ſe transferat, detrahet. Hoc qui admiratur, is ſe, quis ſit vir bonus, neſcire b fatetur. At verò, ſi quis voluerit animi ſui complicatam notionem euoluere, iam ſe ipſe doceat, eum virum bonum eſſe, qui proſit, quibus poſſit, noceat nemini, niſi laceſſitus iniuria. Quid ergo? hic non noceat, qui quodam quaſi veneno perficiat, vt verò Hæredes moueat, in eorum locum ipſe ſuccedat? Non ergo faciat, dixerit quis, quod vtile ſit, quódque expediat? Imò intelligat, nihil nec expedire, nec vtile eſſe quod ſit iniuſtum. Hoc qui non didicerit, c bonus eſſe non poterit. Fimbriam conſularem,
77 audiebam de patre noſtro puer, iudicem M. Lotatio d Pythiæ fuiſſe equiti Rom. ſanè honeſto, cùm is ſponſionem feciſſet, Ni bonus vir eſſet: itaque ei dixiſſe Fimbriam, ſe illam rem nunquam iudicaturum: ne aut ſpoliaret fama probatum hominem, ſi contra iudicaſſet; aut ſtatuiſſe videretur virum bonum aliquem eſſe, cùm ea res innumerabilibus Officiis, & laudibus contineretur. e Huic igitur viro bono, quem Fimbria etiam, non modò Socrates, nouerat, nullo modo videri poteſt quidquam eſſe vtile, quod non honeſtum ſit. Itaque talis vir non modò facere, ſed ne cogitare quidem quidquam audebit, quod non f audeat prædicare hæc, nónne eſt turpe dubitare Philoſophos, quæ ne ruſtici quidem dubitent? à quibus natum eſt id, quod iam g tritum

a *Gaudio.*

b *Vt pote qui ſummum bonum non in honeſto, ſed in diuitiis, opibúſque poneret.* *Fateatur.*

c *Bonus vir.*

d *Pythiæ.*

e *Vir bonus qualis eſſe debeat.*

f *Bonitas etiã apud ruſticos laudem habet.*

g *Contritum*

eſt vetuſtate prouerbium. Cùm enim fidē ali-
cuius, bonitatémque *a* laudant, dignum eſſe
dicunt, cui cum in tenebris mices. Hoc quam
habet vim, niſi illam, nihil expedire, quod non
deceat, etiam ſi id poſſis nullo refellente obti-
nere? Videſne igitur hoc prouerbio, neq; Gy- 78
gi illi poſſe veniam dari, neque huic, quē pau-
lò ante fingebam digitorum percuſſione hæ-
reditates omnium poſſe ad ſeſe conuertere? vt
enim, quod turpe eſt, id quamuis occultetur,
tamen honeſtum fieri nullo modo poteſt: ſic,
quod honeſtum non eſt, id vtile vt ſit, effici
non poteſt, aduerſante etiam, & repugnante
natura. At enim cùm permagna præmia ſunt, 79
eſt cauſa peccandi. C. Marius, cùm à ſpe
Conſulatus longè abeſſet, & *b* ſeptimum an-
num poſt Præturam iaceret, neque petiturus
vnquam Conſulatum videretur, Q. Metellum,
cuius legatus erat, ſummum virum, & ciuem
cùm ab eo, Imperatore ſuo, Romam miſſus
eſſet apud populum Rom. criminatus eſt, bel-
lum illud producere; ſi ſe conſulem feciſſent,
breui tempore aut viuum, aut mortuum Iu-
gurtham ſe in poteſtatem populi Rom. reda-
cturum. Itaque factus eſt ille quidem conſul,
ſed à fide, iuſtitiáque diſceſſit, qui optimum
& grauiſſimum ciuem, cuius Legatus, & à
quo miſſus eſſet, in inuidiam falſo crimine
adduxerit. Nec noſter quidem Gratidianus 80
officio boni viri functus eſt tum, cùm Prætor
eſſet, collegiúmque Prætorium Tribuni pl ad-
hibuiſſent, vt res nummaria de communi ſen-
tentia conſtitueretur. (Iactabatur enim tem-
poribus illis nummus, ſic vt nemo poſſet ſci-
re quid haberet.) Conſcripſerunt communi-
ter edictum cum pœna, atque iudicio: conſti-
tueruntque,

a Laudent.

b Cùm à Cōſulatu biennio tantùm præ-tura legibus diſtaret.

nerúntque, vt omnes ſimul in Roſtra poſt meridiem deſcenderẽt, & cæteri quidem alius aliò: Marius à ſubſellis in Roſtra recta, idque quod communiter compoſitum fuerat, ſolus edixit, & ea res, ſi quæris, ei magno honori fuit: omnibus vicis ſtatuæ factæ ſunt: ad eas thus, & cerei. Quid multa? nemo vnquam
81 multitudini fuit carior. Hæc ſunt, quæ conturbant homines in deliberatione nonnunquam, cùm id, in quo violatur æquitas, non habetur ita magnum; illud autem, quod ex eo paritur, permagnum videtur, vt Mario præripere Collegis, & Tribunis plub. popularem gratiam, non ita turpe, Conſulem ob eam rem fieri, quod ſibi tunc propoſuerat, valde vtile videbatur. Sed omnium vna regula eſt, quam cupio tibi eſſe notiſſimã: aut illud, quod vtile videtur, turpene ſit: aut, ſi turpe eſt, ne videatur eſſe vtile. Quid igitur? poſſumúſne aut *a* illum Marium virum bonum iudicare, aut hunc? explica, atque excute intelligentiam tuam, vt videas, quæ ſit in ea ſpecies, forma, & notio viri boni. Cadit ergo in virum bonum mentiri emolumenti ſui cauſa, criminari, præ-
82 ripere, fallere? nihil profectò minus. Eſt ergo vlla res tanti, aut commodum vllum tam expetendum, vt viri boni & ſplendorem, & nomen amittas? quid eſt, quod afferre tantum vtilitas iſta, quæ eiicitur, poſſit; quantum auferre, ſi boni viri nomen eripuerit, fidẽ, iuſtitiámque detraxerit? quid enim intereſt, vtrum ex homine ſe conuertat quis in belluam, an in hominis figura immanitatem gerat belluæ? Quid, qui omnia recta, & honeſta negligunt, dummodo potentiam conſequantur? nónne id faciunt, quod is, *b* qui etiam ſocerum ha-

a *Qui criminatus eſt. Q. Metellum ſpe cõſulatus adipiſcendi ſpecie.*

b *Pompeium turpit, qui vt augeret potẽtiam ſuã, Cæſaris filiã duxit vxorem.*

bere voluit eum cuius ipſe audacia potens eſſet? vtile enim videbatur plurimùm poſſe alterius inuidia: id quàm iniuſtum in patriam, quàm inutile, quàm turpe eſſet, non videbat, ipſe autem *a* ſocer in ore ſemper, Græcos verſus Euripidis de Phœniſſis habebat; quos dicam, vt potero; inconditè fortaſſe, ſed tamen vt res poſſit intelligi:

a Suetonius.

Nam ſi violandum eſt ius, regnandi gratia
Violandum eſt: aliis rebus pietatem colas.

Senarÿ iambici.

Capitalis Eteocles, vel potius Euripides, qui id vnum ſolum, quod omnium ſceleratiſſimum fuerat, *b* exceperit. Quid igitur minuta 83 colligimus, hæreditates, mercaturas, venditiones fraudulentas? Ecce tibi, qui rex populi Ro. dominúſque omnium gentium eſſe concupierit, idque perfecerit. Hanc cupiditatem ſi quis honeſtam eſſe dicit, amens eſt: probat enim legum, & libertatis interitum; earúmque oppreſſionem tetram, & deteſtabilem, glorioſam putat: qui autem *c* fateatur, honeſtum nõ eſſe, in ea ciuitate, quæ libera fuit, quæque eſſe debeat, regnare, ſed ei, qui id facere poſſit, eſſe vtile; qua hunc obiurgatione, aut quo potius conuitio à tanto errore coner auertere: poteſt enim, dij immortales, cuiquã eſſe vtile fœdiſſimum, & *d* teterrimum parricidium patriæ, quamuis eo qui ſe obſtrinxerit, ab oppreſſis ciuibus parens nominetur? honeſtate igitur dirigenda vtilitas eſt, & quidem ſic, vt hæc duo verba inter ſe diſcrepare, ſed tamen vnũ ſonare videantur. Nunc abeo ad vulgi opinio- 84 nem. Quæ maior vtilitas, quàm regnandi eſſe poſſit? nihil contra inutilius ei, qui id iniuſtè conſecutus ſit, inuenio, cùm ad veritatem cœpi reuocare rationem. Poſſunt enim cuiquam

b In pietate colenda.

c Fateatur.

d Antea quoque in hoc libro vtroque coniunxit.

eſſe

eſſe vtiles angores, ſolicitudines, diurni & nocturni metus, vita inſidiarum periculorúmque pleniſſima? Multi iniqui, atque infideles regno, pauci boni ſunt, inquit *a* Attius; at cui regno? quod à Tantalo, & Pelope proditum iure obtinebatur: nam quantò plures ei *b* regi putas, qui cum exercitu populi Rom. populum ipſum Romanum oppreſſit, ciuitatémque non modò liberam, ſed etiam gentibus imperantem ſeruire ſibi coëgiſſet? hunc
a *Accius.*
b *Cæſari.*

85 tu quas conſcientiæ labes in animo cenſes habuiſſe? quæ vulnera? cuius autem vita ipſi poteſt vtilis eſſe, cùm eius vitæ ea conditio ſit, vt qui illam eripuerit, in maxima *c* gratia futurus ſit, & gloria? Quòd ſi hæc vtilia non ſunt, quæ maximè videntur, quia plena ſunt dedecoris; ac turpitudinis, ſatis perſuaſum eſſe debet nihil eſſe vtile, quod non honeſtum ſit: quamquam id quidem cùm ſæpe alias, tum Pyrrhi bello à C. Fabricio Conſule

c *Gratiam, & gloriam tyrannicidæ conſequuntur.*

86 iterum, & à ſenatu noſtro iudicatum eſt, cùm enim rex Pyrrhus populo Rom. bellum vltrò intuliſſet; cumque de imperio certamen eſſet cum Rege generoſo ac potente; perfuga *d* ab eo venit in caſtra Fabricij, eique eſt pollicitus, ſi præmium ei propoſuiſſet, ſe, vt clam veniſſet, ſic clam in Pyrrhi caſtra rediturum, & eum veneno necaturum: hunc Fabricius reducendum curauit ad Pyrrhum, idque eius factum à Senatu laudatum eſt. Atqui, ſi ſpeciem vtilitatis, opinionémque quærimus, magnum illud bellum perfuga vnus, & grauem aduerſarium Imperij ſuſtuliſſet: ſed magnum dedecus, & flagitium, qui cùm laudis certamen fuiſſet, eum non virtute, ſed ſcelere ſuperatum. Vtrum igitur vtilius, vel Fabricio,

d *Medicus Pyrrhi, vt ab aliis traditum eſt.*

87 qui

qui talis in hac vrbe qualis Ariſtides Atheuis, qui; vel Senatui noſtro, qui numquam vtilitatem à dignitate ſeiunxit, armis cum hoſte certare, an venenis? ſi gloriæ cauſa, imperium expetendum eſt: ſcelus abſit, in quo non poteſt eſſe gloria. Sin ipſę opes expetuntur, quo- 87
quo modo: non poterunt eſſe vtiles cùm infamia. Non igitur vtilis illa L. Philippi, Q. filij ſententia, quas ciuitates L. Sylla, pecunia accepta, ex S. C. liberauiſſet, vt eæ rurſus vectigales eſſent, neque iis pecuniam, quam pro libertate dederant, redderemus: eſt ei ſenatus aſſenſus turpe imperio, pyraratum enim melior fides *a* quàm Senatus. At aucta vectigalia, vtile igitur. Quouſque audebunt dicere, quidquam vtile, quod non honeſtum? poteſt autem, illi *b* Imperio quod gloria debet fultum eſſe, & beneuolentio ſociorum, vtile eſſe 88
odium, & infamia? ego etiam cum Catone meo ſæpe diſſenſi. Nimis enim mihi videbatur præfractè ærarium, vectigaliáque defendere; omnia Publicanis negare, multa ſociis, in hos enim benefici eſſe deberemus, cum illis ſic agere, vt cum colonis noſtris ſoleremus: eóque magis quòd illa *c* ordinum coniunctio ad ſalutem Reipub. pertinebat. Malè etiam Curio, cùm cauſam Tranſpadanorum æquam eſſe dicebat; ſemper autem addebat, Vincat vtilitas Potiùs diceret, non eſſe æquum, quia non eſſet vtilis Reipub. quàm, cùm æquum eſſe diceret, non eſſe vtilem fateretur.

Opus cum infamia nunquam vtiles.

a In aliis deeſt.

b Imperium fulcitur gloria, & beneuolentia ſociorum.

c Equitum, & Senatus quorum diſſenſione fracta ſunt opes reip.

PLENVS eſt ſextus liber de officiis Hæ- 89
catonis talium quæſtionū, ſítne boni viri, in maxima caritate annonæ familiam non alere, in vtramque partem diſputat: ſed tamen ad extremum vtilitate putat officium dirigi magis,

gis, quàm humanitate. Quærit, ſi in mari iactura facienda ſit, equíne pretioſi potiùs iacturam faciat, an ſeruuli vilis: hîc aliò res familiaris, alio ducit humanitas. Si tabulam de naufragio ſtultus arripuerit, extorquebitne eam ſapiens, ſi potuerit? negat, quia ſit iniurium. Quid dominus nauis? eripietne ſuum? minimè, non plus quàm ſi nauigantem *a* in alto eiicere de naui velit, quia ſua non ſit, quoad enim peruentum ſit eò, quò ſumpta nauis eſt, non domini eſt nauis, ſed nauigan-
90 tium. Quid ſi in vna tabula ſunt duo naufragi, hique ſint ſapientes; ſibíne vterque rapiat, an alter cedat alteri? cedat verò, ſed ei, cuius magis interſit vel ſua, vel reipub. cauſa viuere, quid, ſi hæc paria in vtroque? nullum erit certamen; ſed quaſi in ſorte, aut in micando victus, alteri cedet alter. Quid, ſi pater fana expilet, cuniculos agat ad ærarium, indicétne id Magiſtratibus filius? nefas id quidem eſt, quin etiam defendat patrem, ſi arguatur. Non igitur patria præſtat omnibus officiis? imò verò: ſed ipſi patriæ conducit, pios habere ciues in parentes, Quid ſi tyrannidem occupare, ſi patriam prodere conabitur pater, ſilebítne filius? imò verò obſecrabit patrem, ne id faciat; ſi nihil proficiet, *b* accuſabit, minabitur etiam ad extremum, ſi ad perniciem patriæ res ſpectabit, patriæ ſalutem
91 anteponet ſaluti patris. Quærit etiam ſi ſapiens adulterinos nummos *c* accipiet imprudens pro bonis, cùm id reſcierit, ſoluturúſne ſit eos, ſi cui debeat, pro bonis. Diogenes ait, Antipater negat: cui potiùs aſſentior. Qui vinum fugiens vendat ſciens, debeátne dicere? non neceſſe putat Diogenes, Antipater viri boni

a *Cùm tamen præſtet eum viuere, qui ſit vtilior rep.*

b *Præſtabit.*

c *Reprehendere enim hoc loco eſt accuſare ad iudices.*

boni exiſtimat. Hæ ſunt quaſi controuerſiæ in
iure Stoicorum. In mancipio vendendo, dicen-
dáne vitia? non ea, quæ niſi dixeris, redhibea-
tur mancipium iure ciuili; ſed hæc, mendacem
eſſe, aleatorem, furacem, ebrioſum, alteri di-
cenda videntur, alteri non dicenda. Si quis 92
aurum vendens, aurichalcum ſe putat vende-
re, indicétne ei vir bonus aurum illud eſſe, an
a. Mille denarium?
emat denario quod ſit *a* millenarium? Perſpi-
cuum iam eſt, & quid mihi videatur, & quæ
Pacta, & promiſſa interdum ſeruanda.
ſit inter eos Philoſophos, quos nominaui, con-
trouerſia. Pacta, & promiſſa ſempérne ſeruan-
da ſint, quæ nec vi, nec dolo malo, vt Præto-
res ſolent dicere, facta ſint? Si *b* quis medica-
b Qui
mentum cuipiam dederit ad aquam intercu-
tem: pepigerítque, ne illo medicamento vn-
quam poſteà vteretur: ſi eo medicamento ſa-
nus factus fuerit, & annis aliquot poſt incide-
rit in eundem morbum, nec ab eo quicum
pepigerat impetret, vt item eo liceat vti: quid
faciendum ſit, cùm ſit is inhumanus, qui non
concedat vti, nec ei quidquam fiat iniuriæ? vi-
tæ, & ſaluti conſulendum eſt. Quid, ſi quis ſa- 93
piens rogatus ſit ab eo, qui eum hæredem fa-
ciat, cùm ei teſtamento ſeſtertiûm milies re-
linquatur, vt antequàm hæreditatem adeat,
luce palàm in foro ſaltet, idque ſe facturum
promiſerit quòd aliter eam hæredem ſcriptu-
rus ille non eſſet: faciat quod promiſerat ille,
nec ne? promiſiſſe nollem, & id arbitror fuiſ-
Contra utilitatem.
ſet grauitatis: ſed quoniam promiſit, ſi ſalta-
re in foro turpe ducet, honeſtius mentietur,
ſi ex hæreditate nihil cœperit: niſi fortè eam
Contra promiſſa.
pecuniam in reipub. magnum aliquod tempus
cōtulerit, vt vel ſaltare eum, cùm patriæ con-
ſulturus ſit, turpe non ſit. Ac ne illa quidem *c* 94
promiſſa

promiſſa ſeruanda ſunt, quæ non ſunt iis ipſis vtilia, quibus illa promiſeris. Sol Phaëthonti filio (vt redeamus ad fabulas) facturum ſe eſſe dixit quidquid optaſſet: optauit, vt in currum patris tolleretur: ſublatus eſt *a* inſanus: ante quàm conſtitit, ictu fulminis deflagrauit. Quantò meliùs fuerat in hoc promiſſum patris non eſſe ſeruatum? Quid, quod Theſeus exegit promiſſum à Neptuno? cui cùm tres *b* optiones Neptunus dediſſet, optauit interitũ *c* Hippolyti filij ſui, cùm is patri ſuſpectus eſſet de *d* nouerca, quo optato impetrato Theſeus in maximis fuit luctibus. Quid Agamemnon?

a *In q; deeſt.*
b *Optationes.*
c *In q. deeſt.*
d *Phædra.*

95 cùm deuouiſſet Dianæ, quod in ſuo regno pulcherrimum natum eſſet illo anno, immolauit Iphigeniam; qua nihil erat eo quidem anno natum pulchrius, promiſſum potius non faciendum, quàm tam tetrum facinus admittendum fuit. Ergo & promiſſa non facienda nonnumquam: neque ſemper depoſita reddenda ſunt. Si gladium quis apud te ſanæ mentis depoſuerit, repetat inſaniens: reddere, peccatum ſit: non reddere, officium. Quid, ſi is qui apud te pecuniã depòſuerit, bellum inferat patriæ, *e* reddés ne depoſitum? non credo: facies enim contra Rempub, quæ debet eſſe cariſſima. Sic multa, quæ natura honeſta videtur eſſe, *f* temporibus fiunt non honeſta: facere promiſſa: ſtare conuentis, reddere depoſita, commutata vtilitate fiunt non honeſta. Ac de iis quidem, quæ videntur eſſe vtilitatis contra iuſtitiam ſimulatione prudentiæ ſatis arbitror dictum.

e *Reddas.*
f *Honeſta tẽporibus perturbantur, fiuntque non honeſta.*

96 Sed quoniam à quatuor fontibus honeſtatis primo libro officia duximus, in eiſdem verſabimur, cùm docebimus ea quæ videntur eſſe vtilia: neque ſunt, quàm ſint virtutis inimica.

AC

Ac de prudentia quidem, quam vult imitari
malitia, itemque de iuſtitia quæ ſemper eſt
vtilis, diſputatum eſt. Reliquæ ſunt duæ par-
tes honeſtatis: quarum altera in animi ex-
cellentis magnitudine & præſtantia cernitur;
altera in conformatione, & moderatione con-
tinentiæ, & temperãtiæ. Vtile videbatur Vlyſ- 97
ſi, (vt quidam poëtæ tragici prodiderunt, nam
apud *a* Homerum, optimum authorem, talis
de Vlyſſe nulla ſuſpicio eſt) ſed inſimulant,
eum tragœdiæ ſimulatione inſaniæ militiam
ſubterfugere voluiſſe: non honeſtum conſi-
lium. At vtile (vt aliquis fortaſſe dixerit) re-
gnare, & Ithacæ viuere otioſè cum parenti-
bus, cum vxore, cum filio: vllum tu dedecus in
quotidianis periculis, & laboribus cum tran-
quillitate hac conferendum putas? ego verò *b*
iſtam contemnendam, & abiiciendam, quo-
niam quæ honeſta non ſit, ne vtilem quidem
eſſe arbitror. Quid enim auditurum putas 98
fuiſſe Vlyſſem, ſi in illa ſimulatione perſeue-
raſſet? qui cùm maximas res geſſerit in bel-
lo, tamen hæc audiuit ab Aiace:

a *Aggreditur de fortitudine Inq. deeſt.*

b *Tranquillitatem.*

d Cuius ipſe princeps iuriſiurandi fuit,
Quod omnes ſcitis ſolus neglexit fidem:
Furere aſſimulauit: ne ei coiret, inſtitit;
Quod ni Palamedis perſpicax prudentia
Iſtius percepiſſet malitioſam audaciam;
Fidei ſacratæ ius perpetuò falleret.

c *Audias*
d *Cuius.*
e *Senarij Iambici cum reliquis Græcis.*
f *Non enim hoc de Vlyſſe verum putabat, nec omnia de bello Troiano pro certis habebantur.*

Illi verò non modo cum hoſtibus, verum 99
etiam cum fluctibus, id quod fecit, dimicare
melius fuit, quàm deſerere conſentientem
Græciam ad bellum barbaris inferendum. Sed
mittamus & *f* fabulas & externa. Ad rem,
factáque veniamus. M. Attilius Regulus, cùm
conſul

Conſul iterum in Africa ex inſidiis captus eſ-
ſet, ducem Xantippo Lacedæmonio, Impera-
tore autem patre Annibalis Amilcare, iuratus
miſſus eſt ad Senatum, vt niſi redditi eſſent
Pœnis captiui nobiles quidam, rediret ipſe
Carthaginem. Is, cùm Romam veniſſet, vtili-
tatis ſpeciem videbat: ſed eam vt res decla-
rat, falſam iudicauit: quæ erat talis, manere
in patria, eſſe domi ſuæ, cum vxore, cum li-
beris: quam calamitatem accepiſſet in bello,
communem fortunæ bellicæ iudicantem, te-
nere conſularis dignitatis gradum, quis hæc
neget eſſe vtilia? quid cenſes? magnitudo ani-
100 mi, & fortitudo negat. *a* An locupletiores
quæris authores? *b* Harum enim eſt virtutum
proprium nil extimeſcere, omnia humana de-
ſpicere, nihil quod homini accidere poſſit, in-
tolerandum putare. Itáque quid fecit? in Se-
natum venit: mandata expoſuit; ſententiam
ne diceret, recuſauit: quandiu iureiurando
hoſtium teneretur, non eſſe ſe ſenatorem.
Atque illud etiam: (ô ſtultum hominem, di-
xerit quiſpiam, & repugnantem, vtilitati ſuæ)
reddi captiuos, negauit eſſe vtile: illos enim
adoleſcentes, eſſe & bonos duces, ſe iam cõfe-
ctum ſenectute: cuius cùm voluiſſet authori-
tas, captiui retenti ſunt, ipſe Carthaginem re-
diit, neque eum charitas patriæ retinuit, nec
ſuorum. Neque verò tum ignorabat, ſe ad
101 crudeliſſimum hoſtem, & ad exquiſita ſuppli-
cia proficiſci: iuſiurandum conſeruandum pu-
tabat. Itáque tum, cùm vigilando necabatur,
erat in *c* meliore cauſa: quàm ſi domi ſenex,
captiuus, periurus, & conſularis remanſiſſet.
102 At ſtultè, qui non modò non cenſuerit ca-
ptiuos remittendos, verùm etiam diſſuaſerit,

Ad rem ſu-ſtam noſtrã-que.

a *Num.*

b *Quam animi magnitudinem & fortitudinem.*

c *Fœlicior erat, ſi quidem ex honeſto fœlicitas prouenit.*

quo modo ſtultè? etiámne, ſi Reipub, conducebat? poteſt autem, quod inutile reipub ſit, id cuiquam ciui vtile eſſe? peruertũnt homines ea, quæ ſunt fundamenta naturæ, cùm vtilitatem ab honeſtate ſeiungunt. Omnes enim expetimus vtilitatem, ad eámque rapimur; nec facere aliter vllo modo poſſumus. Nam quis eſt, qui vtilia fugiat? aut quis potius, qui ea non ſtudioſiſſimè perſequatur? ſed quia nuſquàm poſſumus, niſi in laude, decore, honeſtate, vtilia reperire; propterea illa prima, & ſumma habemus, vtilitatis nomen non tam ſplendidum, quàm neceſſarium ducimus.

Vtilitas vbi ſit.

Quid eſt igitur, dixerit quis in iure iurando? num iratum timemus Iouem? at hoc quidem commune eſt omnium Philoſophorum, non *a* eorum modò, qui, Deum nihil habere ipſum negotij dicunt: & nihil exhibere alteri, ſed eorum etiam, qui Deum ſemper agere aliquid, & moliri volunt, nunquam nec iraſci Deum, nec nocere Quid autem iratus Iupiter plus nocere potuiſſet, quàm nocuit ſibi ipſi Regulus? Nulla igitur vis fuit religionis, quæ tantam vtilitatem peruerteret. An nè turpiter faceret? primum minima *b* de malis. Num igitur tantùm mali turpitudo iſta *c* habebat, quantum ille cruciatus? deinde illud etiam apud Attium: 102

a Epicureos intelligit.

b Debemus eligere.

c Habebit.

Fregiſtíne fidem? neque dedi, neque do infideli cuiquam.

Quamquam ab impio Rege dicitur, luculentè tamen dicitur. Addunt etiam: quemadmodum nos dicamus, videri quædam vtilia, quæ non ſunt; ſic ſe dicere, videri quædam honeſta, quæ nõ ſunt: vt hoc ipſum videtur honeſtum, conſeruandi iuriſiurandi cauſa ad cruciatũ reuer- 103

ciſſe;

tiſſe; ſed ſit non honeſtum, quia, quod per vim hoſtium eſſet actum, ratum eſſe non debuit. Addunt etiam, quidquid valde vtile ſit, id fieri honeſtum, etiam ſi anteà non videre-
104 tur. Hæc ferè contra Regulum. Sed prima videamus. Non fuit Iupiter metuendus, ne iratus noceret, quia neque iraſci ſolet, neque nocere. Hæc quidem ratio non magis contra Regulum; quàm contra omne iuſiurandum valet. Sed in iureiurando, non qui metus, ſed quæ vis ſit, debet intelligi. Eſt enim iuſiurandum affirmatio religioſa. Quod autem affirmatè, quaſi Deo teſte, promiſeris, id tenendum eſt. Iam enim non ad iram Deorum, quæ *a* nulla eſt, ſed ad iuſtitiam, & ad fidem pertinet: nam præclarè Ennius, *a Vt Philoſophi omnes affirmant.*

O fides alma, apta pinnis, & iuſiurandum Iouis.

Qui igitur iuſiurandum violat, is fidem violat, quam in Capitolio vicinam Iouis Optimi Maximi, vt in *b* Catonis oratione eſt, maio-
105 res noſtri eſſe voluerunt. At enim ne iratus quidem Iupiter plus Regulo nocuiſſet, quàm ſibi nocuit ipſe Regulus: certè ſi nihil malum eſſet, niſi dolere. Id autem non modò non ſummum malum, ſed nec malum quidem eſſe, maxima authoritate Philoſophi affirmant. Quorum quidem teſtem non mediocrem, ſed haud ſcio an grauiſſimum Regulum, nolite, quæſo, vituperare. Quem enim locupletiorem quærimus, quàm *c* principem *d* reipu. qui, retinẽdi officij cauſa, cruciatum ſubierit, voluntariũ? Nã, quod aiunt minima de malis, id eſt vt turpiter potius, quã calamitoſè; an eſt vllũ maius malũ turpitudine? quæ ſi in deformitate corporis habẽt aliquid offenſionis, quã ea illa deprauatio, & fœditas turpificati ani-

b *Cenſorium intelligit.*

c *Erat enim conſularis.*
d *Pop. Rom.*

a *Vt Stoici.* mi debet videri? Itáque, *a* neruoſius qui iſta diſſerunt ſolum audent malum dicere id quod turpe ſit: qui autem *b* remiſſius, hi tamen non dubitant ſummum malum dicere +. nam illud quidem,

b *Vt Peripatetici.*

Neque dedi, neque do fidem infideli cu quam.

c *Hoc.*

Seruanda fides etiam infideli.

d *Cum hoſte.*

Idcirco rectè à Poëta dicitur, quia cùm tractaretur Atreus, perſonæ ſeruiendum fuit: ſed ſi *c* hinc ſibi ſumunt, nullam eſſe fidem, quæ infideli data ſit: videant, ne quæratur late-
bra periurio. Eſt autem etiam ius bellicum, 107
fidéſque iuriſiurandi ſæpe *d* hoſti ſeruanda. Quod enim ita iuratum eſt, vt mens deferentis conciperet fieri oportere, id obſeruandum eſt; quod aliter, id ſi nō feceris, nullum periurium eſt: vt, ſi prædonibus pactum pro capite pretium non attuleris, nulla fraus eſt, ne ſi iuratus quidem id non feceris. Nam pirata non eſt ex perduellium numero definitus, ſed communis hoſtis omnium: cum hoc nec fides
eſſe debet, nec iuſiurandum commune. Non 108
enim *e* falſum iurare, peierare eſt; ſed, quod ex animi tui ſententia iuraueris, ſicut verbis concipitur, more noſtro, id non facere, periurium eſt. Scitè enim Euripides,

e *Non ex animi ſententia.*

Senarius in Hyppolito.

Iuraui lingua, mentem iniuratam gero.

Regulus verò non debuit conditiones, pactionéſque bellicas, & hoſtiles, perturbare periurio. Cum iuſto enim, & legitimo hoſte res gerebatur: aduerſus quem & totum ius fœciale: & multa ſunt iura communia: quòd ni ita eſſet, nunquam claros viros Senatus vinctos
hoſtibus dedidiſſet. At verò T. Veturius, & Sp. 109
Poſtumius, cùm iterum Conſules eſſent, quia, cùm malè pugnatum apud Gandium eſſet, Legionibus noſtris ſub iugum miſſis, pacem

cum

cum Samnitibus fecerant, dediti ſunt his: in-
iuſſu enim populi, Senatúſque fecerant, eo-
démque tempore T.Numitius,Q. Æmilius,qui
a tum Tribuni pl.erant, quòd eorum autho-
ritate pax erat facta,dediti ſũt, vt pax Samni-
tum repudiaretur: atque huius deditionis ipſe
Poſtumius, qui debebatur, ſuaſor, & author
fuit,quod item multis annis poſt C.Mancinus:
qui,vt Numantinis, quibuſcum ſine Senatus
authoritate fœdus fecerat,dederetur, rogatio-
nem ſuaſit eam, quam L. Furius, & Sex. Ati-
lius ex S.C.ferebant; qua accepta, eſt hoſti-
bus deditus.Honeſtius hîc,quàm Q.Pompeius;
quo,cùm in eadem cauſa eſſet deprecante, ac-
cepta lex non eſt hîc ea, quæ videbatur, vtili-
tas plus valuit, quàm honeſtas: apud ſuperio-
res vtilitatis ſpecies falſa, ab honeſtatis au-
110 thoritate ſuperata eſt. At non debuit ratum
eſſe quod erat actum per vim. Quaſi verò for-
ti viro vis poſſit adhiberi Cur igitur ad Sena-
tum proficiſcebatur, cùm præſertim de capti-
uis diſſuaſurus eſſet?quod maximum in eo eſt,
id reprehenditis. Non enim ſuo iudicio ſtetit,
ſed ſuſcepit cauſam: vt eſſet iudicium Senatus:
cui niſi ipſe author fuiſſet, captiui profectò
Pœnis redditi eſſent,ſi taincolumis in patria
Regulus reſtitiſſet,quod quia patriæ non vtile
putauit,idcirco honeſtum ſibi & ſentire illa,&
pati credidit.Nam quod aiunt, quod valde v-
tile ſit,id fieri honeſtum:immo verò,eſſe, non
fieri.Eſt enim nihil vtile, quod idem non ho-
neſtum;nec,quia vtile, honeſtum eſt:ſed,quia
honeſtum,vtile. Quare ex multis mirabilibus
111 exemplis haud facilè quis dixerit hoc exem-
plo aut laudabilius,aut præſtantius.Sed ex to-
ta hac laude Reguli, vnum illud eſt admira-

a Cùm actũ eſſet de Sãnitum pace repudianda,non cùm facta pax eſt: nam extra vrbem eſſe niſi per vnum diem Tribuno pleb. non licebat.

tione dignum, quòd captiuos retinendos cen-
ſuerit. Nam quòd rediit, nobis nunc mirabile
videtur, illis quidem temporibus aliter facere
non potuit. Itaque iſta laus non eſt hominis,
ſed temporum. Nullum enim a vinculum ad
aſtringendam fidem iureiurando maiores ar-
ctius eſſe voluerunt. Id indicant leges in Duo-
decim tabulis, indicant ſacra, indicant fœde-
ra, quibus etiam cum hoſte deuincitur fides;
indicant notationes, animaduerſioneſque Cẽ-
ſorum, qui nulla de re diligentius quàm de
iureiurando iudicabant. L. Manlio, A. filio, 112
cùm Dictator fuiſſet, M. Pomponius Tribu-
nus pleb. diem dixit, quòd is paucos ſibi dies
ad Dictaturam gerendam addidiſſet. Crimi-
nabatur etiam, quòd Titum filium, qui b Tor-
quatus poſteà eſt appellatus, ab hominibus
relegaſſet, & ruri habitare iuſſiſſet. Quod
cùm audiuiſſet adoleſcens filius, negotium
exhiberi patri; accurriſſe Romam, & prima
luce Pomponij domum veniſſe dicitur. Cui
cùm eſſet nuntiatum: quòd illum iratum alla-
turum ad ſe aliquid contra patrem arbitrare-
tur, ſurrexit è lectulo, remotiſque arbitris ad
ſe adoleſcẽtem iuſſit venire: at ille vt ingreſ-
ſus eſt, confeſtim gladium diſtrinxit, iurauit-
q; ſe illum ſtatim interfecturum, niſi iuſiuran-
dum ſibi dediſſet, ſe patrem miſſum eſſe factu-
rum: iurauit hoc terrore coactus Pomponius:
rem ad populum detulit: docuit, cur ſibi à cau-
ſa deſiſtere neceſſe eſſet: Manlium miſſum fe-
cit: tantum temporibus illis iuſiurandum va-
lebat: atque hic T. Manlius is eſt, qui ad Anie-
nem, Gallo, quem ab eo prouocatus occide-
rat, torque detracto, cognomen inuenit: cuius
tertio Conſulatu Latini ad Veſerim fuſi, &

fuga

a Iuſiurãdũ vinculum arctiſſimum ad adſtringendã fidem.

b Hic poſteà filium ſuum interfici iuſſit, quòd præter mandatum cum hoſte cõflixiſſet.

fugati : magnus vir in primis: & qui nuper indulgens in patrem,idem *a* acerbus , & ſeuerus
113 in filium. Sed vt laudandus Regulus in conſeruando iureiurando ; ſic decem illi , quos poſt Cannenſem pugnam iuratos ad Senatum miſit Annibal in caſtra redituros ea , quorum erant potiti Pœni , niſi de redimendis captiuis impetrauiſſent, ſi non redierunt, vituperandi. De quibus non omnes vno modo : nam Polybius,bonus *b* author imprimis , ſcribit , ex decem nobiliſſimis , qui tunc erant miſſi , nouem reuertiſſe , à Senatu re non impetrata ; vnum ex decem ; qui paulò poſt, quã egreſſus erat è Caſtris,rediſſet,quaſi aliquid eſſet oblitus, Romæ remãſiſſe:reditu enim in caſtra , liberatum ſe eſſe iureiurando interpretabatur : non rectè:fraus enim *c* diſtinguit , non diſſoluit periurium. Fuit igitur ſtulta calliditas , peruersè imitata prudentiam. Itaque decreuit Senatus, vt ille veterator , & callidus vinctus ad Anni-
114 balem duceretur. Sed illud maximum:octo hominum millia tenebat Annibal, non quos in acie cepiſſet , aut qui periculo mortis diffugiſſent, ſed qui relicti in caſtris fuiſſent à Paulo, & Varrone Conſulibus. Eos Senatus non cenſuit redimẽdos,cùm id parua pecunia fieri potuiſſet: vt eſſet *d* inſitũ militib⁹ noſtris aut vincere aut emori. Qua quidem re audita , fractũ animum Annibalis ſcribit idem, quò Senatus, populúſque R. rebus afflictis tam excelſo animo fuiſſet. Sic honeſtatis comparatione ea, quæ videntur vtilia,vincũtur *e* Atilius
115 autẽ ille,qui Græcè ſcripſit hiſtoriã plures ait fuiſſe,qui in caſtra reuertiſſent, eadem fraude, vt iureiurando liberarentur ; eóſque à Cenſoribus omnibus ignominiis notatos. Sit iam hu-

a Acerbè ſeuerus.

b Maximè dignus cui aliquid narrãdi fides habeatur.

c Adſtringit.

d Romanis militibus inſitum aut vincere, aut mori.

e Atilius.

ius loci finis: perſpicuum eſt enim, quæ timido animo, humili, demiſſo, fractóque fiant, quale fuiſſet Reguli factum. Si aut de captiuis, quod ipſi opus eſſe videret, non quod Reipub. cenſuiſſet, aut domi remanere voluiſſet, non eſſe *a* vtilia; quia ſunt flagitioſa, fœda, & turpia. Re- 116
ſtat quarta pars, quæ decore, moderatione, modeſtia, continentia, temperantia cõtinetur. Poteſt igitur quidquã eſſe vtile, quod ſit huic talium virtutum choro contrarium? atqui ab Ariſtippo Cyrenaici, atque *b* Annicerij Philoſophi nominati, omne bonum in voluptate poſuerunt, virtutémque cenſuerunt ob eam rem eſſe laudandam, quòd efficiens eſſet voluptatis, quibus obſoletis, floret Epicurus, eiuſdem ferè adiutor, authórque ſententiæ, cùm his, velis equíſque, vt dicitur, ſi honeſtatem tueri, ac retinere ſententia eſt, decertandum eſt.
Nam ſi non modò vtilitas, ſed vita omnis bea- 117
ta: corporis firma conſtitutione, eiúſque cõſtitutionis ſpe explorata, vt à Metrodoro ſcriptum eſt, continetur: certè hæc vtilitas, & quidem ſumma, ſic enim cenſent, cum honeſtate pugnabit. Nam vbi primùm prudentiæ locus dabitur? an, vt conquirat vndique ſuauitates? quàm miſer virtutis famulatus ſeruientis voluptati? quod autem munus prudentiæ? an legere *c* intelligenter voluptates? fac nihil iſto eſſe iucundius: quid excogitari poteſt turpius? Iam qui dolorem ſummum malum dicat, apud eum quem habet locũ fortitudo, quæ eſt dolorum, laborúmque contemptio? quamuis enim multis in locis dicat Epicurus, ſicut hîc dicit, ſatis fortiter de dolore tamẽ non id ſpectandum eſt, quid dicat, ſed quid conſentaneũ ſit ei dicere, qui bona voluptate terminauerit, mala

a Turpia non ſunt vtilia.

b Ab Annicete philoſopho.

Alij legunt, ...telligetur. ...trũque ſententiam ali... ...vam habet.

...on progre... ...tur eius ...atio.

mala dolore, vt ſi illum audiam de continẽtia, & temperantia. Dicit ille quidẽ multa multis locis: ſed aqua hæret, vt aiunt: nam quo modo poteſt temperantiam laudare is, qui ponat ſummum bonum in voluptate? eſt enim temperantia libidinum inimica, libidines autem
118 conſectatrices voluptatis. Atque in his tamen tribus generibus, quoquo modo poſſunt, non incallidè tergiuerſantur; prudentiam introducunt ſcientiam, ſuppeditantem voluptates, depellentem dolores. Fortitudinem quoque aliquo modo expediunt, cùm tradunt rationem negligendæ mortis, perpetiendíque doloris. Etiam temperantiam inducunt, non facillimè illi quidem, ſed tamen quoquo modo poſſunt: dicunt enim, voluptatis magnitudinem doloris detractione fieri. Iuſtitia vacillat, vel iacet potius, omnéſque eæ virtutes, quæ in communitate cernuntur, & in ſocietate generis humani. Neque enim bonitas, nec liberalitas, nec comitas eſſe poteſt, non plus, quàm amici-
119 tia, ſi hæc non per ſe expetantur, ſed ad voluptatem, vtilitatémve referantur. Conferamus igitur in pauca: nam vt vtilitatem nullam eſſe docuimus, quæ honeſtati eſſet contraria: ſic omnem *a* voluptatem dicimus honeſtati eſſe contrariam. Quo magis *b* reprehendendos Calliphonem, & Dinomachum, iudico; qui ſe dirempturos controuerſiam putauerunt, ſi cum honeſtate voluptatem, tanquam cum homine pecudem, copulauiſſent. Non recipit iſtam cõiunctionem honeſtas, aſpernatur, repellit. Nec verò finis bonorum, & malorum, qui ſimplex eſſe debet, ex diſſimilibus rebus miſceri, & tẽperari poteſt. Sed de hoc hactenus: magna enim res, alio loco pluribus verbis diſputata,

a *Voluptas omnis honeſtati cõtraria, voluptas cum honeſtate tanquam cum homine pecus &c.*

b *Prehẽdẽdos. Sed de hoc, magna enim res eſt. alio loco pluribus in libris de finibus.*

nunc ad propoſitum. Quemadmodum igitur, 120
ſi quando ea, quæ videtur vtilitas, honeſtati repugnat, diiudicunda res ſit, ſatis eſt ſuprà diſputatum. Sin autem ſpeciem vtilitatis etiam voluptas habere dicatur, nulla poteſt eſſe ei cum honeſtate coniunctio. Nam vt tribuamus aliquid voluptati: condimenti fortaſſe nonnihil, vtilitatis certè nihil habebit. Habes à pa- 121
tre munus, Marce fili, mea quidem ſententia, magnum: ſed perinde erit, vt acceperis. Quanquam tibi hi tres libri *a* Cratippi inter commentarios, tanquam *b* hoſpites erunt recipiendi. Sed vt, ſi ipſe veniſſem Athenas (quod quidem eſſet factum, niſi me de medio curſu clara voce patria reuocaſſet) aliquando me quoque audires: ſic, quoniam his voluminibus ad te profecta vox mea eſt, tribues his temporis quantum poteris; poteris autem, quantum voles. Cum verò intellexero, te hoc ſcientiæ genere gaudere, tum & præſens tecum propediẽ, vt ſpero, & dum aberis, abſens loquar. Vale igitur, mi Cicero: tibíque perſuade, te mihi quidem eſſe cariſſimum, ſed multò fore cariorem, ſi talibus monumentis, præceptiſque lætabere.

a *Epilogus librorum de Officiis.*
b *Inter Cratippi commẽtarios.*
Plus igitur Cratippo, quã ſibi ipſi tribuere videtur. fa. epi. 16. l. 12. & 21. li. 16.

M. T.

M. T. CIC.

CATO MAIOR, VEL DE SENECTVTE, AD

T. Pomponium Atticum.

Dialogi perſonæ,

SCIPIO, CATO, LAELIVS.

O Tite, *ſi quid ego adiuro, curámve leuaſſo.* Præfatio.
Quæ nunc te coquit, & verſat ſub pectore fixa,
Ecquid erit præmi?

Licet enim verſibus iiſdem mihi affari te, Attice, quibus affatur a Flaminium:

Ille vir haud magna cum re, ſed plenus fidei.
Quanquam certò ſcio non vt Flaminium,
Sollicitari te, Tite ſic noctéſque diéſque.

noui enim moderationem animi tui, & æquitatem; téque non cognomen ſolùm Athenis deportaſſe; ſed humanitatem, & prudentiam intelligo. Et tamen ſuſpicor iiſdem rebus te, quibus me ipſum, interdum grauius commo-
2 ueri. Quarum conſolatio & maior eſt, & in aliud tempus differenda. Nunc autem mihi viſum eſt aliquid ad te de ſenectute, conſcribere. Hoc enim onere, quod mihi tecum commune eſt, aut

a *qui & Macedonia, & Philippo reg triumphauit anno ab V.C.D.LL*

eſt, aut iam vrgentis, aut certè aduentantis ſenectutis, & te,& me ipſum leuari volo. Et ſi te quidem id *a* modicè ac ſapienter, ſicut omnia, & ferre, & laturum eſſe certò ſcio. Sed mihi cùm de ſenectute vellem aliquid ſcribere,tu occurrebas dignus eo munere, quo vterque noſtrum communiter vteretur, mihi quidem ita iucunda huius libri confectio fuit, vt non modò omnes abſterſerit ſenectutis moleſtias,ſed effecerit mollem etiam, & iucundam ſenectutē. Nūquā igitur ſatis laudari Philoſophia poterit; cui qui pareat, omne tēpus ætatis ſine moleſtia poſſit degere. Sed de cæteris 3
& diximus alias multa, & ſæpe dicemus. Hunc verò librum de Senectute ad te miſimus. Omnem autem ſermonem tribuimus non Tithono,vt Ariſto Chius, ne parum eſſet authoritatis in fabula; ſed M. Catoni ſeni, quò maiorē authoritatem haberet oratio: apud quem Lælium,& *b* Scipionem facimus admirantes,quòd is tam facilè ſenectutem ferat, iiſque eum reſpondentem,qui ſi eruditiùs videbitur diſputare,quàm conſueuit ipſe in ſuis libris; attribuito græcis literis,quarum conſtat eum perſtudioſum fuiſſe in ſenectute. Sed quid opus eſt plura? iam enim ipſius Catonis ſermo explicabit noſtram omnem de ſenectute ſententiam. S.C.P. Sæpenumero admirari ſoleo cùm 4
C. hoc Lælio cùm cæterarum rerum tuam excellentem, M. Cato,perfectámque ſapientiā, tum vel maximè quod *c* nunquam grauem tibi ſenectutem eſſe perſenſerim: quæ plerisque ſenibus ſic odioſa eſt, vt onus ſe Aetna grauius dicant ſuſtinere. CAT. Rem haud ſanè, Scipio, & Læli, difficilem admirari *d* videmini. Quibus enim nihil eſt in ipſis opis ad

a Pro modeſtè,ſic alibi locutus eſt. Sic etiam habent veteres libri.

b Africanum minorem. Pauli filium.

c Senectus ſapienti grauis ſenectus non eſt. ſenſerim.

d difficilem.

ad bene, beatéque viuendum, iis omnis ætas
grauis eſt: qui autem omnia bona à ſe ipſis
petunt, iis nihil poteſt malum videri, quod
naturæ neceſſitas afferat quo in genere eſt in-
primis ſenectus: quam vt adipiſcantur, omnes
optant; eandem accuſant *a* adepti: tanta eſt in- *a adeptam inſt.*
5 conſtantia, ſtultitia, atque peruerſitas. Obre-
pere aiunt eam citius, quàm *b* putaſſent; primũ, *b Putauiſſet.*
quis coegit eos falſum putare? quî enim ci-
tius adoleſcentiæ ſenectus, quã pueritiæ adole-
ſcẽtia, obrepit? deinde, quî minus grauis eſſet
iis ſenectus, ſi octingenteſimum annum age-
rent, quàm ſi octogeſimum? præterita enim
ætas quamuis longa, cùm effluxiſſet, nulla *c* *c Conſolatio.*
conſolatione permulcere poſſet ſtultam ſene-
ctutem. Quocirca, ſi ſapientiam meam admi-
rari ſoletis, quæ vtinam digna eſſet opinione
veſtra, noſtróque *d* cognomine, in hoc ſumus *d M. Cato, & C. Lælius nominati ſapiẽtes, vide lib. 3. de off.*
ſapientes, quòd naturam optimam ducem,
tãquam deum, ſequimur, eíque paremus: à qua
non veriſimile eſt, cùm cæteræ partes æta-
tis bene deſcriptæ ſint, extremum actum tan-
quam ab inerti poëta, eſſe neglectum, ſed ta-
men neceſſe fuit eſſe *e* aliquod extremum, & *e Aliquid.*
tanquam in arborum baccis, terræque frugibꝰ,
maturitate tempeſtiua quaſi vietum, & cadu-
cum; quod ferendum eſt molliter ſapiẽti: quid
f enim eſt aliud, gigantum more bellare cum *f Modo.*
diis, niſi naturæ repugnare? LAE. Atqui Ca-
to, gratiſſimum nobis, vt etiam pro Scipione
6 pollicear, feceris, ſi, quoniam volumus (ſpera-
mus quidem certè) ſenes fieri, multò ante à te
didicerimus, quibus facillimè rationibus in-
graueſcentem ætatem ferre poſſimus. CA. Fa-
ciam verò, Læli. præſertim ſi vtrique veſtrum
gratum, vt dicis futurum eſt. LAE. Volumus

ſanè,

ſanè, niſi moleſtum eſt tibi, Cato, tanquam
longam aliquam viam confeceris, qua nobis
quoque ingrediendum ſit, iſtuc, quò perueni-
ſtis videre quale ſit. CA. Faciam, vt potero,
Læli: ſæpe enim interfui querelis æqualium 7
meorum, pares autẽ cum paribus, veteri pro-
uerbio, *a* facillimè congregantur (*b* quas C.
Salinator, quas Sp. Albinus, homines conſula-
res, noſtri ferè æquales, deplorare ſolebant;
tum, quòd voluptatibus carerent, ſine quibus
vitam nullam putarent; tum quòd ſperneren-
tur ab iis, à quibus eſſent coli ſoliti, qui mihi
non id videbantur accuſare, quod eſſet accu-
ſandum. Nam ſi id culpa ſenectutis accideret,
eadem mihi vſu euenirent, reliquiſque omni-
bus maioribus natu; quorum ego multorum
cognoui ſenectutem ſine querela; qui ſe à li-
bidinum vinculis laxatos eſſe non moleſtè fer-
rent, nec à ſuis deſpicerentur. Sed omnium
iſtiuſmodi querelarum in *c* moribus eſt culpa,
non in ætate. Moderati enim nec difficiles,
nec inhumani ſenes tolerabilem ſenectutem
agunt: importunitas autem, & inhumanitas 8
omni ætati moleſta eſt. LAE. Eſt, vt dicis,
Cato: ſed fortaſſe dixerit quiſpiam, tibi pro-
pter opes, & copias, & dignitatem tuam, to-
lerabilem ſenectutem videri, *d* id autem non
poſſe multis contingere. CA. Eſt iſtud quidem
Læli, aliquid, ſed nequaquã in iſto ſunt omnia:
vt Themiſtocles fertur Seriphio cuidã in iur-
gio reſpõdiſſe, cùm ille dixiſſet, non eũ ſua, ſed
patriæ gloria ſplendorem aſſecutum. Nec her-
cle, inquit, ſi ego Seriphius, nobilis, nec tu, ſi
Athenienſis eſſes, clarus vnquam fuiſſes. Quod
eodẽ modo de ſenectute dici poteſt. Nec enim
in ſumma inopia leuis eſſe ſenectus poteſt, ne
ſapiens

a *facilè alij putant legendum, queis: quòd latinè parum videatur dici, deplorare querelas; queis autem pro quibus, latinis vſitatum.*

b *Virg. libr. 1. Æn. Queis ante ora patrum.*

c *Mores, non ætas, querelas excitant contrà ſenectutẽ.*

d *Id non poſſe. Notat & patriam & hominem: alij legunt ignobilis contra Plutarchi, Herodoti, Platonis authoritatem, apud quos hoc Themiſtoclis dictum narratur.*

ſapienti quidem, nec inſipienti; etiam in ſumma copia, non grauis. Aptiſſima omninò ſunt,
9 Scipio, & Læli, arma ſenectutis, artes, exercitationéſquè virtutum: quæ in omni ætate cultæ, cùm diu multúmque vixeris; mirificos
a afferunt fructus, non ſolùm, quia nunquam deſerunt, ne extremo quidem tempore ætatis; (quanquam id quidem maximum eſt) verùm etiam, quia conſcientia bene actæ vitæ, multorúmque benefactorum recordatio iucundiſ- a *efferunt.*
10 ſima eſt. Ego Q. Maximum, eum, qui Tarẽtum recepit, ſenem adoleſcens ita dilexi vt æqualem. Erat enim in illo condita grauitas: nec ſenectus mores mutauerat. Quamquàm eum colere cœpi non admodum grandem natu, ſed tamẽ iam ætate prouectum. Anno enim poſt, quàm Conſul primùm fuerat, ego natus ſum. Cumque eo quartùm conſule adoleſcentulus miles ad Capuam profectus ſum, quintóque anno poſt ad Tarentum Quæſtor: deinde ædilis, quadriennio poſt factus ſum Prætor, quem Magiſtratum geſſi conſulibus Tuditano, & Cethego, cùm quidem ille admodum ſenex ſuaſor legis Cinciæ de donis, & muneribus fuit: hic & bella gerebat, vt adoleſcens, cùm planè grandis eſſet: & Hannibalem iuueniliter exultantem, patientia ſua molliebat: de quo præclarè familiaris noſter Ennius:

Vnus homo nobis cunctando reſtituit rem:
Non ponebat enim rumores ante ſalutem
Ergo b *magiſque, magiſque viri nunc gloria claret.* b *Eoſdem recitat verſus lib. 1. offi. poſt. que.*

11 Tarentum verò qua vigilantia, quo cõſilio recepit; cùm quidẽ, me audiente Salinatori, qui amiſſo oppido, fugerat in arcem, glorianti, atque

atque ita dicenti, mea opera Q. Fabi, Tarentũ recepiſti. Certe, inquit, ridens: nam, niſi tu amiſiſſes, ego nunquam recepiſſem. Nec verò in armis præſtantior, quam in toga; qui Conſul iterum, Sp. Carvilio collega quieſcente, C. a Flaminio Tribuno pl. quoad potuit, reſtitit, agrum b Picentum, & Gallicum viritim contra Senatus authoritatem diuidenti: augurque cùm eſſet, auſus eſt dicere, optimis auſpiciis ea geri, quæ pro Reipubl. ſalute gererentur, quæ contra rempub. ferrent, contra auſpicia ferri. Multa in eo viro præclara cognoui: ſed nihil eſt admirabilius, quàm quo modo ille 12 mortem Q. filij tulit, clari viri & conſularis. Eſt in manibus laudatio: quam cùm legimus, quem Philoſophum non contemnimus. Nec verò ille in luce modò, atque in oculis ciuium magnus, ſed intus, domique præſtantior: qui ſermo? quæ præcepta? quanta notitia antiquitatis? quæ ſcientia iuris augurij? multæ etiam, vt in homine c Romano, literæ: omnia memoria tenebat, non domeſtica ſolùm ſed etiam externa bella. Cuius ſermone ita tum cupidè fruebar, quaſi diuinarem id, quod euenit, illo extincto fore, vnde diſcerem, 13 neminem. Quorſum igitur hæc tam multa de d Maximo? quia profectò videtis, nefas eſſe dictu miſeram fuiſſe talem ſenectutem, nec tamen omnes poſſunt eſſe e Scipiones, aut f Maximi, vt vrbium expugnationes, vt pedeſtres, naualéſve pugnas, vt bella à ſe geſta, vt triumphos recordentur: eſt enim quietè, & purè, atque eleganter actæ ætatis placida, ac lenis ſenectus: qualem accepimus Platonis, qui vno & octogeſimo anno ſcribens eſt mortuus: qualem Iſocratis, qui eum librum, qui Panathenaicus

a *Quæ conſul ad Tarentinum in præda ceſſit.*

b *Picenum,*

c *Literarum laudem Romani Græcis concedebant, militarem ſibi aſſumebant.*

d *Maximus,*

e *Maiorem Africanum ſignificat.*

f *Maximorum.*

naicus inſcribitur, quarto & nonageſimo an-
no ſcripſiſſe dicitur, vixítque quinquennium
poſteà; cuius magiſter Leõtinus Gorgias cen-
tum & ſeptem compleuit annos, neque vn-
quam in ſuo ſtudio, atque opere ceſſauit: qui,
cùm ex eo quæreretur, cur tandiu eſſe vellet
in vita: Nihil habeo, inquit, quòd accuſem
ſenectutem; præclarum reſponſum, & docto
homine dignum; ſua enim vitia inſipientes, &
ſuam culpam in ſenectutẽ conferunt: quod nõ
faciebat is, cuius modò mentionẽ fecit Ennius:

Sicut fortis equus ſpatio qui ſæpè ſupremo,
Vicit Olympia, nunc ſenio confectus quieſcit.

Sua vitia inſipientes conferunt in ſenectutem.

14 Equi fortis, & victoris ſenectuti comparat
ſuam: quem quidem meminiſſe probè poteſtis:
anno enim vndeuigeſimo poſt eius mortem hi
Conſules, T. Flaminius, & M. Acilius facti ſunt:
ille autem Cæpione, & Philippo iterum Con-
ſulibus mortuus eſt, cùm ego, quinque & ſexa-
ginta annos natus, legem *a* Voconiam magna
voce, & bonis lateribus ſuaſiſſem Sed annos
ſeptuaginta natus (tot enim vixit Ennius)
ita ferebat duo, quæ maxima putantur onera
paupertatem, & ſenectutem vt eis penè de-
15 lectari videretur. Etenim, cùm complector
animo, quatuor reperio cauſas, cur ſenectus
b miſera videatur; vnam, quòd auocet à rebus
c gerendis; alteram, quòd corpus faciat infir-
mum; tertiam, quòd priuet omnibus ferè
voluptatibus: quartam, quòd haud procul ab-
ſit à morte. Earum, ſi placet, cauſarum *d* quan-
tum quæque valeat, quámque ſit iuſta, videa-
mus. A rebus gerendis ſenectus abſtrahit: qui-
bus? an iis, quæ iuuentute geruntur, & viri-
bus? nullæne igitur res ſunt ſimiles, quæ vel
infirmis corporibus, animo tamen admini-

a *De mulierũ hereditatibus.*

b *Senect⁹ miſera videtur ob quatuor cauſas.*

c *gerendi.*

d *Quãta quãque ſit iuſta vnaquæque videamus.*

ius loci finis: perſpicuum eſt enim, quæ timido animo, humili, demiſſo, fractóque fiant, quale fuiſſet Reguli factum. Si aut de captiuis, quod ipſi opus eſſe videret, non quod Reipub. cenſuiſſet, aut domi remanere voluiſſet, non eſſe *a* vtilia, quia ſunt flagitioſa, fœda, & turpia. Re- 116
ſtat quarta pars, quæ decore, moderatione, modeſtia, continentia, temperantia cōtinetur. Poteſt igitur quidquā eſſe vtile, quod ſit huic talium virtutum choro contrarium? atqui ab Ariſtippo Cyrenaici, atque *b* Annicerij Philoſophi nominati, omne bonum in voluptate poſuerunt, virtutémque cenſuerunt ob eam rem eſſe laudandam, quòd efficiens eſſet voluptatis, quibus obſoletis, floret Epicurus, eiuſdem ferè adiutor, authórque ſententiæ, cùm his, velis equíſque, vt dicitur, ſi honeſtatem tueri, ac retinere ſententia eſt, decertandum eſt. 117
Nam ſi non modò vtilitas, ſed vita omnis beata: corporis firma conſtitutione, eiúſque cōſtitutionis ſpe explorata, vt à Metrodoro ſcriptum eſt, continetur: certè hæc vtilitas, & quidem ſumma, ſic enim cenſent, cum honeſtate pugnabit. Nam vbi primùm prudentiæ locus dabitur? an, vt conquirat vndique ſuauitates? quàm miſer virtutis famulatus ſeruientis voluptati? quod autem munus prudentiæ? an legere *c* intelligenter voluptates? fac nihil iſto eſſe iucundius: quid excogitari poteſt turpius? Iam qui dolorem ſummum malum dicat, apud eum quem habet locū fortitudo, quæ eſt dolorum, laborúmque contemptio? quamuis enim multis in locis dicat Epicurus, ſicut hîc dicit, ſatis fortiter de dolore tamē non id ſpectandum eſt, quid dicat, ſed quid conſentaneū ſit ei dicere, qui bona voluptate terminauerit, mala

a Turpia non ſunt vtilia.

b Ab Annicere philoſopho.

Alij legunt, intelligetur. vtrũque ſententiam aliquam habet.

[Non] progre[di]tur eius [or]atio.

mala dolore, vt ſi illum audiam de continẽtia, & temperantia. Dicit ille quidẽ multa multis locis: ſed aqua hæret, vt aiunt: nam quo modo poteſt temperantiam laudare is, qui ponat ſummum bonum in voluptate? eſt enim temperantia libidinum inimica, libidines autem
118 conſectatrices voluptatis. Atque in his tamen tribus generibus, quoquo modo poſſunt, non incallidè tergiuerſantur; prudentiam introducunt ſcientiam, ſuppeditantem voluptates, depellentem dolores. Fortitudinem quoque aliquo modo expediunt, cùm tradunt rationem negligendæ mortis, perpetiendíque doloris. Etiam temperantiam inducunt, non facillimè illi quidem, ſed tamen quoquo modo poſſunt: dicunt enim, voluptatis magnitudinem doloris detractione fieri. Iuſtitia vacillat, vel iacet potius, omnéſque eæ virtutes, quæ in communitate cernuntur, & in ſocietate generis humani. Neque enim bonitas, nec liberalitas, nec comitas eſſe poteſt, non plus, quàm amici-
119 tia, ſi hæc non per ſe expetantur, ſed ad voluptatem, vtilitatémve referantur. Conferamus igitur in pauca: nam vt vtilitatem nullam eſſe docuimus, quæ honeſtati eſſet contraria,: ſic omnem *a* voluptatem dicimus honeſtati eſſe contrariam. Quo magis *b* reprehendendos Calliphonem, & Dinomachum, iudico; qui ſe dirempturos controuerſiam putauerunt, ſi cum honeſtate voluptatem, tanquam cum homine pecudem, copulauiſſent. Non recipit iſtam cõiunctionem honeſtas, aſpernatur, repellit. Nec verò finis bonorum, & malorum, qui ſimplex eſſe debet, ex diſſimilibus rebus miſceri, & tẽperari poteſt. Sed de hoc hactenus: magna enim res, alio loco pluribus verbis diſputata,

a *Voluptas omnis honeſtati cõtraria, voluptas cum honeſtate tanquam cum homine pecus &c.*

b *Prehẽdẽdos. Sed de hoc, magna enim res eſt. alio loco pluribus in libris de finibus.*

Digitized by Google

nunc ad propoſitum. Quemadmodum igitur, 120
ſi quando ea, quæ videtur vtilitas, honeſtati
repugnat, diiudicunda res ſit, ſatis eſt ſuprà di-
ſputatum. Sin autem ſpeciem vtilitatis etiam
voluptas habere dicatur, nulla poteſt eſſe ei
cum honeſtate coniunctio. Nam vt tribuamus
aliquid voluptati: condimenti fortaſſe nonni-
hil, vtilitatis certè nihil habebit. Habes à pa- 121
tre munus, Marce fili, mea quidem ſententia,
magnum: ſed perinde erit, vt acceperis. Quan-
quam tibi hi tres libri *a* Cratippi inter com-
mentarios, tanquam *b* hoſpites erunt recipien-
di. Sed vt, ſi ipſe veniſſem Athenas (quod qui-
dem eſſet factum, niſi me de medio curſu clara
voce patria reuocaſſet) aliquando me quoque
audires: ſic, quoniam his voluminibus ad te
profecta vox mea eſt, tribues his temporis
quantum poteris; poteris autem, quantum vo-
les. Cum verò intellexero, te hoc ſcientiæ ge-
nere gaudere, tum & præſens tecum propediē,
vt ſpero, & dum aberis, abſens loquar. Vale
igitur, mi Cicero: tibíque perſuade, te mihi qui-
dem eſſe cariſſimum, ſed multò fore cario-
rem, ſi talibus monumentis,
præceptíſque læta-
bere.

a *Epilogus librorum de Officiis.*

b *Inter Cratippi commẽtarios.*

Plus igitur Cratippo, quã ſibi ipſi tribuere videtur. fa. epi. 16. l. 12. & 21. li. 16.

M. T.

M. T. CIC.
CATO MAIOR, VEL DE SENECTVTE, AD
T. Pomponium Atticum.

Dialogi perſonæ,

SCIPIO, CATO, LAELIVS.

O Tite, ſi quid ego adiuro, curámve leuaſſo.
Quæ nunc te coquit, & verſat ſub pectore fixa, Præfatio.
Ecquid erit præmi?

Licet enim verſibus iiſdem mihi affari te, Attice, quibus affatur *a* Flaminium: a qui & Macedonia, & Philippo rege triumphauit anno ab V.C.D.LII.

Ille vir haud magna cum re, ſed plenus fidei.
Quanquam certò ſcio non vt Flaminium,
Sollicitari te Tite ſic noctéſque diéſque.

noui enim moderationem animi tui, & æquitatem; téque non cognomen ſolùm Athenis deportaſſe; ſed humanitatem, & prudentiam intelligo. Et tamen ſuſpicor iiſdem rebus te, quibus me ipſum, interdum grauius commoueri. Quarum conſolatio & maior eſt, & in a-
2 liud tempus differenda. Nunc autem mihi viſum eſt aliquid ad te de ſenectute, conſcribere. Hoc enim onere, quod mihi tecum commune eſt, aut

eſt, aut iam vrgentis, aut certè aduentantis ſenectutis, & te, & me ipſum leuari volo. Et ſi te quidem id *a* modicè ac ſapienter, ſicut omnia, & ferre, & laturum eſſe certò ſcio. Sed mihi cùm de ſenectute vellem aliquid ſcribere, tu occurrebas dignus eo munere, quo vterque noſtrum communiter vteretur, mihi quidem ita iucunda huius libri confectio fuit, vt non modò omnes abſterſerit ſenectutis moleſtias, ſed effecerit mollem etiam, & iucundam ſenectutē. Nūquā igitur ſatis laudari Philoſophia poterit; cui qui pareat, omne tēpus ætatis ſine moleſtia poſſit degere. Sed de cæteris 3
& diximus alias multa, & ſæpe dicemus. Hunc verò librum de Senectute ad te miſimus. Omnem autem ſermonem tribuimus non Tithono, vt Ariſto Chius, ne parum eſſet authoritatis in fabula; ſed M. Catoni ſeni, quò maiorē authoritatem haberet oratio: apud quem Lælium, & *b* Scipionem facimus admirantes, quòd is tam facilè ſenectutem ferat, iiſque eum reſpondentem, qui ſi eruditiùs videbitur diſputare, quàm conſueuit ipſe in ſuis libris; attribuito græcis literis, quarum conſtat eum perſtudioſum fuiſſe in ſenectute. Sed quid opus eſt plura? iam enim ipſius Catonis ſermo explicabit noſtram omnem de ſenectute ſententiam. S.C.P. Sæpenumero admirari ſoleo cùm 4
C. hoc Lælio cùm cæterarum rerum tuam excellentem, M. Cato, perfectámque ſapientiā, tum vel maximè quod *c* nunquam grauem tibi ſenectutem eſſe perſenſerim: quæ pleriſque ſenibus ſic odioſa eſt, vt onus ſe Aetna grauius dicant ſuſtinere. CAT. Rem haud ſanè, Scipio, & Læli, difficilem admirari *d* videmini. Quibus enim nihil eſt in ipſis opis ad

a Pro modeſtè, ſic alibi locutus eſt. Sic etiam habent veteres libri.

b Africanum minorem. Pauli filium.

Senectus ſapienti grauis ſenectus non eſt.

c ſenſerim.

d difficilem.

ad bene, beatéque viuendum, iis omnis ætas grauis eſt: qui autem omnia bona à ſe ipſis petunt, iis nihil poteſt malum videri, quod naturæ neceſſitas afferat quo in genere eſt in primis ſenectus: quam vt adipiſcantur, omnes optant; eandem accuſant *a* adepti: tanta eſt in- *a adeptam inist.*

5 conſtantia, ſtultitia, atque peruerſitas. Obrepere aiunt eam citius, quàm *b* putaſſent; primū, quis coegit eos falſum putare? quî enim citius adoleſcentiæ ſenectus, quā pueritiæ adoleſcētia, obrepit? deinde, quî minus grauis eſſet iis ſenectus, ſi octingenteſimum annum agerent, quàm ſi octogeſimum? præterita enim ætas quamuis longa, cùm effluxiſſet, nulla *c* conſolatione permulcere poſſet ſtultam ſenectutem. Quocirca, ſi ſapientiam meam admirari ſoletis, quæ vtinam digna eſſet opinione veſtra, noſtróque *d* cognomine, in hoc ſumus ſapientes, quòd naturam optimam ducem, tāquam deum, ſequimur, eíque paremus: à qua non veriſimile eſt, cùm cæteræ partes ætatis bene deſcriptæ ſint, extremum actum tanquam ab inerti poëta, eſſe neglectum, ſed tamen neceſſe fuit eſſe *e* aliquod extremum, & tanquam in arborum baccis; terræ que frugib⁹, maturitate tempeſtiua quaſi vietum, & caducum; quod ferendum eſt molliter ſapiēti: quid *f* enim eſt aliud, gigantum more bellare cum diis, niſi naturæ repugnare? LAE. Atqui Cato, gratiſſimum nobis, vt etiam pro Scipione

b Putauiſſet.

c Conſolatio.

d M. Cato, & C. Lælius nominati ſapiētes, vide lib. 3. de off.

e Aliquid.

f Modo.

6 pollicear, feceris, ſi, quoniam volumus (ſperamus quidem certè) ſenes fieri, multò ante à te didicerimus, quibus facillimè rationibus ingraueſcentem ætatem ferre poſſimus. CA. Faciam verò, Læli. præſertim ſi vtrique veſtrum gratum, vt dicis futurum eſt. LAE. Volumus

ſanè,

ſanè, niſi moleſtum eſt tibi, Cato, tanquam
longam aliquam viam confeceris, qua nobis
quoque ingrediendum ſit, iſtuc, quò perueni-
ſtis videre quale ſit. CA. Faciam, vt potero,
Læli: ſæpe enim interfui querelis æqualium 7
meorum, pares autē cum paribus, veteri pro-
uerbio, *a* facillimè congregantur (*b* quas C.
Salinator, quas Sp. Albinus, homines conſula-
res, noſtri ferè æquales, deplorare ſolebant;
tum, quòd voluptatibus carerent, ſine quibus
vitam nullam putarent; tum quòd ſperneren-
tur ab iis, à quibus eſſent coli ſoliti, qui mihi
non id videbantur accuſare, quod eſſet accu-
ſandum. Nam ſi id culpa ſenectutis accideret,
eadem mihi vſu euenirent, reliquiſque omni-
bus maioribus natu; quorum ego multorum
cognoui ſenectutem ſine querela; qui ſe à li-
bidinum vinculis laxatos eſſe non moleſtè fer-
rent, nec à ſuis deſpicerentur. Sed omnium
iſtiuſmodi querelarum in *c* moribus eſt culpa,
non in ætate. Moderati enim nec difficiles,
nec inhumani ſenes tolerabilem ſenectutem
agunt: importunitas autem, & inhumanitas 8
omni ætati moleſta eſt. LAE. Eſt, vt dicis,
Cato: ſed fortaſſe dixerit quiſpiam, tibi pro-
pter opes, & copias, & dignitatem tuam, to-
lerabilem ſenectutem videri, *d* id autem non
poſſe multis contingere. CA. Eſt iſtud quidem
Læli, aliquid, ſed nequaquā in iſto ſunt omnia:
vt Themiſtocles fertur Seriphio cuidā in iur-
gio reſpōdiſſe, cùm ille dixiſſet, non eū ſua, ſed
patriæ gloria ſplendorem aſſecutum. Nec her-
cle, inquit, ſi ego Seriphius, nobilis, nec tu, ſi
Athenienſis eſſes, clarus vnquam fuiſſes. Quod
eodē modo de ſenectute dici poteſt. Nec enim
in ſumma inopia leuis eſſe ſenectus poteſt, ne
ſapien-

a *facilè alij putant legendum, queis: quòd latinè parum videatur dici, deplorare querelas, queis autem pro quibus, latinis vſitatum.*

b *Virg. libr. 1. Aen. Queis ante ora patrum.*

c *Mores, non ætas, querelas excitant contrà ſenectutē.*

d *Id non poſſe. Notat & patriam & hominem: alij legunt ignobilis contra Plutarchi, Herodoti, Platonis authoritatem, apud quos hoc Themiſtoclis dictum narratur.*

ſapienti quidem, nec inſipienti; etiam in ſumma copia, non grauis. Aptiſſima omninò ſunt,
9 Scipio, & Læli, arma ſenectutis, artes, exercitationéſque virtutum: quæ in omni ætate cultæ, cùm diu multúmque vixeris; mirificos *a* afferunt fructus, non ſolùm, quia nunquam *a efferunt.* deſerunt, ne extremo quidem tempore ætatis; (quanquam id quidem maximum eſt) verùm etiam, quia conſcientia bene actæ vitæ, multorúmque benefactorum recordatio iucundiſ-
10 ſima eſt. Ego Q. Maximum, eum, qui Tarentum recepit, ſenem adoleſcens ita dilexi vt æqualem. Erat enim in illo condita grauitas: nec ſenectus mores mutauerat. Quamquàm eum colere cœpi non admodum grandem natu, ſed tamē iam ætate prouectum. Anno enim poſt, quàm Conſul primùm fuerat, ego natus ſum. Cumque eo quartùm conſule adoleſcentulus miles ad Capuam profectus ſum, quintóque anno poſt ad Tarentum Quæſtor: deinde ædilis, quadriennio poſt factus ſum Prætor, quem Magiſtratum geſſi conſulibus Tuditano, & Cethego, cùm quidem ille admodum ſenex ſuaſor legis Cinciæ de donis, & muneribus fuit: hic & bella gerebat, vt adoleſcens, cùm planè grandis eſſet: & Hannibalem, iuueniliter exultantem, patientia ſua molliebat: de quo præclarè familiaris noſter Ennius:

Unus homo nobis cunctando reſtituit rem:
Non ponebat enim rumores ante ſalutem
Ergo b *magiſque, magiſque viri nunc gloria claret.* b *Eoſdem recitat verſus lib. 1. offi. poſt. que.*

11 Tarentum verò qua vigilantia, quo cōſilio recepit; cùm quidē, me audiente Salinatori, qui amiſſo oppido, fugerat in arcem, glorianti, atque

atque ita dicenti, mea opera Q. Fabi, Tarentũ recepiſti. Certè, inquit, ridens: nam, niſi tu amiſiſſes, ego nunquam recepiſſem. Nec verò in armis præſtantior, quàm in toga; qui Conſul iterum, Sp. Caruilio collega quieſcente, C. *a* Flaminio Tribuno pl. quoad potuit, reſtitit, agrum *b* Picenum, & Gallicum viritim contra Senatus authoritatem diuidenti: augúrque cùm eſſet, auſus eſt dicere, optimis auſpiciis ea geri, quæ pro Reipubl. ſalute gererentur, quæ contra rempub. fierent, contra auſpicia fieri. Multa in eo viro præclara cognoui: ſed nihil eſt admirabilius, quàm quo modo ille mortem Q. filij tulit, clari viri & conſularis. 12
Eſt in manibus laudatio: quàm cùm legimus, quem Philoſophum non contemnimus. Nec verò ille in luce modò, atque in oculis ciuium magnus, ſed intus, domíque præſtantior: qui ſermo? quæ præcepta? quanta notitia antiquitatis? quæ ſcientia iuris augurij? multæ etiam, vt in homine *c* Romano, literæ: omnia memoria tenebat, non domeſtica ſolùm ſed etiam externa bella. Cuius ſermone ita tum cupidè fruebar, quaſi diuinarem id, quod euenit, illo extincto fore, vnde diſcerem, neminem. Quorſum igitur hæc tam multa de 13
d Maximo? quia profectò videtis, nefas eſſe dictu miſeram fuiſſe talem ſenectutem, nec tamen omnes poſſunt eſſe *e* Scipiones, aut *f* Maximi, vt vrbium expugnationes, vt pedeſtres, naualéſve pugnas, vt bella à ſe geſta, vt triumphos recordentur: eſt enim quietè, & purè, atque eleganter actæ ætatis placida, ac lenis ſenectus: qualem accepimus Platonis, qui vno & octogeſimo anno ſcribens eſt mortuus: qualem Iſocratis, qui ſuum librum, qui Panathenaicus

a *Qui conſul ad Thraſimenum in prælio cæſus eſt.*
b *Picentem,*
c *Literarum laudem Romani Græciæ concedebant, militarem ſibi aſſumebant.*
d *Maxume,*
e *Maiorem Africanum ſignificat.*
f *Maxumum.*

naicus inſcribitur, quarto & nonageſimo anno ſcripſiſſe dicitur, vixítque quinquennium poſteà; cuius magiſter Leõtinus Gorgias centum & ſeptem compleuit annos, neque vnquam in ſuo ſtudio, atque opere ceſſauit: qui, cùm ex eo quæreretur, cur tandiu eſſe vellet in vita: Nihil habeo, inquit, quòd accuſem ſenectutem; præclarum reſponſum, & docto homine dignum; ſua enim vitia inſipientes, & ſuam culpam in ſenectutẽ conferunt: quod nõ faciebat is, cuius modò mentionẽ fecit Ennius:

Sua vitia inſipientes conferunt in ſenectutem.

Sicut fortis equus ſpatio qui ſæpe ſupremo,
Vicit Olympia, nunc ſenio confectus quieſcit.

14 Equi fortis, & victoris ſenectuti comparat ſuam: quem quidem meminiſſe probè poteſtis: anno enim vndeuigeſimo poſt eius mortem hi Conſules, T. Flaminius, & M. Acilius facti ſunt: ille autem Cæpione, & Philippo iterum Conſulibus mortuus eſt, cùm ego, quinque & ſexaginta annos natus, legem a Voconiam magna voce, & bonis lateribus ſuaſiſſem Sed annos ſeptuaginta natus (tot enim vixit Ennius) ita ferebat duo, quæ maxima putantur onera paupertatem, & ſenectutem vt eis penè de-

a De mulierũ hereditatibus.

15 lectari videretur. Etenim, cùm complector animo, quatuor reperio cauſas, cur ſenectus *b* miſera videatur; vnam, quòd auocet à rebus *c* gerendis; alteram, quòd corpus faciat infirmum; tertiam, quòd priuet omnibus ferè voluptatibus: quartam, quòd haud procul abſit à morte. Earum, ſi placet, cauſarum *d* quantum quæque valeat, quámque ſit iuſta, videamus. A rebus gerendis ſenectus abſtrahit: quibus? an iis, quæ iuuentute geruntur, & viribus? nullæne igitur res ſunt ſimiles, quæ vel infirmis corporibus, animo tamen admini-

b *Senect⁹ miſera videtur ob quatuor cauſas.*

c *gerendi.*

d *Quãta quæ ſit iuſta unaquæque videamus.*

ſtrentur? nihil ergo agebat Q. Maximus? ni-
hil L. Paulus, pater tuus Scipio ſocer optimi
viri, filij mei? cæteri ſenes Fabricij, Curij, Co-
runcarij cùm Rempub. conſilio, & authoritate
defendebant, nihil agebant? Ad App. Claudij 16
ſenectutem accedebat etiam, vt cęcus eſſet, ta-
men, cùm ſententia Senatus inclinaret ad pa-
cem cum Pyrrho, fœdúſque faciendum, non
dubitauit illa dicere, quę verſibus perſequutus
eſt Ennius:

Quò vobis mentes, recta quæ ſtare ſolebant,
Ante hac a dementi ſeſe flexere b ruina?

a dementes
b via?

Cæteráque grauiſſimè, Notum enim vobis
carmen eſt: & tamen ipſius App. extat oratio
Atque hæc ille egit ſeptem & decē annis poſt
alterum Conſulatum; cùm inter duos Conſu-
latus anni c decem interfluxiſſent, cenſórque
ante ſuperiorem Conſulatum fuiſſet. Ex quo
intelligitur, Pyrrhi bello grandem ſanè fuiſſe:
& tamen ſic à patribus accepimus. Nihil igi 17
tur d afferunt, qui in re gerenda verſari ſene
ctutem negant: ſimiléſque ſunt, vt ſi quis e gu-
bernatorem in nauigando nihil agere dicat,
cùm alij malos ſcandāt, alij per foros curſent,
alij ſentinam exhauriant; ille autem clauum
tenens, quietus ſedeat in puppi. Non facit ea,
quæ iuuenes. At verò multo maiora, & melio-
ra facit; non enim viribus, aut velocitatibus,
aut celeritate corporis res magnæ geruntur:
ſed conſilio, authoritate, ſententia: quibus non
modò non orbari, ſed etiam augeri ſenectus
ſolet. Niſi fortè ego vobis, qui & miles, & Tri- 18
bunus, & legatus, & Conſul e verſatus ſum in
vario genere bellorum, ceſſare nunc videor:
cùm bella non gero: at Senatui, quæ ſunt ge-
renda, præſcribo, & Carthagini, male iamdiu
cogitan

c Quod lex tum quidem nulla iubebat, vt exempla declarant.

d afferunt,
Senex gubernatori ſimilis.

e Præſertim in Hiſpania, Liuius, Plutarch. alij.

cogitanti, bellum multò ante denuntio: de
qua vereri non ante deſinam, quàm illam ex-
19 ciſam eſſe cognouero. Quam palmam vtinam
Dij immortales, Scipio, tibi reſeruent, vt aui
reliquias perſequare: cuius à morte ſextus hic
& trigeſimus annus eſt: ſed memoriam illius
viri omnes excipient anni conſequentes: an-
no ante me cenſorem mortuus eſt, nouem an-
nis poſt meum Conſulatum, cùm Conſul ite-
rum, me conſule, creatus eſſet: igitur, ſi ad
centeſimum annum vixiſſet, ſenectutis eum
ſuæ pœniteret? nec enim excurſione nec ſaltu,
nec eminus haſtis, aut comminus gladiis vte-
retur, ſed conſilio, ratione, *a* ſententia. Quæ   a *In Senatu,*
niſi eſſent in ſenibus, non ſummum conſilium   *concio verò ad*
20 maiores noſtri appellaſſent Senatum. Apud   *populum.*
b Lacedæmonios quidem ij qui ampliſſimum   b *Senes apud*
Magiſtratum gerunt, vt ſunt, ſic etiam nomi-   *Lacedæmo-*
nãtur ſenes. Quòd ſi legere, aut audire voletis   *nios.*
externa, maximas Reſpub. ab adoleſcentibus
labefactatas, à ſenibus ſuſtentatas reperietis.

Cedo, qui veſtram Remp. tantam amiſiſtis tam cito?

Sic enim percunctanti, vt eſt in Næuij Ludo,
reſpondetur, & alia & *c* hæc in primis: c *hæc*

Proueniebant oratores noui, ſtulti, adoleſcentuli.

d Temeritas eſt videlicet florentis ætatis pru-   d *Temeritas*
21 dentia ſenectutis. At memoria minuitur: cre-   *eſt florentis æ*
do, niſi eam exerceas, aut etiam ſi ſis natura   *tatis, pruden-*
tardior. Themiſtocles omnium ciuium perce-   *tia ſenectutis*
perat nomina: num igitur cenſetis eum, cùm
ætate proceſſiſſet, qui Ariſtides eſſet, Lyſima-
chum ſalutare ſolitum? equidem non modò
eos qui ſunt noui, ſed eorum patres etiam, &
auos: nec ſepulchra legens, vereor, quod aiũt,
ne memoriam perdam: his enim ipſis legendis

in memoriam redeo mortuorum. Nec verò quenquam ſenum audiui oblitum, quo loco theſaurum obruiſſet: omnia, quæ curant, meminerunt, vadimonia conſtituta, qui ſibi, cui ipſi debeant. Quid Iuriſconſulti, quid pontifi- 22
ces, quid augures, quid Philoſophi ſenes, quàm multa meminerunt? manent ingenia ſenibus, modò permaneat ſtudium & induſtria; nec ea ſolùm in claris, & honoratis viris, ſed in vita etiam priuata, & quieta. Sophocles ad ſummam ſenectutem tragœdias fecit. Qui propter ſtudium cùm rem familiarem negligere videretur, à filiis in iudicium vocatus eſt, vt, quemadmodum noſtro more malè rem gerentibus patribus bonis interdici ſolet, ſic illum, quaſi deſipientem, à re familiari remouerent Iudices: tum ſenex dicitur eam fabulam, quam in manibus habebat, & proximè ſcripſerat, Oedipum Coloneum recitaſſe iudicibus, quæſiſſéque, num illud carmen deſipientis videretur, quo recitato, ſententiis iudicum eſt liberatus.
Num igitur hunc, num Heſiodum, Simonidem, 23
Steſichorum: num quos antè dixi, Iſocratem, Gorgiam, *a* num Homerum, num Philoſophorum *b* Principes, Pythagoram, Democritum, num Platonem, num Xenocratem, num poſteà Zenonem, Cleanthem, aut eum, quem vos etiam Romæ vidiſtis, Diogenem Stoicum, coëgit in ſuis ſtudiis obmuteſcere ſenectus? an non in omnibus his ſtudiorum agitatio vitæ æqualis fuit? Age, iſta diuina ſtudia omittamus 24
poſſum nominare ex agro Sabino ruſticos Romanos, vicinos, & familiares meos, quibus abſentibus nunquam ferè vlla in agro maiora opera fiunt, non ſerendis, non percipiendis fructibus, non condendis, quanquam in his

a *Miror cur non hunc coniunxerit cum Poëtis.*

b *Principem,*

minus

Digitized by Google

minus hoc mirum. Nemo enim eſt tam ſenex, qui ſe annum non putet poſſe viuere, ſed iiſdem in iis elaborant, quæ ſciunt nihil omninò ad ſe pertinere:

Serunt arbores, quæ alteri ſæculo proſint.

25 Vt ait Statius noſter in Synephebis. Nec verò dubitat agricola, quamuis ſenex, quærenti, cui ſerat, reſpondere; diis immortalibus, qui me non accipere modò hæc à maioribus voluerunt, ſed etiam poſteris prodere. Melius Cæcilius de ſene alteri ſæculo proſpiciente quàm illud;

a *Æpol ſenectus, ſi* b *nil quidquam aliud vitij*
Apportes tecum, cum aduenis; vnum id ſat eſt;
Diu quis viuendo, multa, quæ non volt, videt:

Et multa fortaſſe, quæ volt; atque in ea, quæ non volt, ſæpe etiam adoleſcentia incurrit. Illud verò idem Cæcilius vitioſiùs:

c *Tum etiam in ſenecta hoc deputo miſerrimum,*
Sentire ea ætate eſſe odioſum ſe alteri.

26 Iucundum potius, quàm odioſum: vt enim adoleſcentibus bona indole præditis ſapientes ſenes delectantur, leuiórque eſt eorum ſenectus, qui à iuuentute coluntur, & diliguntur: ſic adoleſcentes ſenum præceptis gaudent, quibus ad virtutum ſtudia ducuntur. Nec minus intelligo me vobis, quàm vos mihi eſſe iucundos. Sed videtis, vt ſenectus non modò languida, atque iners non ſit, verùm etiam ſit operoſa, ſemper agens aliquid, & moliens, tale ſcilicet, quale cuiuſque ſtudium in ſuperiore vita fuit. Quid, quod etiam addiſcunt aliquid? vt Solonem verſibus gloriantem videmus; qui ſe quotidie aliquid addiſcentem, ſenem fieri dicit: vt ego feci, qui Græcas literas ſenex didici: quas quidem ſic auidè arripui,

a *Æpol pro Ædepol: vt ſtet verſus, ſenarij enim ſunt.*

c *& hi ſenarij.*

Ennio Poëta docente, quem ſecum in prouinciā duxit

quaſi diuturnam ſitim explere cupiens, vt ea ipſa mihi nota eſſent, quibus me nunc exemplis vti videtis. Quod cùm feciſſe Socratem in fidibus audirem: vellem equidem & illud: diſcebant enim fidibus antiqui, ſed in literis certè elaboraui. Nec nunc quidem vires deſidero 27 adoleſcentis, is enim locus erat alter de vitiis ſenectutis, non plus, quàm adoleſcens tauri, aut elephanti deſiderabam, quod enim homini naturaliter inſitum eſt, eo vti decet, & quidquid agas, agere pro viribus. Quæ enim vox poteſt eſſe contemptior, quàm *a* Milonis Crotoniatæ? qui cùm iam ſenex athletas ſe in curriculo exercentes videret, aſpexiſſe lacertos ſuos dicitur, illacrymánſque dixiſſe:

a Tantis quondam viribus præditi, ut ſublatū in humeros bouem per ſtadium ferret, de quo infra.

At hi quidem mortui iam ſunt.

Non verè tam iſti, quam tu ipſe nugator, neque enim ex te vnquam es nobilitatus, ſed ex lateribus, & lacertis tuis nihil Sext. Ælius tale, nihil multis annis ante Ti. Coruncanius, nihil modò P. Craſſus, à quibus iura ciuibus præſcribebantur: quorum vſque ad extremum ſpiritum eſt prouecta prudentia; orator, metuo, ne langueſcat ſenectute. Eſt enim munus eius non ingenij ſolùm, ſed laterum etiam, & virium. Omninò canorum illud in voce ſplendeſcit etiam neſcio quo pacto in ſenectute: 28 quod equidem adhuc non amiſi: & videtis annos meos: ſed tamen eſt decorus ſenis ſermo, quietus, & remiſſus: facitque perſæpe ipſa ſibi audientiam diſerti ſenis compta & mitis oratio. *b* Quòd ſi ipſe exequi nequeas, poſſis tamen Scipioni præcipere, & Lælio. Quid enim 29 iucundius ſenectute ſtipata ſtudiis iuuentutis? ánne eas quidē vires *c* ſenectuti relinquemus, vt adoleſcentes doceat, inſtituat, ad omne

b Quam

c Senectus decet adoleſcētes.

Officij munus inſtruat ? quo quidem opere
quid poteſt eſſe præclarius? mihi verò Cn. & P.
Scipiones, & aui tui duo, L. Æmilius, & P.
Africanus comitatu nobilium iuuenum fortu-
nati videbantur. Nec vlli bonarum artium
Magiſtri non boni putandi, quamuis conſe-
nuerint vires, atque defecerint: & ſi iſta ipſa
defectio viriũ, adoleſcentiæ vitiis efficitur ſæ-
pius, quàm ſenectutis. Libidinoſa enim & *a* in-
temperans adoleſcentia effœtum corpus tra-
30 dit ſenectuti. Cyrus quidem apud Xenophon-
tem eo ſermone, quem moriens habuit; cùm
admodum ſenex eſſet, negat ſe vnquam ſen-
ſiſſe ſenectutem ſuam imbecilliorem factam,
quàm adoleſcentia fuiſſet Ego L. Metellum
memini puer, qui cùm quadriennio poſt alte-
rum Conſulatum pontifex maximus factus eſ-
ſet, viginti & duos annos ei ſacerdotio præ-
fuit, ita bonis eſſe viribus extremo tempore
ætatis, vt adoleſcentiam non requireret. Ni-
hil neceſſe eſt mihi de meipſo dicere: quam-
quam eſt id quidem ſenile, ætatíque noſtræ
conceditur. Videtis enim, vt apud Homerum
ſæpiſſimè Neſtor de virtutibus ſuis prædicet.
Tertiam enim iam ætatem hominum viuebat:
nec erat ei verendum, ne vera prædicans de
ſe, nimis videretur aut inſolens, aut loquax.
31 Etenim, vt ait *b* Homerus, ex eius lingua mel-
le dulcior fluebat oratio: quam ad ſuauitatem
nullis egebat corporis viribus, & tamen *c* dux
ille Græciæ nunquam optat, vt Aiacis ſimiles
habeat decem, at vt Neſtoris: quòd ſi accide-
rit, non dubitat quin breui ſit Troia peritura.
Sed redeo ad me. Quartum ego annũ & octo-
geſimum vellem *d* id quidem poſſe, quod Cy-
rus, ſed tamen hoc queo dicere, non me qui-

a *Exhauriũtur: enim vires hæ, quibus ſuſtentari ſenectutẽ oportebat.*

b *Ili. primo.*

c *Agamẽnõ.*

d *equidem id poſſe.*

Digitized by Google

dem iis eſſe viribus, quibus aut miles bello
Punico, aut Quæſtor eodem bello, aut Con-
ſul in Hiſpania fuerim, aut quadriennio poſt
cum Tribunus militū depugnaui apud *a* Ther-
mopylas Mar. Acilio Glabrione Conſule: ſed
tamen, vt videtis, non planè me eneruauit,
non afflixit ſenectus: non Curia vires meas de-
ſiderat, non Roſtra, non amici, non clientes,
non hoſpites. Nec enim vnquam ſum aſſenſus
illi veteri laudatóq; prouerbio, quod monet
b maturè fieri ſenē ſi diu velis ſenex eſſe. Ego
verò me minus diu ſenem eſſe mallem, quàm
eſſe ſenem antequam eſſem. Itaque nemo ad-
huc conuenire me voluit, quin fuerim occu-
patus. At minus habeo virium, quàm veſtrum 33
vteruis, nec vos quidem T. Pontij Centurionis
vires habetis. Num idcirco eſt ille præſtantior?
moderatio modò virium adſit, & tantum,
quantum poteſt, quiſque nitatur: næ ille non
magno deſiderio tenebitur virium. Olympiæ
per ſtadium ingreſſus eſſe Milo dicitur, cùm
humeris ſuſtineret bouem. Vtrum igitur has
corporis, an Pythagoræ tibi malis vires in-
genij dari? Denique iſto bono vtare, dum
adſit: cùm abſit, ne requiras. Niſi fortè adole-
ſcentes pueritiam, paululum ætate progreſſi
adoleſcentiam debent requirere. Curſus eſt
certus ætatis, & *c* via vna naturæ, eáque ſim-
plex, ſuáque cuique parti ætatis tempeſtiuitas
eſt data; vt enim infirmitas puerorum eſt,
d ferocitas iuuenum, grauitas iam conſtantis
ætatis: ſic ſenectutis maturitas naturale quid-
dam *e* habet, quod ſuo tempore percipi de-
beat. *f* Arbitror te audire, Scipio, hoſpes tuus 34
Maſſaniſſa quæ faciat hodie, nonaginta *g* an-
nos natus, cùm ingreſſus iter pedibus ſit, in
equum

a *Contra regē Antiochum.*
b *Maturè fieri ſenem oportet, ſi diu velis ſenex eſſe.*
c *vna vis,*
d *Ferocitas iuuenum eſt.*
e *habeat,*
f *Audire te arbitror.*
g *natus annos*

equum omninò non aſcendere, cum equo, ex
equo non deſcendere: nullo imbre, nullo fri-
gore adduci, vt capite operto ſit: ſummam
in eo eſſe, corporis ſiccitatem: itaque exequi
omnia regis officia, & munera. Poteſt igitur
a exercitatio, & temperantia in ſenectute
etiam aliquid conſeruare priſtini roboris. Non
ſunt in ſenectute vires, nec poſtulantur qui-
dem vires à ſenectute: ergo & legibus, & in-
ſtitutis, vacat ætas noſtra muneribus iis, quæ
non poſſunt ſine viribus ſuſtineri. Itaque non
modò, quod non poſſumus, ſed ne quantum
35 poſſumus quidem, cogimur. At ita multi ſunt
imbecilli ſenes, vt nullum Officij, aut omni-
nò vitæ munus exequi poſſint. At id quidem
non proprium ſenectutis eſt vitium, ſed com-
mune inualetudinis: quàm fuit imbecillus. P.
Africani filius, is, qui te adoptauit? quàm te-
nui, aut nulla potius valetudine? quòd niſi ita
fuiſſet, alterum *b* ille extitiſſet lumen ciuita-
tis. Ad paternam enim magnitudinem animi
doctrina vberior acceſſerat. Quid mirum igi-
tur in ſenibus, ſi infirmi ſunt aliquando, cùm
ne id quidem adoleſcentes effugere poſſint?
Reſiſtendum, Læli, & Scipio, ſenectuti eſt,
eiúſque vitia diligentia *c* compenſanda ſunt:
pugnandum, tanquam contra morbum, ſic
contra ſenectutem: habenda ratio valetudi-
nis: vtendum exercitationibus modicis: tan-
tum cibi, & potionis adhibendum, vt refician-
36 tur vires, non opprimantur. Nec verò corpo-
ri ſolùm *d* ſubueniendum eſt, ſed menti, at-
que animo multò magis. Nam hæc quoque,
niſi tanquam lumini oleum inſtilles, extin-
guntur ſenectute. Et corpora quidem exerci-
tationum defatigatione ingraueſcunt: animi

a Exercitati & temperantia robur in ſenectute conſeruat.

b *illud*

Reſiſtendum ſenectuti.

c *compeſcēda*

d *Mēti atque animo magis quàm corpori, in ſenectute ſubueniendũ*

a exercitando autem *a* exercendo leuantur. Nam, quos ait Cæcilius comicos ſtultos ſenes, hos ſignificat credulos, obliuioſos, diſſolutos, quæ vitia ſunt non ſenectutis, ſed inertis, ignauæ, ſomniculoſæ ſenectutis. Vt petulantia, vt libido magis eſt adoleſcentium, quàm ſenum, nec tamen omnium adoleſcentium, ſed non proborum: ſic iſta ſenilis ſtultitia, quæ deliratio appellari ſolet, ſenum leuium eſt, non omnium. Quatuor robuſtos filios, quinque filias, tantam domum, tantas clientelas Appius regebat & ſenex, & cæcus: intentum enim animum, tanquam arcum, habebat: nec languеſcens ſuccumbebat ſenectuti: tenebat non modò authoritatem, ſed etiam Imperium in ſuos: metuebant eum ſerui, verebantur liberi, carum omnes habebant, vigebat in illa domo mos patrius, & diſciplina. Ita enim ſenectus honeſta eſt, ſi ſe ipſa defendit, ſi ius ſuum retinet, ſi nemini mancipata eſt, ſi vſque ad vltimum ſpiritū dominatur in ſuos: vt enim adoleſcentem, in quo aliquid ſenile, ſic ſenem, in quo aliquid eſt adoleſcentis, probo. Quod qui ſequitur, corpore ſenex eſſe poterit, animo nunquam erit. Septimus mihi liber Originum eſt in manibus: omnia antiquitatis monumenta colligo: cauſarum illuſtriū, quaſcunque defendi; nunc quàm maximè orationes conficio: ius Augurum, Pontificum, ciuile tracto: multùm etiam Græcis literis vtor: Pythagoreorúmque more, exercendæ memoriæ gratia, quid quoque die dixerim, audiuerim, egerim, cōmemoro veſperi. Hæ ſunt exercitationes ingenij, hæc curricula mentis: in his deſudans, atque elaborans, corporis vires non magnope

Deliratio appellatur, ſenilis ſtultitia.

37 (beside "omnium. Quatuor robuſtos filios")

38 (beside "bo. Quod qui ſequitur")

magnopere deſidero: adſum amicis : venio in
Senatum frequens : vltróque affero res mul-
tùm & diu cogitatas, eaſque tueor animi, non
corporis viribus Quæ ſi exequi nequirem, ta-
men me lectulus oblectaret, ipſa cogitantem,
quæ iam agere non poſſem : ſed, vt poſſim, fa-
cit acta vita. Semper enim in his ſtudiis, la-
boribóſque viuenti non intelligitur, quando
obrebat ſenectus: ita ſenſim ſine ſenſu ætas ſe-
neſcit; nec ſubitò frangitur, ſed diuturnitate
39 extinguitur. Sequitur tertia vituperatio ſene-
ctutis, quòd eam carere dicunt voluptatibus.

Semper egregiis in ſtudiis viuenti nõ intelligitur, quã do obrepat ſenectus.

O præclarum munus ætatis: ſi quidem id au-
fert à nobis, quod eſt in adoleſcentia vitio-
ſiſſimum : accipite enim, optimi adoleſcentes,
veterem orationem Archytæ Tarẽtini, magni
in primis, & præclari viri : quæ mihi tradita
eſt, cùm eſſem adoleſcens Tarenti cum Q. Ma-
ximo, nullam capitaliorem peſtem quàm a vo-
luptatem corporis, hominibus dicebat à natu-
ra datam : cuius voluptatis auidæ libidines,
temerè, & effrenatè ad potiundum incitaren-
40 tur. Hinc patriæ proditiones, hinc rerum pub.
euerſiones, hinc cum hoſtibus clãdeſtina col-
loquia naſci : nullum denique ſcelus, nullum
malum facinus eſſe, ad quod ſuſcipiẽdum non
libido voluptatis impelleret : ſtupra verò &
adulteria, & omne tale flagitium nullis aliis
illecebris excitare, niſi voluptatis. Cumq; ho-
mini ſiue natura, ſiue quis Deus nihil mente
præſtabilius dediſſet : huic diuino muneri, ac
dono nihil eſſe tam inimicum, quàm volupta-
tem: nec enim, libidine dominante, temperan-
tiæ locum eſſe, nec omninò in b voluptatis re-
gno virtutem poſſe conſiſtere. Quod quo ma-
41 gis intelligi poſſet, fingere animo iubebat, tan-

a Peſtis nulla capitalior, quàm voluptas corporis.

Libidinis pericula, ruinæ, naufragia.

a Virtus in voluptatis regno conſiſtere non poteſt.

ta in

ta incitatũ aliquem voluptate corporis,quan-
ta poſſet maxima. Nemini cenſebat fore du-
bium, quin tam diu, dum ita gauderet,nihil
agitare mente,nihil ratione,nihil cogitatione
conſequi poſſet:quocirca nihil eſſe tam dete-
ſtabile,tamque peſtiferum,quàm voluptatem:
ſi quidem ea,cùm maior eſſet, atque longin-
quior, omne *a* animi lumen extingueret.Hæc
cùm C. Pontio Samnite, patre eius, à quo
Caudino prælio Sp. Poſtumius, T. Veturius
Conſules ſuperati ſunt, locutum Archytam,
Nearchus Tarentinus, hoſpes noſter, qui in
amicitia populi Romani permanſerat, ſe à
maioribus natu accepiſſe dicebat, cùm quidẽ
ei ſermoni interfuiſſet Plato Athenienſis,quẽ
Tarentum veniſſe L.Damilio,P.Claudio con- 42
ſulibus,reperio. Quorſum hæc?vt intelligere-
tis ſi voluptatem aſpernari ratione,& ſapien-
tia non poſſemus, magnam habendam ſene-
ctuti gratiam,quæ efficeret:vt id non liberet,
quod non oporteret.Impedit enim *b* cõſilium
voluptas, rationis inimica,mentis, vt ita di-
cam, peſtringit oculos; nec habet vllum cum
virtute commercium. Inuitus feci,vt fortiſſi-
mi viri T.Flaminini fratrem L. Flamininum è
Senatu eiicerem ſeptem annis poſtquàm Con-
ſul fuiſſet: ſed notandum putaui libidinem.
Ille enim, cùm eſſet Conſul in Gallia, exora-
tus in conuiuio à ſcorto eſt, vt ſecuri feriret
aliquem eorum, qui in *c* vinculis eſſent dam-
nati rei capitalis; hic Tito fratre ſuo,cenſore,
qui proximus ante me fuerat, elapſus eſt.
Mihi verò, & Flacco neutiquam probari po-
tuit tam flagitioſa, & tam perdita libido, quæ
cum probro priuato coniungeret *d* imperij
dedecus. Sæpè audiui à maioribus natu, qui ſe 43
pueros

a *Animi lumen voluptas extinguit.*

b *Voluptas nullum habet cum virtute commercium.*

c *Vinclis.*

d *Cùm id flagitij cõſul admiſiſſet.*

pueros porrò à ſenibus audiſſe dicebant, mi-
rari ſolitum C. Fabriciũ, quòd cùm apud Pyr-
rhum regem legatus eſſet: audiſſet à Theſſa-
lo Cinea, eſſe quendam Athenis, qui ſe ſa-
pientem profiteretur, eumq́ue dicere, om-
nia, quæ faceremus, ad voluptatem eſſe re-
ferenda: quod ex eo audientes. Man. Curiam
& Ti. Coruncanum, optare ſolitos, vt id
Sãnitibus, ipſiſque Pyrrho perſuaderetur, quò
facilius vinci poſſent, cùm ſe voluptatibus
dedidiſſent. Vixerat Man. Curius cum P. De-
cio, qui quinquennio ante eum Conſulem ſe
pro rep. quarto Conſulatu *a* deuouerat. No-
rat eundem Fabricius, norat Coruncanius: qui
cum ex ſua vita, tum ex eius, quem dico. Pub.
Decij facto iudicabant eſſe profectò aliquid
natura pulchrum, atque præclarum, quod ſua
ſponte peteretur, quódque, ſpreta, & con-
tempta voluptate, optimus quiſque ſequere-
44 tur. Quorſum igitur hæc tam multa de vo-
luptate? quia non modò vituperatio nulla, ſed
etiam ſumma laus ſenectutis eſt, quòd ea vo-
luptates nullas magnoperè deſiderat. Caret
epulis, extructiſque menſis, & frequentibus
poculis. caret *b* etiam vinolentia, & crudita-
te, & inſomniis: ſed, ſi aliquid dandum eſt
voluptati, quoniam eius blanditiis non facilè
obſiſtimus: (diuinitus enim *c* Plato eſcam ma-
lorum appellat voluptatem, quòd ea videli-
cet homines capiãtur, vt hamo piſces) quãquã
immoderatis epulis caret *d* ſenectus, mo-
dicis tamen delectari poteſt. C. Duilium,
M. filium, qui Pœnos primus claſſe deuice-
rat, redeuntem à cœna ſenem ſæpe videbam
puer. Delectabatur cereo funali, & tibicine:
quæ ſibi, nullo exemplo, priuatus ſumpſerat,
tantum

a *Gallico prælio. Liuius.*

b *Caret vinolentia.*

c *Voluptas malorum eſca.*

d *Senectus modicis epulis delectari poteſt.*

tantum licentiæ dabat, gloria. Sed quid ego 45
alios? ad me ipſum reuertor. Primùm habui
ſemper ſodales, ſodalitates autem me Quæ-
ſtore conſtitutæ ſunt, ſacris Idæis Magnæ
matris acceptis. Epulabar igitur cum ſodali-
bus, omninò modicè: ſed erat quidam feruor
ætatis, qua progrediente, omnia fiunt in dies
mitiora; neque enim ipſorum conuiuiorum
delectationem voluptatibus corporis, magis
quàm cœtu amicorum, & ſermonibus metie-
bar. Bene enim maiores accubationem epu-
larem amicorum, quia vitæ coniunctionem
haberet, conuiuium nominarunt, melius,
quàm Græci, qui hoc idem tum compotatio-
nem, tum concænationem vocat: vt, quod in
eo genere minimum eſt, id maximè probare
videantur. Ego verò, propter ſermonis dele- 46
ctationem, *a* tempeſtiuis quoque conuiuiis de-
lector, nec cum æqualibus ſolùm, qui pauci
iam admodum reſtant, ſed cum veſtra etiam
ætate, atque vobiſcum: habeóque ſenectuti
magnam gratiam, quæ mihi ſermonis auidi-
tatem auxit: potionis & cibi ſuſtulit. Quòd ſi
quem etiam iſta delectant, ne omninò bellum
indixiſſe videar voluptati, cuius eſt etiam for-
taſſe quidam naturalis motus: non intelligo,
ne in iſtis quidem voluptatibus ipſis carere
ſenſu ſenectutem. Me verò & *b* magiſteria de-
lectant à maioribus inſtituta: & is ſermo, qui
more maiorum, à ſummo magiſtro adhibetur
in poculo: & pocula ſicut in Sympoſio Xeno-
phontis, minuta, atque rorantia, & refrige-
ratio æſtate, & viciſſim aut ſol, aut ignis hi-
bernus; quæ quidem etiam in *c* Sabinis per-
ſequi ſoleo: conuiuiúmque vicinorum quoti-
die

a *Alibi quoque ſic appellat Cicero ea conuiuia, quibus intereſſe licet. Nec enim omnibus honeſtè licet. epiſt. 1. lib. 9. ad Attic.*

b *Vnde magiſter conuiuij.*

c *Vbi villam habuit, ſimpliciter & rudi forma ædificatam.*

die compleo, quod ad multam noctem, quàm
maximè poſſumus, vario ſermone produci-
47 mus. At non eſt voluptatum tanta quaſi ti-
tillatio in ſenibus, credo: ſed nec deſideratio
quidem: nihil autem moleſtum, quod non de-
ſideres. Bene Sophocles, cùm ex eo quidam
iam affecto ætate quæreret, vteretúrne rebus
Venereis, Dij meliora, inquit: libenter verò
iſtinc ſicut à domino agreſti, ac furioſo, pro-
fugi. Cupidis enim rerum talium odioſum for-
taſſe, & moleſtum eſt carere: ſatiatis verò,
& expletis iucundius eſt carere, quàm frui.
48 Quamquam non caret is, qui non deſiderat:
hoc ergo non deſiderare, dico eſſe iucundius.
Quòd ſi iſtis ipſis voluptatibus bona ætas
fruitur *a* libentius: primùm paruulis fruitur
rebus, vt diximus; deinde iis, quibus ſenectus,
ſi non abunde potitur, non omninò caret: vt
Turpione Ambiuio magis delectatur, qui in
prima cauea ſpectat; delectatur tamen etiam,
qui in vltima ſic adoleſcentia, voluptates
propè intuens, magis fortaſſe lætatur: ſed de-
lectatur etiam ſenectus, procul eas ſpectans,
49 tantùm, quantùm ſat eſt. At illa quanti ſunt,
animum tamquam emeritis ſtipendiis libidi-
nis, ambitionis, contentionis, inimicitiarum,
cupiditatum omnium, ſecum eſſe, ſecúmque,
vt dicitur, viuere? ſi verò habet aliquod tam-
quam pabulum ſtudij, atque doctrinæ, nihil
eſt otioſa ſenectute iucundius. Mori videba-
mus in ſtudio dimetiendi pœnè cæli atque
terræ *b* Gallum familiarem patris tui, Scipio.
Quoties illum lux, noctu aliquid deſcribere
ingreſſum, quoties nox oppreſſit, cùm manè
cæpiſſet? quàm delectabat eum, defectiones
ſolis, & lunæ multò nobis ante prædicere.

a *Sic & Plutarch. in Catone maiore, & Plato Politicor. 1. locutus eſt.*

b *Sulpitium Gallum, de quo libr. 1. & in Lælio, & extremo, & apud Plin.*

Quid

Quid in leuioribus ſtudiis, ſed tamen acutis? 50
quàm gaudebat bello ſuo Punico Næuius?
quàm Truculento *a* Plautus, quàm Pſeudolo?
vidi etiam ſenem Liuium: qui, cùm ſeptem
annis antè, quàm ego natus ſum, fabulam do-
cuiſſet, Cethego, Tuditanóque cõſulibus, vſ-
que ad adoleſcentiam meam proceſſit ætate.
Quid de P. Licinij Craſſi & pontificij, & ciui-
lis iuris ſtudio loquar? aut de huius P. Scipio-
nis, qui his paucis diebus Pontifex maximus
factus eſt? atque eos omnes quos commemo-
raui, his ſtudiis flagrantes ſenes vidimus. M.
verò Cethegum, quem rectè Suadæ medul-
lam dixit Ennius, quanto ſtudio exerceri in
dicendo videbamus etiam ſenem? Quæ ſunt
igitur epularum, aut ludorum, aut ſcortorum
voluptates cum his voluptatibus comparãdę?
Atque hæc quidem ſtudia doctrinæ prudenti-
bus, & bene inſtitutis pariter cum ætate cre-
ſcunt: vt honeſtum illud Solonis ſit, quod
ait verſiculo quodam, vt ante dixi, ſene-
ſcere ſe multa in dies *b* diſcentem: qua vo-
luptate animi nulla certè poteſt eſſe maior.
Venio nunc ad voluptates agricolarum: qui-
bus ego incredibiliter delector: quæ nec vlla 51
impediuntur ſenectute, & mihi ad ſapientis
vitam proximè videntur accedere. Habent
enim rationem cum terra: quæ nunquam re-
cuſat, imperium, nec vnquam ſine vſura red-
dit, quod accepit, ſed aliàs minore, plerúm-
que maiore cum fœnore, quamquam me qui-
dem non fructis modò, ſed etiam ipſius ter-
ræ vis, ac natura delectat, Quæ cùm gremio
mollito, ac ſubacto ſparſum ſemen excepit,
primùm id occatum cohibet, ex quo occatio,
quæ hoc efficit, nominata eſt: deinde tepefa-
ctum

a *Vixit igitur Catonis ætate.*

b *Adducentem.*

c *Impendium, legendum videtur, vt ad Attic. lib. 6. Epiſt. 1.*

Digitized by Google

ctum vapore,& cõplexu ſuo diffundit,& *a* elicit herbeſcentem ex eo viriditatem, quæ nixa fibris ſtirpiũ ſenſim adoleſcit, culmóque erecta geniculato, vaginis iam quaſi pubeſcens includitur:è quibus cùm emerſit,fundit frugẽ ſpicæ ordine ſtructam & contra auium minorum morſus munitur vallo ariſtatũ. Quid ego
52 vitium ſatus,ortus, incrementa cõmemorem? ſatiari delectatione non poſſum: vt meæ ſenectutis requiem, oblectamentúmque noſcatis. Omitto enim vim ipſam omnium, quæ generantur è terra, quæ ex fici tantulo grano, aut ex acino vinaceo, aut ex cæterarũ frugum,ac ſtirpium minutiſſimis ſeminibus tantos truncos,ramóſque procreat: malleoli,plantæ,ſarmenta,viui radices,propagines nónne ea efficiunt,vt quemuis cum admiratione delectent? vitis quidem,quæ natura caduca eſt, niſi fulta eſt,fertur ad terram;eadem,vt ſe erigat,clauiculis ſuis, quaſi manibus,quicquid eſt nacta, cõplectitur:quam ſerpentem multiplici lapſu, & erratico ferro amputans coërcet ars agricolarum,ne ſilueſcat ſarmentis,& in omnes partes nimia fundatur. Itáque ineunte vere, in
53 iis,quæ relicta ſunt,exiſtit tanquam ad articulos ſarmẽtorum ea,quæ gemma dicitur: à qua oriens vua ſe oſtendit: quæ & ſucco terræ, & calore ſolis augeſcẽs primò eſt paracerba guſtatu, deinde maturata dulceſcit; veſtitáque pãpinis, nec modico tempore calet,& nimios ſolis *b* defendit ardores: qua quid poteſt eſſe cùm fructu lætius,tum aſpectu pulchrius?cuius quidem nõ vtilitas me ſolùm,vt ante dixi,ſed & cultura,& natura ipſa delectat,adminiculorum ordines, capitum iugatio, religatio, & *c* propagatio vitium,ſarmentorum ea,quam di-

a Vide quàm eleganter ea quæ ad agriculturã pertinent explicet, cùm latinæ orationis facultatẽ quocumque vellet ingenij præſtantia traduceret.

b *Sic dicebant, defendit littus mare pro arcet.*

c *Propagatio ſarmẽtorum.*

xi, aliorum amputatio, aliorum immiſſo. Quid ego irrigationes, quid agri foſſiones, repaſtinationéſque proferam, quibus fit multò terra fœcundior? Quid de vtilitate loquar ſterco- 54
a Qui nunc erat. randi? dixi in eo libro, *a* quem de rebus ruſticis ſcripſi: de qua doctus Heſiodus ne verbum quidem fecit, cùm de cultura agri ſcriberet: at Homerus, qui multis, vt mihi videtur, ante ſæculis fuit, Laërtem lenientem deſiderium, quod capiebat è filio, colentem agrum, & eum ſtercorantem facit. Nec verò ſegetibus ſolùm, & pratis, & vineis, & arbuſtis res ruſticæ lætæ
b *Rei ruſticæ partes, ſegetes, prata, vineæ, arbuſta, horti, apum examina.* ſunt, ſed hortis etiam *b* atque pomariis, tum pecudum paſtu, apum examinibus, florum omnium varietate. Nec conſitiones modò delectãt, ſed etiam inſitiones, quibus nihil inuenit agricultura ſolertius. Poſsũ perſequi multa 55
oblectamenta rerum ruſticarum; ſed ea, ipſa, quæ dixi fuiſſe ſentio longiora: ignoſcetis autem. Nam & ſtudio rerum ruſticarum prouectus ſum: & ſenectus eſt natura loquacior: ne ab omnibus eam vitiis videar vindicare. Ergo in hac vita Man. Curius, cùm de Samnitibus, de Sabinis, de Pyrrho triumphaſſet, conſumpſit extremum tempus ætatis. Cuius ego villam contemplans, (abeſt enim non longè à mea) admirari ſatis non poſſum vel hominis continentiam, vel temporum diſciplinam. Curio ad focum ſedenti magnum auri pondus Samnites cùm attuliſsẽt, repudiati ab eo ſunt. Non enim, aurum habere, præclarum ſibi videri dixit, ſed iis, qui haberent aurum, imperare. Poterátne tantus animus non efficere iucundam ſenectutem? Sed venio ad agricolas; ne à me ipſo recedam. In agris erant tunc Se- 56
natores, id eſt ſenes; ſi quidem aranti L. Quinctio

ctuo Cincinnato nũtiatũ eſt, eum Dictatorem eſſe dictum, cuius dictatoris iuſſu, magiſter Equitũ C. Seruilius Ahala Sp. Melium regnum appetentem, *a* occupatũ interemit. A villa in Senatum accerſebantur & Curius, & cæteri ſenes, ex quo, qui eos accerſebant, viatores nominati ſunt. Num igitur eorum ſenectus miſerabilis fuit, qui ſe agricultione oblectabant? mea quidem ſententia haud ſcio, an vlla poſſit eſſe beatior vita; neque ſolum officio, quòd hominum generi vniuerſo cultura agrorum eſt ſalutaris; ſed & delectatione quam dixi; & ſaturitate, copiáque rerum omnium, quæ ad victum hominum, ad cultum etiam deorum pertinent. Et quoniã hæc quidam deſiderant, in gratiam iam cum voluptate redeamus. Semper enim boni, aſſiduique domini referta cella vinaria, olearia, & pœnaria eſt: villáque tota locuples abundat porco, hœdo, agno, gallina, lacte, caſeo, melle, iam *b* hortum ipſi agricolæ ſuccidiam alteram appellant. Conditiora facit hæc ſuperuacaneis operis aucupiũ,

57 atque venatio. Quid de pratorum viriditate, aut aratorũ ordinibus, aut vinearum oliuetorúmve ſpecie dicam: breui prçcidam, agro, bene culto nihil poteſt eſſe nec vſu vberius, nec ſpecie ornatius: ad quem fruẽdum non modò non retardat, verùm etiam inuitat, atque allectat ſenectus. Vbi enim poteſt illa ætas aut calefcere vel apricatione melius, vel igni; aut viciſſim vmbris aquíſvę refrigerari ſalubrius?

58 Sibi habeant igitur arma, ſibi equos, ſibi haſtas, ſibi clauã, & pilam, ſibi natationes, atque curſus, nobis *c* ſenibus ex luſionibus multis talos relinquant, & teſſeras, id ipſum, vtrum lubebit: quoniam ſine his beata eſſe ſenectus

a Oppreſſum. ante quã peſtiretur, eleganſ, nec tamen ſatis notum loquendi genus.

c Senibus talorum. & teſſerarum luſus conceditur.

a Xenophontis libri perutiles.

poteſt. Multas ad res perutiles, *a* Xenophontis 59 libri ſunt: quos legite, quæſo, ſtudioſè, vt facitis. Quàm copioſè ab eo agricultura laudatur in eo libro, qui eſt de tuenda re familiari, qui Oeconomicus inſcribitur? atque, vt intelligatis nihil ei tàm regale videri, quàm ſtudium agri colendi, Socrates in eo libro loquitur cum Critobulo, Cyrum minorem, Perſarum regem, præſtanti ingenio, atque imperij gloria, cùm Lyſander Lacedæmonius, vir ſummæ *b* virtutis, veniſſet ad eū Sardis, eique dona à ſociis attuliſſet, & cæteris in rebus comen erga Lyſandrum, atque humanum fuiſſe & ei quendam conſeptum agrum, diligenter conſitum, oſtendiſſe: cùm autem admiraretur Lyſander & proceritates arborum, & directos in quincuncem ordines, & humum ſubactam atque puram, & ſuauitatem odorum, qui afflarentur è floribus, tum eum dixiſſe, mirari ſe non modò diligentiam, ſed etiam ſolertiam eius, à quo eſſent illa dimenſa atque deſcripta: & ei Cyrum reſpondiſſe: atqui ego ſum iſta omnia dimenſus; mei ſunt ordines, mea deſcriptio: multæ etiam iſtarum arborum mea manu ſunt ſatæ: tum Lyſandrum, intuentem purpuram eius, & nitorem corporis, ornatúmque Perſicum multo auro, multíſque gemmis, dixiſſe: rectè verò te Cyre beatum ferunt, quoniam virtuti tuæ fortuna cōiūcta eſt. Hac igi- 60 tur fortuna frui licet ſenibus: nec ætas impedit, quò minus & cæterarum rerum, & in primis agri colēdi ſtudia teneamus, vſque ad vltimū tempus ſenectutis. M. quidem Valerium *c* Coruinum ad centeſimum annum accepimus vitam perduxiſſe, cùm eſſet acta iam ætate in agris, eóſque coleret: cuius inter primum & ſextum

b In re militari: tamen à Cononenauali pugna poſtremo victus eſt. Iuſtinus lib. 6.

c Coruū, quem Liuius Alexandro Magno comparat in re bellica.

ſextum Conſulatum octo & quadraginta anni interfuerunt. Ita, quantum ſpatium ætatis maiores ad ſenectútis initium eſſe voluerunt, tantus illi curſus honorum fuit; atque huius extrema ætas hoc beatior, quàm media, quòd authoritatis habeat plus, laboris minus: apex
61 autem ſenectutis, authoritas. Quanta fuit in L. Cæcilio Metello, quanta in Atili Calatino, in quem illud elogium vnicum VNO ORE PLVRIMAE CONSENTIVNT GENTES, POPVLI PRIMARIVM FVISSE VIRVM. Notum eſt carmen inciſum ſepulchro, iure igitur grauis, cuius de laudibus omnium eſſet fama conſentiens. Quem virum nuper P. Craſſum, Pontificem maximũ, quem poſteà M. Lepidum, eodem ſacerdotio præditum, vidimus? quid de Paulo, aut Africano loquar? aut iam antè de *a* Maximo? quorum non in ſententia ſolùm, ſed etiã in nutu reſidebat authoritas. Habet ſenectus, honorata præſertim, tantam authoritatem, vt ea pluris ſit, quàm omnes adoleſcentiæ voluptates: ſed in omni oratione mementote eam me laudare ſenectutem, quæ fundamentis adole-
62 ſcentiæ cõſtituta ſit. Ex quo efficitur id, quod ego magno quondam cum aſſenſu omnium dixi, miſeram eſſe ſenectutem, quæ ſe ratione defenderet. Non cani, non rugæ repente authoritatem afferre poſſunt: ſed honeſtè acta ſuperior ætas fructus capit authoritatis extremos. Hæc enim ipſa ſunt honorabilia, quæ videntur leuia, atque communia, ſalutari, appeti, decedi, aſſurgi, deduci, reduci, conſuli: quæ & apud nos, & in aliis ciuitatibus, vt quæq; optimè morata, ita diligentiſſimè obſeruantur. Ly-
63 ſandrum Lacedæmonium, cuius modò men-

Apex ſenectutis authoritas.

a Fabio, cum quo ſe militaſſe iam dixit.

Miſera ſenectus quæ ſe oratione defendit.

nionem feci, dicere aiunt ſolitum, Lacedæmone eſſe honeſtiſſimum domicilium ſenectutis. Nuſquam enim tantum tribuitur ætati; nuſquam eſt ſenectus honoratior. Quin etiã memoriæ proditum eſt: cùm Athenis, ludis, quidam in theatrum grandis natu veniſſet, magno conceſſu locum ei nuſquam datum à ſuis ciuibus: cùm autem ad *a* Lacedęmonios acceſſiſſet, qui, Legati cùm eſſent, certo in loco cõſederant, conſurrexiſſe omnes, & ſenem ſeſſum recepiſſe; quibus cùm à cuncto conceſſu plauſus eſſet multiplex datus, dixiſſe ex iis quendam: Athenienſes ſcire; quæ recta eſſent, ſed facere nolle: Multa in noſtro Collegio præclara, ſed hoc, de quo agimus, in primis, quod, vt quiſque ætate antecedit, ita ſententię principatum tenet: neque ſolùm honore antecedentibus, ſed iis etiam, qui cum imperio ſunt, maiores natu augures anteponuntur. Quæ ſunt igitur voluptates corporis cum authoritatis præmiis comparandæ? quibus qui ſplendidè vſi ſunt, ij mihi videntur fabulam ætatis peregiſſe, nec, tanquam inexercitati hiſtriones, in extremo actu corruiſſe. At ſunt moroſi, & anxij, & iracundi, & difficiles ſenes: ſi quærimus, etiam auari: ſed hæc *b* morum vitia ſunt, non ſenectutis. Ac moroſitas tamen, & ea vitia, quę dixi, habent aliquid excuſationis, non illius quidem iuſtè, ſed quæ probari poſſe videatur. Contemni ſe putant, deſpici, illudi: prætereà in fragili corpore odioſa omnis offenſio eſt. Quæ tamen omnia dulciora fiunt & moribus bonis, & artibus: idque cùm in vita, tum in ſcena intelligi poteſt ex iis fratribus, qui in Adelphis ſunt. Quanta in altero *c* duritas, in altero comitas? ſic ſe res habet; vt enim

64 (beside "dam: Athenienſes ſcire…")

65 (beside "ſi, & anxij…")

a *Qui ſenectuti honorem habebant. Gellius lib. 11. c. 15.*

b *Morum vitia ſunt, quæ ſenectuti tribuũtur.*

c *Diritas.*

nim non omne vinum, ſic *a* non omnis natura vetuſtate coaceſcit: *b* ſeueritatem in ſenectute
66 probo. Sed eam, ſicut alia, modicam: acerbitatem nullo modo: auaritia verò ſenilis quid ſibi velit, non intelligo. Poteſt enim quidquã eſſe abſurdius, quàm, quò minus viæ reſtat, eò plus viatici quærere? Quarta reſtat cauſa, quæ maximè angere, atque ſolicitam habere noſtram ætatẽ videtur, appropinquatio mortis, quæ certè à ſenectute non poteſt longè abeſſe ô miſerum ſenem qui mortem cõtemnendam eſſe in tam longa ætate non viderit: quæ aut planè negligenda eſt, ſi omninò extinguit animum: aut etiam optanda, ſi aliquò eum deducit, vbi ſit futurus æternus: Atqui
67 tertium certè nihil inueniri poteſt. Quid igitur timeam, ſi aut non miſer poſt mortem, aut beatus etiam futurus ſum? quanquam quis eſt tam ſtultus, quamuis ſit adoleſcens, cui ſit exploratum, ſe ad veſperum eſſe victurum? Quin etiã ætas illa multò plures quàm noſtra, mortis caſus habet: facilius in morbos incidunt adoleſcentes: grauius ęgrotant: triſtius curãtur:
68 Itaque perpauci veniũt ad ſenectutẽ. Quod ni ita accideret, melius, & prudentius viueretur. Mens enim, & ratio, & cõſilium in ſenibus eſt: qui ſi nulli fuiſſẽt, nullæ omninò ciuitates eſſent Sed redeo ad mortẽ impendẽtẽ. Quod illud eſt crimẽ ſenectutis, cùm illud videatur cũ adoleſcentia eſſe cõmune? Sẽſi ego tũ in optimo filio meo, tum in expectatis ad ampliſſimã dignitatem *c* fratribus tuis, Scipio, *d* omni ætati mortem eſſe communẽ. At ſperat adoleſcẽs diu ſe eſſe victurum: quod ſperare idem ſenex non poteſt. Inſipienter ſperat. Quid enim ſtultius, quàm incerta pro certis habere, falſa pro

a *Non omnis natura vetuſtate coaceſsit.*

b *Seuera, non acerba, debet ſenectus eſſe.*

Quàm volubile ſit ætatis ſluxa curriculum.

c *Pauli filiis qui adhuc pueri ſunt extincti. Liuius & alij.*

d *Scipio mortem.*

tionem feci, dicere aiunt ſolitum, Lacedæmone eſſe honeſtiſſimum domicilium ſenectutis. Nuſquam enim tantum tribuitur ætati; nuſquam eſt ſenectus honoratior. Quin etiã memoriæ proditum eſt: cùm Athenis, ludis, quidam in theatrum grandis natu veniſſet, magno conceſſu locum ei nuſquam datum à ſuis ciuibus: cùm autem ad *a* Lacedæmonios acceſſiſſet, qui, Legati cùm eſſent, certo in loco cõſederant, conſurrexiſſe omnes, & ſenem ſeſſum recepiſſe; quibus cùm à cuncto conceſſu plauſus eſſet multiplex datus, dixiſſe ex iis quendam: Athenienſes ſcire, quæ recta eſſent, ſed facere nolle: Multa in noſtro Collegio præclara, ſed hoc, de quo agimus, in primis, quod, vt quiſque ætate antecedit, ita ſententię principatum tenet: neque ſolùm honore antecedentibus, ſed iis etiam, qui cum imperio ſunt, maiores natu augures anteponuntur. Quæ ſunt igitur voluptates corporis cum authoritatis præmiis comparandæ? quibus qui ſplendidè vſi ſunt, ij mihi videntur fabulam ætatis peregiſſe, nec, tanquam inexercitati hiſtriones, in extremo actu corruiſſe. At ſunt moroſi, & anxij, & iracundi, & difficiles ſenes: ſi quærimus, etiam auari: ſed hæc *b* morum vitia ſunt, non ſenectutis. Ac moroſitas tamen, & ea vitia, quę dixi, habent aliquid excuſationis, non illius quidem iuſtè, ſed quæ probari poſſe videatur. Contemni ſe putant, deſpici, illudi: præterea in fragili corpore odioſa omnis offenſio eſt. Quæ tamen omnia dulciora fiunt & moribus bonis, & artibus: idque cùm in vita, tum in ſcena intelligi poteſt ex iis fratribus, qui in Adelphis ſunt. Quanta in altero *c* duritas, in altero comitas? ſic ſe res habet; vt enim

64

65

a Qui ſenectuti honorem habebant. Gellius lib. 11. c. 15.

b Morum vitia ſunt, quæ ſenectuti tribuuntur.

c Diritas.

nim non omne vinum, ſic *a* non omnis natura vetuſtate coaceſcit: *b* ſeueritatem in ſenectute probo. Sed eam, ſicut alia, modicam: acerbitatem nullo modo: auaritia verò ſenilis quid ſibi velit, non intelligo. Poteſt enim quidquã eſſe abſurdius, quàm, quò minus viæ reſtat, eò plus viatici quærere? Quarta reſtat cauſa, quæ maximè angere, atque ſolicitam habere noſtram ætatẽ videtur, appropinquatio mortis, quæ certè à ſenectute non poteſt longè abeſſe ô miſerum ſenem qui mortem cõtemnendam eſſe in tam longa ætate non viderit: quæ aut planè negligenda eſt, ſi omninò extinguit animum: aut etiam optanda, ſi aliquò eum deducit, vbi ſit futurus æternus: Atqui

a Non omnis natura vetuſtate coaceſſit.

b Seuera, non acerba, debet ſenectus eſſe.

66

67 tertium certè nihil inueniri poteſt. Quid igitur timeam, ſi aut non miſer poſt mortem, aut beatus etiam futurus ſum? quanquam quis eſt tam ſtultus, quamuis ſit adoleſcens, cui ſit exploratum, ſe ad veſperum eſſe victurum? Quin etiã ætas illa multò plures quàm noſtra, mortis caſus habet: facilius in morbos incidunt adoleſcentes: grauius ęgrotant: triſtius curãtur:

Quàm volubile ſit ætatis fluxa curriculum.

68 Itaque perpauci veniũt ad ſenectutẽ. Quod ni ita accideret, melius, & prudentius viueretur. Mens enim, & ratio, & cõſilium in ſenibus eſt: qui ſi nulli fuiſſẽt, nullæ omninò ciuitates eſſent Sed redeo ad mortẽ impendẽtẽ. Quod illud eſt crimẽ ſenectutis, cùm illud videatur cũ adoleſcentia eſſe cõmune? Sẽſi ego tũ in optimo filio meo, tum in expectatis ad ampliſſimã dignitatem *c* fratribus tuis, Scipio, *d* omni ætati mortem eſſe communẽ. At ſperat adoleſcẽs diu ſe eſſe victurum: quod ſperare idem ſenex non poteſt. Inſipienter ſperat. Quid enim ſtultius, quàm incerta pro certis habere, falſa pro

c Pauli filiis qui adhuc pueri ſunt extincti. Liuius & alij.

d Scipio mortem.

veris? Ac ſenex ne quod ſperet quidem habet.
At eſt eo meliore conditione, quàm adole-
ſcens; cùm id quod ſperat ille, hic iam conſe-
cutus eſt, ille vult diu viuere: hic diu vixit,
quãquam, ô dij boni, quid eſt in hominis vita
diu? da enim ſupremum tempus: expectemus
Tarteſſiorum regis ætatem. Fuit enim, vt ſcri- 69
ptum video, Argantonius quidem Gadibus,
qui octoginta regnauit annos, *a* centum & vi-
ginti vixit. Sed mihi ne *b* diuturnum quidem
quidquam videtur, in quo eſt aliquid extre-
mum. Cùm enim id aduenit, tunc illud quod
præteriit, effluxit: tantum manet, quod virtu-
te, & recte factis ſis conſecutus: horæ quidem
cedunt, & dies, & menſes, & anni, nec præteri-
tum *c* tempus vnquam reuertitur: nec, qui ſe-
quatur, ſciri poteſt. Quod cuique temporis ad
viuendum datur, eo debet eſſe contentus. Ne- 70
que enim hiſtrioni, vt placeat: peragenda fa-
bula eſt, modò, in quocunque fuerit actu, pro-
betur: neque ſapienti vſque ad Plaudite, *c* ve-
niendum. Breue enim tempus ætatis ſatis eſt
longum ad bene, honeſtéque viuendum: ſin
proceſſeris longiùs, non magis dolendum eſt,
quàm agricolæ dolent, præterita verni tem-
poris ſuauitate, æſtatem, autumnúmq; veniſſe:
ver enim, tanquam adoleſcentia, ſignificat, o-
ſtendítque fructus futuros: reliqua tempora
demetendis fructibus, & *d* percipiendis accõ-
modata ſunt: fructus autem ſenectutis eſt, vt
ſæpe dixi, ante partorum bonorum memoria,
& copia. Omnia verò, quæ ſecundùm naturam 71
fiunt, ſunt habenda in bonis. Quid eſt autem
tam ſecundùm natnram, quàm ſenibus emori?
quod idem contingit adoleſcentibus, aduer-
ſante & repugnante natura. Itaque adoleſcen-
tes ſic

a Centum viginti.

b *Sic & Plinius nihil diuturnū, in quo eſt aliquid extremum.*

c *Tempus reuertitur.*

d *Veniendū.*

Percipiūdū.

tes ſic mihi mori videntur, vt cùm aquæ multitudine flammæ vis opprimitur; ſenes autem ſicut cùm ſua ſponte, nulla adhibita vi, conſumptus ignis extinguitur, & quaſi poma ex arboribus, ſi cruda ſunt, vi auelluntur: ſi matura, & cocta, decidunt: ſic vitam adoleſcentibus vis aufert, ſenibus maturitas. *Iuuenum mors præceps & ſubita.* *Senum natura.*

72 Quæ mihi quidem tam iucunda eſt, vt, quo propius ad mortem accedam, quaſi *a* terram videre videar, aliquandóque in portum ex longa nauigatione eſſe venturus. Senectutis autem nullus certus eſt terminus: rectéque in ea viuitur, quoad munus officij exequi, & tueri poſſis, & tamen mortem contemnere. Ex quo fit, vt animoſior etiam ſenectus ſit, quàm adoleſcentia, & fortior. Hoc illud eſt, quod Piſiſtrato tyranno à Solone reſponſum eſt, cùm illi quęrenti qua tandem ſpe fretus, ſibi tam audacter obſiſteret; reſpondiſſe dicitur, ſenectute. Sed viuendi finis eſt optimus, cùm, integra mente, certíſque ſenſibus, opus ipſa ſuum eadem, quæ coagmentauit, natura diſſoluit. Vt nauem, vt ædificium idem deſtruit facillimè, qui conſtruxit: ſic hominem eadem optimè, quæ conglutinauit, natura diſſoluit. Nam omnis cōglutinatio recens, ægrè; inueterata, facilè diuellitur. Ita fit, vt illud breue vitæ reliquum nec auidè *b* appetendum ſenibus, nec ſine cauſa *c* deſerendum ſit. *a Mors quaſi terra nauigātibus.* *b Appetendū.* *c Deſerendū.*

73 Vetat Pythagoras, iniuſſu Imperatoris, id eſt Dei, de præſidio, & ſtatione vitæ decedere. Solonis quidem ſapientis elogium eſt, quo ſe negat velle ſuam mortem dolore amicorum & lamentis vacare. Vult credo ſe eſſe carum ſuis. Sed haud ſcio, an melius Ennius: *Mirabile elogium.*

Nemo me lacrymis decoret: neque funera fletu

Faxit: cur? Volito viuu, a per ora virum. 74
Non cenſet lugendam eſſe mortem, quam im-
mortalitas conſequatur. Iam, ſenſus *b* morien-
di ſi quis poteſt eſſe, is ad exiguum tempus
durat, præſertim ſeni; poſt mortem quidem
ſenſus aut optandus, aut nullus eſt. Sed hoc
meditatum ab adoleſcentia debet eſſe, *c* mor-
tem vt negligamus, ſine qua meditatione trã-
quillo eſſe animo nemo poteſt. Moriendum
enim certè eſt, & id incertum, an eo ipſo die.
Mortem igitur, omnibus horis impendentem
timens, quis poterit animo conſiſtere? de qua 75
non ita longa diſputatione opus eſſe videtur,
cùm *d* recorder non L. Brutum, qui in libe-
randa patria eſt *e* interfectus; non duos De-
cios, qui ad voluntariam mortem curſum e-
quorum incitauerunt; non M. Artilium, qui
ad ſupplicium eſt profectus, vt fidem hoſti
datam conſeruaret: non duos Scipiones, qui
iter Pœnis vel corporibus ſuis obſtruere vo-
luerunt: non auum tuum L. Paulum, qui mor-
te ſua luit collegæ in Cannenſi ignominia te-
meritatem; non M. Marcellum, cuius interitũ
ne crudeliſſimus quidẽ *f* hoſtis honore ſepul-
turæ carere paſſus eſt; ſed *g* Legiones noſtras,
quod ſcripſi in Originibus, in eum ſæpe locum
profectas alacri animo, & erecto, vnde ſe nun-
quam redituras arbitrarentur. Quod igitur a-
doleſcentes, & ij quidem non ſolùm indocti,
ſed etiam *h* ruſtici contemnunt, id docti ſenes
extimeſceat? omninò, vt mihi quidem videtur,
rerum omnium *i* ſatietas, vitæ facit ſatietatẽ.
Sunt pueritiæ certa ſtudia: num igitur ea de- 76
ſiderant adoleſcentes? ſunt & ineuntis adole-
ſcentiæ: num ea iam conſtans requirit ætas,
quæ media dicitur? ſunt etiam eius ætatis: ne

ea

a *Pro viuus.*
Solonis. & Ennij ſententia diuerſa.
b *Moriundi.*
c *Mors negligenda.*
d *Recordor.*
e *Ab Arunte Tarquinij regis filio: & ab ipſo itam Arunte occiſus eſt.*
f *Annibal.*
g *Idem Tuſculana, 1.*
h *Ex agris enim in militiã proficiſcebatur.*
i *Societas.*

ea quidem à ſenectute quæruntur. Sunt extrema quædam ſtudia ſenectutis. Ergo: vt ſuperiorum ætatum ſtudia *a* occidunt, ſic occidũt etiam ſenectutis, quod cùm euenit, ſatietas
77 vitæ tempus maturum mortis affert. Equidem non video, cur, quid ipſe ſentiam de morte, non audeam dicere. Quod eo melius mihi cernere videor, quòd ab ea *b* propius abſũ. Ego veſtros patres, P. Scipio, túque C. Læli, viros clariſſimos, mihi amiciſſimos, viuere arbitror, & eam quidem vitam, quæ eſt ſola vita *c* numeranda. Nam, dum ſumus in his incluſi compagibus corporis, munere quodam neceſſitatis, & graui operè perfungimur. Eſt enim cęleſtis animus ex altiſſimo domicilio depreſſus, & quaſi demerſus in terram, locum diuinæ naturæ, æternitatíque contrarium: ſed credo deos immortales ſparſiſſe animos in corpora humana, vt eſſent, qui terras tuerentur, quique cæleſtium ordinem contemplantes, imitarentur eum, vitæ modo, atque conſtantia. Nec me ſolum ratio, ac diſputatio impulit, vt ita crederem; ſed nobilitas etiã ſummorum Philoſophorum, & authoritas. Audie-
78 bam Pythagoram, Pythagoreóſque *d* incolas pænè noſtros, qui eſſent Italici Philoſophi quondam nominati, nunquam dubitaſſe, quin ex vniuerſa mente diuina delibatos animos haberemus. Demonſtrabantur mihi præterea, quæ Socrates ſupremo vitæ die de immortalitate animorum diſſeruiſſet, is qui eſſet ſapientiſſimus oraculo Apollinis iudicatus. Quid multa? ſic mihi perſuaſi, ſic ſentio: *e* cùm tanta celeritas ſit animorum, tanta memoria præteritorum, futurorúmque prudẽtia: tot artes, tot ſciẽtiæ, tot inuenta, non poſſe eã

a *Occidunt ſtudia omniũ ætatum.*

b *Pro minus diſto: ſic locutus eſt epiſt. 1. ad Atticum.*

c *Nominãda.*

Hic non videtur Ethnicus Cicero.

d *Tenuerant enim Italiæ partem, quæ magna Græcia vocabatur.*

e *Argumenta quatuor ad probandã animorum immortalitatem, ex Platone ſumpta.*

natu

naturam, quæ res eas contineat, eſſe mortalem: cùmq; animus ſemper agitetur, nec principium motus habeat, quia ipſe ſe moueat, nec finem quidem habiturum eſſe motus, *a* 79
quia nunquam ſe ipſe ſit relicturus: & cùm ſimplex animi ſit natura, neque habeat in ſe quidquam admiſtum, diſpar ſui, atque diſſimile, non poſſe eum diuidi: quòd ſi non poſſit, non poſſe interire: magnóque eſſe argumento, homines ſcire pleraque ante quàm nati ſint, quòd iam pueri, cùm artes difficiles diſcant, ita celeriter res innumerabiles arripiãt, vt eas non tum primùm accipere videantur, ſed reminiſci, & recordari. Hæc Platonis ferè.

a Contrà Ariſtoteles in fine lib. 7. Ethicorum.

Apud *c* Xenophontem autem moriens Cyrus maior hæc dicit: Nolite arbitrari, ô mihi cariſſimi filij, me, cùm à vobis diſceſſero nuſquam, aut nullum fore. Nec enim, dum eram vobiſcum, animum meum videbatis; ſed eum eſſe in hoc corpore, ex iis rebus, quas gerebam, intelligebatis, eundem igitur eſſe creditote, etiam ſi nullum videbitis. Nec verò clarorum 80
virorum poſt mortem honores permanerent, ſi nihil eorum ipſorum animi efficerent, quò diutius memoriam ſui teneremus. Mihi quidẽ nunquam perſuaderi potuit, animos, dum in corporibus eſſent mortalibus, viuere: cùm exiiſſent ex iis, emori: nec verò tum animũ eſſe inſipientem, cùm ex inſipienti corpore euaſiſſet: ſed cùm omni admiſtione corporis liberatus, purus, & integer eſſe cœpiſſet, tum eſſe ſapientem. Atque etiam cùm hominis natura morte diſſoluitur, cæterarum rerum perſpicuum eſt, quò quæque diſcedat; abeunt enim illuc omnia, vnde orta ſunt: animus autẽ ſolus nec cùm adeſt, nec cùm diſcedit, apparet.

c Argumenta ſex Xenophontis pro animorum æternitate.

81 ret. Iam verò, videtis nihil morti tam eſſe ſimile, quàm *a* ſomnum: atqui dormientium animi maximè declarāt diuinitatem ſuā: multa enim, cū remiſſi & liberi ſunt, futura proſpiciunt Ex quo intelligitur, quales futuri ſint, cùm ſe planè corporis *b* vinculis relaxarint. Quare, ſi hæc ita ſunt, ſic me colitote, inquit, vt Deum: ſin interiturus vnà eſt animus cum corpore, vos tamen deos verentes, qui *c* hanc omnem pulchritudinem tuentur & regunt, memoriam noſtri piè, inuiolatéque ſeruabitis. Cyrus quidem hæc moriens, nos ſi placet, noſtra videamus.

a *Ouidius: Stulte, quid eſt ſomnus, gelidæ niſi mortis imago?*

b *Quoniam vinclis.*

c *Mundum vniuerſum.*

82 Nemo vnquam mihi Scipio, perſuadebit, aut patrem tuum Paulum, aut duos auos, Paulum, & Africanum, aut Africani *d* patrem, aut patruum, aut multos præſtantes viros, quos enumerare non eſt neceſſe, tāta eſſe conatos, quæ ad poſteritatis memoriā pertinerent: niſi animo cernerent; poſteritatem ad ſe pertinere. An cenſes (vt de meipſo aliquid more ſenum glorier) me tantos labores, diuturnos nocturnóſque *e* domi, militiæ ſuſcepturū fuiſſe, ſi iiſdem finibus gloriā meam, quibus vitam, eſſem terminaturus? nonne melius multò fuiſſet otioſam ætatem, & quietam, ſine vllo labore, aut contentione, traducere? ſed neſcio quomodo animus erigens ſe, poſteritatem ſemper ita proſpiciebat, quaſi, cùm exceſſiſſet è vita, tum denique victurus eſſet, quod quidem ni ita ſe haberet vt animi immortales eſſent: haud optimi cuiuſque animus maximè ad immortalitatis gloriam niteretur.

d *Vterque periit in Hiſpania.*

e *Libr. 1. off. in extremo dixit vel belli, vel domi.*

83 Quid, quòd ſapientiſſimus quiſque æquiſſimo animo moritur, ſtultiſſimus iniquiſſimo? nonne vobis videtur animus, is, qui plus cernat, & longius, *f* videre ſe ad meliora pro-

f *Non æquè vident omnes animi.*

ficiſci;

ficiſci; ille autem, cuius obtuſior ſit acies, non videre? equidem efferor ſtudio patres veſtros, quos colui, & dilexi videndi. Neque verò eos ſolùm conuenire aueo, quos ipſe cognoui, ſed illos etiam, de quibus audiui, & legi, & ipſe conſcripſi. Quò quidem me proficiſcentem, haud ſanè quis facilè retraxerit, nec tanquam a Peliam recoxerit. Quòd ſi quis Deus mihi largiatur, vt ex hac ætate repuereſcam, & in cunis vagiam, valde recuſem, nec verò velim, quaſi decurſo ſpatio, ad carceres à calce reuocari. Quid enim habet vita commodi? quid nõ 84
potius laboris? ſed habeat ſanè: habet certè tamen aut ſatietatem, aut modum: non libet enim mihi deplorare vitam, quod multi, & ij docti ſæpe fecerunt, nec me vixiſſe pœnitet; quoniam ita vixi, vt non fruſtra me natum exiſtimem, & ex vita iſta diſcedo, tanquam ex hoſpitio, non tãquam ex domo: commorandi enim natura b diuerſorium nobis dedit, non habitandi locum. O præclarum diem, cùm ad 85
illud diuinorum animorum cõcilium, cœtúmque proficiſcar, cúmque ex hac turba, & colluuione diſcedam. Proficiſcar enim non ad eos ſolùm viros, de quibus ante dixi, c verùm etiam ad Catonem meum, quo nemo vir melior natus eſt, nemo pietate præſtantior: cuius à me corpus d crematum eſt; quod contra decuit ab illo meum: animus verò, non me deſerens, ſed reſpectans, in ea profectò loca diſceſſit, quò mihi ipſi cernebat eſſe veniendum. Quem ego meum caſum fortiter ferre viſus ſum; non quòd æquo animo ferrem. Sed me ipſe conſolabar, exiſtimans non longinquum inter nos digreſſum, & diſceſſum fore. His mihi rebus, Scipio (id enim te cum Lælio admi- 86
rari

a *Iaſonis patrem quem à Medea, in Iaſonis gratiam, medicatis aquis recoctũ, & iuuentuti reſtitutum Poëtæ fingunt.*

b *Diuerſoriũ, non habitãdi.*

c *Verùm ad. Plutarc. in Cato. maiore filium eius virum optimum ab eo ſæpe in libris nominari, prodidit: periiſſe autem cùm bellum gereret Reip. cauſa.*

d *Crematum.*

rari ſolere dixiſti) leuis eſt ſenectus, nec ſolùm non moleſta, ſed etiam iucunda; quòd ſi in hoc erro, quòd animos hominum immortales eſſe credam: libenter erro; nec mihi hunc errorem, quo delector, dum viuo, extorqueri volo: ſim mortuus, vt quidam minuti Philoſophi cenſent, nihil ſentiam: non vereor, ne hunc errorem *a* meum Philoſophi mortui irrideant. Quòd ſi non ſumus immortales futuri: tamen, *b* extingui homini ſuo tempore, optabile eſt. Nam habet natura, vt aliarum omnium rerum, ſic viuendi modum: ſenectus autem peractio ætatis eſt, tanquam fabulæ, cuius defatigationem fugere debemus, præſertim adiuncta ſatietate. Hæc habui, de ſenectute quæ dicerem: ad quam vtinam perueniatis; vt ea, quæ ex me audiſtis, re experti probare poſſitis.

a *Meū mortui.*

b *extingui ſuo.*

M.T.CIC.

M. T. CIC.

LÆLIVS, VEL DE AMICITIA,

AD

T. Pomponium Atticum.

Dialogi perſonæ.

FANNIVS, SCAEVOLA, LAELIVS.

QV. Mucius augur multa narrare de C. Lælio, ſocero ſuo, memoriter, & iucundè ſolebat, nec dubitare illum in omni ſermone 1

a Sic ipſe, & Cato Cenſorius appellati ſunt vide lib.3.offi. & in proœmio de Senectute, & hic infra, etiam.

appellare *a* ſapientem. Ego autem à patre ita eram deductus ad Scæuolam, ſumpta virili toga, vt, quoad poſſem, & mihi liceret, à ſenis latere numquam diſcederem. Itaque multa ab eo prudenter diſputata, multa breuiter, & commodè dicta, memoriæ mandabam; fieríque ſtudebam eius prudentia doctior. Quo mortuo, me ad Pontificem Scæuolam contuli: quem vnum noſtræ ciuitatis & ingenio, & iuſtitia præſtantiſſimum audeo dicere. Sed de hoc aliàs. Nunc redeo ad augurē.

b Multa, tũ.

Cùm ſæpe *b* multa narraret, tum memini domi in hemicyclo ſedentem, vt ſolebat, cùm & ego eſſem vnà, & pauci admodum familiares, in eum ſermonem illum incidere, qui tum ferè erat

rè erat multis in ore, meminiſti enim profe-
ctò, vt opinor, Attice, & eò magis, quòd P. *a*
Sulpicio vtebare multùm, cũ is Tribunus ple-
bis capitali odio à Q. Pompeio, qui tum erat
Conſul, diſſideret, quicum coniunctiſſimè, &
amantiſſimè vixerat, quanta hominum eſſet
3 vel admiratio vel querela. Itaque tum Scæuo-
la, cùm in eam ipſam mentionem incidiſſet,
expoſuit nobis ſermonem Lælij de amicitia,
habitum ab illo ſecum, & cũ altero generò C.
Fannio, M. filio, paucis diebus poſt mortem
Africani. Cuius diſputationis ſententias me-
moriæ mãdaui: quas in hoc libro expoſui meo
arbitratu. *b* Quaſi enim ipſos *c* introduxi lo-
quentes; ne, inquam, & inquit, ſæpius interpo-
neretur, atque ideò feci, vt tanquam à præſen-
tibus coràm haberi ſermo videretur. Cũ enim
ſæpe mecum ageres, Attice, vt de amicitia
ſcriberem aliquid, digna mihi res tum omniũ
cognitione, tum noſtra familiaritate viſa eſt.
4 Itaque feci non inuitus, vt *d* prodeſſem multis
tuo rogatu: ſed, vt in Catone maiore, qui eſt
ſcriptus ad te de ſenectute, Catonem induxi
ſenem diſputantẽ: quia nulla videbatur aptior
perſona, quæ de illa ætate loqueretur, quàm
eius, qui & diutiſſimè ſenex fuiſſet, & in ipſa
ſenectute præ cæteris floruiſſet: ſic, cùm ac-
cepiſſemus à patribus, maximè memorabilem
C. Lælij, & P. Scipionis familiaritatem fuiſſe,
idonea mihi Lælij perſona viſa eſt, quæ de
amicitia ea ipſa diſſereret, quæ diſputata ab
5 eò *e* meminiſſet *f* Magiſter meus Scæuola. Ge-
nus autem hoc ſermonum poſitum in homi-
num vterum authoritate, & eorum illuſtrium,
plus neſcio quo pacto videtur habere grauita-
tis: itaque ipſe mea legens ſic afficior inter-

a *Orator egre gius, qui loquitur in libris de Oratore.*

b *Quid renera non loquerentur, cum eſſent mortui.*

c *induxi*

d *Nihil enim vtilius, quàm ea cognoſcere, quæ tum ad inſtituendam, tum ad conſeruandam amicitiam pertinent.*

e *meminiſſet Scæuola.*

f *In iure ciuili.*

dum, vt Catonem non me loqui exiſtimem. Sed, vt tum ad ſenem ſenex de ſenectute, ſic in hoc libro ad amicum amiciſſimus de amicitia ſcripſi. Tum eſt Cato locutus, quo erat nemo ferè ſenior temporibus illis, nemo prudentior: nunc Lælius, & ſapiens, (ſic enim eſt habitus) & amicitiæ gloria excellens, de amicitia loquitur. Tu velim à me animum parumper auertas. Lælium ipſum putes. C. Fannius, & Q. Mucius ad ſocerum veniunt poſt mortem *a* Africani: ab iis ſermo oritur: reſpondet Lælius, cuius tota diſputatio eſt de amicitia: quam legens tu ipſe cognoſces. FAN. Sunt 6
iſta vera, Læli; nec enim melior vir fuit Africano quiſquam, nec clarior: ſed exiſtimare debes, omnium oculos in te eſſe coniectos, vnum te ſapientem, & appellant, & exiſtimant. Tribuebatur hoc modo M. Catoni: ſcimus L. Acilium, apud patres noſtros appellatum eſſe ſapientem: ſed vterque alio quodam modo Acilius, quia prudens eſſe in iure ciuili putabatur Cato, quia multarum rerum vſum habebat, multáque eius & in Senatu, & in foro vel prouiſa prudenter, vel acta conſtanter, vel reſponſa antè ferebantur, propterea quaſi cognomen iam habebat in ſenectute ſapientis. Te autem alio quodam modo dicunt, non ſolùm natura, & moribus, verùm etiam ſtudio, & doctrina eſſe ſapientem: nec ſicut vulgus, ſed vt eruditi ſolent appellare ſapientem, qualem in reliqua Græcia neminem. Nam, qui 7
ſeptem appellantur, eos qui iſta ſubtilius quærunt, in numero *b* ſapientium non habent. Athenis *c* vnum accepimus, & eum quidem etiam Apollinis oraculo ſapientiſſimum iudicatum. Hanc eſſe in te ſapientiam exiſtimant,

a *minori, quẽ à propinquis occiſum eſſe ſuſpicio fuit, de ſõnio Scip.*

b *ſapientum*

c *Socrat. 215.*

vt omnia tua in te poſita eſſe ducas humanóſque caſus virtute inferiores putes. Itaque ex me quærunt credo ex hoc item Scæuola, quonam pacto mortem Africani feras, eóque magis, quod his proximis Nonis, cùm in hortos D. Bruti auguris, commentandi cauſa, vt aſſolet, veniſſemus, tu non affuiſti, qui diligentiſſimè *a* ſemper illum diem, & illud munus ſolitus

8 eſſes obire. SCAE. Quærunt quidem, C. Læli, multi, vt eſt à Fannio dictum: ſed ego id reſpondeo, quod animaduerti, te dolorem, quem acceperis *b* tum ſummi viri, tum amantiſſimi morte, ferre moderatè, nec potuiſſe non commoueri, nec fuiſſe id humanitatis tuæ: quòd *c* autem his nonis in Collegio noſtro non affuiſſes, *d* valetudinem cauſam, non mœſtitiam fuiſſe. LAE. Rectè tu quidem, Scæuola, & verè: nec enim ab iſto Officio, quod ſemper *e* vſurpaui cùm valerem, abduci ab incómodo meo debui: nec vllo caſu arbitror hoc conſtanti homini poſſe contingere, vt vlla intermiſſio

9 fiat Officij. Tu autem, Fanni, *f* quòd mihi tantùm tribui dicis, quantùm ego nec agnoſco, nec poſtulo, facis amicè. Sed, vt mihi videris, non rectè iudicas de Catone. Aut enim nemo, quod quidem magis credo, aut, ſi quiſquam, ille ſapiens fuit. Quo modo enim (vt alia omittam) mortem filij tulit? memineram Paulum, videram *g* Caium: ſed hi *h* nec compa-

10 rãtur Catoni, maximo, & ſpectato viro. Quamobrem caue Catoni anteponas ne iſtum quidẽ ipſum, quem Apollo, vt ais, ſapientiſſimum iudicauit: huius enim facta, illius dicta laudãtur. De me autem, vt iam cum vtroque loquar ſic habetote. Ego ſi Scipionis deſiderio me moueri negem, quàm id rectè faciam, viderint ſa-

a *diligentiſſ. illum diem.*

b *cum*

c *autem nonis*

d *inualetudinem.*

e *Pro, obire ſolitus ſum: nam hoc verbum conſuetudinẽ ſignificat. de off. l. 2,*

f *qui mihi*

g *Gallum C. Sulpitium Gallum, videt 220. & famil. lib. 4.*

ſed hi ſunt in pueris: Cato in perfecto & ſpectato.

pientes: ſed certè mentiar. Moueor enim tali amico orbatus, qualis, vt arbitror, nemo vnquam erit, & vt confirmare poſſum, nemo certè fuit. Sed non egeo medicina: me ipſe conſolor, & maximè illo ſolatio, quòd eo errore careo, quo, amicorum deceſſu, plerique angi ſolent. Nihil enim mali accidiſſe Scipioni puto: mihi accidit, ſi quid accidit. *a* Suis autem incommodis grauiter angi, non amicum, ſed ſe
ipſum amantis eſt. Cum illo verò quis neget 11
actum eſſe præclarè? niſi enim, quod ille minimè putabat immortalitatem optare vellet: quid non eſt adeptus, quod homini fas eſſet optare? qui ſummam ſpem ciuium, quam de eo iam puero habuerant, continuò adoleſcens incredibili virtute ſuperauit: qui Conſulatum petiit nunquam. Factus eſt Conſul bis, primùm ante tempus, iterum ſibi ſuo tempore, Reip. penè *b* ſerò: qui, duabus vrbibus euerſis, inimiciſſimis huic Imperio, *c* non modò præſentia, verùm etiam futura bella deleuit. Quid dicam de moribus facillimis? de pietate in matrem, liberalitate in ſorores, *c* benignitate in ſuos, iuſtitia in omnes? hæc nota ſunt vobis: quàm autẽ ciuitati carus fuerit, mœrore funeris indicatum eſt. Quid igitur hunc paucorũ annorum acceſſio iuuare potuiſſet? ſenectus enim, quamuis non ſit grauis, vt memini Catonem anno ante, quàm mortuus eſt, mecum, & cum Scipione diſſerere, tamen aufert eam viriditatem, in qua etiam tunc erat Scipio.
Quamobrem vita quidem talis fuit, vel fortuna, vel 12
gloria, vt nihil poſſet accedere: moriendi autem ſenſum celeritas abſtulit. Quo de genere mortis difficile dictu eſt: quid homines ſuſpicentur, videtis. Hoc tamen verè licet dicere, P. Scipioni

a Hoc & in lib. de clar. orat. dixit. cũ de obitu Hortenſij loqueretur.

b Ortis iam ſeditionibus, quòd non modo.

c bonitate.

Scipioni ex multis diebus, quos in vita celeberrimos, lætiſſimóſque viderit, illũ diem clariſſimum fuiſſe, cùm, Senatu dimiſſo, domum reductus ad *a* veſperã eſt à patribus cõſcriptis, à populi Romano *b* ſociis, & Latinis, pridie quàm exceſſit è vita: vt ex tam alto dignitatis gradu ad ſuperos videatur potius, quàm ad

13 inferos, perueniſſe. Neq; enim aſſentior iis, qui hæc nuper diſſerere cœperunt, cum corporibus ſimul animos interire, atque omnia morte deleri. Plus apud me antiquorũ authoritas valet, vel noſtrorum maiorum, qui mortuis tã religioſa iura tribuerunt: quod non feciſſent profectò, ſi nihil ad eos pertinere arbitrarentur; vel eorum, qui in hac terra fuerunt, magnámque Græciam, quæ nunc quidem deleta eſt, tunc florebat, inſtitutis & præceptis ſuis erudierunt; vel eius qui Apollinis oraculo ſapientiſſimus eſt iudicatus, qui non tum hoc, tum illud, vt in pleriſque, ſed idem dicebat ſemper, animos hominum eſſe diuinos, iiſque cùm *c* è corpore exceſſiſſent, reditũ ad cœlum patere, optimóque, & iuſtiſſimo cuique expe-

14 ditiſſimum. Quod idẽ Scipioni videbatur: qui *d* idem quaſi præſagiret, perpaucis ante mortẽ diebus, cùm & Philus, & Manilius adeſſent, & alij plures, túque etiam, Scæuola, mecum veniſſes, triduum diſſeruit de Republ. cuius diſputationis fuit *e* extremum ferè de immortalitate animorum: quæ ſe in quiete per viſum ex Africano audiſſe dicebat. Id ſi ita eſt, vt optimi cuiuſque animus in morte facillimè euolet tãquam è cuſtodia, vinculiſque corporis, cui cẽſemus curſum ad Deos faciliorẽ fuiſſe, quàm Scipioni? quocirca, mœrere hoc eius euẽtu, *f* vereor, ne inuidi magis, quàm amici ſit.

a *Veſperum*

b *Socij & Latini dicebant veteres, pro ſocij Latini, vt alio loco multis verbis videre eſt.*

c *erudiuerũt ex corpore.*

d *quidem*

e *In ſomnio Scipio, qua pars fuit extrema lib. 6. de Repub.*

f *euentum*

Digitized by Google

a vereor. Sin autem illa *a* veriora, vt idem interitus ſit
animorum, & corporum,nec vllus ſenſus ma-
neat: vt nihil boni eſt in morte,ſic certè nihil
mali,ſenſu enim amiſſo, fit idem, quaſi natus
non eſſet omninò:quem tamen eſſe natum, &
nos gaudemus,& hæc ciuitas,dum erit,lætabi-
tur. Quamobrem cum illo quidem,vt ſupra di- 15
xi, actum optimè eſt, mecum autem incom-
modius, quem fuit æquius, vt prius introie-
ram in vitam,ſic prius exire de vita: ſed tamen
recordatione noſtræ amicitiæ ſic fruor,vt bea-
tè vixiſſe videar, quia cum Scipione vixerim:
quo cùm mihi coniuncta cura de Republica,
b & domus & de priuata fuit: quo cùm *b* domus fuit, &
malitia communis, & id, in quo eſt omnis vis
amicitiæ, voluntatum, ſtudiorum, ſententia-
rum ſumma conſenſio. Itaque non tam iſta
me ſapientiæ, quam modò Fannius comme-
morauit, fama delectat: (falſa præſertim;)
quàm, quòd amicitiæ noſtræ memoriam ſpe-
ro ſempiternam fore: idque mihi eò magis eſt
cordi, quòd ex omnibus ſæculis vix tria, aut
c Theſeus, & Pyrithous: Achilles, & Patroclus: Oreſtes, & Pylades: Damon, & Pythias, vide lib.1. de Fini. *c* quatuor nominantur paria amicorum Quo
in genere ſperare videor Scipionis amicitiam,
& Lælij notam poſteritati fore. FAN. Iſtud 16
quidem, Læli, ita neceſſe eſt: ſed, quoniam
amicitiæ mentionem feciſti, & ſumus otioſi,
pergratum mihi feceris, ſpero item Scæuolæ:
ſi,quemadmodum ſoles de cæteris rebus, cùm
ex te quæruntur, ſic de amicitia diſputabis,
quid ſentias,qualem exiſtimes, quæ præcepta
des. SCAE. Mihi verò pergratum hoc erit. At-
que id ipſum cùm tecum agere conarer, Fan-
nius anteuertit Quamobrem vtrique noſtrum 17
gratum admodum feceris. LAE. Ego verò non
grauarer, ſi mihi ipſe confiderem. Nam &

præ

præclara viſa res eſt: & ſumus, vt dixit Fannius, otioſi. Sed quis ego ſum? aut quæ in me eſt facultas? doctorum eſt iſta conſuetudo, eáque Græcorum, vt iis proponatur, de quo diſputent quamuis ſubitò. Magnum opus eſt, egétque exercitatione nō parua. Quamobrem, quæ diſputari de amicitia poſſunt, ab eis, cenſeo, petatis, qui iſta profitētur: ego vos hortari tantum poſſum, vt amicitiam omnibus rebus humanis anteponatis. Nihil eſt enim tam naturæ aptum, tam conueniens ad res vel ſecundas, vel aduerſas. Sed hoc primùm ſentio, niſi in bonis *a* amicitiam eſſe non poſſe. Neque id ad viuum reſeco; vt illi qui hæc ſubtiliùs diſſerunt, fortaſſe verè, ſed ad communē vtilitatem parum; negāt enim quemquam virum bonum eſſe, niſi ſapiētem. Sit ita ſanè: ſed eam ſapientiam interpretantur, quam adhuc mortalis nemo eſt conſecutus: non autem ea, quæ ſunt in vſu, vitáque communi, non ea, quæ finguntur, aut optantur, ſperare debemus. Nunquam ego dicam C. Fabricium, Man. Curium, Ti. Coruncanum, quos ſapientes noſtri maiores iudicabant, ad iſtorum normam fuiſſe ſapientes. Quare ſibi habeant ſapientiæ nomen, & inuidioſum, & obſcurum, *b* concedántque, vt hi boni viri fuerint. Ne id quidem facient: negabunt id, niſi ſapienti, poſſe concedi. Agamus igitur *c* pingui Minerua, vt aiunt. Qui ita ſe gerunt, ita viuunt, vt eorum probetur fides, integritas, æquitas, liberalitas; non ſit in eis vlla cupiditas, *d* vel libido, vel audacia: ſintque magna conſtantia, vt hi fuerunt, quos modò nominaui: hos viros bonos, vt habiti ſunt: ſic etiam appellandos putemus, qui *e* ſequuntur, quantum homines poſſunt, na-

18 (margin, at "das, vel aduerſas")

19 (margin, at "negabunt id")

Amicitiæ laus.

a *Niſi in bonis amicitia eſſe non poteſt.*

b *concedāt vt*

c *Non exquiſitis argumētis.*

d *Cupiditas, libido.*

e *ſequantur quaſi prorſus non liceat.*

Digitized by Google

turam optimam rectè viuendi ducem, ſic enim
mihi perſpicere videor, ita natos eſſe nos, vt
inter omnes eſſet ſocietas quædam, maior
autem, vt quiſque proximè accederet. Itaque
ciues potiores ſunt, quàm peregrini, & pro-
pinqui, quàm alieni. Cum his enim amicitiam
natura ipſa peperit: ſed ea non ſatis habet fir-
mitatis. Námque hoc præſtat amicitia propin-
quitati, quòd ex propinquitate beneuolentia
tolli poteſt, *a* ex amicitia autem non poteſt.
Sublata enim beneuolentia, amicitiæ nomen
tollitur, propinquitatis manet. Quanta autem 20
vis amicitiæ ſit, ex hoc intelligi maximè po-
teſt, quòd ex infinita ſocietate generis huma-
ni, quam conciliauit ipſa natura, ita contracta
res eſt, & adducta in anguſtum, vt omnis cha-
ritas aut inter duos, aut inter paucos iungere-
tur. Eſt autem amicitia nihil aliud, niſi om-
nium diuinarum, humanarúmque rerum cum
beneuolentia, & charitate ſumma conſenſio,
qua quidem, haud ſcio an, excepta ſapien-
tia, quidquam melius homini ſit à diis immor-
talibus datum. Diuitias alij præponunt, bo-
nam alij valetudinem, alij potentiam, alij ho-
nores, multi etiam voluptates, belluarum hoc
quidem extremum eſt: illa autem ſuperiora
caduca, & incerta, poſita non tam in noſtris
conſiliis, quàm in fortunæ temeritate. Qui au-
tem in virtute ſummum bonum ponunt, præ-
clarè illi quidem, ſed hæc ipſa virtus amicitiã
gignit, & continet: nec ſine virtute *b* amicitia
eſſe vllo pacto poteſt. Iam, virtutem ex con- 21
ſuetudine vitæ, ſermoniſq; noſtri interprete-
mur; nec metiamur eam, vt quidã indocti, ver-
borum magnificentia; viróſque bonos eos, qui
habentur, numeremus, Paullos, Catones,

a *Amicitia præſtat propinquitate.*

Quid ſit amicitia.

b *amicitia ſine virtute eſſe non poteſt.*

a Gal

a Gallos, Scipiones, Philos. his communis vita contenta eſt. Eos autem omittamus, qui omninò nuſquam reperiuntur. Tales igitur inter viros amicitia tantas oportunitates habet, quantas vix queo dicere. Principio, cui poteſt eſſe vita vitalis, vt ait Ennius, qui non in amici mutua beneuolentia conquieſcat? quid dulcius, quàm habere, quo cum omnia audeas ſic loqui, vt tecũ? quis eſſet tantus fructus in proſperis rebus, niſi haberes, qui illis æquè, ac tu ipſe, gauderet? aduerſas verò ferre difficilè eſſet ſine eo, qui illas grauius etiã, quàm tu ferret. Denique cæteræ res, quæ expetũtur, oportunè ſunt ſingulæ rebus ferè ſingulis: diuitiæ, vt vtare, opes, vt colare; honores, vt lauderé; voluptates, vt gaudeas; valetudo, vt dolore careas, & muneribus fungare corporis: amicitia plurimas res cõtinet: quoquò te verteris, præſto eſt; nullo loco excluditur, nunquam intempeſtiua, nunquam moleſta eſt: itaque nõ aqua, non igni, vt aiunt, pluribus locis *b* vtimur, quàm amicitia. Neque ego nunc de vulgari, aut de mediocri, quæ tamen ipſa delectat, & prodeſt, ſed de vera, & perfecta loquor; qualis eorum, qui pauci nominantur, fuit: nam & ſecundas res ſplendidiores facit amicitia, & aduerſas partiens, communicánſque leuiores.

22

23 Cùmque plurimas & maximas commoditates amicitia contineat, tum illa nimirum præſtat omnibus. Quòd bona ſpe prælucet in poſterum, nec debilitari animos, aut cadere patitur. Verum enim amicum qui intuetur, tanquam exemplar aliquod intuetur ſui. Quocirca & abſentes adſunt: & egentes abundant; & *c* imbecilles valent: &, quod difficilius dictu eſt, mortui viuunt: tantus eos honos, memoria, de-

a *C. Sulpitiũ Gallum, vide* 215.

b *amicitia vtimur, vt aqua, & igni.*

c *imbecilli.*

ſiderium proſequitur amicorum. Ex quo illorum beata mors videtur, horũ vita laudabilis. Quòd ſi exemeris ex natura rerum beneuolẽtiæ coniunctionem: nec domus vlla, nec vrbs ſtare poterit, nec agri quidem cultus permanebit. Id ſi minus intelligitur, quãta vis amicitię, concordiæque ſit, ex diſſenſionibus, atque ex diſcordiis percipi poteſt. Quæ enim domus tã ſtabilis, quę tã firma ciuitas eſt, quæ non odiis, atque diſſidiis funditus poſſit euerti? ex quo, quantum boni ſit in amicitia, iudicari poteſt.

Quàm neceſſaria ſit amicitia.

24 *a* Agrigentinum quidem, doctum quendã virum, carminibus Græcis vaticinatum ferunt, quæ in rerum natura, totoque mundo conſtarent, quæque mouerentur, ea contrahere amicitiam, *b* diſſipare diſcordiam. Atque hoc quidem omnes mortales & intelligunt, & reprobant. Itaque, ſi quando aliquod Officium exiſtit amici in periculis aut adeundis, aut communicandis, quis eſt, qui non maximis efferat laudibus? qui clamores tota cauea nuper hoſpitis, & amici, mei M. Pacuuij in noua fabula? cùm, ignorante rege, vter eorum eſſet Oreſtes, Pylades Oreſtem ſe eſſe diceret, vt pro illo necaretur. Oreſtes autem, ita vt erat, Oreſtem ſe eſſe perſeueraret. *c* Stantes autem plaudebant in re ficta: quid arbitramur in vera fuiſſe facturos? facilè indicabat ipſa natura vim ſuam, cùm homines quod facere ipſi non poſſent, id rectè fieri in altero iudicarent. Hactenus mihi videor, de amicitia, quod ſentirẽ, potiſſimè dixiſſe, ſi qua præterea ſunt, (credo autem eſſe multa) ab iis, ſi videbitur, qui iſta diſputant, quæritote,

a Empedoclẽ, vide Plutarc. in lib. 1. De ſide, & Oſtride: quanquã aliter Ariſt. lib. 8. Ethicorum, & Simpl. lib. 1. Phyſ. & li. 1. de cœlo.

c ſtãtes plaudebant.

25 FAN. Nos, autem à te potius, quanquam etiam ab iſtis ſæpe quæſiui, & audiui, non inuitus equidem: ſed

ſed aliud quoddam expetimus ſilum oratio-
nis tuæ. SCAE. Tum magis id diceris Fanni,
ſi nuper in hortis Scipionis, cùm de Republi
ca *a* diſputatum eſt, affuiſſes. Qualis tum pa-
tronus iuſtitiæ fuit contra accuratam oratio-
nem Phili? FAN. Facilè id quidem fuit iuſti-
tiam, iuſtiſſimo viro, defendere, SCAE. Quid
amicitiam? nónne facilè ei erit qui ob eam,
ſumma fide, conſtantia, iuſtitiáque ſeruatam,
maximam gloriam cœperit? LAE. Vim hoc qui-
26 dem eſt afferre. Quid enim refert, qua me ra-
tione cogatis? cogitis certè. Studiis enim ge-
nerorum, præſertim in re bona, cùm difficile
eſt, tum ne æquum quidem obſiſtere. Sæpiſſi-
mè igitur mihi de amicitia cogitanti, maximè
illud cõſiderandum videri ſolet, num propter
imbecillitatem, atque inopiam deſideranda ſit
amicitia vt in dandis, recipiendiſque meritis,
quod quiſque minus per ſe poſſet, id accipe-
ret ab alio, viciſſimque redderet? an eſſet hoc
quidem proprium amicitiæ, ſed *b* antiquior, &
pulchrior, & magis à natura ipſa perfecta alia
cauſa eſſet. Amor enim, eò quo amicitia eſt
nominata, princeps eſt ad beneuolẽtiam cõiu-
gandam. Nam vtilitates quidem etiam ab iis
percipiuntur ſæpè, qui ſimulatione amicitiæ
coluntur, & obſeruantur temporis cauſa: in *c*
amicitia autem nihil fictum, nihil ſimulatum,
& quidquid in ea eſt, id & verum, & volunta-
27 rium eſt. Quapropter à natura mihi videtur,
potius quàm ab *d* indigentia *e* orta amicitia,
applicatione magis animi cum quodam ſenſu
amandi, quàm cogitatione, quantùm illa *f* vti-
litatis eſſet habitura. Quod quidem quale ſit
etiam in beſtiis quibuſdam animaduerti po-
teſt, quæ ex ſe natos ita amant ad quoddam
tempus,

a *Hanc diſputationem Cicero 6. libr. de Repub. complexus eſt.*

b *Amicitiæ cauſa quæritur.*

c *In amicitia nihil fictum.*

d *Imbecillitate.*

e *A natura, non ab indigentia, orta eſt amicitia.*

ff *Res.*

tempus, & ab eis ita amantur, vt facilè earum appareat ſenſus; quod in homine multò eſt euidentius: primùm ex ea charitate quæ eſt inter natos: & parentes, quæ dirimi niſi deteſtabili ſcelere non poteſt: deinde, cùm ſimilis ſenſus extitit amaris, ſi aliquem nacti ſumus, cuius cum moribus, & natura congruamus: quòd in eo quaſi lumen aliquod probitatis, & virtutis perſpicere videamur.
28 Nihil eſt enim amabilius *a* virtute; nihil, quod magis alliciat homines ad diligendum: quippe cùm propter virtutem, & probitatem eos etiam, quos numquam vidimus, quodammodo diligamus. Quis eſt, qui C. Fabricij, M. Curij cum charitate aliqua, & beneuolentia memoriam nō vſurpet, quos numquam viderit? quis autem eſt, qui Tarquinium Superbum, qui Sp. Caſſium, Sp. Melium non oderit? cum duobus ducibus de imperio in Italia decertatum eſt, Pyrrho & Annibale. Ab altero, propter probitatem eius, non alienos animos habemus: alterum, propter crudelitatem eius ſemper hæc ciuitas oderit. Quòd ſi tanta vis *b* 29 probitatis eſt, vt eam vel in eis, quos numquam vidimus, vel, quod maius eſt, in hoſte etiam diligamus: quid mirum, ſi animi hominum moueantur, cùm eorum, quibuſcum vſu coniuncti eſſe *c* poſſunt, virtutem, & bonitatem perſpicere videantur? quamquam confirmatur *d* amor & beneficio accepto, & ſtudio perſpecto, & conſuetudine adiuncta. Quibus rebus ad illum primùm motum animi, & amoris adhibitis, admirabilis quædam exardeſcit beneuolentiæ magnitudo, quam ſi qui putant ab imbecillitate proficiſci, vt ſit per *e* quam quiſque aſſequatur quod deſideret: humilem ſanè

a Virtus maximè omnium rerū beneuolentiam conciliat.

b *Probitatem etiam in hoſte diligimus.*

c *Poſſint.*

d *Amorē quæ confirment.*

e *Quem aſſequatur.*

ſanè relinquant, & minimè generoſum, vt ita dicam, ortum amicitiæ, quam ex inopia atque indigentia *a* natam volunt, quod ſi ita eſſet vt quiſque minimum in ſe eſſe arbitraretur; ita ad amicitiam eſſet aptiſſimus. Quod
30 longè ſecus eſt. Vt enim quiſque ſibi plurimùm confidit, & vt quiſque maximè virtute, & ſapientia ſic munitus eſt, vt nullo egeat, ſuáque omnia in ſe *b* ipſo poſita iudicet: ita in amicitiis, expetendis, colendiſque maximè excellit, quid enim? Africanus erat indigens mei? minimè hercule? *c* An ne ego quidem illius: ſed ego admiratione quadam virtutis eius, illa viciſſim opinione fortaſſe nonnulla, quam de meis moribus habebat, me dilexit. Auxit beneuolentiam conſuetudo: ſed quamquam vtilitates multæ, & magnæ conſecutæ ſunt, non ſunt tamen ab earum ſpe cauſæ diligendi profectæ vt enim benefici liberaléſque ſumus, non vt exigamus gratiam (neque enim beneficium fœneramur) ſed natura propenſi ad liberalitatem ſumus: ſic *e* amicitiam, nõ ſpe mercedis adducti, ſed quòd eius omnis fructus in ipſo amore ineſt, expetendam pu-
31 tamus. Ab iis verò, qui pecudum ritu ad voluptatem omnia referunt, longè diſſentimus: nec mirum: nihil enim altum, nihil magnificum, *f* nec diuinum ſuſpicere poſſunt, qui omnes ſuas cogitationes: abiecerunt in rem tam humilem, támque contemptam. Quamobrem hos quidem ab hoc ſermone remoueamus: ipſi autem intelligamus, *g* à natura gigni ſenſum diligendi, & beneuolentiæ caritatem facta ſignificatione probitatis: quam qui appetiuerunt, applicant ſeſe, & propius admouent, vt & vſu eius, quem diligere cœperunt, fruantur,

a *Naſci.*

b *Quis excellat in expetendis, colendiſque amicitiis, ipſe.*

c *Africanus indigens ac ne ego.*

d *Auget beneuolentiam conſuetudo.*

e *Amicitia nõ ſpe mercedis, ſed propter ſeipſam expetitur.*

f *Ac diuinũ.*

g *A natura gignitur diligendi ſenſus.*

35 ſæpe inter amiciſſimos exſtitiſſe: magna etiam
diſſidia, & plerúmque iuſta naſci, cùm aliquid
ab amicis, quod rectum non eſſet, poſtularetur,
vt aut libidinis miniſtri, aut adiutores eſſent ad iniuriam: quod qui recuſarent, quãuis
honeſtè id facerent: ius tamen amicitiæ deſerere arguerentur ab iis, quibus obſequi nollent: illos autem, qui quiduis ab amico auderent poſtulare, poſtulatione ipſa profiteri omnia ſe amici cauſa eſſe facturos: eorum querela inuerata non modò familiaritates extingui
ſolere, ſed etiam odia gigni maxima, atque
ſempiterna: hæc ita *a* multa, quaſi fata impendere amicitiis, vt omnia, ſubterfugere, nõ modò ſapientiæ, ſed etiam fœlicitatis diceret ſibi

a *Multa impendent amicitiis.*

36 videri. Quamobrem id primùm videamus, ſi
placet, *b* quatenus amor in amicitia progredi
debeat. Num, ſi Coriolanus habuit amicos, ferre contra patriam arma illi cum Coriolano
debuere? num Viſcellinum, amici regnum appetentem, num Sp Melium iuuare debuerunt?
Tiberium quidem Gracchum, Rempub vexantem, à Q. Tuberone, æqualibúſque amicis de-

b *Quatenus amor in amicitia progredi debeat.*

37 relictum videbamus: at C Bloſſius Cumanus,
hoſpes familiæ veſtræ, Scæuola, cùm ad me,
qui aderam Lænati, & Rutilio Conſulibus in
conſilio, deprecatũ veniſſet, hanc, vt ſibi ignoſcerem, cauſam afferebat, quòd tanti T. Gracchum feciſſet, vt, quicquid ille vellet, ſibi faciendum putaret. Tum ego, etiámne, inquam,
ſi te in Capitolium faſces ferre vellet? numquam, inquit, voluiſſet id quidem: ſed, ſi
voluiſſet, paruiſſem. Videtis quàm nefaria vox
& herclè ita fecit, vel plus etiam, quàm dixit:
non enim paruit ille Ti. Gracchi temeritati,
ſed præfuit, nec ſe comitem illius furoris, ſed
ducem

ducem præbuit. Itáque hac amentia, quæſtione noua perterritus, in Aſiam profugit: ad hoſtes ſe contulit: pœnas Reipub. graues, iuſtáſque perſoluit.

a *Amicitiæ cauſa minimè peccandum.*

b *Conciliat amicitiam virtutis opinio.*

a Nulla eſt igitur excuſatio peccati, ſi amici cauſa peccaueris Nam cùm *b* cõciliatrix amicitiæ virtutis opinio fuerit, diffi- 38
cile eſt amicitiam manere, ſi à virtute defeceris: quòd ſi rectum ſtatuerimus, vel concedere amicis, quidquid velint, vel impetrare ab amicis, quidquid velimus: perfecta quidem ſapientia ſumus, ſi nihil habeat res vitij: ſed loquimur de iis amicis, qui ante oculos ſunt, quos videmus, aut de quibus memoriam accepimus, quos nouit vita communis. Ex hoc numero nobis exempla ſumenda ſunt, & eorum quidem maximè, qui ad ſapientiam proximè

c *Videmus.*

accedunt. *c* Vidimus Paulum Æmilium C. Lu 48
ſcinio familiarem fuiſſe, (ſic à Patribus accepimus) bis vnà conſules, & collegas in Cenſura. Tum etiam cum iis, & inter ſe coniunctiſſimos fuiſſe Man. Curium, & Ti. Coruncanum, memoriæ traditum eſt. Igitur ne ſuſpicari quidem poſſumus, quemquam horum ab amico quippiam contendiſſe, quod contra fidem, contra iuſiurandum, contra Rempu. eſſet. Nam hoc quidem in talibus viris quid attinet

d *Contendiſſet impetrat.*

dicere? ſi *d* cõtendiſſet, ſcio impetraturum non fuiſſe, cùm illi ſanctiſſimi viri fuerint: æquè autẽ nefas ſit, tale aliquid & facere rogatum, & rogare. At verò T. Gracchum ſequabantur C. Carbo; C. Cato; & minimè tunc quidem Caius frater, nunc idem acerrimus hoſtis. Hæc 40

e *Amicitiæ prima lex.*

igitur prima *e* lex in amicitia ſanciatur; vt neq; rogemus res turpes, nec faciamus rogati. Turpis enim excuſatio eſt, & minimè accipiẽda cum in cæteris peccatis, tum ſi quis contra

Rempub.

Rempu.ſe amici cauſa feciſſe fateatur. Etenim eo loco, Fanni, & Scæuola, locati ſumus, vt nos longè proſpicere oporteat futuros caſus Reip. *a* deflexit enim iam aliquantulũ de ſpatio, cur- a *Deſlexit iã.*
41 riculóque conſue‹t›udo maiorum Tiber. Gracchus regnũ occupare conatus eſt, vel regnauit is quidem paucos menſes. Num quidſimile populus Rom audierat, aut *b* viderat? hunc etiam b *Regnare* poſt mortem ſecuti amici, & propinqui; quid *enim nemo* in P. *c* Scipionem effecerint, ſine lacrymis non *poſt eiectos* queo dicere. Nam Carbonem *d* quoque, quem *reges.* modò potuimus, propter recentem pœnam T. c *Naſicam.* Gracci ſuſtinuimus. De C Gracci autem Tri d *Quoquo* bunatu quid expectem, non libet *e* augurari. *modo.* Serpit enim deinde res, quæ procliuis ad perniciem, cùm ſemel cœpit, labitur. Videtis, in e *Caſus eſt ab* tabella iam ante quanta ſit facta labes, primò *Opimio conſule.* Gabinia lege. biennio autem poſt Caſſia. Videre iam videor populũ Rom à Senatu diſiunctum, multitudiniſque arbitrio res maximas agi, plures enim diſcent, quemadmodum hæc
42 fiant, quã quemadmodum his reſiſtatur. Quorſum hæc? quia ſine ſociis nemo quicquam tale conatur *f* Præcipiendum eſt igitur *g* bonis, vt, f *præcipiundum.* ſi in eiuſmodi amicitias ignari caſu aliquo inciderint, ne exiſtiment ita ſe alligatos, vt ab g *Bonis præcipiendum.* amicis in *h* magna re aliqua in Rep peccantibus non diſcedant, *i* improbis autẽ pœna ſta- h *Magnã aliquam remp.* tueuda eſt, nec minor verò iis, qui ſecuti erũt alterũ, quàm iis, qui ipſi fuerint impietatis du- i *Improbis pœna ſtatuenda.* ces. Quis clarior in Græcia Themiſtocle? quis potentior? qui cùm Imperator bello Perſico ſeruitute Græciã *k* liberaſſet, propterque inuidiam in exilium pulſus eſſet, ingratæ patriæ k *Liberauiſſet.* iniuriã non tulit, quã ferre debuit; fecit idem, quod viginti annis antè apud nos fecerat Co-

a vereor. Sin autem illa *a* veriora, vt idem interitus ſit animorum, & corporum, nec vllus ſenſus maneat: vt nihil boni eſt in morte, ſic certè nihil mali, ſenſu enim amiſſo, fit idem, quaſi natus non eſſet omninò: quem tamen eſſe natum, & nos gaudemus, & hæc ciuitas, dum erit, lætabitur. Quamobrem cum illo quidem, vt ſupra di- 15
xi, actum optimè eſt, mecum autem incommodius, quem fuit æquius, vt prius introieram in vitam, ſic prius exire de vita: ſed tamen recordatione noſtræ amicitiæ ſic fruor, vt beatè vixiſſe videar, quia cum Scipione vixerim: quo cùm mihi coniuncta cura de Republica, & de priuata fuit: quo cùm *b* domus fuit, & militia communis, & id, in quo eſt omnis vis amicitiæ, voluntatum, ſtudiorum, ſententiarum ſumma conſenſio. Itaque non tam iſta me ſapientiæ, quam modò Fannius commemorauit, fama delectat: (falſa præſertim;) quàm, quòd amicitiæ noſtræ memoriam ſpero ſempiternam fore: idque mihi eò magis eſt cordi, quòd ex omnibus ſæculis vix tria, aut *c* quatuor nominantur paria amicorum. Quo in genere ſperare videor Scipionis amicitiam, & Lælij notam poſteritati fore. FAN. Iſtud 16
quidem, Læli, ita neceſſe eſt: ſed, quoniam amicitiæ mentionem feciſti, & ſumus otioſi, pergratum mihi feceris, ſpero item Scæuolæ: ſi, quemadmodum ſoles de cæteris rebus, cùm ex te quæruntur, ſic de amicitia diſputabis, quid ſentias, qualem exiſtimes, quæ præcepta des. SCAE. Mihi verò pergratum hoc erit. Atque id ipſum cùm tecum agere conarer, Fannius anteuertit. Quamobrem vtrique noſtrum 17
gratum admodum feceris. LAE. Ego verò non grauarer, ſi mihi ipſe conſiderem. Nam & præ

b & domus

c Theſeus, & Pyrithous: Achilles, & Patroclus: Oreſtes, & Pylades: Damon, & Pythias, vide lib. 1. de Fini.

præclara viſa res eſt: & ſumus, vt dixit Fan-
nius, otioſi. Sed quis ego ſum? aut quæ in me
eſt facultas? doctorum eſt iſta conſuetudo,
eáque Græcorum, vt iis proponatur, de quo
diſputent quamuis ſubitò. Magnum opus eſt,
egétque exercitatione nõ parua. Quamobrem,
quæ diſputari de amicitia poſſunt, ab eis, cen-
ſeo, petatis, qui iſta profitẽtur: ego vos hortari
tantum poſſum, vt amicitiam omnibus rebus *Amicitiæ*
humanis anteponatis. Nihil eſt enim tam na *laus.*
turæ aptum, tam conueniens ad res vel ſecun-
18 das, vel aduerſas. Sed hoc primùm ſentio, niſi
in bonis *a* amicitiam eſſe non poſſe. Neque id a *Niſi in bonis*
ad viuum reſeco; vt illi qui hæc ſubtiliùs diſ- *amicitia eſſe*
ſerunt, fortaſſe verè, ſed ad communẽ vtilita- *non poteſt.*
tem parum; negãt enim quemquam virum bo-
num eſſe, niſi ſapiẽtem. Sit ita ſanè: ſed eam ſa-
pientiam interpretantur, quam adhuc morta-
lis nemo eſt conſecutus: non autem ea, quæ
ſunt in vſu, vitáque communi, non ea, quæ fin-
guntur, aut optantur, ſperare debemus. Nun-
quam ego dicam C. Fabricium, Man. Curium,
Ti. Coruncanum, quos ſapientes noſtri ma-
iores iudicabant, ad iſtorum normam fuiſſe ſa-
pientes. Quare ſibi habeant ſapientiæ nomen,
& inuidioſum, & obſcurum, *b* concedántque, b *concedãt vt*
vt hi boni viri fuerint. Ne id quidem facient:
19 negabunt id, nĩ ſapienti, poſſe concedi. Aga-
mus igitur *c* pingui Minerua, vt aiunt. Qui ita c *Non exqui-*
ſe gerunt, ita viuunt, vt eorum probetur fides, *ſitis argumẽ-*
integritas, æquitas, liberalitas; non ſit in eis *tis.*
vlla cupiditas, *d* vel libido, vel audacia: ſint- d *Cupiditas,*
que magna conſtantia, vt hi fuerunt, quos *libido.*
modò nominaui: hos viros bonos, vt habiti e *ſequantur*
ſunt: ſic etiam appellandos putemus, qui *quaſi prorſus*
e ſequuntur, quantum homines poſſunt, na- *non liceat.*

turam optimam rectè viuendi ducem, ſic enim
mihi perſpicere videor, ita natos eſſe nos, vt
inter omnes eſſet ſocietas quædam, maior
autem, vt quiſque proximè accederet. Itaque
ciues potiores ſunt, quàm peregrini, & pro-
pinqui, quàm alieni. Cum his enim amicitiam
natura ipſa peperit: ſed ea non ſatis habet fir-
mitatis. Námque hoc præſtat amicitia propin-
quitati, quòd ex propinquitate beneuolentia
tolli poteſt, *a* ex amicitia autem non poteſt.
Sublata enim beneuolentia, amicitiæ nomen
tollitur, propinquitatis manet. Quanta autem 20
vis amicitiæ ſit, ex hoc intelligi maximè po-
teſt, quòd ex infinita ſocietate generis huma-
ni, quam conciliauit ipſa natura, ita contracta
res eſt, & adducta in anguſtum, vt omnis cha-
ritas aut inter duos, aut inter paucos iungere-
tur. Eſt autem amicitia nihil aliud, niſi om-
nium diuinarum, humanarúmque rerum cum
beneuolentia, & charitate ſumma conſenſio,
qua quidem, haud ſcio an, excepta ſapien-
tia, quidquam melius homini ſit à diis immor-
talibus datum. Diuitias alij præponunt, bo-
nam alij valetudinem, alij potentiam, alij ho-
nores, multi etiam voluptates, belluarum hoc
quidem extremum eſt: illa autem ſuperiora
caduca, & incerta, poſita non tam in noſtris
conſiliis, quàm in fortunæ temeritate. Qui au-
tem in virtute ſummum bonum ponunt, præ-
clarè illi quidem, ſed hæc ipſa virtus amicitiã
gignit, & continet: nec ſine virtute *b* amicitia
eſſe vllo pacto poteſt. Iam, virtutem ex con- 21
ſuetudine vitæ, ſermoniſq; noſtri interprete-
mur; nec metiamur eam, vt quidã indocti, ver-
borum magnificentia; viróſque bonos eos, qui
habentur, numeremus, Paullos, Catones,

a Amicitia præſtat propinquitate.

Quid ſit amicitia.

b amicitia ſine virtute eſſe non poteſt.

a Gal

a Gallos, Scipiones, Philos. his communis vita contenta eſt. Eos autem omittamus, qui omninò nuſquam reperiuntur. Tales igitur inter viros amicitia tantas oportunitates habet, quantas vix queo dicere. Principio, cui poteſt eſſe vita vitalis, vt ait Ennius, qui non in amici mutua beneuolentia conquieſcat? quid dulcius, quàm habere, quo cum omnia audeas ſic loqui, vt tecũ? quis eſſet tantus fructus in proſperis rebus, niſi haberes, qui illis æquè, ac tu ipſe, gauderet? aduerſas verò ferre difficilè eſſet ſine eo, qui illas grauius etiã, quàm tu ferret. Deníque cæteræ res, quæ expetũtur, oportunè ſunt ſingulæ rebus ferè ſingulis: diuitiæ, vt vtare, opes, vt colare; honores, vt lauderé; voluptates, vt gaudeas; valetudo, vt dolore careas, & muneribus fungare corporis: amicitia plurimas res cõtinet: quoquò te verteris, præſto eſt; nullo loco excluditur, nunquam intempeſtiua, nunquam moleſta eſt: itaque nõ aqua, non igni, vt aiunt, pluribus locis *b* vtimur, quàm amicitia. Neque ego nunc de vulgari, aut de mediocri, quæ tamen ipſa delectat, & prodeſt, ſed de vera, & perfecta loquor; qualis eorum, qui paucis nominantur, fuit: nam & ſecundas res ſplendidiores facit amicitia, & aduerſas partiens, communicánſque leuiores.

22 (the number stands beside "ninò nuſquam reperiuntur")

23 Cúmque plurimas & maximas commoditates amicitia contineat, tum illa nimirum præſtat omnibus. Quòd bona ſpe prælucet in poſterum, nec debilitari animos, aut cadere patitur. Verum enim amicum qui intuetur, tanquam exemplar aliquod intuetur ſui. Quocirca & abſentes adſunt: & egentes abundant; & *c* imbecilles valent: &, quod difficilius dictu eſt, mortui viuunt: tantus eos honos, memoria, de-

a *C. Sulpitiũ Gallum, vide 215.*

b *amicitia vtimur, vt aqua, & igni.*

c *imbecilli.*

ſiderium proſequitur amicorum. Ex quo illorum beata mors videtur, horũ vita laudabilis.

Quàm neceſſaria ſit amicitia.

Quòd ſi exemeris ex natura rerum beneuolẽtiæ coniunctionem: nec domus vlla, nec vrbs ſtare poterit, nec agri quidem cultus permanebit. Id ſi minus intelligitur, quãta vis amicitię, concordiæque ſit, ex diſſenſionibus, atque ex diſcordiis percipi poteſt. Quæ enim domus tã ſtabilis, quę tã firma ciuitas eſt, quæ non odiis, atque diſſidiis funditus poſſit euerti? ex quo, quantum boni ſit in amicitia, iudicari poteſt.

a Empedoclẽ, vide Plutarc. in lib. 1. De Iſide, & Oſtride: quanquã aliter Ariſt. lib. 8. Ethicorum, & Simpl. lib. 1. Phyſ. & li. 1. de cœlo.

24 *a* Agrigentinum quidem, doctum quendã virum, carminibus Græcis vaticinatum ferunt, quæ in rerum natura, totoque mundo conſtarent, quæque mouerentur, ea contrahere amicitiam, *b* diſſipare diſcordiam. Atque hoc quidem omnes mortales & intelligunt, & reprobant. Itaque, ſi quando aliquod Officium exiſtit amici in periculis aut adeundis, aut communicandis, quis eſt, qui non maximis efferat laudibus? qui clamores tota cauea nuper hoſpitis, & amici, mei M. Pacuuij in noua fabula? cùm, ignorante rege, vter eorum eſſet Oreſtes, Pylades Oreſtem ſe eſſe diceret, vt pro illo necaretur. Oreſtes autem, ita vt erat, Oreſtem ſe eſſe perſeueraret.

c ſtãtes plaudebant.

c Stantes autem plaudebant in re ficta: quid arbitramur in vera fuiſſe facturos? facilè indicabat ipſa natura vim ſuam, cùm homines quod facere ipſi non poſſent, id rectè fieri in altero iudicarent. Hactenus mihi videor, de amicitia, quod ſentirẽ, potiſſimè dixiſſe, ſi qua prætereà ſunt, (credo autem eſſe multa) ab iis, ſi videbitur, qui iſta diſputant, quæritote, FAN. Nos, au- 25
tem à te potius, quanquam etiam ab iſtis ſæpe quæſiui, & audiui, non inuitus equidem:

ſed

ſed aliud quoddam expetimus filum orationis tuæ. SCAE. Tum magis id diceris Fanni, ſi nuper in hortis Scipionis, cùm de Republica *a* diſputatum eſt, affuiſſes. Qualis tum patronus iuſtitiæ fuit contra accuratam orationem Phili? FAN. Facilè id quidem fuit iuſtitiam, iuſtiſſimo viro, defendere, SCAE. Quid amicitiam? nónne facilè ei erit qui ob eam, ſumma fide, conſtantia, iuſtitiáque ſeruatam, maximam gloriam cœperit? LAE. Vim hoc quidem eſt afferre. Quid enim refert, qua me

a Hanc diſputationem Cicero 6. libr. de Repub. complexus eſt.

26 ratione cogatis? cogitis certè. Studiis enim generorum, præſertim in re bona, cùm difficile eſt, tum ne æquum quidem obſiſtere. Sæpiſſimè igitur mihi de amicitia cogitanti, maximè illud cõſiderandum videri ſolet, num propter imbecillitatem, atque inopiam deſideranda ſit amicitia vt in dandis, recipiendiſque meritis, quod quiſque minus per ſe poſſet, id acciperet ab alio, viciſſimque redderet? an eſſet hoc quidem proprium amicitiæ, ſed *b* antiquior, & pulchrior, & magis à natura ipſa perfecta alia cauſa eſſet. Amor enim, eò quo amicitia eſt nominata, princeps eſt ad beneuolẽtiam cõiungandam. Nam vtilitates quidem etiam ab iis percipiuntur ſæpè, qui ſimulatione amicitiæ coluntur, & obſeruantur temporis cauſa: in *c* amicitia autem nihil fictum, nihil ſimulatum, & quidquid in ea eſt, id & verum, & volunta-

b *Amicitiæ cauſa quæritur.*

c *In amicitia nihil fictum.*

27 rium eſt. Quapropter à natura mihi videtur, potius quàm ab *d* indigentia *e* orta amicitia, applicatione magis animi cum quodam ſenſu amandi, quàm cogitatione, quantùm illa *f* vtilitatis eſſet habitura. Quod quidem quale ſit etiam in beſtiis quibuſdam animaduerti poteſt, quæ ex ſe natos ita amant ad quoddam tempus,

d *Imbecillitate.*

e *A natura, non ab indigentia, orta eſt amicitia.*

f *Res.*

tempus, & ab eis ita amantur, vt facilè earum appareat ſenſus; quod in homine multò eſt euidentius: primùm ex ea charitate quæ eſt inter natos: & parentes, quæ dirimi niſi deteſtabili ſcelere non poteſt: deinde, cùm ſimilis ſenſus extitit amaris, ſi aliquem nacti ſumus, cuius cum moribus, & natura congruamus: quòd in eo quaſi lumen aliquod probitatis, & virtutis perſpicere videamur.
Nihil eſt enim amabilius *a* virtute; nihil, quod 28
magis alliciat homines ad diligendum: quippe cùm propter virtutem, & probitatem eos etiam, quos numquam vidimus, quodammodo diligamus. Quis eſt, qui C. Fabricij, M. Curij cum charitate aliqua, & beneuolentia memoriam nō vſurpet, quos numquam viderit? quis autem eſt, qui Tarquinium Superbum, qui Sp. Caſſium, Sp. Melium non oderit? cum duobus ducibus de imperio in Italia decertatum eſt, Pyrrho & Annibale. Ab altero, propter probitatem eius, non alienos animos habemus: alterum, propter crudelitatem eius
ſemper hæc ciuitas oderit. Quòd ſi tanta vis *b* 29
probitatis eſt, vt eam vel in eis, quos numquam vidimus, vel, quod maius eſt, in hoſte etiam diligamus: quid mirum, ſi animi hominum moueantur, cùm eorum, quibuſcum vſu coniuncti eſſe *c* poſſunt, virtutem, & bonitatem perſpicere videantur? quamquam confirmatur *d* amor & beneficio accepto, & ſtudio perſpecto, & conſuetudine adiuncta. Quibus rebus ad illum primùm motum animi, & amoris adhibitis, admirabilis quædam exardeſcit beneuolentiæ magnitudo, quam ſi qui putant ab imbecillitate proficiſci, vt ſit per *e* quam quiſque aſſequatur quod deſideret: humilem ſanè

a *Virtus maximè omnium rerũ beneuolentiam conciliat.*

b *Probitatem etiam in hoſte diligimus.*

c *Poßint.*

d *Amorē qua confirment.*

e *Quem aſſequatur.*

ſanè relinquant, & minimè generoſum, vt ita dicam, ortum amicitiæ, quam ex inopia atque indigentia *a* natam volunt, quod ſi ita eſſet vt quiſque minimum in ſe eſſe arbitraretur; ita ad amicitiam eſſet aptiſſimus. Quod
30 longè ſecus eſt. Vt enim quiſque ſibi plurimùm confidit, & vt quiſque maximè virtute, & ſapientia ſic munitus eſt, vt nullo egeat, ſuáque omnia in ſe *b* ipſo poſita iudicet: ita in amicitiis, expetendis, colendiſque maximè excellit, quid enim? Africanus erat indigens mei? minimè hercule? *c* An ne ego quidem illius: ſed ego admiratione quadam virtutis eius, illa viciſſim opinione fortaſſe nonnulla, quam de meis moribus habebat, me dilexit. Auxit beneuolentiam conſuetudo: ſed quamquam vtilitates multæ, & magnæ conſecutæ ſunt, non ſunt tamen ab earum ſpe cauſæ diligendi profectæ vt enim benefici liberaléſque ſumus, non vt exigamus gratiam (neque enim beneficium fœneramur) ſed natura propenſi ad liberalitatem ſumus: ſic *e* amicitiam, nõ ſpe mercedis adducti, ſed quòd eius omnis fructus in ipſo amore ineſt, expetendam pu-
31 tamus. Ab iis verò, qui pecudum ritu ad voluptatem omnia referunt, longè diſſentimus: nec mirum: nihil enim altum, nihil magnificum, *f* nec diuinum ſuſpicere poſſunt, qui omnes ſuas cogitationes: abiecerunt in rem tam humilem, támque contemptam. Quamobrem hos quidem ab hoc ſermone remoueamus: ipſi autem intelligamus, *g* à natura gigni ſenſum diligendi, & beneuolentiæ caritatem facta ſignificatione probitatis: quam qui appetiuerunt, applicant ſeſe, & propius admouent, vt & vſu eius, quem diligere cœperunt, fruantur,

a *Naſci.*

b *Qui excellat in expetendis, colendiſque amicitÿs, ipſe.*

c *Africanus indigens ac ne ego.*

d *Auget beneuolentiam conſuetudo.*

e *Amicitia nõ ſpe mercedis, ſed propter ſeipſam expetitur.*

f *Ac diuinũ.*

g *A natura gignitur diligendi ſenſus.*

Digitized by Google

35 ſæpe inter amiciſſimos exſtitiſſe: magna etiam diſſidia, & plerúmque iuſta naſci, cùm aliquid ab amicis, quod rectum non eſſet, poſtularetur, vt aut libidinis miniſtri, aut adiutores eſſent ad iniuriam: quod qui recuſarent, quãuis honeſte id facerent: ius tamen amicitiæ deſerere arguerentur ab iis, quibus obſequi nollent: illos autem, qui quiduis ab amico auderent poſtulare, poſtulatione ipſa profiteri omnia ſe amici cauſa eſſe facturos: eorum querela inuerata non modò familiaritates extingui ſolere, ſed etiam odia gigni maxima, atque ſempiterna: hæc ita *a* multa, quaſi fata impendere amicitiis, vt omnia, ſubterfugere, nõ modò ſapientiæ, ſed etiam fœlicitatis diceret ſibi

a Multa impendent amicitiis.

36 videri. Quamobrem id primùm videamus, ſi placet, *b* quatenus amor in amicitia progredi debeat. Num, ſi Coriolanus habuit amicos, ferre contra patriam arma illi cum Coriolano debuere? num Viſcellinum, amici regnum appetentem, num Sp Melium iuuare debuerunt? Tiberium quidem Gracchum, Rempub vexantem, à Q. Tuberone, æqualibúſque amicis de-

b Quatenus amor in amicitia progredi debeat.

37 relictum videbamus: at C Bloſſius Cumanus, hoſpes familiæ veſtræ, Scæuola, cùm ad me, qui aderam Lænati, & Rutilio Conſulibus in conſilio, deprecatũ veniſſet, hanc, vt ſibi ignoſcerem, cauſam afferebat, quòd tanti T. Gracchum feciſſet, vt, quicquid ille vellet, ſibi faciendum putaret. Tum ego, etiámne, inquam, ſi te in Capitolium faſces ferre vellet? numquam, inquit, voluiſſet id quidem: ſed, ſi voluiſſet, paruiſſem. Videtis quàm nefaria vox & herclè ita fecit, vel plus etiam, quàm dixit: non enim paruit ille Ti. Gracchi temeritati, ſed præfuit, nec ſe comitem illius furoris, ſed

ducem

Rempu.ſe amici cauſa feciſſe fateatur. Etenim eo loco, Fanni, & Scæuola, locati ſumus, vt nos longè proſpicere oporteat futuros caſus Reip. *a* deflexit enim iam aliquantulũ de ſpatio, cur-
41 riculóque conſuetudo maiorum Tiber. Gracchus regnũ occupare conatus eſt, vel regnauit is quidem paucos menſes. Num quidſimile populus Rom. audierat, aut *b* viderat? hunc etiam poſt mortem ſecuti amici, & propinqui; quid in P. *c* Scipionem effecerint, ſine lacrymis non queo dicere. Nam Carbonem *d* quoque, quem modò potuimus, propter recentem pœnam T. Gracci ſuſtinuimus. De C. Gracci autem Tribunatu quid expectem, non libet *e* augurari. Serpit enim deinde res, quæ procliuis ad perniciem, cùm ſemel cœpit, labitur. Videtis, in tabella iam ante quanta ſit facta labes, primò Gabinia lege. biennio autem poſt Caſſia. Videre iam videor populũ Rom. à Senatu diſiunctum, multitudiniſque arbitrio res maximas agi, plures enim diſcent, quemadmodum hæc
42 fiant, quã quemadmodum his reſiſtatur. Quorſum hæc? quia ſine ſociis nemo quicquam tale conatur. *f* Præcipiendum eſt igitur *g* bonis, vt, ſi in eiuſmodi amicitias ignari caſu aliquo inciderint, ne exiſtiment ita ſe alligatos, vt ab amicis in *h* magna re aliqua in Rep. peccantibus non diſcedant, *i* improbis autẽ pœna ſtatuenda eſt, nec minor verò iis, qui ſecuti erũt alterũ, quàm iis, qui ipſi fuerint impietatis duces. Quis clarior in Græcia Themiſtocle? quis potentior? qui cùm Imperator bello Perſico ſeruitute Græciã *k* liberaſſet, propterque inuidiam in exiliũ pulſus eſſet, ingratæ patriæ iniuriã non tulit, quã ferre debuit; fecit idem, quod viginti annis antè apud nos fecerat Co-

a *Deflexit iã.*
b *Regnare enim nemo poſt eiectos reges.*
c *Naſicam.*
d *Quoquo modo.*
e *Caſus eſt ab Opimio conſule.*
f *præcipiundum.*
g *Bonis præcipiendum.*
h *Magnã aliquam remp.*
i *Improbis pœna ſtatuenda.*
k *Liberauiſſet.*

riolanus, his adiutor contra patriam inuentus eſt nemo. Itáque mortem ſibi vtérque *a* conſciuit. Quare talis improborum conſenſio non modò excuſatione amicitiæ tegēda nō eſt, ſed potius omni ſupplicio vindicanda, vt ne quis ſibi conceſſum putet, amicum, bellum patriæ inferentem, ſequi Quod quidem, vt res ire cœpit, haud ſcio an aliquando futurum ſit. Mihi autem non minori curæ eſt, qualis Reſp poſt mortem meā furura ſit, quàm qualis hodie ſit. 43

44 Hæc igitur prima lex amicitiæ ſanciatur, vt ab amicis honeſta petamus, amicorū cauſa honeſta feciamus; nec expectemus quidem, dum *b* rogemur, ſed ſtudium ſemper adſit, cunctatio abſit; conſilium *c* liberè dare gaudeamus; plurimùm in amicitia amicorum bene ſuadētium valeat authoritas: eáque adhibeatur ad monēdum non modò apertè, ſed etiam *d* acriter ſi res poſtulabit, & adhibitæ pareatur Nam quibuſdam, quos audio ſapientes habitos in Græcia, placuiſſe opinor mirabilia quædam. Sed nihil eſt, quod illi non *e* perſequantur ſuis argutiis. partim fugiendas eſſe nimias amicitias; ne neceſſe ſit, vnum ſolicitum eſſe pro pluribus; ſatis ſupérque eſſe ſibi ſuarum cuique rerum curam, alienis nimis implicari moleſtum eſſe, cōmodiſſimum eſſe, quàm laxiſſimas habenas habere amicitiæ, quas vel adducas, cùm velis, vel remittas: *f* caput enim eſſe ad beatè viuēdum ſecuritatem: qua frui non poſſit animus, ſi tāquam parturiat vnus pro pluribus. 45

46 Alios autem dicere aiunt etiam multò inhumanius quem locum breuiter perſtrinxi paulò antè: præſidij, adiumentíque cauſa non beneuolentiæ, neque caritatis, amicitias eſſe expetēndas: itaque, vt quiſque minimum firmitatis

a *Aliter Liuius. & Atticus de Coriolano: de Themiſtocle autē Clitarchus, & Stratocles, vide de clar. Orat.*

b *Rogemur ſtadium.*

c *Verum dare gaudeamus l.bertè.*

d *Non apertè ſolum, ſed acriter etiam monendi ſunt amici.*

e *Perſequantur argutus.*

f *Caput eſt ad beatè viuendum.*

mitatis, habeat, minimúmque virium, ita amicitias appetere maximè: ex eo fieri, vt mulierculæ magis amicitiarum Præſidia quærant, quàm viri, & inopes, quàm opulenti: & calamitoſi, quàm ij, qui putantur
47 beati. O præclaram ſapientiam. *b* Solem enim à mundo tollere videntur, qui amicitiam, è vita tollunt: quia nihil à diis immortalibus melius habemus, nihil iucundius. Quæ eſt enim iſta ſecuritas? ſpecie quidem blanda, ſed re ipſa multis locis repudianda eſt. Neque enim eſt conſentaneum, vllam honeſtatem, actionémve, ne ſolicitus ſis, aut non ſuſcipere, aut ſuſceptam deponere. Quòd ſi curam fugimus, virtus fugienda eſt: quæ neceſſe eſt vt cùm aliqua cura res ſibi contrarias aſpernatur atque oderit, vt bonitas malitiam, temperantia libidinem, ignauiam fortitudo. Itaque videas rebus iniuſtis iuſtos maximè dolere, *c* imbecillibus fortes, flagitioſis modeſtos. Ergo hoc proprium eſt *d* animi bene conſtituti, & lætari bonis rebus, &
48 dolere contrariis. Quamobrem ſi cadit in ſapientem animi dolor, qui profectò cadit, niſi ex eius animo extirpatam humanitatem arbitremur: quæ cauſa eſt, cur amicitiam funditus tollamus è vita, ne aliquas propter eam ſuſcipiamus moleſtias? quid enim intereſt, motu animi, ſublato, non dico inter pecudem, & hominem, ſed inter hominem, & ſaxum, aut truncum, aut quid uis generis eiuſdem? Neque enim ſunt iſti audiendi: qui virtutem duram, & quaſi ferream eſſe volunt: quæ quidem eſt tum multis in rebus, tum in amicitia tenera, atque tractabilis vt & bonis amici quaſi *e* diffundatur, &

a Haberet.

b Solem ex mundo tollunt, qui amicitiam è vita tollunt.

c Imbellibus.

d Animi bene constituti proprium eſt, lætari bonis rebus, dolere Contrariis.

Virtus nec dura, nec ferrea ſed tenera atque tractabilis.

e Diffundatur Letitia.

a Contrahatur maiore.

incommodis *a* contrahatur. Quamobrem angor iſte, qui pro amico ſæpe capiendus eſt, non tantùm valet, vt tollat è vita amicitiam: non plus, quàm vt virtutes, quia non nullas curas & moleſtias afferunt, repudientur. Cùm 49
autem *b* contrahat virtus amicitiam, vt ſuprà dixi, ſi qua ſignificatio virtutis eluceat, ad quam ſe ſimilis animus applicet, & adiungat: id cùm contingat, amor ibi exoriatur neceſſe eſt. Quid enim tam abſurdum, quàm delectari multis inanibus rebus, vt honore, vt gloria, vt ædificio, vt veſtitu, cultúque corporis, animo autem virtute prædito, eo qui vel amare, vel, *c* vt ita dicam, redamari, poſſit, non admodum delectari? nihil eſt enim remuneratione beneuolentię, nihil viciſſitudine ſtudiorum, officiorúmque iucundius. Quòd ſi etiam illud addi 50
mus, quod rectè addi poteſt, nihil eſſe, quod ad ſe rem vllam tam alliciat, & contrahat, quàm ad amicitiam ſimilitudo: concedatur profectò verum eſſe, vt bonos boni diligant, adſciſcántque ſibi quaſi propinquitate cōiunctos, atque natura: nihil eſt enim appetentius ſimilium ſui, *d* nihil rapacius, quàm natura. Quamobrem hoc quidem, Fanni, & Scæuola, conſtat, vt opinor, bonis inter bonos quaſi neceſſariam beneuolentiam eſſe, quæ eſt amicitiæ fons à natura conſtitutus, ſed eadem bonitas etiam ad multitudinem pertinet. Non eſt enim inhumana virtus, neque ſuperba: neque etiam populos vniuerſos tueri, eiſque conſulere ſoleat: quod non faceret profectò, ſi à caritate vulgi abhorreret. Atque etiam mihi 51
quidem videntur, qui vtilitatis cauſa fingunt amicitias, amabiliſſimum nodum amicitię tollere, non enim tam vtilitas parta per amicum,

b Contrahit virtus amicitiam.

c Excuſat verbi nouitatem, nam redamo inuſitatum.

d Virtutis natura nec inhumana eſt, nec ſuperba.

cum, quàm *a* amici amor ipſe delectat, túm-
que illud fit, quod ab amico eſt profectum,
iucundum, *b* ſi cum amore, & ſtudio pro-
fectum: tantúmque abeſt vt amicitiæ propter
indigentiam colantur, vt ij, qui opibus & co-
piis, maximéq; virtute præditi, in qua plurimũ
eſt præſidij, minimè alterius indigeant, libe-
raliſſimi ſint, & beneficentiſſimi. Atque haud
ſcio an ne opus ſit quidem, nihil vnquam om-
ninò deeſſe amicis Vbi enim ſtudia noſtra vi-
guiſſent, ſi nunquam ſtudio, nunquam conſi-
lio, nunquam opera noſtra nec domi, nec mi-
52 litiæ Scipio eguiſſet? Non igitur *c* vtilitatem
amicitia, ſed vtilitas amicitiam ſecuta eſt. Nõ
ergo erunt homines diuitiis affluentes au-
diendi, ſi quando de amicitia, quam nec vſu,
nec ratione habent cognitam, diſputabunt.
Nam quis eſt prô *d* Deum fidem, atque homi-
num, qui velit, vt neque diligat quenquam,
nec ipſe ab vllo diligatur, circumfluere omni-
bus copiis, atque in omnium rerum abundan-
tia viuere? Hæc enim eſt *e* tyrannorum vita
nimirum: in qua nulla fides, nulla caritas, nulla
ſtabilis beneuolentiæ poteſt eſſe fiducia: om-
nia ſemper ſuſpecta atque ſollicita, nullus lo-
cus eſt amicitiæ. Quis enim aut eum diligat,
quem metuit; aut eum, à quo ſe metui putat?
coluntur tamen ſimulatione amicitiæ dumta-
53 xat ad tempus. Quòd ſi fortè; vt fit plerunq;,
ceciderint; tum intelligitur quàm fuerint ino-
pes amicorum. Quod Tarquinium dixiſſe fe-
runt, tum, *f* cùm exul eſſet, ſe intellexiſſe, quos
fidos amicos habuiſſet, quóſque infidos, cùm
54 iam neutris gratiam referre poſſet. Quãquam
g miror, in illa ſuperbia, & importunitate ſi
quenquam habere potuit. Atque vt huius,

a *Plus, quàm vtilitas, delectat amici amor.*

b *Si cum ſtudio.*

c *Non vtilitatem amicitia, ſed vtilitas amicitiam ſequitur.*

d *Tyrannorũ vita.*

e *Nemo diligit quem metuit, ex quo illud Ennij Quem metuunt oderũt lib. 11. offic.*

f *Exulantem ſe intellexiſſe.*

g *Miror illa.*

quem dixi, mores veros amicos parare non
potuere: ſic multorum opes præpotentium ex-
cludunt amicitias fideles. Nõ enim ſolùm ipſa
fortuna cæca eſt, ſed eos etiam plerumque ef-
ficit cæcos, quos complexa eſt. Itaque illi ef-
feruntur faſtidio ferè & contumacia; neque
quidquam inſipiente fortunato intolerabilius
fieri poteſt. Atque hoc quidem videre licet, 55
eos, qui anteà commodis fuerunt moribus,
imperio, poteſtate, proſperis rebus a immuta-
ri, ſperníque ab iis veteres amicitias, & indul-
geri nouis. Quid autem ſtultius, quàm vt plu-
rimùm copiis, facultatibus, opibus poſſint, cæ-
tera parare, quæ parant, pecuniam, equos, fa-
mulos, veſtes egregias, vaſa pretioſa, amicos
non parare, b optimam, & pulcherrimam vitæ,
vt ita dicam, ſupellectilem? etenim cætera cũ
parant, cui parent, neſciunt, nec cuius cau-
ſa laborent: eius enim eſt iſtorum quodque,
qui vincit viribus amicitiarum ſua cuiq; per-
manet ſtabilis, & certa poſſeſſio, vt, etiam ſi il-
la maneant, quæ ſunt quaſi dona fortunæ, ta-
men vita inculta, & deſerta ab amicis, non
poſſit eſſe iucunda, ſed hæc hactenus. Con- 56
ſtituendi autem ſunt, qui ſint in amicitia fi-
nes, & quaſi termini c deligendi; de quibus
tres video ferri ſententias, quarum nullam
probo; vnam, vt eodem modo erga amicum
affecti ſimus, quo erga noſmetipſos: alteram,
vt noſtra in amicos beneuolentia, illorum er-
ga nos beneuolentiæ pariter, æqualitérque
reſpondeat; tertiam, vt, quanti quiſque ſe
ipſe facit, tanti fiat ab amicis. Harum trium
ſententiarum nulli prorſus aſſentior. Nec e-
nim illa prima vera eſt, vt quemadmodum in
ſe quiſque, ſic in amicum ſit animatus. Quam
multa enim, quæ noſtra cauſa nunquam face-

Inſipiente fortunato nihil intolerabilius.

a *Mutari mores fortuna mutantur.*

b *Parantur pecunia. Amici, optima vitæ ſupellex.*

c *De amicitiæ terminis, deligendis ſententiæ tres.*

57 remus, facimus cauſa *a* amicorum? precari ab
indigno, ſupplicare, tum acerbius in aliquem
inuehi, inſectarique vehementius: quæ in noſtris
rebus non ſatis honeſtè, in amicorum fiunt
honeſtiſſimè. Multæ quoq; res ſunt, in quibus
de ſuis commodis viri boni multa detrahunt,
detrahique patiuntur, vt iis amici potius, quàm
58 ipſi, fruantur. Altera ſententia eſt quæ definit
amicitiam paribus officiis, ac voluntatibus.
hoc quidem eſt nimis exiguè, & exiliter ad
calculos *b* reuocare amicitiam, vt par ſit ratio
acceptorum, & datorum. *c* Ditior mihi, & affluentior
videtur eſſe *d* vera amicitia, nec obſeruare
ſtrictè, ne plus reddat, quàm acceperit.
Neque enim verẽdum eſt, ne quid excidat, aut
ne aliquid in terrã defluat, aut ne plus æquo
quid in amicitia congeratur. Tertius verò ille
finis deterrimus, vt quanti quiſque ſe ipſe fa-
59 ciat, tanti fiat ab amicis. Sæpè enim in quibuſdam
aut animus abiectior eſt, aut ſpes amplificãdæ
fortunæ fractior. Non eſt igitur amici,
talem eſſe in eum, qualis ille in ſe eſt, ſed
potius eniti, & efficere, vt amici iacentẽ animum
excitet, inducátque in ſpem, cogitatio-
60 némque meliorem. Alius igitur finis veræ amicitiæ
conſtituendus eſt, ſi prius, quod maximè
reprehendere Scipio ſolitus ſit, edixero.
Negabat vllam vocem inimiciorem amicitiæ
potuiſſe reperiri, quàm eius, qui dixiſſet, Ita
amare oportere, vt *e* aliquando eſſet oſurus:
nec verò ſe adduci poſſe, vt hoc, quemadmodum
putaretur, à *f* Biante dictum eſſe crederet,
qui habitus eſſet vnus è ſeptem; ſed impuri
cuiuſdam, aut ambitioſi, aut omnia ad
ſuam potentiam reuocantis eſſe ſententiam.
Quonam enim modo quiſquam amicus eius

a *Amicorum cauſa multa facimus quæ noſtra non faceremus.*

b *Vocare.*

c *Diuitior.*

d *Vera amicitia non obſeruat, ne plus reddat quàm acceperit.*

e *Biantis dictum ita amare nos oportere, vt aliquando ſimus oſuri. Val. Max. lib. 7. cap. 3.*

eſſe poterit, cuius ſe putabit inimicum eſſe
poſſe? quin etiam neceſſe erit cupere, & opta-
re, vt quàm ſępiſſimè peccet amicus, quo plu-
res det ſibi tanquam anſas ad reprehendendũ.
Rurſum autem rectè factis, commodiſque a-
micorum neceſſe erit angi, dolere, inuidere.
Quare hoc quidem præceptum, cuiuſcunque 61
eſt, ad tollendam amicitiam valet. Illud po-
tius præcipiendum fuit, vt eam diligentiam a
adhiberemus in amicitiis comparandis, vt ne
quando b amare inciperemus eum quem ali-
quando odiſſe poſſemus. Quin etiam, ſi minus
fœlices in diligendo fuiſſemus, b ferendum id
Scipio potius, quàm inimicitiarum tempus
cogitandum putabat. His igitur finibus vten-
dum arbitror, vt, cùm emendati mores ami- 62
corum ſint, tum ſit inter eos omnium rerum, c
conſiliorum, & voluntatũ ſine vlla exceptio-
ne communitas, vt etiam ſi qua fortuna acci-
derit, vt minus iuſtæ amicorum volũtates ſint
adiuuandæ, in quibus eorum aut d de capite
agatur, aut de fama: declinandum ſit de via,
modò ne sũma turpitudo ſequatur. Eſt enim,
e quatenus amicitiæ dari venia poſſit. Nec ve-
rò negligenda eſt fama: nec mediocre telum
ad res gerendas exiſtimare oportet beneuolẽ-
tiam ciuium, quam blanditiis, & f aſſentatio-
nibus colligere, turpe eſt. Virtus quam ſequi-
tur charitas, minimè repudianda eſt. Sed ſæpe 63
(redeo enim ad Scipionem, cuius omnis ſer-
mo erat de amicitia) querebatur, quòd in om-
nibus rebus homines diligentiores eſſent. Ca-
pras, & oues quot quiſque haberet, dicere
poſſe; amicos quot haberet non poſſe dicere:
& in illis quidem parãdis adhibere, g in amicis
eligendis, negligentes eſſe: nec habere quaſi
ſigna

a *Adhibeamus videndum eſt quem amare incipiamus.*
b *Putabat Africanus amicorum vitia ferenda.*
c *Conſiliorũ, voluntatum.*
d *Caput agatur aut fama*
e *Eſt quatenus amicitiæ venia dari poſſit.*
f *Aſſentãdo*
g *Curam.*

ſigna quædam,& notas,quibus eos , qui ad a-
micitiam eſſent idonei , iudicarẽt. Sunt igitur
firmi,& ſtabiles,& conſtantes diligendi : cu-
ius generis eſt magna *a* penuria : & iudicare
difficile eſt ſanè,niſi expertũ: expediendũ au-
tem eſt in ipſa amicitia: ita præcurrit amicitia
64 iudicium,tollitq; experiendi poteſtatem. Eſt
igitur prudentis ſuſtinere,vt curſum,ſic impe-
tum beneuolentiæ,quo vtamur, quaſi *b* aquis
tentatis , ſic amicitiis, aliqua parte periclita-
tis moribus amicorum. Quidã ſæpe in parua
pecunia perſpiciuntur , quàm ſint leues. Qui-
dam autem , quos parua mouere non potuit,*c*
agnoſcuntur in magna. Si verò erunt aliqui
reperti , qui pecuniam præferre amicitiæ ſor-
didum exiſtiment:vbi eos inueniemus,qui ho-
nores,Magiſtratus,Imperia , poteſtates , opes
amicitiæ non anteponant : vt , cùm ex altera
parte propoſita hæc ſint , ex altera vis amici-
tiæ,non multò illa malint ? *d* imbecilla enim
natura eſt ad contemnendam potentiã:quam,
etiam ſi neglecta amicitia conſecuti ſunt,*e* ex-
cuſari ſe arbitrãtur,quia non ſine magna cau-
ſa ſit neglecta amicitia. Itaque veræ amicitiæ
difficillimè reperiuntur in iis , qui in honori-
65 bus,rêque publica verſantur. Vbi enim *f* in-
uenias,qui honorẽ amici anteponat ſuo?quid?
hæc vt omittam,quàm graues,quàm difficiles
plerisq; videntur calamitatum ſocietates? Ad
quas,non eſt facilè inuentus , qui deſcendat.
Quamquam Ennius rectè,

g *Amicus certus in re incerta cernitur.*

tamen hæc duo leuitatis,& infirmitatis pleroſque conuincunt ; aut ſi bonis rebus contemnunt,aut ſi in malis *h* deſerunt. Qui igitur vtraque in re grauem,conſtantem , ſtabi-

a *Conſtantia amicorũ magna penuria.*

b *Equis vt in tranſitu fluminis.*

c *Cognoſcuntur.*

Ambitio ſæpè amicitiam peruertit.

d *imbecilla natura ad cõtemnendam potentiam.*

e *Obſcuratũ iri ſe arbitrã-tur.*

f *Iſtum inuenias.*

g *Iambus.*

h *Contemnere leuitatis: deſerere , infirmitatis.*

lémque ſe in amicitia præſtiterit, hunc ex maximè raro hominũ genere iudicare debemus, & pænè diuino. Firmamentum autem ſtabilitatis,conſtantiæq; eius,quam in amicitia quærimus,fides eſt.Nihil enim ſtabile eſt,quod infidum eſt:ſimplicem prætereà,& communem, & conſentientem, id eſt qui rebus iiſdem moueatur, eligi par eſt: quæ omnia pertinent ad fidelitatem Neq; enim fidum poteſt eſſe multiplex ingenium, & tortuoſum. Neque verò, qui non iiſdem rebus mouetur,& natura conſentit,aut fidus,aut ſtabilis poteſt eſſe. Addẽdum eodem eſt,vt ne criminibus aut inferendis delectetur amicus, aut credat illatis.Quæ pertinẽt omnia ad eam,quam iam dudum tracto,conſtantiam.Ita fit verum illud,quod initio dixi.Amicitiã niſi inter bonos eſſe nõ poſſe. *a* Eſt enim boni viri,quem eundem ſapientem licet dicere, hæc duo tenere in amicitia; primùm, ne quid fictum ſit,néue ſimulatum: (apertè enim vel odiſſe, magis ingenuum eſt, quàm fronte occultare ſententiam)deinde nõ ſolùm ab aliquo *b* oblatas criminationes *c* repellere,ſed ne ipſum quidem eſſe ſuſpicioſum, ſemper aliquid exiſtimantem ab amico eſſe violatum Accedat huc ſuauitas quædã oportet,ſermonum,atque morũ, haudquaquã mediocre condimentum amicitiæ: triſtia autem, & *d* in omni re ſeueritas abſit;habeat illa quidẽ grauitatem,ſed amicitia remiſſior eſſe debet,& liberior, & dulcior,& ad omnẽ comitatem,facilitatémq; procliuior.Exiſtit autẽ hoc loco quædam quæſtio ſubdifficilis:nũ quando amici noui,digni amicitia,veteribus ſint anteponendi;vt equis vetulis teneros anteponere ſolemus.Indigna homine dubitatio.Non enim ami

66 67 68

Fundamentũ amicitiæ fides.

a *Bonus vir duo teneat in amicitia.*

b *Ablatas.*
c *Depellere.*

d *Abſit ab amicitia ſeueritas.*

amicitiarum eſſe debent,ſicut aliarum rerum ſatietates,veterrimæ quæque(vt ea vina,quæ vetuſtatem ferunt) eſſe debent ſuauiſſimæ.Ve-
70 rúmque illud eſt,quod vulgò dicitur, *Multos a modios ſalis ſimul edendos eſſe*,vt amicitiæ munus explетum ſit Nouitates autem,ſi ſpem afferunt, vt tanquam in herbis non fallacibus fructus appareat, non ſunt illæ quidem repudiandæ:vetuſtas tamen ſuo loco conſeruanda eſt:maxima eſt enim vis vetuſtatis, & conſuetudinis *b* Atque in ipſo equo,cuius modò mẽtionẽ feci,ſi nulla res impediat,nemo eſt, qui non eo,quo conſueuit,libentius vtatur,quàm *c* intrectato,&nouo. Nec *d* modò in hoc,quod eſt animal,ſed in iis etiã, quæ ſunt *e* inanimata, conſuetudo valet; cùm locis etiam ipſis montoſis delectemur,&ſilueſtribus,in quibus diutius commorati ſumus. Sed *f* maximum eſt
71 in amicitia,ſuperiorem parem eſſe inferiori, ſæpe enim excellentiæ quædam ſunt:qualis erat Scipionis in noſtro,vt ita dicam,grege nũquam ſe ille Philo, nunquam Rupilio, nunquam Mummio antepoſuit,nunquam inferioris ordinis amicis. Quinctum verò *g* Maximum, fratrem,egregium virum, omninò ſibi nequaquam parem, quòd is anteibat ætate, tanquam ſuperiorem colebat; ſuóſque omnes per ſe eſſe poſſe ampliores volebat. Quòd *h*
72 faciendum, imitandúmque eſt omnibus;vt,ſi quam præſtantiam virtutis, ingenij, fortunæ cõſecuti ſunt,impartiant eam ſuis,communicéntq; cũ proximis:vt ſi parentibus nati ſũt humilibus, ſi propinquos habeant imbecilliores vel animo, vel fortuna,eorum augeant opes, eiſque honori ſint, & dignitati: vt in fabulis, qui aliquandiu,propter *i* ignorantiam

ſti

a *Multi modij ſalis ſimul edendi vt expleatur munus amicitiæ.*

b *Quia ipſo, equo.*

c *Intractato.*

d *Vere.*

e *Inanima. locis ipſis.*

f *Maximum eſt in amicitia ſuperiorem partem eſſe inferiori etiam.*

g *Fratrem eiuſdem Pauli filium, ſed à Q. Fabio Max. adoptatum.*

h *Faciundum*

i *Ignoratione.*

ſtirpis,& generis , in famulatu fuerint , cùm cogniti ſunt , & aut deorum , aut regum filij inuenti.retinēt tamen charitatem in paſtores, quos patres ſuos multos annos eſſe duxerunt. Quod quidem eſt multò profectò magis in veris patribus,certíſque *a* faciendum.

a Faciendum, fructus virtutis eſt caritas.

b Permaximus.

c amicitiæ inferiores.

d Dolere non debent,ſe ab amicis aliqua præſtantia ſuperari.

73 *b* Fructus enim ingenij ,& virtutis , omníſque præſtantiæ tum *c* maximè capitur,cùm in proximum quemque confertur. Vt igitur ij , qui ſunt in amicitia , coniunctioníſq; neceſſitudine ſuperiores , exæquare ſe cum inferioribus debent: ſic *d* inferiores dolere non debēt,ſe à ſuis amicis aut ingenio, aut,fortuna,aut dignitate ſuperari Quorum plerique aut queruntur ſemper aliquid,aut etiam exprobrant, eóque magis,ſi aliquid habere ſe putant quod officiosè, aut amicè , & cum labore aliquo ſuo factum queant dicere. Odioſum ſanè genus hominum officia exprobrantium : quæ meminiſſe debet is,in quem collata ſunt;non cōmemorare,qui contulit.

Odioſum genus hominum Officium exprobrantium.

74 Quamobrem , vt ij , qui ſuperiores ſunt ſubmittere ſe debēt in amicitia;ſic quodammodo inferiores extollere. Sūt enim quidam,qui moleſtas amicitias faciunt , cùm ipſi ſe contemni putant,quod non ferè contingit, niſi iis, qui etiam contemnendos ſe arbitrantur : qui hac opinione non modò verbis , ſed etiam opere leuandi ſunt.

Quantum amicis tribuendum.

Tuſc.4.& Pl. lib.7.c.6.

75 Tantum autem cuique tribuendum eſt,primùm, quātum ipſe efficere poſſis;deinde etiam,quantum ille,quem diligas, atque adiuues,poſſit ſuſtinere. Non enim tu poſſis,quantumuis licet excellas , omnes tuos ad honores ampliſſimos perducere: vt Scipio P. Rupilium potuit conſulem efficere, *e* fratrem eius Lucium non potuit. Quòd ſi etiam poſſit quiduis deferre ad alterum; vidē-

dum

dum eſt tamen,quid ille poſſit ſuſtinere. Om-
ninò *a* amicitiæ , corroboratis iam confirma-
tíſq; & ingeniis,& ætatibus , iudicandæ ſunt:
nec,ſi qui ineunte ętate venandi,aut pilæ ſtu-
dioſi fuerint , eos habere neceſſarios oportet,
quos tum eodem ſtudio præditos dilexerunt.
Iſto enim modo nutrices,& pędagogi iure ve-
tuſtatis plurimum beneuolentiæ poſtulabunt:
qui negligendi quidem non ſunt,ſed alio quo-
dam modo colendi : aliter enim amicitiæ ſta
biles permanere non poſſunt. *b* Diſpares enim
mores diſparia ſtudia ſequuntur. Quorum diſ-
ſimilitudo diſſociat amicitias, Nec ob aliam
cauſam ullam boni improbis , improbi bonis
amici eſſe non poſſunt,niſi quòd tanta eſt in-
ter eos , quanta maxima poteſt eſſe , morum,
ſtudiorúmque diſtantia. Rectè etiam præcipi
77 poteſt in amicitiis , ne quis intemperata qua-
dam beneuolentia,quod perſæpe fit, impediat
magnas *c* vtilitates amicorum. Nec enim (vt
ad fabulas redeam) Troiam Neoptolemus ca-
pere potuiſſet,ſi Lycomedem,apud quem erat
educatus,multis cum lacrymis iter ſuum im-
pedientem audire voluiſſet : & ſæpe incidunt
magnæ res,vt diſcedendum ſit ab amicis:quas
qui impedire vult,quòd deſiderium non faci-
le *d* ferat;& infirmus eſt, mollíſque natura, &
ob eam ipſam cauſam in amicitia parum iu-
78 ſtus. Atque in omni re *e* conſiderandum eſt,&
quid poſtules ab amico, & quid patiare à te
impetrari Eſt etiam quaſi quædam calamitas
in amicitiis dimittendis nonnunquam neceſ-
ſaria Iam enim à ſapientum familiaritatibus
ad vulgares amicitias oratio noſtra delabitur.
Erumpunt ſæpe vitia amicorum tum in ipſos
amicos , tum in alienos : quorum tamen ad
ami

a *Amicitia, corroboratis ingeniis & ætatibus iudicanda.*

b *Diſpares mores diſparia ſtudia ſequuntur.*

c *Vtilitates amicorũ impediẽda nõ ſunt.*

d *Ferat,is.*

e *Conſiderandum,& quid poſtules ab amico, & quid patiare à te impetrari.*

amicos redundet infamia. Tales igitur amicitiæ ſunt remiſſione vſus eleuandæ, & vt Catonem dicere audiui, diſſuendæ magis, quàm diſcindendæ ſunt: niſi quædam admodum intolerabilis iniuria exarſerit; vt neque rectum, neque honeſtum ſit, neque fieri poſſit, vt non ſtatim alienatio, diſiunctióque *a* facienda ſit:

a Facienda.

ſin autem morum, aut ſtudiorum commutatio quædam, vt fieri ſolet, facta erit, aut in Reip 79
partibus diſſenſio interceſſerit, loquor enim, vt paulò ante dixi, non de ſapientium, ſed de communibus amicitiis, cauendum erit, ne non ſolùm amicitiæ depoſitæ, ſed inimicitiæ etiam ſuſceptæ videãtur. *b* Nihil enim turpius quàm cum eo bellum gerere, quicum familiariter vixeris. Ab amicitia Q. Pompeij meo nomine ſe remouerat, vt ſcitis, Scipio: propter diſſenſionem autem, quæ erat in Rep. alienatus eſt à Collega noſtro *c* Metello. Vtrúq; egit grauiter, authoritate, & offenſione animi non acerba.

b Nihil turpius quàm inter quos fuerit amicitia, inimicitias exoriri.

c Quocum Macedonico collega antẽ Scipionis, & Lælij inauguratu.

80 Quamobrem primùm danda opera eſt, ne qua amicorum diſſidia fiant: ſin tale aliquid euenerit, vt extinctæ potius amicitiæ, quàm oppreſſę videantur Cauendum verò eſt, ne etiam in graues inimicitias conuertant ſe amicitiæ; è quibus iurgia, maledicta, contumeliæ gignuntur: quæ tamen ſi tolerabiles erunt, ferendæ ſunt: & hic honos veteri amicitiæ tribuendus eſt, vt is in culpa ſit, qui faciat, non qui patiatur iniuriam Omninò omnium horum vitiorum, atque incommodorum vna cautio eſt, atque vna prouiſio, vt *d* ne nimis citò diligere incipiamus, néve indignos. Digni 81
autem ſũt amicitia, quibus in ipſis ineſt cauſa, cùr diligantur. Rarum iſtud genus: & quidem

d Ne nimis citò diligere incipiant.

Rarũ genus.

a omnia præclara rara nec quidquam diffici-
lius, quam reperire, quod ſit omni ex parte in
82 ſuo genere perfectum. Sed plerique neque in
rebus humanis quidquam bonum norunt, niſi
quod fructuoſum ſit: & amicos, tanquam pe-
cudes, eos potiſſimum diligunt, ex quibus ſpe-
rant ſe maximum fructum eſſe capturos: ita-
que *b* pulcherrima illa, & maximè naturali ca-
rent amicitia, per ſe, & propter ſe expetenda.
Nec ipſi ſibi exemplo ſunt, hæc vis amicitiæ
qualis, & quanta ſit, ipſe enim ſe quiſque dili-
git, non vt aliquam à ſe ipſo mercedem exi-
gat caritatis ſuæ, ſed quòd per ſe ſibi quiſ-
que carus eſt, quod niſi idem in amicitiam
transferatur, verus amicus nunquam reperie-
tur. *Eſt c enim is amicus quidem*, qui eſt tam-
83 quam *d* alter idem. Quòd ſi hoc apparet in be-
ſtiis, volucribus, agreſtibus, natantibus, cicuri-
bus feris, primùm, vt ſe ipſæ diligant: (id enim
pariter cum omni animante naſcitur:) dein-
de, vt requirant, atque appetant, ad quas ſe
applicent eiuſdem generis animantes: idque
faciunt cum deſiderio, & cum quadam ſimili-
tudine amoris humani: quanto id magis in
hominis ſit natura? qui & ſe ipſe diligit: & al-
terum acquirit, cuius animum ita cum ſuo
cōmiſceat, vt efficiat pœnè vnum ex duobus?
84 Sed plerique e peruersè, ne dicam impuden-
ter, amicum habere talem volunt, quales ipſi
eſſe non poſſunt: quæque ipſi non tribuunt
amicis, hæc ab iis deſiderant. Par eſt autem,
primùm, ipſum eſſe virum bonū: tum alterum
ſimilem ſui quærere, in talibus *f* ea, quam iam
dudū *g* tracta°, ſtabilitas amicitiæ cōfirmari
poteſt, cùm homines beneuolentia coniuncti,
primū cupiditatibus iis, quibus cæteri ſeruiūt,
impera

a *omnia præclara rara, Græcum adagium.*

b *Pulcherrima eſt amicitia, quæ per ſe, & propter ſe expetitur.*

c *Enim is quidem.*

d *Amicus tanquam alter idem.*

e *Vitium in amicitia.*

f *In quibus amicitiæ ſtabilitas confirmari poſſit.*

g *Tractabamus.*

imperabunt: deinde æquitate, iuſtitiáque gau-
debunt: omniáque alter pro altero ſuſcipiet:
neque quidquam vnquam, niſi honeſtum, &
rectum, alter ab altero poſtulabit: neque ſo-
lùm colent *a* ſe inter ſe, ac diligent: ſed etiam
verebuntur. Nam *b* maximum ornamentum
amicitiæ tollit, qui ex ea tollit verecundiam.
Itaque in iis pernicioſus eſt error, qui exiſti- 85
mant libidinem, peccatorúmque omnium pa-
tere in amicitia licentiam. Virtutum enim
amicitia adiutrix à natura data eſt, non *c* vi-
tiorum comes; vt quoniam ſolitaria non poſ-
ſet virtus ad ea, quæ ſumma ſunt, peruenire,
cõiuncta & conſociata cum altera perueniret,
quæ ſi quos inter ſocietas aut eſt, aut fuit, aut
futura eſt: eorum eſt habendus ad ſummum
naturæ bonum optimus, beatiſſimúſque comi-
tatus; hæc eſt, inquam, ſocietas, in qua omnia 86
inſunt, quæ putant homines expetenda, hone-
ſtas, gloria, tranquillitas animi, atque iucundi-
tas: vt, cùm hæc adſint, beata vita ſit, & ſine
his eſſe non poſſit. Quod cùm optimum, ma-
ximúmque ſit, ſi id volumus adipiſci, virtuti
opera danda eſt: ſine qua neque amicitiam,
neq; vllam rẽ expetendã conſequi poſſumus.
Ea verò neglecta, qui ſe animos habere arbi-
trantur, tum ſe denique erraſſe ſentiunt; cùm
eos grauis aliquis caſus experiri cogit. Quo-
circa, (dicendum eſt enim ſæpius) *d* cùm iu-
dicaueris, diligere oportet, non, cùm dilegeris,
iudicare, ſed, cùm multis in rebus negligentia
plectimur, tum maximè in amicis & diligẽdis, 87
& colendis. Præpoſteris enim vtimur conſi-
liis, & acta agimus: quod vetamur veteri pro-
uerbio. Nam implicati vltro & citro, vel vſu
diuturno, vel etiam officiis, repentè in medio
curſu

a colent inter ſe.

b Verecundia maximum eſt amicitiæ ornamentum.

c Non vitiorũ comes, ſed virtutum adiutrix amicitia eſt.

d Cum iudicaueris, diligere oportet, non cum dilexeris, iudicare.

ſurſu amicitias, exorta aliqua offenſione, *a* dirumpimus. Quò enim magis vituperanda eſt a *diſrumpimur.*
88 rei *b* maximè neceſſariæ tanta incuria. Vna eſt b *tam maſ.*
enim amicitia in rebus humanis, de cuius vtilitate omnes vno ore conſentiunt. *c* Quanquam à multis ipſa virtus contemnitur, & vẽdicatio quædam, atque *d* oſtentatio eſſe *e* dicitur: multi diuitias deſpiciunt, quos paruo contento tenuis victus, cultúſque delectat: honores verò, quorum cupiditate quidam inflammantur, quàm multi ita contemnunt, vt nihil inanius, nihil eſſe leuius exiſtiment? *f* itémque cætera, quæ quibuſdam admirabilia videntur, permulti ſunt, qui pro nihilo putent. De amicitia omnes ad vnum idem ſentiunt, & ij qui ad Remp. ſe contulerunt; & ij, qui rerum cognitione doctrináque delectantur; & ij, qui ſuum negotium gerunt *g* otioſi: poſtremò ij, qui ſe totos tradiderunt voluptatibus: ſine amicitia *h* vitam eſſe nullam: ſi modò velint aliqua ex parte liberaliter viuere. *i* Serpit enim neſcio quomodo per omniũ vitam amicitia, nec vllam ætatis degendæ rationem patitur eſſe expertem ſui.

c *Namque & multis.* d *Virt' à quibuſdam oſtentatio dicitur.* e *conceditur:* f *item cætera quæ* g *otioſè:* h *Sine amicitia vitam eſſe nullam omnes conſentiunt.* i *Serpit amicitia per omnium vitam.*

89 Quin etiam, ſi quis ea aſperitate eſt, & immanitate naturæ, vt congreſſus, ſocietatémque hominum fugiat, atque oderit, qualem fuiſſe Athenis Timonem neſcio quem accepimus, tamen is pati non poſſit, vt non acquirat aliquẽ, apud quem euomat virus acerbitatis ſuæ. Atque hoc maximè iudicaretur, ſi quid tale poſſet contingere, vt aliquis nos Deus ex hac hominum frequentia tolleret, & in ſolitudine vſpiam collocaret, atque ibi ſuppeditans omnium rerum, quas natura deſiderat abundantiã, & copiam, hominis omninò aſpiciendi poteſtatem eripe-

ret Quis tam eſſet ferreus, qui eam vitam ferre poſſet? cuique non auferret fructum voluptatum omnium ſolitudo? Verum igitur illud 90
eſt, quod à Tarentino archita, *a* vt opinor, dici ſolitum, noſtros ſenes commemorare audiui, ab aliis ſenibus auditum: ſi quis *b* cœlum aſcendiſſet, naturámque mundi, & pulchritudinem ſyderum perſpexiſſet, inſuauem illam admirationem ei fore, quæ iucundiſſima fuiſſet, niſi aliquē, cui narraret, habuiſſet: ſic *c* natura ſolitarium nihil amat: ſempérque ad *d* aliquid tāquam adminiculū annititur: quod in amiciſſimo quoque dulciſſimum eſt. Sed cùm tot ſignis eadem natura declarat, quid velit, ac quęrat, quid deſideret obſurdeſcimus, tamen neſcio quo modo, nec ea, quæ ab ea, monemur, audimus: eſt enim varius, & multiplex vſus amicitiæ; multæque cauſæ ſuſpicionum, offenſionúmque dantur, quas tum euitare, tum *e* eleuare, tum ferre ſapientis eſt. Vna illa ſubleuanda offenſio eſt, vt & vtilitas in amicitia, & fides retineatur. Nam & monendi amici ſæpe ſunt, & obiurgandi: & hæc *f* accipienda amicè, cùm beneuolè fiunt. Sed neſcio 91
quo *g* modo verum eſt, quod in Andria *h* familiaris meus Terentius dixit:

Obſequium amicos, veritas odium parit.

Moleſta *i* veritas eſt: ſiquidem ex ea naſcitur odium, quod eſt venenum amicitiæ: ſed obſequium multò moleſtius; quod peccatis indulgens præcipitem amicum ferri ſinit. Maxima autem culpa in eo eſt, qui & veritatem aſpernatur, & in fraudem obſequio impellitur. Omnis igitur hac in re habenda ratio, & diligentia eſt, primum vt monitio acerbitate, deinde obiurgatio contumelia careat. In obſequio autem

a *Archita dictum contra ſolitudinem.*
b *in cœlum.*
c *natura ſolitarium nihil amat.*
d *aliquod*
e *Pro, minuere, vt alibi.*
f *accipiunda*
g *modo hoc eſt*
h *adeo familiaris, vt à Lælio ſcripta dicentur, quæ Terētij nomine comœdiæ circumferuntur Cicer. ad Att. lib 6.*
i *veritas, ſiquidem.*

tem (quoniam Terentiano verbo libenter vti-
mur) comitas adſit : aſſentatio, vitiorum ad-
iutrix, procul amoueatur; quæ non modò ami-
co , ſed ne libero quidem digna eſt. Aliter
enim cum tyranno , aliter cum amico viuitur.
92 Cuius autem aures clauſæ veritati ſunt : vt ab
amico *a* vera audire *b* nequeant ; huius ſalus
deſperanda eſt. Scitum eſt enim illud *c* Cato
nis , Multò melius de quibuſdam acerbos ini-
micos mereri, quàm eos amicos qui dulces vi-
deantur : illos verum ſæpe dicere , hos nun
quàm. Atque illud abſurdum eſt, quòd ij , qui
monentur, eam moleſtiam, quam *d* debent ca-
pere , non capiunt : eam capiunt, qua debent
carere. Peccaſſe enim ſe, non anguntur: obiur-
gari, moleſte ferunt : quod contrà oportebat,
93 delicto dolere , obiurgatione gaudere. Vt igi-
tur & monere , & moneri proprium eſt veræ
amicitiæ: & alterum liberè facere , non aſperè:
alterum patienter accipere, non repugnanter:
ſic habendum eſt , nullam in amicitiis *e* pe-
ſtem eſſe maiorem, quàm adulationem , *f* blã-
ditias , aſſentationem. Quamuis enim multis
nominibus eſt hoc vitium notandum , leuium
hominum , atque fallacium , ad *g* voluntatem
94 loquentium omnia , nihil ad veritatem. Cùm
autem omnium rerum ſimulatio eſt vitioſa
(tollit enim iudicium veri , idque adulterat)
tum amicitiæ repugnat maximè. Delet enim
veritatem , *h* ſine qua nomen amicitiæ valere
non poteſt. Nam cùm amicitiæ vis ſit in eo, vt
vnus quaſi animus fiat ex pluribus : qui fieri
poterit , ſi nec in vno quidem vnus animus
erit idem ſemper, ſed varius, commutabilis , &
multiplex ? quid enim poteſt eſſe tam flexi-
bile , tam deuium : quàm animus eius , qui ad

a *verum*
b *nequeat,*
c *Catonis dictum contra aſſentatores.*
d *debeant*
e *peſtis in amicitia nulla maior eſt quã aſſentatio.*
f *blanditiam,*
g *voluptatem*
h *ſine veritate nomẽ amicitiæ valere non poteſt.*

a voluptatem alterius non modò ſenſum, *a* ac voluntatem, ſed etiam vultum, atque nutum conuertitur?

Negat quis, nego: ait, aio: poſtremo imperaui egomet mihi,

Omnia aſſentari:

Vt ait idem Terentius, ſed ille ſub Gnathonis perſona: quod amici genus adhibere, omninò leuitatis eſt. Multi autem Gnathorum ſimi- 95
les cùm ſint, *b* loco, fortuna, fama ſuperiores: horum eſt aſſentatio moleſta, cùm ad vanitatem acceſſit authoritas, ſecerni autem blandus amicus à vero, & internoſci tam poteſt adhibita diligentia, quàm omnia fucata, & ſimulata à ſinceris, atque veris. Concio, quæ ex imperitiſſimis conſtat, tamẽ iudicare ſolet, quid interſit inter popularem: id eſt aſſentatorem, & leuem ciuem, & inter conſtantem, ſeuerum, & grauem. Quibus blanditiis Cn. 96
c Papirius Conſul nuper influebat in aures cõcionis, cùm ferret legem de Tribunis pl. reficiendis? diſſuaſimus nos. Sed nihil de me, de Scipione dicam *d* libentius. Quanta *e* illi, dij immortales, fuit grauitas, quanta in oratione maieſtas: vt facilè ducem pop. Rom non comitem, diceres, ſed affuiſtis: & eſt in manibus oratio. Itaque lex popularis ſuffragiis populi repudiata eſt. Atque, vt ad me redeam, meminiſtis, Q. Maximo, fratre Scipionis, & L. Mancino Coſſ. quàm popularis lex de Sacerdotiis C. Licinij Craſſi *f* videbatur. Cooptatio enim Collegiorum ad populi beneficium trãsferebatur. Atque is primùm inſtituit in forum verſus agere cum populo, tamen illius vendibilem orationem religio deorum immortalium, nobis defendentibus, facilè vincebat. Atque id actum eſt Prætore me, quinquennio ante

b pro dignitate poſuit, in epiſtol. ad Terentiam.

Videte quid illa faciat iſto meo fæmina.

c Papirius nuper.

d libentius.

e illa.

f iubebatur.

ante, quam Conſul ſum factus. Itaque re magis, quàm authoritate, cauſa illa defenſa eſt.
97 Quòd ſi in a ſcena, id eſt in concione, in qua rebus fictis, & adumbratis loci plurimum eſt, tamen verum valet, ſi modò id patefactum, & illuſtratum eſt: quid in amicitia fieri oportet, quæ tota veritate perpenditur? in qua niſi, vt dicitur, apertum pectus videas, tuúmque oſtēdas: nihil fidum, nihil exploratum habeas: ne amare quidē, aut b amari poſſis, cùm, id quàm verè fiat, ignores: quanquam iſta aſſentatio, quamuis pernicioſa ſit, nocere tamen nemini poteſt, niſi ei, qui eam recipit, atque ea delectatur. Ita fit, vt is aſſentatoribus patefaciat aures ſuas maxime, qui ipſe ſibi aſſentetur, & *a ſcena in quo* *b amari, cum*
98 ſe maximè ipſe delectet. Omninò eſt c amans ſui virtus: optimè enim ſe ipſa nouit: quámque amabilis ſit intelligit. Ego autem non de virtute nunc loquor, ſed de virtutis opinione. Virtute enim ipſa non tam multi præditi eſſe, quàm videri volunt, hos delectat aſſentatio: his fictus ad eorum voluntatem ſermo, cùm adhibetur, orationem illam vanam teſtimoniū eſſe laudum ſuarum putant. Nulla eſt igitur hæc amicitia, cùm alter verum audire non vult, alter ad mentiendum paratus eſt. Nec paraſitorum in comœdiis aſſentatio nobis faceta videretur, niſi eſſent milites glorioſi. *c amans ſui virtus eſt.*

d *Magnas verò agere gratias Thais mihi?* Satis erat reſpondere, Magnas: Ingentes, inquit, ſemper auget aſſentatio id, quod is, cuius ad voluntatem dicitur, vult eſſe magnum. d *Scenarius e Eunucho Terentij.*
99 Quamobrem, quanquam blanda iſta vanitas apud eos valet, qui ipſi illam allectant, & inuitant: tamen etiam grauiores, conſtantioréſque admonendi ſunt, vt animaduertant, ne callida

a duplex aſſentatio, aperta, & occulta.

aſſentatione capiantur: *a* apertè enim adulantem nemo non videt, niſi qui admodum eſt excors: callidus ille, & occultus ne ſe inſinuet ſtudioſè cauẽdũ eſt. Nec enim facillimè agnoſcitur, quippe qui aduerſando ſæpe aſſentetur, & litigare ſe ſimulans blandiatur, atque ad extremum det manus, vincique ſe patiatur, vt is, qui illuſus ſit, plus viciſſe videatur. Quid autem turpius quàm illudi? quod ne accidat, magis cauendum eſt: vt in *b* Epicureo.

b Legendum puto, Epiclero, Cæcilij comœdia. vide Priſ. l. 6. & 10. ſunt autem, qui ſe quuntur, Cæcilij verſus vide in Catone.

Hodie me ante omnes Comicos ſtultos ſenes
Verſaris, atque luſeris lautiſſimè.

10 Hæc enim in fabulis ſtultiſſima perſona eſt, improuidorum, & credulorum ſenum Sed neſcio quo pacto ab amicitiis perfectorum hominum, id eſt, ſapientũ de hac dico ſapientia, quę videtur in hominem cadere poſſe, ad leues amicitias defluxit oratio. Quamobrem ad illa prima redeamus: eáque ipſa concludamus aliquando Virtus inquam, C. Fanni, & tu Q. Muci, & conciliat amicitias, & conſeruat In ea eſt enim conuenientia rerum, *c* in ea conſtantia: quæ cùm ſe extulit, & oſtendit lumen ſuum, & idem aſpexit, agnouitque in alio, ad id ſe admouet, viciſſimque accipit illud, quod in altero eſt. Ex quo eorum exardeſcit ſiue amor, ſiue amicitia. Vtrumque enim dictum eſt ab amando, *Amare autem nihil aliud eſt,* niſi eum ipſum diligere, quem ames nulla indigentia, nulla vtilitate quæſita: quæ tamen ipſa efflorebit ex amicitia, etiam ſi tu eam minus ſecutus ſis. Hac nos adoleſcentes bene- 101
uolentia, ſenes illos L. *d* Paullum, M. Catonem, C. Gallum, P. Naſicam, T. Gracchum, Scipionis noſtri ſocerum dileximus Hæc etiã magis elucet inter æquales, vt inter me, &

Virtus conciliat & conſeruat amicitias, c in ea ſtabilitas.

d patrem Scipionis.

Scipio

Sċipionem, & L. Furium, P. Rupilium, Sp. *a* Mummium, viciſſim autē ſenes in adoleſcentium caritate acquieſcimus, vt in veſtra, & Q. Tuberonis: equidem etiam admodum adoleſcentis P. Rutilij, & A. Virginij familiaritate delector. Quoniámque ita ratio comparata eſt vitæ naturæque noſtræ, vt alia ætas oriatur ex alia: maximè quidem optandum eſt, vt cum æqualibus poſſis, quibuſcum tanquam è carceribus emiſſus ſis, iiſdem ad calcem, vt dicitur, peruenire: ſed quoniam res humanæ fragiles, caducæque ſunt, ſemper aliqui acquirendi ſunt, quos diligamus, & à quibus diligamur
102 Caritate enim, beneuolentiáque ſublata, omnis eſt è vita ſublata iucunditas. Mihi quidem Scipio quanquam eſt ſubitò ereptus, viuit tamen, ſempérque viuet. Virtutem enim amaui illius viri quæ extincta non eſt; nec mihi ſoli verſatur ante oculos, qui illam ſemper in manibus habui, ſed etiam poſteris erit clara, & inſignis. Nemo vnquam animo, aut ſpe maiora ſuſcipit, qui ſibi non illius memoriam,
103 atque imaginem proponēdam putet. Equidem ex omnibus rebus, quas mihi aut fortuna, aut *b* natura tribuit, nihil habeo, quod cum amicitia Scipionis poſſim comparare. In *c* hac mihi de Repub. conſenſus, in hac rerum priuatarum conſilium, in hac requies plena oblectationis fuit. Nunquam illúm ne minima quidem in re offendi, quod quidem ſenſerim: nihil audiui ex eo ipſe, quod nollem. Vna domus erat, idem victus, iſque communis, neque ſolùm maria, ſed etiam peregrinationes, ru-
104 ſticationéſque cōmunes. Nam quid ego de ſtudiis dicā cognoſcēdi ſemper aliquid, atque diſcēdi? in quib⁹, remoti ab oculis populi, omne

a Lucij frat. de quo in Bruto, & ad At. l. 13.

Res humanæ fragiles, caducæque ſunt.

b à quo ſunt animi quoque bona.

c perfectæ amicitiæ deſcriptio.

otium tempúſque contriuimus. Quarum rerum recordatio, & memoria ſi vnà cum illo occidiſſet, deſiderium coniunctiſſimi *a* viri, atque amantiſſimi ferre nullo modo poſſem: ſed nec illa extincta ſunt, aluntúrque potius, & augentur cogitatione, & memoria, & ſi planè illis orbatus eſſem, magnum tamen afferret mihi ætas ipſa ſolatium. Diutius enim iam in hoc deſiderio eſſe non poſſum: omnia autem breuia tolerabilia eſſe debent etiam ſi magna ſint. Hæc habui, de amicitia quæ dicerem. Vos autem hortor, vt ita virtutem locetis, ſine qua amicitia eſſe non poteſt, vt, ea excepta, nihil amicitia præſtabilius eſſe putetis.

a atque amãtiſſi. viri, quãdo illa cũ ipſo mihi eſſent prorſus erepta.

M. T.

M. T. CIC.
PARADOXA
SEX, AD M. BRVTVM.

* * *

ANIMADVERTI, Brute, ſæpe a Catonem auunculũ tuum, cùm in Senatu ſententiam diceret, locos graues ex Philoſophia tractare, abhorrentes ab hoc vſu forenſi, & publico: ſed diſcendo conſequi tamen, vt illa etiam populo probabilia viderentur, quod eo maius eſt illi, quàm aut tibi, aut nobis; quia nos ea Philoſophia plus vtimur, quæ peperit dicendi copiam, & in qua dicuntur ea, quæ non multum diſcrepant ab opinione populari; Cato autem, perfectus, mea ſententia, Stoicus, & ea ſentit, quæ non ſanè probantur in vulgus, & in ea hæreſi eſt, quæ nullum ſequitur florem orationis, neque dilatat argumentum, ſed minus interrogatiunculis, quaſi punctis, quod propoſuit, efficit. Sed nihil eſt tam incredibile, quod non dicendo fiat probabile; nihil tam horridum, tam incultum, quod non ſplendeſcat oratione, & tanquam excolatur: quod cùm ita putarem; feci etiam audacius, quàm ille ipſe de quo loquor. Cato enim duntaxat de magnitudine

a Fratrẽ Seruiliæ, Bruti matris: qui poſtea cùm ſe Vticæ occidiſſet, Vticenſis eſt appellatus: nunc antẽ viuere videtur, cùm hæc Cicero ſcribit.

animi, de continentia, de morte, de omni laude virtutis, de diis immortalibus, de caritate patriæ Stoicè ſolet, oratoriis ornamentis adhibitis, dicere: ego *a* verò tibi illa ipſa, quæ vix in Gymnaſiis, & in otio Stoici probant, ludens conieci in communes locos, quæ quia ſunt admirabilia, contráque opinionem omnium, ab ipſis etiam παράδοξα appellantur: tentare volui poſſéntne proferri in lucem, id eſt in forum, & ita dici, vt probarentur; an alia quædam eſſet erudita, alia popularis oratio. Eóque ſcripſi libentius, quòd mihi iſta, παράδοξα quæ appellantur, maximè videntur eſſe Socratica, longeque veriſſima. Accipies igitur hoc paruum opuſculum, lucubratum his iam contractioribus noctibus:* quoniam illud maiorum vigiliarum munus in tuo nomine apparuit, & deguſtabis genus hoc exercitationum mearum, quibus vti conſueui, cùm ea, quæ dicuntur in Scholis θετικὰ ad noſtrum hoc oratorium transfero dicendi genus: hoc tamen opus in apertum vt referas, nihil poſtulo. Non enim eſt tale, vt in arce poni poſſit, quaſi illa *b* Minerua Phidiæ: tale tamen eſt, vt ex eadem officina exiſſe videatur.

a Quod attinet ad opiniones veterum, adhibitis oratoriis ornamẽtis, dicendo cõſequitur, vt illa etiam populo probabilia videantur.

b Ex choro Plin. l.34.c.8.

ὅτι μόνον ἀγαθὸν, τὸ καλόν.

Quòd ſolum bonum, honeſtum.

Occurrit obiectioni quæ fieri poterat.

VEREOR, ne cui veſtrum ex Stoicorum hominum diſputationibus, non ex meo ſenſu, deprompta hæc videatur oratio: dicam tamẽ, quod ſentio; & dicam breuius quàm res tanta dici poſſit. Numquam me hercule ego neque pecunias iſtorum, neque tecta magnifica, neque opes, neque Imperia, neque eas, quibus maximè adſtricti ſunt voluptates in bonis rebus eſſe numerãdas duxi, quippe cùm viderem homines

hominès his rebus circumfluentes : ea tamen deſiderare maximè,quibus abundarent,neque enim vnquam expletur,nec ſatiatur cupiditatis ſitis : neque ea ſolùm,quæ habent,libidine augendi cruciantur, ſed etiam amittendi metu : in quo equidem continentiſſimorum hominum maiorum noſtrorum ſæpe requiro prudentiam,qui hæc imbecillia,& commutabilia, pecuniæ membra ſolo verbo bona putauerunt appellanda,cùm re,ac factis longè aliter iudicauiſſent. Poteſt enim bonum cuiquam malo eſſe? aut pòteſt quiſquam in abundãtia bonorum ipſe eſſe,non bonus?atque iſta omnia talia videmus,vt etiam improbi habeant, & obſint probis. Quamobrem,licet irrideat,ſi quis vult ; plus apud me vera ratio valebit : quàm vulgi opinio: neque ego vmquam illum bona perdidiſſe dicam,& ſi quis pecus, aut ſupellectilem amiſerit,nec non ſæpe laudabo ſapientem illum Biantem , vt opinor, qui enumerantur inter ſeptem ſapientes: cuius cùm patriam Prienem cœpiſſet hoſtis , cæterique ita fugerent,vt multa de ſuis rebus ſecum aſportarẽt: cùm eſſet admonitus à quodam, vt idem ipſe faceret : ego verò, inquit , facio : nam omnia mea mecum porto. Ille hæc ludibria fortunæ ne ſua quidem putauit , quæ nos appellamus etiam bona. Quid eſt igitur , quæret aliquis, bonum ? ſi quid rectè fit, honeſtè,& cum virtute, id bene fieri verè dicitur : & , quod rectum, & honeſtum, & cum virtute eſt , id ſolum opinor bonum. Sed hæc videri poſſunt obſcuriora, cùm ſine appoſitione exemplorũ lentius diſputantur:vita atque factis illuſtranda ſunt ſummorum virorum hæc , quæ verbis ſubtilius , quàm ſatis eſt , diſputari videntur.

Pecuniæ mẽbra ſolo verbo bona.

Biãtis ſapientia, & quæ ratione diuitias , tãquam fortunæ ludibria contempſerit.

Quæro

Quæro enim à vobis, num vllam cogitationem habuiſſe videantur ij, qui hanc Rempub. tam præclarè fundatam nobis reliquerunt, aut auri atque argenti ad auaritiam, aut amœnitatum ad delectationem, aut ſupellectilis ad delicias, aut epularum ad voluptates. Ponite ante oculos vnumquemque regum, vultis incipiam à Romulo? vultis, poſt liberam ciuitatem, ab iis ipſis, qui liberaueruut eam? Quibus tandem gradibus Romulus aſcendit in *a* cœlum? iiſne, quæ iſti bona appellant, an rebus geſtis, atque virtutibus? Quid autem Numa Pompilius? minús ne gratas diis immortalibus capedines, ac fictiles vrnulas fuiſſe, quàm delicatas aliorum pateras, arbitramur? omitto reliquos. Sunt enim omnes pares inter ſe, præter Superbum; *b* Brutum verò ſi quis roget quid egerit in patria liberanda, quis item reliquos eiuſdem conſilij ſocios, quid ſpectauerint, quid ſecuti ſint: num quis exiſtat, cui diuitiæ, cui denique, præter officium fortis & magni viri, quidquam aliud propoſitum fuiſſe videatur? quæ res ad necem Porſenæ Q. Mucium impulit ſine vlla ſpe ſalutis ſuæ? quæ *c* vis Horatium Coclitem contra omnes hoſtium copias tenuit in ponte ſolum? quæ patrem Cecium, quæ filium *d* deuouit, ac immiſit in armatas hoſtium copias? quid continentia C. Fabricij? quid tenuitas victus Man. Curij ſequebatur? quid duo propugnacula belli Punici, Cn. & P. Scipiones, qui Carthaginenſium aduentum *e* corporibus ſuis intercludendum putauerunt? quid Africanus maior? quid minor? quid inter horum ætates interiectus Cato? quid innumerabiles alij? nã domeſticis exemplis abundamus. *f* An putamus quẽquam horum

a *Quia ſubitò extinctus non apparuit, aſcẽdiſſ in cœlum creditus eſt.*

b *Brutum ſi quis roget.*

c *Vis Coclitem*

d *Denotauit atque.*

e *Vide quàm eleganter eandem rem expreſſerit lib. de ſenect.*

Cogitaſſe.

Horum cogitaſſe quidquam in vita ſibi expetendum, niſi quod laudabile eſſe, & præclarum videretur? Veniant igitur irriſores huius orationis; ac ſententiæ: & iam vel ipſi iudicent vtrum ſe horum alicuius, qui marmoreis tectis, ebore, & auro fulgentibus, qui ſignis, qui tabulis, qui cælato auro, & argento, qui *a* Corinthiis operibus abundant, an C. Fabricij, qui nihil eorum habuit, nihil habere voluit, ſimiles eſſe malint. Atque hęc quidem, quæ modò huc, modò illuc transferuntur, facilè adduci ſolent, vt in rebus bonis eſſe negent: illud tamen arctè tenent accuratéque defendunt, voluptatem eſſe *b* ſummum bonum: quæ quidem mihi vox pecudum videtur eſſe, nõ hominum. Tu, cùm tibi ſiue Deus, ſiue mater, vt ita dicam, rerum omnium natura dederit animum, quo nihil eſt præſtantius, neque diuinius; ſic te ipſe abiicies, atque proſternes, vt nihil inter te, *c* & quadrupedem aliquam putes intereſſe? Quidquámne bonum eſt, quod non eum qui poſſidet, meliorem *d* faciat? vt enim quiſque eſt maximè boni particeps, ita & laudab lis maximè; neque eſt vllum bonum, de quo non is, qui id habeat, poſſit honeſtè gloriari. Qui autem eſt horum in voluptate? melioréme efficit, au. laudabiliorem virum? an quiſquam in potiundis voluptatibus *e* gloria ſeſe, & prædicatione effert? Atqui ſi voluptas, quæ plurimorum patrociniis defenditur, in rebus bonis habenda non eſt, eaque, quo eſt *f* maior, eo magis mentem ex ſua ſede, & ſtatu dimouet: profectò, nihil eſt aliud bene, & beatè viuere, niſi honeſtè, & rectè viuere.

a *Ex are Corinth o poſt ipſum Corinthũ à L. Mummio euerſam.*

b *Quod ſenſerat Epicurus.*

c *Voluptas hominicũ brutis communis eſt.*

d *Facit.*

e *Gloriandi.*

f *Voluptas quo maior, eo turpior.*

ὅτι αὐτάρκης ἡ ἀρετὴ πρὸς εὐδαιμονίαν.

Quod

Quòd ſe ipſa contenta virtus ad beatè viuendum.

Nec verò ego M. Regulum ærumnoſum, nec infœlicem, nec miſerum vnquam putaui. Non enim magnitudo *a* animi eius cruciabatur à pœnis; non grauitas, non fides, non conſtantia, non vlla virtus: non denique animus ipſe; qui tot virtutum præſidiis *b* munitus, tantoque comitatu circũſeptus, cùm corpus eius *c* caparetur, capi certè ipſe non potuit. Caium verò Marium vidimus: qui mihi ſecundis in rebus vnus ex fortunatis hominibus, in aduerſis vnus ex ſummis viris videbatur: quo beatius eſſe mortali nil poteſt. Neſcis, inſane, neſcis, quantas vires virtus habeat. Nomen tantum virtutis vſurpas: quid ipſa valeat, ignoras. Nemo poteſt non beatiſſimus eſſe, qui eſt totus aptus ex ſeſe, quique in ſe vno ſua poſuit omnia. *d* Cuius autem ſpes omnis & ratio, & cogitatio pendet ex fortuna, huic nihil poteſt eſſe certi, nihilque, quod exploratum habeat permanſurum ſibi, ne vnum quidẽ diem, eum tu hominum terreto, ſi quem eris nactus iſtiuſmodi mortis, aut exilij minis. Mihi verò quidquid acciderit in tam ingrata ciuitate, ne recuſanti quidem euenerit, non modò repugnanti. Quid enim ego laboraui, aut quid egi, aut in quo euigilauerunt curæ, & cogitationes meæ; ſi quidem nihil peperi tale, nihil conſecutus ſum, vt in eo ſtatu eſſem, quem neque fortunæ temeritas, neque inimicorum labefactaret iniuria? Mortémne mihi minitaris, vt omninò ab hominibus, an exilium, vt ab improbis demigrandum ſit? mors terribilis eſt iis quorum cum vita omnia extinguuntur: non iis, quorum laus emori non poteſt: exilium

a *Lib. 3. de fin in extremo.*

b *Abeſt in al.*

c *Carperetur, carpi.*

d *Incerta & inſtabilia fortunæ bona.*

lium *a* autem terribile illis, quibus quaſi circumſcriptus eſt habitandi locus; non iis, qui omnem orbem terrarum vnam vrbem eſſe ducunt: te miſeriæ, te ærumnæ premunt omnes, qui te florentem putas: tuæ libidines te *b* torquent: tu dies, noctéſque cruciaris; cui nec ſatis eſt quod eſt: & id ipſum quod habes, ne non ſit diuturnum futurum, times: te conſcientiæ ſtimulant maleficiorum tuorum: te metus examinant iudiciorum, atque legum: quocunque adſpexiſti, vt furiæ, ſic tuæ tibi occurrunt iniuriæ: quæ te reſpirare non ſinunt. Quamobrem vt improbo, & ſtulto, & inerti, nemini bene eſſe poteſt: ſic bonus vir, & fortis, & ſapiens miſer eſſe nemo poteſt. Nec verò, cuius virtus, moréſque laudandi ſunt, eius non laudanda vita eſt: neque porrò fugienda vita, quæ laudanda eſt. Eſſet autem fugienda, ſi eſſet miſera. Quamobrem, quidquid eſt *c* laudabile, idem & beatum, & florens, & expetendum videri debet.

a Torquentur.

b Quidquid laudabile, idē expetendum.

ὅτι ἴσα τὰ ἁμαρτήματα.

Quòd æqualia peccata.

c NEC enim peccata rerum euentu, ſed vitiis hominum metienda ſunt. In quo peccatur, id poteſt aliud alio maius eſſe, aut minus; ipſum quidem illud, peccare quoquò te verteris, vnum eſt. Auri nauem euertat gubernator, an paleæ, in re aliquãtum, in gubernatoris inſcitia nihil intereſt. Lapſa eſt libido in muliere ignota: dolor ad pauciores pertinet, quàm ſi petulans fuiſſet in aliqua generoſa, ac nobili virgine, peccauit verò nihilominus; ſi quidem eſt, peccare tãquam tranſilire lineas: quod cùm feceris, culpa cõmiſſa eſt: quàm longè progrediare, cùm ſemel trãſieris, ad

c Parua, inquit, eſt res: at magna culpa: peccatur enim ſemper ex inſcitia, vel ex incontinentia.

ad augendam tranſeundi culpam nihil pertinet: peccare certè licet nemini. Quod autem non licet, id hoc vno tenetur, ſi arguitur non licere, id ſi *a* nec maius, nec minus vmquam fieri poteſt: (quoniam in eo eſt peccatum, ſi non licuit, quod ſemper vnum, & idem eſt) quę ex eo peccata naſcātur, ęqualia ſint oportet, quòd ſi virtutes pares ſunt inter ſe; paria eſſe etiam vitia neceſſe eſt. Atqui pares eſſe virtutes, nec bono viro meliorem, nec temperante temperantiorem, nec forti fortiorem, nec ſapiente ſapientiorum poſſe fieri, & facilè poteſt perſpici. An virum bonum dices, qui depoſitum nullo teſte, cùm lucrari impunè poſſet, auri pōdo decem reddiderit, ſi idem in decem milibus non idem fecerit? aut temperantem, eum, qui ſe in aliqua libidine continuerit, in aliqua verò effuderit? vna virtus eſt conſentiens cum ratione, & perpetua conſtantia. Nihil huic addi poteſt, quò magis virtus ſit: nihil demi, vt virtutis nomen relinquatur. Etenim ſi bene facta rectè facta ſunt, & nihil recto rectius: certè nec bono quidem melius quidquam inueniri poteſt. Sequitur igitur, vt etiam vitia ſint paria: ſi quidem prauitates animi rectè vitia dicuntur. Atqui, quoniam pares virtutes ſunt, rectè etiam facta, quando à virtutibus proficiſcuntur, paria eſſe debent: itemque peccata, quoniam ex vitiis manant; ſint æqualia neceſſe eſt. A Philoſophis, inquis, iſta ſumis: metuebam ne à lenonibus diceres. Socrates diſputabat iſto modo. Bene hercule narras. nam iſtum doctum, & ſapientem virum fuiſſe, memoriæ traditum eſt: ſed tamen quæro ex te, *b*(quando verbis inter nos contendimus, non pugnis) vtrum *c* potius de bonis eſt quærea

a Si quidem.

Virtutum æqualitas.

b *Contendamus, licet, non enim pugnis inter nos, ſed verbis res agi.*

c *Bonis eſt quærendum:*

quærendum, quid baiuli, atque operarij, an quid homines doctiſſimi ſenſerint, præſertim cùm hac ſententia non modò verior, ſed ne vtilior quidem hominum vitæ reperiri vlla poſſit. Quæ vis eſt enim, quæ magis arceat homines ab improbitate omni, quàm ſi ſenſerint, nullum in delectis eſſe diſcrimen? æquè peccare ſe, ſi priuatis, ac ſi Magiſtratibus manus inferant? quancumque in domum ſtuprum intulerunt, eandem eſſe labem libidinis? Nihilne igitur intereſt (nam hoc dicet aliquis) patrem quis necet, an ſeruum? Nuda iſta ſi ponas, iudicari, qualia ſint, non facilè poſſunt: patrem vita priuare, ſi per ſe ſcelus eſt *a* Saguntini, qui parentes ſuos liberos emori, quàm ſeruos viuere, maluerunt, parricidę fuerunt: ergo & parenti nonnumquam adimi vita ſine ſcelere poteſt, & ſeruo ſæpe ſine iniuria non poteſt. Cauſa igitur hæc, non natura, diſtinguit: quæ quando alteri acceſſit, id fit propenſius: ſi, vtrique adiuncta fit, paria fiant neceſſe eſt. Illud tamen intereſt, quòd in ſeruo necando ſi adſit iniuria, ſemel peccatur; in patris vita violanda, multa peccantur: violatur is, qui procreauit: is, qui aluit: is, qui erudiuit: is, qui in ſede, ac domo, atque in Rep. collocauit, multitudine peccatorum præſtat, eóque pœna maiore dignus eſt. Sed nos in vita, non quę cuique peccato pœna, ſed quantum cuique liceat, ſpectare debemus. Quidquid non oportet, ſcelus eſſe quidquid non licet, *b* nefas putare debemus. Etiam ne in minimis rebus? etiam: ſi quidem rerum modum fingere nō poſſumus, animorum tenere poſſumus. Hiſtrio ſi paulò ſe mouit extra numerum, aut ſi verſus pronúciatus eſt ſyllaba vna breuior, aut longior, exſibi-

a *Ab Hannibale obſeſſi.*

b *Nefas, quod non licet.*

latur, & exploditur: in vita, quæ omni geſtu moderatior, omni verſu aptior eſſe debet, vt in ſyllaba, te peccare dices? poëtam non audio in nugis; in vitæ ſocietate audiam ciuem digitis peccata dimetientem ſua; quæ ſi viſa ſunt breuiora, leuiora qui poſſunt videri? cùm, quidquid peccatur, perturbatione peccetur rationis, atque ordinis. Perturbata autem ratione ſemel, & ordine, nihil poſſit addi, quo magis peccari poſſe videatur.

ὅτι πάντες οἱ μωροὶ μαίνονται.

Quòd omnes ſtulti inſaniunt.

a Contra P. Clodium

b id eſt, probabo, ſic etiam exponit Feſtus hoc verbum.

EGO *a* verò te non ſtultum, vt ſæpe, non improbum, vt ſemper, ſed dementen, & inſanum rebus *b* addicam neceſſariis. Sapiẽtis animus magnitudine conſilij, tolerãtia rerum humanarum, contẽptione fortunæ, virtutibus denique omnibus, vt mœnibus ſeptus, vincetur & expugnabitur? qui nec ciuitate quidẽ pelli poteſt; quæ eſt enim ciuitas? omníſne cõuentus *c* ferorum & immaniũ, omníſne etiam fugitiuorum, ac latronũ congregata vnum in locum multitudo? certè negabis. Non igitur erat illa tum ciuitas, *d* cùm leges in ea nihil vigebant; cùm iudicia tacebant, cùm mos patrius occideret, cùm ferro pulſis Magiſtratibus, Senatus nomen in rep non erat. Prædonum ille concurſus, & te duce latrociniũ in foro conſtitutum, & reliquæ cõiurationis, à Catilinæ furiis ad tuum ſcelus, furorémque conuerſę, non ciuitas erat? itaq; pulſus ego ciuitate non ſum, quæ tum nulla erat: accerſitus in ciuitatẽ ſum, cùm eſſet in Rep. Conſul, qui tum nullus fuerat, eſſet Senatus, qui tum occiderat, eſſet conſenſus populi liberi, eſſet iuris, & æquitatis, quæ vincula ſunt ciuitatis, repetita memoria.

c Etiam ferorum.

d Imaginem oſtendit illius tẽporis, cùm à Clodio Tribuno pleb. electus eſt.

e P. Lentulus auctor, & princeps in reuocando Cicerone.

At

Atvide, quã iſta tui latrocinij tela cõtẽpſerim, Iactam, & immiſſam à te nefariam in me iniuriã ſemper duxi, perueniſſe tamen ad me nunquam putaui, niſi fortè, cùm *a* parietes diſturbabas, aut cùm tectis ſceleratas faces inferebas, tum meorum aliquid ruere, aut deflagrare arbitrabare. Nihil neq; meũ eſt, nec cuiſquã quod auferri, quod eripi, quod amitti poteſt. Si mihi eripuiſſes diuinam animi mei cõſtantiam, meas curas, vigilias, cõſilia, quibus Reſp. *b* inuicta ſtat; ſi huius æterni beneficij immortalem memoriã deleuiſſes: multò etiam magis, ſi illam mentem, vnde hæc conſilia manarunt, mihi eripuiſſes: tum ego accepiſſe me confiterer iniuriam: ſed ſi hæc nec feciſti, nec facere potuiſti, reditũ mihi glorioſum tua dedit iniuria, non exitũ calamitoſum. Ergo ego ſemper *c* ciuis eram, & tum maximè, cùm meam ſalutem Senatus exteris nationibus, vt ciuis optimi, *d* cõmendabat: tu ne nunc quidem es ciuis niſi fortè idem hoſtis, & ciuis eſſe potes, an tu ciuem ab hoſte natura ac loco; non animo, factiſque diſtinguis? *e* cædem in foro feciſti: armatis latronibus templa tenuiſti: priuatorum domos, ædesque ſacras incendiſti Cur hoſtis Spartacus, ſi tu ciuis? potes autẽ eſſe tu ciuis, propter quẽ aliquando ciuitas non fuit? Et me exulẽ, tuo nomine, appellas? cùm omnes meo diſceſſu exulaſſe Remp. putent, nunquã ne homo amentiſſime, te circũſpicies? nunquámne quid facias, cõſiderabis, nec quid loquare? neſcis *f* exilium ſcelerum eſſe pœnam, meũ illud iter ob preclariſſimas res à me ante geſtas eſſe ſuſceptum? omnes ſcelerati, atque impij, quorum tu te ducẽ eſſe profiteris, quos leges exilio affici volunt, exules ſunt, etiam ſi ſolum nõ

a *Euerſa enim domus Ciceronis eſt in Palatino, de quo queritur ſæpe in orationibus.*

b *Te inuictiſſimo.*

c *Ciuis, &c.*

d *Hæc omnia manifeſtè in Clodiũ conueniunt.*

e *Quod in te potius, quàm in me, conuenit*

f *Exilij definitio.*

mutarunt. An, cùm omnes leges te exulem eſſe iubeant, non eris tu exul, non appellatur inimicus, qui cum telo fuerit? *a* ante Senatum tua ſica deprehenſa eſt: qui hominem occiderit? tu plurimos occidiſti: qui incendium fecerit? ædes Nympharum manu tua deflagrarunt: qui templa deorum occupauerit? in foro etiam caſtra poſuiſti. Sed quid ego communes leges profero; quibus omnibus exul familiariſſimus tuus de te priuilegium tulit, vt, ſi in opertum Bonæ Deæ acceſſiſſes, exulares. At, te id feciſſe, etiam gloriari ſoles. Quomodo igitur, tot legibus eiectus in exilium, nomen exulis non perhorreſcis? Romæ ſum, inquis. & tu quidem in *b* operto fuiſti. Non igitur, vbi quiſque erit, eius loci ius tenebit, ſi ibi eum legibus eſſe *c* non oportebit.

ὅτι σοφοὶ ἐλεύθεροι, δοῦλοι δὲ οἱ μωροί.

Quòd ſapientes liberi, & ſtulti ſerui.

LAVDETVR verò hic Imperator, aut etiam appelletur, aut hoc nomine dignus putetur. Quo modo? aut cui tandem hic libero imperabit, qui non poteſt cupiditatibus ſuis imperare? refrænet prius libidines, ſpernat voluptates, iracundiam teneat, coërceat auaritiam, cæteras animi labes repellat: tum incipiat aliis imperare, cùm ipſe improbiſſimis dominis, dedecori, ac turpitudini parere deſierit: dum quidem his obediet, non modò Imperator, ſed liber habendus omninò non erit. Præclarè enim eſt hoc vſurpatum à doctiſſimis, quorum authoritate non vterer ſi mihi apud *d* aliquos agreſtes hæc habenda eſſet oratio: cùm verò apud prudentiſſimos loquar; quibus hæc inaudita non ſunt, cur ego ſimilem me, ſi quid in his ſtudiis operæ poſuerim,

a *Collocauit enim cum ſica Clodius ſeruum ſuum in veſtibulo Curiæ, qui Cn. Pōpeium occideret. Vide Pedianū in orat. pro Milone.*

b *Bona dea, quod proximè dixit.*

c *Contra L. Lucullū, qui de Mithridate, & Tigrane triumphauit.*

d *Aliquod.*

rim, perdidiſſe? dictum eſt igitur ab eruditiſſimis viris, niſi ſapientem, *a* liberum eſſe neminem. Quid eſt enim libertas? poteſtas viuendi, vt velis quis igitur viuit, vt vult, niſi profectò, qui recta ſequitur, qui gaudet officio? cui viuendi via conſiderata, atque prouiſa eſt, qui legibus quidem non propter metum paret, ſed eas ſequitur, atque colit, quia id ſalutare maximè eſſe iudicat, qui nihil dicit, nihil facit, nihil cogitat denique, niſi libenter, ac liberè, cuius omnia conſilia, réſque omnes, quas gerit, ab ipſo proficiſcuntur, eodémque *b* referũtur, nec eſt vlla res, quæ plus apud eum polleat, quàm ipſiusvoluntas, atque iudicium? cui quidem etiam; quæ vim habere maximam dicitur, fortuna ipſa cedit: quæ, ſicut ſapiens Poëta dixit, ſuis cuique fingitur moribus, ſoli igitur hoc contingit ſapiẽti, vt nihil faciat inuitus, nihil dolens, nihil coactus, quod etſi ita eſſe, pluribus verbis diſſerendum eſt: illud tamen breui *c* conſpiciendum eſt, niſi qui ita ſit affectus, eſſe liberum neminem. Igitur omnes improbi ſerui: nec hoc tam re eſt, quàm dictu inopinatum, atque mirabile. Non enim ita dicunt eos eſſe *d* ſeruos, vt mancipia, quæ ſint dominorum facta nexu, aut aliquo iure ciuili: ſed, ſi ſeruitus ſit, ſicut eſt, obedientia fracti animi, & abiecti, & arbitrio carentis ſuo, quis neget omnes leues, omnes cupidos, omnes deníque improbos eſſe ſeruos? An ille mihi liber videatur, cui mulier imperat: cui leges imponit, præſcribit, iubet, vetat, quod videtur? qui nihil imperanti negare poteſt, nihil *e* audet: poſcit, dandum eſt: vocat, veniendum: eijcit, abeundum: minatur, extimeſcendum. Ego verò iſtum non modo ſeruum, ſed ne-

a Niſi ſapiẽs, liber nemo. Libertas in quo ſit. niſi qui

b *Feruntur.*

c *Cõſitendum.*

e *Seruitus duplex, corporis, & animi.*

e *Recenſere.*

quiſſimum ſeruum, etiam ſi in ampliſſima familia natus ſit, appellandum puto. Atq; vt in magna familia ſit, ſtultorũ, ſũt alij lautiores vt ſibi videntur, ſerui, ſed tamẽ ſerui, atrienſes, *a* ac topiarij, ſtultitiæ ſuæ; quos ſigna, quos tabulæ, quos cælatum argentum, quos Corinthia opera, quos ædificia magnifica nimio opere delectant. At ſumus, inquiunt, ciuitatis principes. Vos verò *b* nec ſeruorum quidem veſtrorum principes eſtis. Sed, vt in familia, qui tractant iſta, qui tergunt, qui vngunt, qui verrunt, qui ſpargũt, non honeſtiſſimum locũ ſeruitutis tenent: ſic in ciuitate, qui ſe iſtarum rerum cupiditatibus dediderunt, ipſius ciuitatis locum pænè infimum tenent. Magna, inquis, bella geſſi: magnis imperiis, & prouinciis præfui. Gere igitur animum laude dignũ. *c* Actæonis tabula te ſtupidum detinet, aut ſignum, aliquod Polycleti. Omitto, vnde ſuſtuleris, & quo modo habeas: intuentem te, admirantem, clamores tollentem cùm video, ſeruum te eſſe ineptiarum omnium iudico. Nónne igitur ſunt illa feſtiua? ſunt: nam nos quoque oculos eruditos habemus: ſed, obſecro te, ita venuſta habeantur iſta, vt non vt vincula virorum ſint, ſed vt oblectamẽta puerorum. Quid enim cenſes? ſi L. Mummius aliquem iſtorum videret matellionem Corinthium cupidiſſimè tractantem, cùm ipſe totam Corinthum contempſiſſet, vtrum illum ciuem excellentem, an atrienſem ſeruum diligentem putaret? reuiuiſcat Mar. Curius, aut eorum aliquis, quorum in villa, ac domo nihil ſplendidum, nihil ornatum fuit, præter ipſos; & videat aliquem ſummis populi beneficiis vſum, barbatulos *d* mullulos exceptantem

a Actu pars ſtultitia ſunt.

b Ne tum.

c Libri ſcripti duo habent Actoris, duo, Actionis fortaſſe legendum; Echionis: quẽ inter celebres pictores nominat Plin. lib. 35 cap. 10 vel potius Aëtionis, quem Cicero in Bruto cum Appelle coniungit. Actæonis verò mentio nulla.

d Mulos.

tem de piſcina & pertractantem, & murenarum copia gloriantem: nónne hunc hominem ita ſeruum iudicet, vt ne in familia quidem dignum maiore aliquo negotio putet? An eorum ſeruitus dubia eſt, qui cupiditate peculij nullā cōditionē recuſāt duriſſimæ ſeruitutis? hæreditatis ſpes quid iniquitatis in ſeruiendo non ſuſcipit? quem nutum locupletis orbi ſenis non obſeruat? loquitur ad voluntatem: quidquid *a* nuntiatum fit, facit. Aſſentatur, aſſidet, miratur, quid horum eſt liberi? quid denique non ſerui inertis? Quid iam illa cupiditas, quæ videtur eſſe liberior, honoris, imperij, prouinciarum, quàm dura eſt domina! quàm imperioſa! quàm vehemens! *b* Cethego, homini non probatiſſimo, ſeruire coëgit eos, qui ſibi eſſe ampliſſimi videbantur, mittere munera, noctu venire domum ad eum, precari; denique ſupplicare. Quæ ſeruitus eſt, ſi hæc libertas exiſtimari poteſt? Quid? cùm cupiditatum dominatus exceſſit, & alius eſt dominus exortus, ex conſcientia peccatorum, timor? quàm eſt illa miſera, quàm dura ſeruitus? adoleſcentibus paulò loquacioribus eſt ſeruiendum: omnes, qui aliquid ſcire videtur, tanquam domini timentur: iudex verò quantum habet dominatum? quo timore nocentes afficit? an non eſt omnis metus ſeruitus? quid valet igitur illa, eloquentiſſimi viri, L. Craſſi copioſa magis, quàm ſapiens *c* oratio? *Eripite nos ex ſeruitute.* Quæ eſt iſta ſeruitus tam claro homini, támque nobili? omnis enim animi debilitati, & humilis, & fracti timiditas, ſeruitus eſt.

a *Denūciatū.*

b *Non eſt is, qui cum Catilina coniurauit ſed is, de quo Plutarchus in Lucullo.*

c *Ad populūm de Philippi conſulis ſuperbo dominatu quereretur, vide proœmium lib. III. de Or.*

Nolite ſinere nos cuiquam ſeruire.

In libertatem vindicari vult? minimè: quid enim adiungit? *niſi vobis vniuerſis*, dominum mutare, non liber eſſe, vult *quibus & poſſumus, & debemus.* Nos verò, ſi quidem animo excelſo,& alto,& virtutibus exaggerato ſumus,nec debemus,nec poſſumus Tu poſſe te dicito, *a* quandoquidem poteſt:debere ne dixeris: quoniam nihil quiſquam debet, niſi quod eſt turpe non reddere.Sed hęc hactenus. Ille videat, quo modo Imperator eſſe poſſit, cùm, eum ne librum quidem eſſe, ratio, & veritas ipſa conuincat.

a Quoniam quidem.

ὅτι μόνος ὁ σοφὸς πλούσιος.

Quòd ſolus ſapiens, diues.

QVAE eſt iſta in commemoranda pecunia tua tam inſolens oſtentatio? ſolús ne tu diues?proh dij immortales, egó ne me audiſſe aliquid, & didiciſſe non gaudeam?ſolúsne tu diues? quid, ſi ne diues quidem? quid, ſi pauper etiam? quem enim intelligimus diuitem? aut hoc verbũ in quo homine ponimus? opinor,in eo, cui tanta poſſeſſio eſt,vt ad liberaliter viuendum facile contentus ſit, qui nihil quęrat,nihil appetat,nihil optet amplius. Animus oportet tuus ſe iudicet diuitem, non hominum ſermo,neque poſſeſſiones tuæ, qui ſi ſibi nihil deeſſe putat, nihil curat amplius, ſatiatus eſt, aut contentus etiam pecunias: concedo,diues eſt. Sin autem propter auiditatem pecuniæ nullum quæſtum turpem putas,cùm iſtic Ordini ne honeſtus quidem eſſe poſſit vllus;ſi quotidie fraudas,decipis,poſcis, paciſceris aufers, eripis;ſi ſocios ſpolias,ærarium expilas;ſi teſtamenta amicorũ expectas, aut ne expectas quidem, atque ipſe ſupponis: hæc vtrum abundantis,an egentis ſigna ſunt? animus

b Contra M. Craſſum omnium Romanorum ditiſſimum.

Diuitiarum definitio.

Senatorio, ex ordine ipſius erat.

Digitized by Google

animus hominis diues,non arca, appellari ſolet. Quamuis illa ſit plena;dum te inanem videbo, diuitem non putabo. Etenim ex eo, quantũ cuique ſat eſt,metiuntur homines diuitiarum modum. Filiam quis habet; pecunia eſt opus:duas;maiore:plures, *a* etiam maiore. Si, vt aiunt, Danai, quinquaginta ſint filiæ; tot dotes,magnam quærunt pecuniam.Quantum enim cuique ſatis eſt, ad id accommodatur,vt antè dixi,diuitiarum modus Qui igitur non filias plures, ſed innumerabiles cupiditates habet,quæ breui tempore maximas copias exhaurire poſſint;hunc quo modo ego appellabo diuitem, cùm ipſe egere ſe ſentiat?multi ex te audierunt,cùm diceres:neminem eſſe diuitem, niſi qui *b* exercitum alere poſſet ſuis fructibus:quod populus Rom. ex tantis vectigalibus iam pridem vix poteſt. Ergo,hoc propoſito, nunquam eris diues ante,quàm tibi ex tuis poſſeſſionibus tantum reficiatur, vt ex eo tueri ſex legiones, & magna equitum: ac peditum auxilia poſſis.Iam fateris igitur non eſſe te diuitem,cui tantum deſit,vt expleas id, quod exoptas.Itaque iſtam paupertatem, vel potius egeſtatem, ac mẽdicitatem tuam nunquam obſcurè tuliſti. Nam, vt iis, qui honeſtę rem quærunt mercaturis faciendis, operis dandis,publicis ſumendis, intelligimus opus eſſe quęſito:ſic qui videt domi tuę pariter accuſatorum atque Iudicum cõſociatos greges; qui nocentes,& pecunioſor reos eodem te authore corruptelam iudicij molientes:qui tuas mercedum pactiones in patrociniis,*c* interceſſiones pecuniarum in coitionibus candidatorum,dimiſſiones libertorum ad *d* fœnerandas, diripiendáſque prouincias, qui expulſiones

a *Maior etiã qua omnes præter Hypermneſtram viros ſuos occiderunt.Seruius in Virg. opus eſt.*

b *Sex legiones*

c *Duo libri veteres habẽt interciſſas.*

d *Puto legendum,interceſſiones, defœnerandas.*

vicinorum, qui latrocinia in agris, qui cum ſeruis, cum libertis, cum clientibus ſocietates, qui poſſeſſiones vacuas, qui proſcriptiones locupletum, qui cædes municipiorum, qui illam Syllani temporis meſſem recordetur; qui teſtamenta ſubiecta, qui ſublatos tot homines, qui denique omnia venalia, delectum, decretum, alienam, ſuam ſententiam; forum, domũ, vocem, ſilentium; quis hunc non patet confiteri, ſibi quæſito opus eſſe; cui autem quæſito opus ſit, quis vnquam hunc verè dixerit diuitem? eſt enim diuitiarum fructus in copia, copiam autem declarat ſatietas rerum, atque abundantia: quam tu quoniam nunquam aſſequeris, a nunquam omninò es futurus diues. Meam autem quoniam pecuniam contemnis, & rectè: eſt enim ad vulgi opinionem mediocris, ad tuam nulla, ad meam modica: de me ſilebo, de te loquar. Si cenſenda nobis. atque æſtimanda res ſit, vtrum tandem pluris æſtimabimus pecuniam Pyrrhi, quam Fabricio dabat; an continentiam Fabricij, qui illam pecuniam repudiabat? vtrum aurum Samnitum, an reſponſum Mar. Curij hæreditatem L. Pauli, an liberalitatem Africani, qui eius hæreditatis Q. Maximo fratri partem ſuam conceſſit? hæc profectò, quæ ſunt ſummarum virtutum, pluris æſtimanda ſunt, quàm illa quæ ſunt pecuniæ. Quis igitur (ſiquidem, vt quiſque quod plurimi ſit, poſſideat, ita ditiſſimus habendus ſit) dubitet, quin in virtute b diuitiæ poſitæ ſint; quoniam nulla poſſeſſio, nulla vis auri, & argenti pluris, quàm virtus, æſtimãda eſt? O dij immortales! non intelligunt homines, quàm magnum vectigal ſit parſimonia: venio enim ad ſumptuoſos,

a *Qui cupit, diues non eſt.*

b *Diuitiæ.*

ſos,relinquo iſtum quæſtuoſum. Capit ille ex ſuis prædiis ſexcenta ſeſtertia:ego centena ex meis. Illi aurata tecta in villis,& ſola marmorea facienti,& ſigna,tabulas,ſupellectilem, & veſtem infinitè concupiſcenti, non modò ad ſumptum ille fructus eſt, ſed etiam ad fœnus, exiguus:ex meo tenui vectigali,detractis *a* ſũptibus cupiditatis, aliquid etiam redundabit. Vter igitur eſt *b* ditior,cui deeſt,an cui *c* ſuperat; qui eget,an qui abundat? cuius poſſeſſio, quò eſt maior, eò plus requirit ad ſe *d* tuendum;an quæ ſuis ſe viribus ſuſtinet? Sed quid ego de me loquor, qui morum, ac temporum vitio, aliquantum etiam ipſe fortaſſe in huius ſæculi errore verſer? e M. Manilius patrum noſtrorum memoria(ne ſemper Curios & Luſcinos loquamur) pauper tandem fuit: habuit enim ædiculas in Carinis,& fundum in Labicano. Nos igitur *f* ditiores, qui plura habemus? vtinam quidem eſſemus, ſed non æſtimatione cenſus,verùm victu, atque cultu terminatur pecuniæ modus. Non eſſe cupidum, pecunia eſt:nõ eſſe emacem,vectigal eſt: contentum verò ſuis rebus eſſe,maximę ſunt certiſſimæque diuitiæ.Etenim ſi iſti callidi rerum æſtimatores prata, & areas quaſdam magni ęſtimant,quòd ei generi poſſeſſionum minimè *g* quaſi noceri poteſt: quanti eſt æſtimanda virtus, quæ nec eripi, nec ſurripi poteſt vnquam: neque naufragio, neque incendio amittitur, nec tempeſtatum, nec temporum permutatione mutatur? qua qui præditi ſunt, ſoli ſunt diuites; ſoli enim poſſident res & fructuoſas, & ſempiternas, ſolique, (quod eſt proprium diuitiarum) contenti ſunt rebus ſuis ſatis eſſe putant,quod eſt,nihil appetunt, nulla

a *Sumptibus aliquid.*
b *Diuitior.*
c *Pro, ſuper eſt, vt alibi ſæpe.*
C. Fabriciũ Luſcinum ſignificat,quem ter in his paradoxis iam nominauit.
f *Diuitiores.*
g *Pro ferè: vt in Acad. Sol mihi quaſi pedalis videtur, & Ter. in Heaut. Talẽta quaſi ad quindecim. Improbi-*

nulla re egent, nihil ſibi deeſſe ſentiunt, nihil requirunt: improbi autem, & auari quoniam incertas, atque in caſu poſitas poſſeſſiones habent, & plus ſemper appetũt, nec eorum quiſquam adhuc inuentus eſt, cui, quod habere, eſſet ſatis, non modò non copioſi ac diuites, ſed etiam inopes, ac *a* pauperes exiſtimandi ſunt.

a Pauperes

* * *

SOM

Digitized by Google

SOMNIVM SCIPIONIS, EX LIB. VI. DE REPVBLICA.

Perſona, Scipio.

CVM in Africam veniſſem *a* Manio Manilio Cunſuli, ad quartam Legionem, *b* vt ſcitis, Tribunus militum nihil mihi potius fuit, quàm vt Maſſaniſſam cõuenirẽ, regem familię noſtræ iuſtis de cauſſis amiciſſimum; ad quem vt *c* veni, complexus me ſenex collacrymauit, aliquantóque poſt ſuſpexit in cœlum, & grates, inquit, tibi ago, ſumme Sol, vobíſque reliqui cœlites, quòd antequam ex hac vita migro conſpicio in meo regno, & his tectis P. Cornelium Scipionem, cuius ego nomine ipſo recreor. Itaque nunquam ex animo meo diſcedit illius optimi, atque inuictiſſimi *d* viri memoria Deinde ego illum de ſuo regno, ille me de noſtra Rep. percunctatus eſt: multíſque verbis vltro citróque habitis, ille nobis conſumptus eſt dies. Pòſt *e* autem regio apparatu accepti, ſermonem in multam noctẽ produximus, cùm ſenex nihil niſi de Africano, loqueretur, omniáq; eius non ſolùm facta, ſed etiam dicta meminiſſet: deinde, vt cubitum diſceſſimus, me, & feſſum de via, & qui ad multam noctem vigilaſſem, arctior, quàm ſolebat, ſomnus complexus eſt. Hic mihi (credo

a *Mdnilio Cõſule Tribunũ mil. fuiſſe Scipionem.*
b *Appianus in Lybico oſtendit.*
c *Tribunus vt ſcitis.*
Ab ipſo Maſſaniſſa accerſitus. Valer. Max. li
d *Cum quo militauerat, bello Punico ſecundo.*
e *Apparatu regio.*

do equidem ex hoc, quod eramus locuti: fit enim ferè vt cogitationes ſermonéſque noſtri pariant aliquid de ſomno tale, quale de Homero ſcribit Ennius, de quo videlicet ſæpiſſimè vigilans ſolebat cogitare, & loqui) Africanus ſe oſtendit illa forma, qua mihi ex *a* imagine eius, quàm ex ipſo, erat notior. Quem vt agnoui equidem cohorrui: ſed ille, ades, inquit, animo, & omitte timorem, Scipio, & quæ dicam trade memoriæ. Vidés ne illam vrbem, quæ *b* parêre populo Rom. coacta per me, renouat priſtina bella, nec poteſt quieſcere? (oſtendebat autem Carthaginem de excelſo; & pleno ſtellarum, illuſtri, & claro quodam loco) ad quam tu oppugnandam nunc venis *c* pæne miles? hanc hoc biennio Conſul euertes: eritque cognomen id tibi per te partum, quod habes ex nobis adhuc hereditariũ. Cùm autem Carthaginem deleueris, triũphum egeris, Cenſorque fueris, & obieris Legatus Ægyptum, Syriam, Aſiam, Græciam, delegere iterum abſens Conſul, bellúmque maximum cõficies, Numantiam exſcindes, ſed cùm eris curru Capitolium inuectus, offendes Remp. perturbatam conſiliis, nepotis mei. Hîc tu Africane oſtendas oportebit, patriæ lumen animi, ingenij, conſiliique tui, ſed eius tẽporis ancipitem, video quaſi fatorum viam: nam, cùm ætas tua ſeptenos octies ſolis anfractus, reditúsq; conuerterit, duóque hi numeri, quorum vterque plenus, alter altera de cauſa, habetur circuitu naturali ſummam tibi fatalem confecerint: in te vnum atque tuum nomen ſe tota conuertet ciuitas: te Senatus, te omnes boni, te *d* Socij, te Latini intuebuntur: tu eris vnus, in quo nitatur ciuitatis ſalus. Ac, ne multa, Dictator Rẽp. conſtituas oportet ſi im-

a *Maiorum enim imagines domi habere, eáſque inſunere, præferre veteres Romani ſolebant Tributũ pendere.*

b *Nam in militia primus eſt honoris gradus Tribunatus militum.*

c *Ad Ptolemæum Phyſconem Iuſtinus libro xxxviij.*

d *Vide quæ diximus in Lælio.*

pias propinquorum manus a effugeris. Hîc cũ exclamaſſet Lælius, ingemuiſſéntque cæteri vehementius, leniter arridens Scipio, quæſo, innuit, ne me è ſõno excitetis, & pax ſit rebus, audite cætera. Sed, quo ſis Africane alacrior ad tutandam Remp. ſic habeto, omnibus, qui patriam conſeruarint, adiuuerint, auxerint, certum eſſe in cœlo, ac definitum locum, vbi beati æuo ſempiterno fruantur: nihil eſt enim illi principi Deo, qui omnem hunc mundũ regit, quod quidem in terris fiat, acceptius, quàm concilia, cœtúſque hominum iure ſociati, quæ ciuitates appellantur. Harũ rectores, & cõſeruatores hinc profecti, huc reuertẽtur. Hic ego, etſi erã perterritus nõ tam metu mortis, quàm inſidiarũ à meis, quæſiui tamẽ, viuerétne ipſe, & pater Paulus, & alij, quos nos extinctos arbitraremur. Imò verò, inquit, ij viuunt qui è corporũ b vinculis: tanquã è carcere, euolauerũt: veſtra verò quę dicitur vita; mors eſt, quin tu aſpicias ad te venientem Paulum patrem. Quem vt vidi, equidem vim lacrymarũ profudi. Ille autem amplexus, atque oſculans flere prohibebat. Atque ego, vt primùm fletu repreſſo, loqui poſſe cœpi, quæſo, inquam, pater ſanctiſſime, atque optime, quando hæc eſt vita, vt Africanum audio dicere, quid moror in terris? quin huc ad vos venire propero? Non eſt ita, inquit ille. Niſi enim Deus, is cuius hoc templum eſt omne, quod conſpicis, iſtis te corporis cuſtodiis liberauerit, huc tibi aditus patêre non poteſt. Homines énim ſunt hac lege generati, qui tuerentur illum globum, quẽ in d hoc templo medium vides, quæ dicitur terra: hiſque animus datus eſt ex illis ſempiternis ignib. quæ ſydera, & ſtellas vocatis, quæ

glo-

a *Non effugit: mortuꝰ enim in cubiculo inuentus eſt, cũ pridie optimè valuiſſet: creditum eſt ab vxore Sẽpronia, Gracchorũ ſorore veneno necatũ.*

Ciuitatis definitio.

b *Vinclis.*

c *Paulus non Africanus, cuius tẽplum eſt omne.*

d *Vniuerſo mundo.*

globoſæ, & rotundæ, diuinis animatæ mentibus, *a* circulos ſuos, orbéſque conficiunt celeritate mirabili. Quare & tibi, Publi, & piis omnibus *b* retinendus eſt animus in cuſtodia corporis: nec iniuſſu eius, à quo ille eſt nobis datus, ex hominum vita migrādum eſt: ne munus humanum, aſſignatum à Deo, defugiſſe videamini: ſed ſic, Scipio, vt *c* auus hic tuus, vt ego, qui te genui, iuſtitiam cole, & pietatem: quæ cùm ſit magna in parentibus, & propinquis, tum in patria maxima eſt: & ea vita *d* via eſt in cælum, & in hunc cœtum eorũ, qui iam vixerunt, & corpore laxati, illum incolunt locum, quem vides; erat autem is ſplẽdidiſſimo candore inter flammas circulus elucens (quem vos, vt à Graiis accepiſtis, Orbem lacteum nuncupatis. Ex quo omnia mihi contemplanti, præclara cætera & mirabilia videbantur. Erant autem eæ ſtellæ, quas nunquam ex hoc loco vidimus, & eæ magnitudines omnium, quas eſſe nunquam ſuſpicati ſumus. Ex quibus erat illa minima, quæ vltima cælo, citima terris luce lucebat *e* aliena, ſtellarum autẽ globi *f* terrarum magnitudinem facilè vincebant. Iam verò, ipſa terra ita mihi parua viſa eſt, vt me imperij noſtri, quo quaſi eius punctum attingimus, pœniteret. Quam cùm magis intuerer, quæſo, inquit Africanus, quouſque humi defixa tua mens erit? nonne aſpicis, quæ in templa veneris? nouem tibi orbibus, vel potius globis *g* connexa ſunt omnia; quorum vnus eſt cœleſtis extimus; qui reliquos omnes complectitur: ſummus ipſe Deus, arcẽs, & continens cæteros: in quo infixi ſunt illi, qui voluuntur, ſtellarum curſus ſempiterni; cui ſubiecti ſunt ſeptem, qui verſantur retro,

con.

a *circos*

b *retinendus eſt animus in cuſtodia corporis.*

c *Africanus,*

d *Iuſtitia, & pietas in cœlũ ducunt.*

e *Lunam ſignificat, lucẽ a Sole mutuantem.*

f *terra.*

g *Non diſplicet, connexa, vt eſt in libro ſcripto.*

contrario motu,atque cœlũ: ex quibus vnum globum poſſidet illa, quam in terris Saturniam nominant. Deinde eſt hominum generi *a* proſperus,& ſalutaris ille fulgor, qui dicitur Iouis,tum rutilus, horribiliſque terris, quem Martem dicitis,deinde ſubter mediam ferè regionem Sol obtinet,dux, & princeps, & moderator luminum reliquorum, *b* mens mundi, & temperatio, tanta magnitudine, vt cuncta ſua luce luſtret,& compleat.Hunc,vt comites, conſequuntur alter Veneris, alter Mercurij curſus: in infimóque orbe Luna radijs Solis accenſa, conuertitur. *c* Infra autem iam nihil eſt, niſi mortale, & caducum, præter animos generi hominum munere deorum datos,ſupra Lunam ſunt omnia æterna. Nam ea, quæ eſt media, & nona, tellus neque mouetur, & infima eſt, & in eam feruntur omnia nutu ſuo pondera. Quæ cùm intuerer ſtupens; vt me recipi; quis hic inquam,quis eſt, qui complet aures meas, tantus & tam dulcis ſonus? Hic eſt, inquit ille, qui interuallis coniunctus,imparibus, ſed tamen pro rata portione diſtinctis, impulſu, & motu ipſorum orbium, efficitur:qui acuta cum grauibus temperans, varios æquabiliter cõcentus efficit.Nec enim ſilentio tanti motus incitari poſſunt: & natura fert,vt extrema ex altera parte grauiter,ex altera autem acutè ſonent. Quam ob cauſam ſummus ille quidẽ ſtelliferi cœli curſus, cuius cõuerſio eſt concitatior acuto:& excitato mouetur,ſono grauiſſimo autẽ hic lunaris, atque infimus Nam terra nona, immobilis manans, ima ſede ſemper hæret, complexa medium mundi locum. Illi autem octo curſus, in quibus eadem vis eſt *d* duorum ſeptem efficiunt

a *Ita legendũ ex antiquo libro, & Priſciano,nõ proſper,vt anteà.*

b *Sol mens mundi.*

c *Infra Lunã omnia mortalia,ſupra omnia æterna.*

d *Subaudi, Mercurij, & Veneris.*

diſtinctos interuallis ſonos, qui numerus rerũ omníum ferè nodus eſt. Quod docti homines neruis imitati, atque cantibus, aperuere ſibi reditum ad hũc locum. Sicut alij, qui præſtantibus ingeniis in vita humana diuina ſtudia coluerunt. Hoc ſonitu completæ aures *a* obſurduerunt: (nec eſt vllus hebetior ſenſus in vobis) ſicut, vbi Nilus ad illa, quæ *b* Catadupa nominantur, præcipitat ex altiſſimis mõtibus; ea gens, quæ illum locum accolit, propter magnitudinem ſonitus ſenſu audiendi caret. Hic verò tantus eſt totius mundi incitatiſſima cõuerſione ſonitus, vt eum aures hominum capere non poſſint; ſicut intueri Solem nequitis aduerſum, eiúſque radiis acies veſtra, ſenſúſque vincitur. Hæc ego admirans, referebam tamen oculos ad terram identidem, tum Africanus; Sentio, inquit, te ſedem *c* etiam tunc hominum contemplari, ac domum, quæ ſi tibi parua, vt eſt, ita videtur: hæc cœleſtia ſemper ſpectato, illa humana contemnito. Tu enim quam celebritatem ſermonis hominum, aut quam expetendam conſequi gloriam poteſ? vides habitari raris, & anguſtis in terra locis, & ipſis quaſi maculis, vbi habitatur, vaſtas ſolitudines interiectas, hóſque, qui incolunt terram, non modò interruptos ita eſſe, vt nihil inter ipſos ab aliis ad alios manare poſſit, ſed partim obliquos, partim *d* tranſuerſos, partim etiam aduerſos ſtare vobis: à quibus expectare gloriam certè nullam poteſtis. Cernis autem terram eandem quaſi quibuſdam redimitam, & circundatam cingulis: è quibus duos maximè inter ſe diuerſos, & cœli verticibus ipſis ex vtraque parte ſubnixos, *e* obriguiſſe pruina vides: medium autem illũ, & maximum ſolis

a Quod cum gloſſema facerit irrepſit, vt à Cicerone dictum, in libros impreſſos.

b Cenſorinus de die natali. Pli. lib. 5. ca. 9, Catadupi etiã gens Arabiæ, idem l. 6. c. 29.

c licet me audias lõgè præſtantiora narrantem.

d verſos

e aduerſis veſtigiis ſtantes contra noſtra veſtigia, vnde Antipodes dicti Acad. l. 4.

ſolis ardore torreri. Duo ſunt habitabiles: quorum auſtralis ille, in quo qui inſiſtunt, aduerſa vobis vrgent veſtigia, nihil ad veſtrum genus: hic autem alter ſubiectus Aquiloni, quem incolitis, cerne, quàm vos tenui parte contingat. Omnis enim terra, quæ colitur vobis, anguſta verticibus, lateribus, latior parua quædam inſula eſt, circonfuſa illo mari, quod Athlanticum, quod Magnum, quod Oceanum appellatis in terris: qui tamen tanto nomine, quàm ſit paruum, vides. Ex his ipſis cultis, notiſque terris non aut tuum, aut cuiuſquam noſtrum, nomen vel Caucaſum *a* hunc, quem cernis, tranſcendere potuit, vel illum Gangem tranſnare? quis in reliquis Orientis, aut obeuntis ſolis vltimis, aut Aquilonis, Auſtrive partibus tuum nomen audiet. quibus amputatis, cernis profectò, quantis in anguſtiis veſtra glória ſe dilatari velit. Ipſi autem, qui de nobis loquentur, quàm diu loquentur? quinetiam, ſi cupiat proles illa futurorum hominum deinceps laudes *b* vniuſcuiuſque noſtrum, à patribus acceptas poſteris prodere: tamen, propter elluuiones exuſtionéſque terrarum, quas accidere tempore certo neceſſe eſt, non modò *c* non æternam, ſed ne diuturnam quidem gloriam aſſequi poſſumus. Quid autem intereſt, ab iis, qui poſteà naſcentur, ſermonem fore de te, cùm ab iis nullus fuerit, qui ante nati ſint: qui nec pauciores, & certè meliores fuerunt viri? cùm præſertim apud eos ipſos, à quibus nomen *d* noſtrum poteſt audiri, nemo vnius anni memoriam conſequi poſſit. Homines enim populariter annum tantummodo Solis, id eſt vnius aſtri, reditu metiuntur: cùm autem ad idem, vndè ſemel profecta ſunt, cuncta

a *Quia proprior cœlo videbatur, cùm ſit mons altiſſimus, quàm Ganges fluuius.*

b *vniuſcũque*

c *modò æternam.*

d *veſtrum*

Digitized by Google

aſtra redierint; eandémque totius cœli deſcriptionem longis interuallis retulerint: tum ille verè vertens annus appellari poteſt: in quo, vix dicere audeo, quàm multa ſæcula hominum teneantur. Námque, vt olim deficere Sol hominibus, extinguique viſus eſt, cùm Romuli animus hæc ipſa in templa penetrauit: *a* quandoque eadem parte Sol, eodémque tempore iterum *b* defecerit, tum, ſignis omnibus ad idem principiũ, ſtelliſque reuocatis, expletum annum habeto. Huius quidem anni nondum vigeſimam partem ſcito eſſe conuerſam. Quocirca, ſi reditum in hunc locum deſperaueris; in quo omnia ſunt magnis, & præſtantibus viris, quanti tandem eſt iſta hominum gloria, quæ pertinere vix ad vnius anni partem exiguam poteſt? igitur, altè ſpectare ſi valet, *c* atque ad hanc ſedem, & æternam domum contueri: neque ſermonibus vulgi dederis: te nec in præmiis humanis ſpem poſueris rerum tuarum. Suis te *d* illecebris oportet, ipſa virtus trahat ad verum decus, quid de te alij loquantur, ipſi videant: ſed loquentur tamen. *e* Sermo autem omnis ille & anguſtiis cingitur iis regionum, quas vides; nec vnquam de illo perennis fuit; & obruitur hominum interitu: & obliuione poſteritatis extinguitur. Quæ cùm dixiſſet, ego verò, inquam, ô Africane, ſiquidem benemeritis de patria quaſi limes ad cœli aditum petet, quamquam à pueritia, veſtigiis ingreſſos & patris, & tuis, decori veſtro non de fui, nunc tamen tanto præmio *f* propoſito, enitar multò vigilantius. Et ille, Tu verò euitere: & ſic habeto, te non eſſe mortalem, ſed corpus hoc. Nec enim es, quem forma iſta declarat: ſed mens cuiuſque is eſt quiſque,

a *pro quãdocunque.*

b *deficit quod futurum eſt, vt ait Macro. quindecim annorũ millibus ab interitu Romuli.*

c *atque hanc*

d *oportet illecebr.*

e *Sermo hominum negligendus.*

f *expoſitio,*

Digitized by Google

que, non ea figura, quæ digito demonſtrari poteſt. Deum te igitur ſcito eſſe: ſiquidem Deus eſt, qui vrget, qui ſentit, qui meminit, qui *a* præuidet, qui tam regit, & moderatur, & mouet id corpus, cui præpoſitus eſt, quàm hunc mundum princeps ille Deus: & vt ipſum mundum ex quadam parte mortalē ipſe Deus æternus, ſic fragile corpus animus ſempiternus mouet: nam, quod ſemper mouetur, æternum eſt: quod autem motum affert alicui, quódque ipſum agitatur aliunde, quando finē habet motus, viuendi finem habeat neceſſe eſt. Solum igitur, quod ſeſe mouet, quia nunquam deſeritur à ſe nunquam nec moueri quidem deſinit. Quinetiam cæteris, quæ mouentur, hic fons, hoc principium eſt mouendi. Principio autem nulla eſt origo. Num ex principio oriuntur omnia: ipſum autem nulla *b* ex re fieri poteſt. Nec enim eſſet hoc principium, quod gigneretur aliunde. Quòd ſi nunquam oritur, nec occidit quidem vnquam, nā principium extinctum, nec ipſum ab alio renaſcetur, nec ex ſe aliud creabit. ſiquidem neceſſe eſt à principio omnia oriri. Ita fit, vt motus principium ex eo ſit, quòd ipſum à ſe mouetur. Id autem nec naſci poteſt, nec mori; vel concidat omne cœlum, omniſque natura conſiſtat, neceſſe eſt, nec vim vllam nanciſcitur, quia primo *c* impulſu moueatur. Cùm pateat igitur, æternum id eſſe quod à ſe ipſo moueatur: quis eſt, qui hanc naturam animis eſſe tributam neget? *d* inanimatum eſt enim omne, quod impulſu agitatur externo: quod autem anima eſt, id motu cietur interiore: nam hæc eſt natura propria animæ, atque vis, quæ ſi eſt vna ex omnibus quæ

a prouidet,

Principij nulla eſt origo.

b *ex re neque*

Æternum eſt quod à ſe ipſo mouetur.

c *impulſa*

Animorum natura.

d *inanimum*

ſeſe moueat: neque nata certè & æterna eſt, hanc tu exerce optime in rebus, ſunt autem optimæ curæ, de ſalute patriæ: quibus agitatus, & exercitus animus, velociter in hanc ſedem, & domum ſuam peruolabit: idque ocyus faciet, ſi iam tum, cùm erit incluſus in corpore, eminebit foras, & ea quæ extra erunt, contemplans, quàm maximè ſe à corpore a abſtrahet. Nam eorum animi, qui ſe corporis voluptatibus dediderunt, earúmque ſe quaſi miniſtros præbuerunt, impulſiſque libidinum, voluptatibus obedientiam, deorum, & hominum iura violauerunt: corporibus elapſi, circum terram ipſam volutantur, nec in hunc locum, niſi multis exagitati ſæculis, reuertuntur. Ille diſceſſit: ego ſumno ſtatim ſolutus ſum.

Patriæ ſalus vnicuique debet eſſe cariſſima.

a Horum pœna qui ſe corporeis voluptatibus dediderunt.

INDEX

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

INDEX RERVM ET VERBORVM.

A

ACademici à Socrate fluxerunt. p.3
Ab adulatoribus facilè falluntur omnes. 49
Adulator occultus. 39
Ædilitatum ſplendor. 92
Æquitas lucet ipſa per ſe. 15
Ætati cuique ſua tempeſtiuitas data eſt. 129
Africani dictum pulcherrimũ. 38
Eiuſdem laus. 32
Agamemnon immolauit Iphigeniam filiam. 143
Ageſilaus. 73
Agriculturæ laus. 105
Agricolarum voluptates. 178
Alexander Macedo humanitate ſuperatus à patre. 38
Amicitia ſenſim eſt diſſuenda. 50
Amicitia maximè perturbat officia. 135
Amicitia orta à natura non ab indigentia. 204.213
Amici qui diligendi. 217
Amicus certus in re incerta cernitur. ibid.
Amicus tãquam alter idem. 221
Amicorum omnia communia. 7
Animi ſubmiſſi laus. 31
Amimorum vis duplex. 42
Animorum motus duplices. 542
Antipatri opinio de honeſto. 125
Appetitus rationi obedire debent. 42
Appij oratio quæ pacem cum Pyrrho diſſuaſit. 173
Ariſtidis authoritas Athenis. 124
Ariſtoteles quid de pecuniarum effuſionibus ſentiat. 90
Affectatio ab amicitia remouenda.
Arma ſunt parua foris, niſi ſit conſilium domi. 32
Aſtutia tollenda. 133
Attilius Regulus iterum à Pœnis captus. 144
Auaritia populos omnes perdit. 161
Auſpitia quæ ſint optima. 170

B

BEata vita in quo contineatur, ex Metrodoro ſententia. 145
Bella cur ſuſcipienda. 17

Belli iura in repub. conſeruanda. 17
Bellicæ gloriæ ſtudium in veteribus Romanis. 27
Bellicæ res maioreſnè ſint urbanis, an contra 34
Bella iuſta quæ. 16
Beneficia circa iniuriam eſſe debent. 97
Beneuolentiæ ratio. 21
Benignitas hominum ſocietati perneceſſaria. 22
Benignitate nihil hominis naturæ accommodatius. 21
Bono viro dignum eſt id quod vtiliter fit. 39
Bonum virum eſſe ſemper eſt vtile 130
Boni viri definitio. 135
Bona ea omnia ſunt habenda quæ ſecundum naturam fiunt. 184
Brutus accuſator. 8

C

Cæſaris dictatoris vituperatio 104
Cæſar dictator ciuium bona vendidit. ibid.
Cæſar omnia iura diuina humanáque peruertit. 13
Calumniæ exempla. 16.17
Carthago euerſa à Pauli filio. 100
Carthago deleta. 17
Caſtigatio omnis vacare contumelia debet. 37
Catonis ſenis præcepta quatuor ad rei familiaris vtilitatem. 105
Catonis facta, Socratis dicta laudantur. 195
Cato Vticenſis nimis acerbus in Publicanos & ſocios ærarij cauſa 140
Cato Vticenſis cur ſe interficere debuerit. 46
Catonis M. de Carthagine ſuſpicio 169
Cato cur ſapiens habitus. 102
Cato repuerascere non vult. 117
Chryſippi dictum. 214
Cicero ſtante Repub. plus temporis in agendo quàm in ſcribendo ponebat. 67.63
Ciceronis filij laus in re militari. 86
Cicero. M. omnes honores adeptus ſuo anno. 193
Ciuibus multa inter ſe communia. 24
Collatinus Tarquinius à Bruto Collega emiſſus. 121
Contemptus quos homines ſequitur. 32
Corynthus cur deleta. 16
Corynthus à Mummio euerſa. 107
Craſſi M. de diuitiis opinio. 13
Craſſus. L. adoleſcens excuſationē laudem conſequutus 86.87
Corpus ſic exercendum vt obedire conſilio poſſit. 33
Conſtantia nihil eſt efficacius. 52
Color tuendus eſt exercitationibus corporis. 54
Cratippus Ciceronis ætate princeps

Pp

Digitized by Google

Philoſophorum. 107. 108
Crudelitas inimica naturæ. 123
Curio utilitatem præponebat æquitati. 140
Curius. M. de Samnitibus, de Sabinis, de Pyrrho triumphauit 178
Cynicorum inuerecundia. 53
Cyrillus quidem lapidibus obrutus. 124
Cyrus Perſarum rex, agricultura maxime oblectatus. 180
Cyri morientis ſermo apud Xenophontem. 177
Cyri morietis de animorum æternitate oratio apud Xenophontem. 158

D

Decius P. quarto Conſulatus ſe pro Repub. deuouit. 71
Decorum. 39
Deliberanda ea nō ſunt in quibus eſt turpis deliberatio. 119
Decori deſcriptio duplex. 40
Decori definitio ibid.
Decorum quibus in rebus conſiſtat. 52
Demetrius Phalereus. 92. 93
Deos non nocere 71
Dicæarchi liber de interitu hominum. 73
Dionyſius ſuperior quanto in metu vixerit. 71
Diuitias amare parui anguſtique animi eſt. 29
Diuitiæ cur expetantur. 13
Diuitiæ in caſu ſita ſunt. 41
Diues non eſt cui quæſito opus eſt ibid.
Diuiſio rerum ad tuendam vitam pertinentium. 71
Dolere malum non eſſe Philoſophi nonulli affirmant. 147
Dolus malus quid. 129
Domum dominus honeſtare debet, non contrà. 57. 58
Duodecim tabulæ de tutela. 129

E

Eloquentiæ laus. 65
Eloquentia quid. 87
Eloquentiæ intermiſſio. 95. 96
Ennij poetæ loci, ſiue verſus, diuerſas ad res prolati, ſuo quiſque numero notati. 13. 19
Ennius præclarè paupertatem & ſenectutem tulit. 172
Ennius quot annis vixerit. ibid.
Ennij verſus ex perſona Appij cæci. ibid.
Epicureorum ſententia de Deo 146
Epicurus ſatis fortiter de dolore dicit. 152
Epicuri de bono & malo ſententia. ibid.
Epigoni tragœdia. 47.
Exercitatio in omni re neceſſaria. 26
Exercitatio in ſenibus quid efficiat. 128

F

Fabij maximi laus & calliditas. 36
Fabricius iuſtus. 111
Fabricius etiam ſenex Reipub. utilis. 172
Fabricij continentia. 204
Fabula Platonis vtiliſſima. 120
Falſum iurare peierare non eſt. 149
Fides vnde dicta. 12
Fidei bonæ nomen latiſſimum. 133
Finis bonorum & malorum ſimplex eſſe debet. 170
Fœciale ius cum hoſtibus commune. 148
Fœneratores ad medium Ianum ſedebant. 106
Forma dignitas quomodo tuenda. 54
Fortis animus duabus in rebus cernitur. 27
Fortitudinem quomodo definiant Stoici. ibid.
Fortuna cœca. 214
Fraus odio digna maiore quàm vis. 10

G

Gabinia lege quanta labes facta ſit. 217
Gallus dimetiendi cœli & terræ ſtudioſiſſimus. 175
Geometra non omnia docent. 136
Gloria cupiditas in maximis animis & ingeniis. 14
Gloria cupidi homines facilè ad res iniuſtas impelluntur. 28
Gloria cupiditas libertatem eripit. 29
Gloriam qui contemnunt non reprehendendi. 30
Gloria tribus è rebus conſtat. 80
Gloria conſequenda viam Socrates quam tradidit. 84
Gloriam è rebus bellicis petere adoleſcentes debent. 85
Gorgias Leonitus Iſocratis magiſter. 171
Gracchi filij vituperantur. 85
Gracchi Tiberij filij, Africani nepotes. 102
Gracchum Tib. qui ſecuti ſunt. 208
Græca cum latinis coniungenda. 4
Græcorum nobiles victoria. 27
Græca verba latinis inculcare ridiculum. 46
Græcia manante à Lacedæmoniis male cecidit. 102
Gratiæ & pecuniæ comparatio. 97
Gratidianus Prætor lapſus in officio boni viri. 137
Gyges Platonicus ex paſtore rex 121

H

Hæreditas optima quæ. 53
Hecatonis Rhodij libri de officiis. 129. 130
Hercules in cœleſtium numero collocatus, propter beneficia in homines collata. 215
Hippolyti mors. 16

Home-

Homerus author optimus. 144
Homerus multis ante Heſiodum ſaculis fuit. 178
Homo in quo potiſſimum à bellua differat. 7
Homo natura ſcire deſiderat. 8
Hominis mens diſcendo alitur. 44
Hominis propria appetitio principatus. 9.10
Honeſtum fons eſt vnde manat ſapientia. 9
Honeſtum eſt quod decet. 39
Honeſtum quibus ex rebus conſtatur. 10
Honeſtum nihil quod iuſtitia vacat. 28
Honeſtas à partibus quatuor manat. 69
Honeſtas per ſe animos omnium mouet. 81
Honoris certamen, etiam inter optimos amicitiam labefactat. 206.207
Horatius cocles. 144
Hortus altera ſuccidia. 179
Hoſpitalitas à Theophraſto laudatur. 94

I

IAnus medius. 115
Imperij cupiditas in maximis animis & ingeniis. 13
Imperia non ſemper expetenda. 29
Impij aduerſus Deos qui ſunt. 116
Improbi ſerui ſunt.
Iniuſtitiæ duo genera. 12
Iraſci grauiter inimicis non oportet. 36
Ira omnibus in rebus repudianda eſt. 37
Ira duce rectè fieri nihil poteſt. 57
Iniuria duobus modis infertur. 19
Iniuriarum cauſa primaria. 12
Ingeniorum ſtudia varia. 48
Iſocrates Gorgiæ Leontini diſcipulus. 171
Iuris ciuilis cognitio laudabilis. 95
Iuſiurandum ad aſtringendam fidem vinculum arctiſſimum. 150
Iuſtitiæ munus. 11
Iuſtitiæ fundamenta. 15
Iuſtitiæ partes. 41
Iuſtitiam tollit ambitio. 11
Iuſtitia fruendi cauſa reges olim conſtituti. 161
Iuſtitiam qui tollant. 107

L

LAcedamonij quòd iniuſtè imperarent, ab omnibus ferè deſerti. 77.78
Lacedæmoniorũ Reſpublica quando & cur perierit. 101
Lælius ſemper eodem vultu. 37
Largitionem immodicam rapina ſequuntur. 99
Largitio fundum non habet. 91
Largorum duo genera. ibid.
Latronum leges quadam ſunt. 83.84
Laude ſe dignum quiſque putat. 38

38
Legiones Romanæ ſub iugum à Samnitibus miſſæ.
Leuctrica calamitas. 88
Lex agraria philip. 99
Lex de repetendis. 100
Lex Craſſi & Scæuolæ de peregrinis, 124
Lex Petronia & Papia de peregrinis. 172
Lex Voconia à M. Catone laudata. ibidem.
Leges cur conſtitutæ. 84
Lex naturæ communem vtilitatem ſpectat. 116
Libidinoſorum animi. 177
Lites valde vitandæ. ibid.
Luculli magnificẽtia in villis extruendis. 58
Ludo & ioco quatenus vtendum. 42
Lyſander Ephorus à Lacedæmoniis expulſus. 102

M

Macedonum gaza potitus L. Paulus. 100
Magiſter cenuiuij. 174
Magiſteria. ibid.
Marius Gratid. Præt. edicit. populo quid ſeruet.
Maſſaniſſæ familia Scipionum amiciſſimus.
Maximi quanti fortitudo in ferenda filij morte.
Magiſtratibus cæteriſque qui Reipubl. præſunt obſeruanda duo. 36
Magiſtratus proprium munus. 51
Maiorum acta ſunt imitanda. 50
Mendacium omne contrahendis in rebus tollendum. 129
Mente nihil diuinius. 122
Mercede ad amandum adduci ſordidiſſimum. 76
Metrodori de beata vita ſentẽtia. 180
Minutij Baſili falſum teſtamentum. 134
Modeſtia quid. 59. 60
Mores corrumpuntur diuitiis. 98
Mors ſeni aut planè negligenda, aut etiam optanda eſt. 183
Mors longè abeſſe à ſenectute non poteſt. ibid.
Mortis adoleſcentum & ſenum diſcrimen. 184
Mutatio facienda conſilij, vbi nos erraſſe cognoſcimus. 50

N

Natura duce agenda ſunt omnia. 40
In deligendo vitæ genere ad ſuam quiſque naturam omne conſilium reuocet. 49
Natura immortalis. 50
Naturam quiſque ſuam potius quàm alienam inſequi debet. 46. 47
Natura quas partes corporis ii-

xit, eas tegere omnes debent. 52. 53
Natura non patitur vt alteri detrahamus noſtri commodi cauſa. 114
Neſtor apud Homerum de virtutibus ſuis ſæpiſſime prædicat. 177
Numa Pompilius. 249
Numantia deleta. 32

O

OBiurgationum qui modus. 57
Odiſſe apertè magis ingenui eſt quàm fronte occultare ſententiam. 127
Oeconomicus Xenophontis liber à Cicerone adoleſcente verſus. 105
Officij præceptio quorum Philoſophorum propria. 5
Officiorum boni ratiocinatores eſſe debemus. 26
Officij definitio. 6
Officij duplex quæſtio. ibid.
Officia quædam aduerſus hoſtes ſeruanda. 16
Officij communis varia genera. 23
Opes cum infamia non vtiles. 139. 140
Oratoris proprium quid. 5
Orationes in foro ad Iudices habebantur. 4
Orationis duplex vis. 54

P

PAnætius Africanum laudat ob abſtinentiam. 100
Panætium Cicero ſecutus in lib. de officiis. 14
Paſcere bene prima vtilitas in re familiari. 105
Patria liberis & parentibus carior. 25
Pecunia corrupti fideles eſſe non poſſunt. 90
Peripatetici quòd iracũdiam laudent notati. 37
Peregrinus olim dictus hoſtis. 18
Phalaridis mors. 77
Phalaris crudelis tyrannus. 118
Philoſophorum vita minus expoſita fortunæ telis, quàm eorum qui Rempub. tractant. 31
Pirata non eſt ex perduelliũ numero, ſed communis hoſtium omnium. 148
Pompeij effatum eximium. 33
Pulchritudinis definitio. 41
Pyrrus ab Æaco Iouis filio ducit originem. 19
Pythagoræ de animorum diuinitate opinio. 187

Q

QVæſtio de honeſto & vtili. 123
Quæſtiones de officio. 140
Quæſtus ex Republica ſceleratus & nefa

& nefarius. 101

R

Regnandi cupiditates unde exiſtant. 119
Res familiaris quæri debet iis rebus à quibus abeſt turpitudo. 104.105
Rempublicam capeſcentibus adhibenda eſt diſpicientia rerum humanarum. 31
Reipublicæ præfuturis duo Platonis exempla neceſſaria. 36
Reipublicæ rectores legum ſimiles eſſe debent. 37.38
Reſpublicæ maximæ per adoleſcentulos labefactatæ, à ſenibus ſuſtentatæ. 173.174
Romani populi Cānenſi clade animi magnitudo. 124
Roſcium Amerinum adoleſcens defendit Cicero. 6

S

Sacra familiarum. 25
Sapientia in quo ſita. 9
Sapientis eſt habere rationem rei familiaris. 130
Sapiens qualis eſſe debeat. 47
Sapientiſſimus quiſque æquiſſimo animo moritur, ſtultiſſimus iniquiſſimo. 187
Scipio P. Rupilium Conſulem effecit, fratrem eius Lucium efficere non potuit. 220
Senibus præcepta. 51
Senex in luxuria dupliciter peccat. ibid.
Senex nemo tam eſt qui ſe annum non putet poſſe viuere. 175
Sermo qualis eſſe debeat 55
Sermo index morum. 56
Sermo vacet omni perturbatione. ibid.
Societatum omnium quæ ſit præſtantior. 24
Solon ſe quotidie aliquid addiſcētem ſenem fieri dicit. 175
Superiorem parem eſſe inferiori maximum eſt in amicitia. 219

T

Tabulæ nouæ iniuſtæ. 103
Temperantia. 39
Temporis habenda quandoq; maior ratio quàm neceſſitudinis. 26
Temeritas in acie reprehenſa. 34
Temeritas qui diſtinguatur à fortitudine. ibid.
Tyrannorum ferè violenta mors. 77.78

V

Valetudinis tuendæ ratio. 104 105
Ver adoleſcentiæ comparatur. 184
Verecundia retinenda eſt duce natura.

FINE

tura. 53

Vitam erranti non mõſtrare Athenis publicis execrationibus ſancitum. 127

Virtutes morales tres, iuſtitia, fortitudo, temperantia. 5

Virtutes inter ſe concatenatæ ſunt. 9

Viro dignum eſt id quod viriliter fit. 39

Virorum acta varia. 47

Vitæ genus conſideratè eligendũ 48

Vox orationis eſt index.

X

Xanthippus Lacedæmonius Pænorum dux. 145

Xenocrates ſeuerus Philoſophus. 46

Xenophontis libri admodum vtiles. 180

Z

Zenonis opinio de honeſto. 115

LVGDVNI,
Ex Typographia Claudij
Morillon, Anno
1610.

BIBLIOTECA NAZ.
ROMA
VITTORIO EMANUELE

Google

RESTAURO DEL LIBRO
di LELLI GIUSEPPE

Digitized by Google